HZ. PEYGAMBER'İN ANNE-BABASININ DİNÎ KONUMU VE EBEVEYN-İ RESÛL RİSALELERİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

ÖZGEÇMİŞ

1961 yılında Samsun Vezirköprü'de doğdu. 1979 yılında Samsun İHL'siden; 1985'de Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesinden mezun oldu. 1993 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak girdi. 1997'de Kelâm Anabilim dalında *"Fetret Ehli'nin Dini Sorumluluğu"* isimli teziyle doktor oldu. Aynı yılda İslâm Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı'na Yrd. Doç. Dr. olarak atandı. Halen bu görevini sürdürmektedir. Evli, üç çocuk babasıdır.

HZ. PEYGAMBER'İN ANNE-BABASININ DİNÎ KONUMU VE EBEVEYN-İ RESÛL RİSALELERİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

EBEVEYN-İ RESÛL RİSALELERİ

Yazar
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

Editör
Dr. Faruk VURAL

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
Yavuz YILMAZ

Mizanpaj
Bekir YILDIZ

ISBN
975-6079-05-3

Yayın Numarası
06

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Mayıs 2005

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yeni akedemi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20

www.yeniakademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

EBEVEYN-İ RESÛL'ÜN DİNÎ KONUMU
HAKKINDA İLERİ SÜRÜLEN ELEŞTİRİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBEVEYN-İ RESÛL RİSALELERİ

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.mlf.	: Aynı Müellif
a.y.	: Aynı Yer
bk.	: Bakınız
D.	: Dergisi
dp.	: Dipnot
EKEV	: Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
İFD	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İLAM	: İlmi Araştırmalar Merkezi
krş	: Karşılaştırınız
ktp.	: Kütüphanesi
Kzz.	: Keşfu'z-zünûn Zeyli
msl.	: Mesela
nşr.	: Neşreden/Naşir
RM.	: Risaleler Mecmuası
rm.	: rûmî
sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı.
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vr.	: Varak
v.dğr	: ve diğerleri
yy.	: Basım Yeri Yok

ÖNSÖZ

Hiç kuşkusuz her müminin kalbinde Hz. Peygamber'e karşı derin bir muhabbet, saygı, vefa ve minnet duygusu vardır ve böyle olmak zorundadır. Zira Resûlullah (s.a.v) Allah Teâlâ'dan alarak insanlığa sunduğu dünya ve âhiret hayatına ilişkin ilahî hakikatlerle, insanlık âleminin karanlıktan aydınlığa, hurafe ve sapkınlıklardan hakikat ve doğruluklara ulaşmasına vesile olmuştur. Dahası Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) karşı olan sevgi ve hürmet, imanın ölçüsü ve bağışlanmanın en önemli vesilesi kılınmıştır. Bu imanî-ahlakî ölçü Kur'ân-ı Kerîm'de *"De ki: eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."*[1] ilahî beyanıyla bildirilmiş ve Hz. Peygamber'in "Sizden biriniz beni çocuklarından, anne-babasından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe tam iman etmiş olmaz."[2] ifadeleriyle vurgulanmıştır. Bu itibarla her mümin Hz. Peygamber'i, kendi nefsinden bile daha çok sevmedikçe gerçek mümin olamayacağının şuurundadır. Müminler olarak Allah Resûlüne karşı bu sevgi, saygı ve vefamız, O'nun ailesini, soyunu sevmemizi, onlara karşı iyi duydular beslememizi, saygılı olmamızı ve hayırla anmamızı gerekli kılmıştır.[3] Zira İslâm dini, başta ana-baba olmak üzere aile büyüklerine karşı sevgi, saygı ve itaati emretmiştir. Bu-

---

1 Âl-i İmrân, 3/31.
2 Buhârî, *"İman"*, 8; Müslim, *"İman"*, 70.
3 Ehl-i beyti sevmeyle ilgili bazı hadisler için bk. Buharî, *"Fadâilu's-sahabe"*, 18, 22; Tirmizî, *"Menâkıb"*, 30; İbn Mâce, *"Mukaddime"*, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 77; IV, 172; V, 210, 369.

nunla birlikte Allah'a isyanın söz konusu olduğu durumlarda, ataların batıl inanç ve geleneklerine bağlı kalmaya, onlara itaat etmeye de yine İslâm dini asla izin vermemiştir.

Hz. Peygamber'in anne-babasının İslâmiyet'in zuhurundan önce vefat ettikleri tarihi bir realitedir. Bu noktada özelde Hz. Peygamber'in anne-babasının genelde bütün atalarının dinî durumlarının keyfiyeti ile onlara karşı Müslümanların nasıl bir tutum takınmaları gerektiği meselesi önem arzetmektedir. Açıkçası biz Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı olan sevgi ve saygısından dolayı Ebeveyn'i de sevip yüceltmek ya da İslâmiyet'ten önce öldükleri için onları küfürle itham etmek ne derece doğru bir davranıştır? Resûlullah (s.a.v) açısından anne-babasının dinî durumunun olumlu veya olumsuz olmasının her hangi bir önemi var mıdır, varsa ne gibi önem arz etmektedir? Diğer bir deyişle Hz. Peygamber'in anne babasının mümin olup olmamasının kendilerine (s.a.v) ne gibi bir zararı veya faydası bulunmaktadır? Öte yandan Hz. Peygamber'in ebeveyninin dini durumları hakkında olumsuz kanaate sahip olmak veya olmamakla, bir müminin Resûl-i Ekrem'e karşı olan köklü bağlılık ve sevgisi arasında zorunlu bir ilişkiden bahsedilebilir mi? Mümin açısından böyle bir imanî-ahlakî ilişki söz konusu ise bu ilişkinin keyfiyeti ve bağlayıcılığının boyutları nelerdir? Bu gibi sorular Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumları çerçevesinde öteden beri merak edilegelen hususlar olmuştur. Gerçekten de Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı olan bu dinî-imanî bir vecibe ve duygusal bağlılığının bir uzantısı olarak daha Resûlullah'ın sağlığında O'nun anne-babasının dinî durumu merak konusu olmuş; Hz. Peygamber'e bu doğrultuda sorular sorulduğu kaynaklarda yer almıştır. Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumu hakkındaki bu merak ve ilgi bu kadarla kalmamış, ilk dönemden itibaren günümüze dek süregelmiştir. Bir çok İslam âlimi de Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumunu gündeme getirerek ya muhtelif eserlerinde yeri geldikçe incelemiş ya da konuya ilişkin

müstakil risaleler telif etmişlerdir. Böylece tarihî süreç içinde Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumuna ilişkin bir Ebeveyn-i Resûl Risaleleri geleneği ve külliyatı teşekkül etmiştir.

Sunulan bu çalışmada öncelikle kaynaklar çerçevesinde Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumu ele alınmış, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğu ve olmadığı şeklinde lehte ve aleyhteki görüşler delilleriyle birlikte incelenmeye çalışılmıştır. Buna ilaveten imkanlar ölçüsünde bu konuda kültürümüzde oluşan Ebeveyn-i Resûl'le ilgili risalelerden müteşekkil literatür tesbit edilmiş ve önemli görülen bazı yazma risalelerin tanıtımı yapılmıştır.

Bu doğrultuda çalışma, 'Giriş', üç 'Bölüm' ve 'Değerlendirme ve Sonuç' kısmından oluşmaktadır. Giriş'te konunun önemi, kavramsal çerçevesi, İslâmî literatürdeki yeri ve tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölüm 'Hz. Peygamber'in Ebeveyn'inin Dinî Konumu' olarak isimlendirilmiş ve bu bölümde Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumları hakkında ortaya konulan temel görüşler tarafların kendi kaynaklarından tesbit edilerek özellikle tasvirî olarak sunulmuştur. Bu çerçevede 'Birinci Bölüm' kendi içinde 'Ebeveyn'in Ehl-i Necat Olması', Ebeveyn'in Ehl-i Necat Olmaması' ve 'Ebeveyn Konusunda Çekimser Kalanlar' şeklinde üç ana başlığa; her ana başlık kendi altında ilgili yan başlıklara ayrılarak incelenmiştir. İlaveten bu bölümde, Ebeveyn'in âhirette kurtuluşa erenlerden olacaklarını savunanlar tarafından bilhassa üzerinde durulan Hz. Peygamber'e eziyet etmenin hükmü üzerinde de durulmuştur.

İkinci Bölüm, Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumlarıyla ilgili ileri sürülen iddialara karşı taraflarca yöneltilen eleştirilere ayırılmıştır. Burada öncelikle Ebeveyn'in âhirette kurtuluşa erenlerden olmayacağını iddia edenlerin görüşlerine karşı yöneltilen tenkitler; daha sonra onların ehl-i necat olduğunu savunanlara karşı yöneltilen eleştiriler ilgili konu alt başlıkları halinde sunulmuştur.

Üçüncü Bölüm 'Ebeveyn-i Resûl Risaleleri' diye isimlendirilerek bu başlık altında Ebeveyn-i Resûl Risaleleri'nin genel özellikleri ifade edilmeye çalışılmış; Arapça Osmanlıca bazı önemli yazma risalelerin tanıtımı yapılmış ve Ebeveyn-i Resûl risaleleri çeşitleri üzerinde durulmuştur. Değerlendirme ve Sonuç kısmında ise önce Ebeveyn meselesinde taraftarların görüşleri, konu etrafında oluşan literatürün yeri ve önemi değerlendirilmeye çalışılmış, daha sonra çalışmanın tümü hakkında genel bir sonuç arz edilmiştir.

Bu çalışmanın yazma kaynaklarına ulaşmamızda bizden yardımlarını esirgemeyen Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü ve personeline, diğer kaynakların temininde İSAM kütüphanesi elemanlarına, çalışmamızın yayınlanmasına imkan sağlayan Yeni Akademi Yayınevi yetkililerine teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır; sonunda bütün minnet ve şükranlar da yalnız O'nadır.

10.4.2005
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumu ilk bakışta çok spesipik bir konu olduğu izlenimi vermekte, özellikle bir akâid meselesinden ziyade tarihle ilgili olduğu intibaını uyandırmaktadır. Doğrusu yüzeysel olarak bakıldığında bu tesbite hak vermemek pek de mümkün gözükmemektedir. Ne var ki konu üzerinde biraz daha derinlemesine durulduğunda meselenin hiç de öyle olmadığı; hem içerik açısından hem de ümerâ, ülema ve tasavvuf ehli gibi idarî, entelektüel ve tasavvuf çevreleri ile halk arasında da ilgi çeken bir konu olageldiği görülecektir. Üstelik tarihî süreç içinde Resûlullah'ın anne-babasının dini durumları çerçevesinde önemli bir literatürün oluştuğu da düşünüldüğünde meselenin önemi bir o kadar daha artmış olacaktır.

Gerçekten Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumu, İslâmî ilimler içinde nereye oturtulacak ve hangi çerçevede ele alınması gerekecektir? Ebeveyn meselesi tek boyutlu dar bir konu değildir; aksine yaklaşım tarzına göre çeşitli İslâmî ilimler ve muhtelif konularla iç içe girmiş oldukça kompleks bir karakter arz etmektedir Derinlemesine bir bakış konunun akâid-kelâm, tefsir, hadis, usul-i fıkıh, fıkıh, tarih, ahlâk, ferdî ve sosyal psikoloji gibi dinî ve bazı modern ilimlerle ilgili olduğunu ortaya koyacaktır. Geçmişte oluşan literatüre bakıldığında da konunun büyük ölçüde bu çerçeve içinde işlenegeldiği görülecektir. Nitekim Suyutî'nin de belirttiği gibi Ebeveyn meselesi, kelâm, usul-u fıkıh, fıkıh olmak üzere üçü

müstakil, biri de hadis ve usûl-i fıkıh arasında müşterek olmak üzere toplam dört temele dayanmaktadır.[4] Meseleye, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunan bazı âlimler tarafından ileri sürüldüğü üzere onların Cahiliyye döneminde tebliğ ulaşmamış, dinî cehalet içinde olan kimselerden oldukları veya fetret ehlinden sayıldıkları açılarından bakıldığında, konunun kelâm ve usul-i fıkıh ilmiyle doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. Ebeveyn'in fetret ehlinden ve tebliğ ulaşmamış kimselerden sayılması, özellikle önemli bir kelâm konusu olan hüsün-kubhun aklîliği veya dinîliği meselesi ile usûl-i fıkhın en önemli konularından olan nimet verene karşı duyulan bir tür içgüdüsel/fıtrî teşekkür duyu ve şuurunun zorunlu varlığını ifade eden 'şükrü'l-mün'im' meselesiyle ilgilidir. Fetret konusunun ayrıca ilgili âyet ve fetret hadisleri gereğince tefsir ve hadis ilmiyle alakaları bulunmaktadır. Suyutî'ye göre de kendisine davet ulaşmayanlar meselesi, fıkhî bir mesele olup, bir usul-ü fıkıh konusu olan 'şükrü'l-mün'im' e dayanmakta; şükrü'l-mün'im konusu ise kelâm konularından hüsün-kubuh meselesine istinat etmektedir. Ayrıca tebliğ ulaşmayanlar meselesi, ikinci bir usûl kaidesi olan 'Gafil, mükellef tutulmaz.' ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke de *"Hakikat şudur: Halkı gafil iken/gaflet içinde iken Rabbin haksızlık ile ülkeleri helak edecek değildir."*[5] âyetinden çıkartılmıştır.[6]

Öte yandan Ebeveyn'in Hanifler'den sayılması, konuyu doğrudan tarihle ve ilgili rivayetler çerçevesinde hadis ve tefsir ilmiyle de ilişkilendirmektedir. Ebeveyn'in diriltilip iman ettikleriyle ilgili rivayetler göz önüne alındığında, bu husus Hz. Peygamber'e özgü hasaisten sayılmış, dolayısıyla konunun delâil ve hasâis ilmiyle ilişkili olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Ebeveyn meselesinin Ali el-Karî gibi genelde temel bir akâid meselesi olduğunu ileri sürenler bulunduğu gibi, Katip Çelebî gibi konunun akâidden ziyade Hz.

---

4 Celâleddin es-Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe fi'l-âbâi'ş-şerîfe,* s.1,III.baskı, Haydarabat, 1381/1961.

5 el-En'âm, 6/131.

6 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiyye fi'l-âbâi'l-aliyye,* s. 1-2, III. baskı, Haydarabat, 1381/1961.

Peygamber'e karşı ahlakî bir sorumluluk meselesi olduğunu, dolayısıyla itikadî bir mesele olmadığını iddia edenler de bulunmaktadır. Ancak konuya Hz. Peygamber'e karşı Müslüman'ın takınması gereken tavır açısından yaklaşıldığında, konu bu noktada imanî-ahlakî bir nitelik kazanmaktadır. İnanç noktasında Ebeveyn aleyhinde konuşmanın Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı olan sevgi,saygı ve bağlılığını zedelebileceği endişesi, meseleye imanî-ahlakîliğin yanı sıra sosyo-psikolojik bir boyut katmaktadır. Meselenin bir başka boyutu da Hz. Peygamber'e yönelik tutum ve davranışlarla ilgilidir ve Hz. Peygamber'e dolaylı veya doğrudan her hangi bir şekilde eziyet verme veya rencide etmenin hükmünün ne olduğu meselesidir. Bu husus ise meseleye fıkhî bir boyut katmıştır. Neticede Ebeveyn'in dinî konumları konusunun tartışmalı bir proplem olduğuna bakıldığında, Suyûtî'nin de vurguladığı[7] gibi konunun içtihadî bir mesele olduğu, bu konuda samimiyetle araştırma yapanın, isabet ettiğinde iki, edemediğinde bir sevap kazanmak üzere her halükarda sevap kazanacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

Konuyla ilgili kavramsal çerçeveye gelince Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumu ve âhiretteki akibetinin ne olacağı meselesinin ilk dönemden itibaren daha ziyade 'Ebeveyn' veya 'Valideyn' kavramlarıyla ifade edildiğini belirtmek gerekir. Bu iki kavram çerçevesinde bir çok İslam âlimi konuyu, muhtelif eserlerinde yeri geldikçe ya da konuya ilişkin müstakil risale telif ederlerken 'Ebeveyi'r-Resûl, Ebeveyi'n-Nebî, Vâlideyi'n-Nebî, Vâlideyi Resûlillah, Âbâ-i Resûl' gibi terimlerle ifade ederek incelemişlerdir. 'Ebeveyn' ve 'Valideyn' terimleriyle Hz. Peygamber'in annesi Âmine ile babası Abdullah'ı kasdetmişler; 'Âbâ-i Resûl' ile de Resûlullah'ın (s.a.v) sadece anne-babasını değil, bütün atalarını kasdetmişlerdir. Özellikle 'Vâlideyn' terimi 'vâlidâ Resûlillah' şeklinde ilk kez Ebû Hanife tarafından kullanılmış ve *el-Fıkhu'l-ekber*'de yer almıştır.

---

7 Suyutî, *Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn fî ihyâi'l-ebeveyni'ş-şerîfeyn* , s. 3, III. baskı, Haydarabat, 1381/1961.

Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumları hakkında oluşan temel görüşlere bakıldığında, mesele etrafında üç ana temayülün oluştuğu görülecektir. Bunlar, Ebeveyn'in âhirette kurtuluşa erenlerden olacağını (ehl-i necat), âhirette kurtuluşa erenlerden olmayacaklarını iddia edenler ile onlar hakkında müspet-menfî her hangi bir hüküm vermekten kaçınarak çekimser kalanlar şeklindedir. Özellikle Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanların bu kanaatlerini, onların fetret ehlinden veya Haniflerden olduklarına ya da Hz. Peygamber'in özel duasına binaen diriltilip iman ettiklerine dayandırdıkları görülmektedir.

Konunun tarihi sürecine gelince, Ebeveyn'in dinî konumunun kapsam bakımından çeşitli konu ve ilimlerle ilişkili kopleks bir özellik arzetmesi, ayrıca Ehl-i beyt taraftarlığı gibi siyasî bir boyutunun bulunması, meselenin asırlarca süren bir tartışma konusu olmasına yol açmıştır. Doğrusu Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumu daha ilk dönemdem itibaren hem bizzat Hz. Peygamber'in hem de ashabın merakını mucip olmuştur. İlgili rivayetler –doğru olması koşuluyla- bunu açıkça göstermektedir. Nitekim bizzat Hz. Peygamber, cahiliyye döneminde ölen anne-babası hakkında 'keşke anam-babam ne yaptılar bilseydim.' diyerek Ebeveyn'inin durumu merak etmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in sağlığında bazı kimseler arasında ve ashab içinde hem Allah Resûlü'nün (s.a.v) hem de kendi anne-babalarının dinî durumları merak konusu olmuştur. Ashabtan bazıları Hz. Peygamber'e gelerek İslam'dan önce ölen anne veya babalarının durumunu sormuş, Hz. Peygamber onlara cevap verirken dolayısıyla kendi anne veya babası hakkında da açıklamada bulunmuştur. Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın durumunu bildiren Enes b. Malik rivayeti; annesi Âmine'nin durumunu bildiren Melike'nin kızları ve Ebû Rüzeyn el-Ukaylî rivayetleri bu gerçeği ortaya koymaktadır. Abdullah hakkındaki Enes b. Malik rivayeti şöyledir: Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek 'Yâ Resûlellah, babam nerededir?' diye sormuş, Hz. Peygamber de "cehennemdedir." diye cevap vermiştir. Adam üzgün bir halde dönüp gideceği sı-

rada yanına çağırarak “şüphesiz benim babam da senin baban da cehennemdedir.” buyurmuştur.[8] Melike’nin kızlarıyla ilgili Abdullah b. Mes‘ûd rivayeti ise şöyledir: Melike’nin Ensardan olan iki kızı Hz. Peygamber’e gelerek annelerinin misafire ikram ettiğini fakat cahiliyye döneminde bir kız çocuğunu diri diri gömdüğünü, annelerinin durumunun ne olduğunu sormuşlar, Hz. Peygamber de “annneniz cehennemdedir.” diye cevap vermiştir. Bu cevap kendilerinde çok ağır gelmiş bir vaziyette kalkıp giderlerken Resûlulah (s.a.v) onları çağırmış ve kendilerine şöyle demiştir: “Şüphesiz benim annem sizin annenizle beraberdir.”[9] veya “Şüphesiz benim annem de ikinizin annesiyle birlikte cehennemdedir.”[10] Ebû Rüzeyn el-‘Ukaylî rivayetine gelince buna göre bir aralık Ebû Rüzeyn ‘Yâ Resûlellah, annem nerededir?’ diye sormuş, Hz. Peygamber de “Senin annen cehennemdedir.” diye cevap vermiştir. Ebû Rüzeyn ‘Öyleyse senin göçüp gitmiş olan ehlin nerededir?’ diye sorunca Resûlulah (s.a.v) “Yoksa sen, annenin benim annemle birlikte olmasına razı değil misin?” buyurmuştur.[11]

Bu rivayetlere göre daha Hz. Peygamber’in sağlığında, bizzat Hz. Peygamber tarafından olduğu kadar Müslüman veya gayr-i müslim Araplar tarafından da İslam’dan önce vefat eden hem Hz. Peygamber’in başta anne-babası olmak üzere yakın akrabalarının zira el-Ukayl rivayetindeki ‘senin göçüp gitmiş olan ehlin nerededir?’ sorusu bunu göstermektedir- hem kendi anne babalarının dinî akıbetlerinin gündeme geldiği görülmektedir. Esasen bunun böyle olması insanî-fıtrî bir durumdur. Zira her insan hem genetik olarak hem de duygusal olarak anne-baba, evlat ve yakın akrabalarına bağlıdır. Hz. Peygamber’in “keşke anam-babam ne yaptılar bilseydim.”

---

8 Müslim, *“İman”*, 347; Ebû Dâvûd, *“Sünne”*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 119, 268.

9 Suyûtî, *et-Ta‘zîm ve’l-minne fî enne ebeveyi Resûlillah fi’l-cenne,* s. 43, III. baskı, Haydarabat, 1381/1961; Ali el-Kârî, *Edilletü’l-mu‘takadi Ebî Hanîfe fî Ebeveyi’r-resûl,* vr. 15a-15b, Süleymaniye Ktp. Yahya Tevfik, 1736/444.

10 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 18a.

11 Ahmed b. Hanbel, a.g.e., IV, 11; Suyuti, *et-Ta‘zîm ve’l-minne,* s. 9-10; a. mlf. *Neşru’l-alemeyni’l-münîfeyn,* s. 10-11; Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 15b.

sözü bunu göstermekte olduğu gibi bu bağlılığın fitrî-insanî bir olgu olduğunu bazı peygamberlerin anne-baba, evlatları ve hatta soyundan gelecek diğer yakınları için hayır duada bulunmaları da göstermektedir.[12] Öte yandan, Hz. Peygamber'e bu tür sorular sorulmasında, Hz. Peygamber'i bir tür deneme, O'nun (s.a.v) İslam'dan önce ölen kendi yakınları ile başkalarının yakınları arasında ayrım yapıp yapmadığını ölçme gibi bir tutum da sezilmektedir.

Hz. Peygamber ve Ashab zamanında gündeme gelen Ebeveyn'in dinî durumu meselesi o kadarla kalmamamış tabiin döneminde de Ebû Hanife (ö.150/767) gibi İslâm büyüklerinin ilgisini çekmiştir.Böylece Ebeveyn konusu en erken olarak hicrî ikinci asrın ortalarında Sünnî-İslâmî literatüre girmiş, o tarihten itibaren günümüze dek süre gelmiştir. Ebeveyn'in dinî durumu Ebû Hanife'nin ilgi alanına dahil olmuş ve onun bu konudaki 've Hz. Peygamber'in anne-babası küfür üzere ölmüşlerdir.' sözü *el-Fıkhu'l-Ekber'*de yer alarak en önemli sünnî akâid eserinde kayıtlara girmiştir. Ebû Hanife'nin bu sözü hangi sebeple söylediği kesin değilse de meselenin henüz kelâm literatürünün oluşmadığı böylesine erken bir dönemde temel akâid kitabında yer alması,o dönem itibariyle konunun önemini gösterdiği gibi sonrakiler tarafından konunun bir itikad meselesi olarak anlaşılmasında etkili olacak olması da bir o kadar önemlidir. Nitekim öyle olmuş, asırlar sonra Ebeveyn konusunda karşıt görüşte yer alan Suyûtî ve Ali el-Kârî gibi âlimler, Ebû Hanife'nin mezkur sözünün *el-Fıkhu'l-ekber'*de yer almasını Ebeveyn konusunun bir akâid meselesi olduğuna dair delil olarak kullanmışlardır.

Ebeveyn'in dinî durumu meselesi, tarihî seyir içinde çeşitli vesilelerle mezhepler arası ve mezhepler içi bir tartışma konusu olarak gerek entelektüel bir merak ve gerekse halkın zihin ve maşerî vicdanını meşgul eden bir konu olarak gündemde kalmaya devam etmiştir. Mesele, genel olarak Ehl-i beyt tarafları arasında da ilgi çe-

12 Mesela Hz. İbrahim'in kendisi, anne-baba, evlat ve soyu hakkında duaları için bk. İbrahim, 14/35, 37, 40-41.

ken bir konu olmuş ve erken sayılabilecek bir dönemden itibaren Şia kaynaklarında bir akâid konusu olarak yer almıştır. Şianın önde gelen âlimlerinden Şeyh Müfîd diye tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân (ö.413/1032), İmamiyye'nin Hz. Peygamber'in babalarının/atalarının Hz. Adem'den babası Abdullah'a dek muvahhid ve mümin oldukları ve annesi Âmine'nin de muvahhid olduğu konusunda icma ettiklerini ifade etmiştir.[13] Döneminde İmamiyye Şia'sının dinî lideri konumunda olan Şeyh Müfid'in bu görüşü ve eserlerinde yer alması, konunun o dönemde de gündem oluşturduğunu ve İmamiyye'nin kabulleri arasına girdiğini açıkça göstermektedir. Şeyh Müfîd'in Bağdat'ta Sünnî, Mutezilî alimlerle olduğu kadar diğer Şiî gruplarla da çeşitli mahfellerde –halife huzurunda, Büveyhî emirleri huzurunda, Bağdatın Kerh semtindeki Basara Mescidinde âlimler ve halk huzurunda yaptığı tartışmalar, çevre yerleşim bölgelerindeki taraftarlarıyla yaptığı haberleşme ve yazışmalar[14] da muhtemelen bu konunun İmamiyye arasında bir itikad konusu olarak kabul edilmesinde, ayrıca gündeme gelip yaygınlaşmasında önemli rol oynamış olmalıdır. Buna ilaveten Şia'nın Ebeveyn konusundaki bu tutumu Şii müfessir Ebû Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabersî'de (ö. 458/1153) de aynı çizgide devam etmiş görünmektedir. Zira Hz. Peygamber'in ebeveyninin ve atalarının mümin olduğunu kabul eden İmamiyye'nin bu görüşlerini desteklemek üzere sunduğu delillerden biri *"Allah seni secde edenler içinde dolaşmanı da görür"*[15] anlamındaki takallüb âyetidir. Tabersî de Şeyh Müfid'le aynı çizgide bu âyetin izah tarzlarından biri olarak Hz. Peygamber'in nur ve zerrelerinin 'bir nebiden diğerine olmak üzere muvahhidlerin sülplerinde intikal etmesi' şeklinde açıklamıştır.[16] Nitekim asırlar sonra gelen Beydavî şarihi Şeyhzâde

13 Şeyh Müfîd, *Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân, Evâilü'l-makâlât fi'l-mezâhibi'l-muhtârât,* (nşr. İbrahim el-Ensarî), s. 35-36, *(Silsiletü müellefâti'ş-Şeyh el-Müfîd içinde)* II. baskı, Dâru'l-müfîd, Beyrut, 1414/1993; a. mlf.,*Tashîhu'l-i 'tikâd,* (nşr. Hüseyin Dergâhî), s. 139, *(Silsiletü müellefâti'ş-Şeyh el-Müfîd içinde)*, Beyrut, 1414/1993.

14 Bu konuda geniş bilgi için bk. H. İbrahim Bulut, *Şeyh Müfîd ve Şia'da Usûlî Farklılaşma Süreci, muhtelif yerler,* İzmir, 2005.

15 eş-Şuara, 26/219.

16 Tabersî, *Mecme'u'l-beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân,* VII, 357-358, Beyrût, 1415/1995.

(ö.944/1537) de Rafizîler'in Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduklarını kabul ettiklerini belirtmiş ve delil olarak mezkur takallüb âyetine ve konuyla ilgili İbn Abbas rivayetine tutunduklarını vurgulamıştır.[17] Keza İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) de Ebû Hayyan'ın 'Rafızâ'nın mezkur âyeti delil getirerek Hz. Peygamber'in atalarının mümin olduğuna kanaat getirmişlerdir.' diyerek, bu görüşü Rafıza'ya nisbet etmiştir.[18] Böylece Ebeveyn konusu bütün Şiî gruplar için olmasa bile en azından İmamiyye için üzerinde durulması ve inanılması gereken bir konu olma özelliğini tarihî süreç içinde belli ölçüde de olsa korumuş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim çağdaş Şii âlim Tabatabâî de ilgili rivayeti naklederek âyetin bu şekilde açıklanmasıyla ilgili Şiî yaklaşım tarzını korumuştur.[19]

Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumu Sünnî dünyada Ebû Hanife'den sonra da eserlerde belli oranlarda yer almaya devam etmiş, bu doğrultuda tedricen müstakil eserler telif edilmeye başlanmıştır. Ebeveyn hakkında müstakil olarak telif edilen eserler açısından bakıldığında ilk eser Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) nispet edilen *'Kitabu fî Ahvâlî vâlideyi'r-Resûl'*[20] adlı eser ile Hatip Kasımoğlu'nun *'Enbâu'l-ıstıfâ fî Hakkı Âbâi'l-Mustafa'* adlı risalesinde Ebû Bekir İbnü'l-Arabi'ye (ö.543/1148)) ait olduğunu naklettiği *'Lübbü'l-ukûl fî Ebeveyi'r-Resûl'* adlı risalesidir. Daha sonraları Fahreddin er-Razî (ö.606/1210) *Esrâru't-tenzîl*'inde konuyla ilgili görüşlerini dile getirmiş; Suyûtî'nin belirttiğine göre Şafii âlim Şeyhülislâm Şerefuddin el-Münavî (ö.h.798) zamanında da bir soru vesilesiyle konu gündeme gelmiştir. Nitekim Münavî'ye Hz. Peygamber'in babasının cehennemlik olup olmadığı sorulduğunda, soranı şiddetle azarlamış ve 'Onun İslâm'ı sabit değil mi ki? Çünkü o, fetret döneminde ölmüştür ve bisetten önce azap yoktur.' diye cevap vermiştir.[21] Ayrıca İbn

17 Şeyhzâde, *Haşiyetü Beydâvî*, II, 481, taş baskı.

18 İbn Hacer, *Şerhu'l-Hemziyye,* s. 22.

19 Tabatabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* XV, 336, Kum, 1393/1973.

20 bk. Salahaddin el-Müneccid, *Mu'cemu mâ üllife 'an Resûlillah,* s. 52, Kâhire, ts. el-Müneccid, mezkur yerde bu eseri Gazzalî'ye nispet etmesine rağmen yapılan son araştırmalarda Gazzâlî'ye ait veya nispet edilen böyle eserden hiç söz edilmemektedir. (bk. H. Bekir Karlığa, DİA. *"Gazzalî"* md. XII, 518-524, İst. 1996.)

21 Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe,* s. 1-2.

Hacer el-Askalanî (ö. 852/1448) de *el-Mevâhîb'*inde meseleye değinmiştir. Yine Celâleddin es-Suyûtî'den (ö. 911/1505) önce konuya ilişkin elde mevcut en önemli müstakil eser İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) tarafından *'er-Risâletü'l-beyâniyye fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî'* adıyla telif edilmiştir. Ebeveyn meselesi bu şekilde Celâleddin es-Suyûtî'ye dek hem çeşitli vesilelerle gündeme gelmiş ve İslâmi kaynaklarda yeri geldikçe zikredilmiş hem de Gazzalî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Cezerî örneklerinde olduğu gibi müstakil eserler telif edilerek literatürde yer almıştır.

Celâleddin es-Suyûtî'ye (ö. 911/1505) gelince o, tarihî süreç içinde oluşan Ebeveyn-i Resûl Risaleleri literatüründe emsalsiz bir yere sahiptir. Gerçekten de Suyûtî, Ebeveyn'in dinî konumu üzerinde en çok duran, kaynaklara inerek konuya ilişkin hemen hemen bütün rivayetleri derleyen, en fazla müstakil risale telif eden ve kendinen sonrakiler üzerinde son derece etkili olan bir âlim konumundadır. Bu yüzden o, Suyûtî öncesi ve Suyûtî sonrası dönem şeklinde tasnif yapılabilecek kadar bir dönüm noktası olmuştur. Suyutî'nin bu çabası ve emsalsiz konumu, konunun sırf kendi entelektüel merakı olmadığını, aksine zamanında gündemde olan ve hararetle tartışılan bir mesele olduğunu da göstermektedir. Bunu , risalelerinde sıkça kullandığı cedel üslubu (kulte-kultü) ve bir risalesinde bizzat 'cedelî bab'[22] adıyla bir bölüm açması da göstermektedir. Kendisi de bunu "Bu zamanda özellikle bu mesele hakkında mücadele edenler çoğaldı. Üstelik bunların çoğunun istidlal yolları hakkında bilgileri bulunmamaktadır…ve dedikleri de sadece 'iyi ama, Sahih-i Müslim'de sabit olan hadis sizin dediğinizin hilafına delâlet etmektedir.' sözünden ibarettir.."[23] sözleriyle ifade etmiştir. İlaveten Suyutî, bir başka riselesinde cedel üslubunu kullanarak, ismini vermeden ehli hadisten olduğunu belirtmekle yetindiği -Ebeveyn'in küfür üzere öldüğü şeklinde- karşıt görüşte olan bir şahısa oldukça ağır ve alaycı

22 Suyûtî, *Mesaliku'l-Hünefâ fî Vâlideyi'l-Mustafa,* s. 60-63, III. baskı, Haydarabat, 1381/1961.
23 Suyûtî, a.g.e, s. 60.

üslupla karşı çıkmış;[24] ayrıca bazı Malikî âlimlerin bizzat kendisine (Suyûtî'ye) gelerek görüşünü ahad haberlerle desteklediği için kesin delillere aykırı olduğu şeklinde kendisine karşı çıktıklarını da zikretmiştir.[25] Onun buradaki açıklamalarından meselenin kendi döneminde hararetle tartışılan konulardan olduğu, Sünnî çevreler içinde de Malikî ve Hanbelî/ehli hadis çevrelerden bazı kimselerin Ebeveyn'in mümin olmadığını düşündüklerini göstermektedir.

Suyûtî, Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olduğu kanaatinde karar kılmış bir âlim olarak konuya ilişkin altı müstakil risale telif etmiş ve bu tutumuyla kendisinden sonra bir Ebeveyn-i Resûl Risaleleri külliyatı geleneği oluşmasına yol açmıştır. Suyûtî'den sonra hemen her Ebeveyn risalesi müellifi onun ilgili risalelerinden bir veya bir kaçını görüp onlardan kaynak, üslup, içerik ve yaklaşım açısından oldukça yararlanmışlardır. Suyûtî'den sonra gelen Nebhanî ve Şa'rânî gibi diğer bazı âlimler ise Suyûtî'nin eserlerinden çok uzun alıntılar yaparak eserlerinde açtıkları başlıklarda konu üzerinde durmuşlardır.

Konuyla ilgilenen âlimlerin yaklaşım tarzları ve delillendirmeleri farklı olsa da büyük çoğunluğu Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olduğunu kabul etmiş; bunlar içinde Ali el-Kârî hem Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olmadığını hararetle savunması hem de bu konuda *Edilletü'l-mu'takadi Ebî Hanife fî Ebeveyi'r-Resûl* isimli müstakil eser yazmasıyla istisnaî bir yer edinmiştir. Suyûtî'den sonra Ebeveyn hakkında risale kaleme alma geleneği özellikle Osmanlı üleması ve tasavvuf çevrelerinde devam etmiş ve son dönem âlimlerinden Muahmmed el-Bâlî Efendi'ye (yaklaşık h. 1287) kadar gelmiştir.

Osmanlı döneminde Ebeveyn'in dinî durumu, sultanlar da dahil olmak üzere devlet ricali arasında ilgi uyandırmış; Kadızâdeliler hareketi[26] gibi tasavvuf ve medrese çevreleri arasında çıkan ve halk ara-

---

24 Suyutî, *el-Makâmâtü's-Sündüsiyye,* s. 13.
25 Suyutî, a.g.e., s. 19.
26 Kadızâdeliler hareketi hakkında geniş bilgi için bk. Cengiz Gündoğdu, *'XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadızâdeliler Mücadelesi'*, İLAM. Araştırma D., III/1, s. 37-72, İst. 1998.

sında fiili çatışmalara kadar varan olayların tartışma konularından birini oluşturmuş; yine sufî çevrelerde şeyhin talimatıyla veya rüya ve ilhamlarla ilişkilendirilerek araştırma konusu olmuştur. Mesela Yavuz Sultan Selim döneminde muhtemelen Molla Kabız vesilesiyle saray meclislerinde tartışıldığı için Kemal Paşazâde'nin (ö.940/1534) Ebeveyn konusuyla ilgilenip risale telif ettiği,[27] bazı Ebeveyn risalelerinin Kanunî Sultan Süleyman'a ithaf edildiği[28], bazılarının Mısır emirlerinden Emîrullah Osman Bey'in emriyle[29] telif edildiği bilinmektedir. XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda ünlü Kadirî Şeyhi Abdülmecid es-Sivasî'nin (ö.1049/1639) talimatı ve kaynak temininde yardımıyla yeğeni ve postnişîni Abdülahad Nûrî (ö.1061/1651) *'Te'dîbü'l-mütemerridîn'* adlı risalesini telif etmiş[30]; keza Kadirî Şeyhlerinden Seyyid Mahmûd Hz. Peygamber'i gördüğü rüyasının ertesi günü bir ihvanın kendisine ebeveyn hakkında bir risale yazılmasını tavsiye ettiğini belirtmiştir.[31] İlaveten Kemal Paşazâde (ö.940/1534) den bir asır sonra gelen Katip Çelebi'nin (ö.1070/1659) Ebeveyn-i Resul'ün dinî durumları hakkında "bu bahis dahi bir savaş alanı haline geldiği için yazıldı"[32] diyerek bir risale kalme almıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere Katip Çelebi'nin çağdaşı Abdülahad Nurî'nin (ö.1061/1650) de tarikat çevrelerinde konu edildiği ve Kadızâdeliler hareketinin tartışma konularından olduğu için Abdülmecid Sivasî'nin talebi üzerine *"Te'dîbü'l-mütemerridîn"*[33] adlı müstakil bir risale yazması da İbn Kemal'den bir asır sonra ve daha sonrasında bile

27 Kemal Paşazâde, *Risale Hakkı Ebevey'in-Nebî,* (nşr. Ahmed Cevdet, *Resâil-i İbn Kemâl* içinde) İst. h. 1316.

28 Hatip Kasımoğlu, *'Enbâu'l-Istıfâ fî Hakkı Âbâi'l-Mustafa'* adlı risalesini Kanunî Sultan Süleyman'a ithaf ettiğini ilgili risalesinin başında ve sonunda söylemektedir. *Hatip Kasımoğlu Enbâu'l-Istıfâ fî Hakkı Âbâi'l-Mustafa,* Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, 405.

29 msl. Vecdi Ahmed *'Ravzatu's-safâ fî Vâlideyi'l-Mustafa'*, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi, 115, (vr. 91a-118b, Osm.)'da kayıtlı bulunan Osmanlıca risalesinin başında adını vermediği Arapça aslını mezkur Mısır emirinin isteğine binaen yazdığını belirtmektedir.

30 Abdülahad Nûrî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn,* vr. 279a, Süleymâniye Ktp. Fatih, 5293.

31 Seyyid Mahmûd, *Birru Vâlideyi Hayri'l-verâ,* vr. 406b, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 626.

32 Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak fî ihtiyâri'l-ehakk*, (sad. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, *İslamda Tenkit ve Tartışma Usulü*) s. 79, İst. 1990.

33 Abdülahad Nuri, a.g.e., vr. 278a-315a.

konunun sadece ülema arasında tartışılan bir tür entelektüel merak olmadığını, halk arasında da merakı mucip olduğunu, gündemden düşmediğini açıkça göstermektedir.

Gerçekten de Abdülahad Nûrî taraf olduğu Kadızâdeliler hareketi gibi mücadele ortamında Ebeveyn'in ehl-i necat olmadığını iddia edenleri "Ey yollarını şaşırmış sapkınlar! Hz. Peygamber'in baba ve annelerinin nikahları olmayan müşrikler olduklarını, onların çocuklarının da veled-i zina olduklarını nasıl söyleyebilirsiniz? Hadis hafızları ve âlimlerin güvendikleri çeşitli yollarla gelen hadisleri hiç mi duymadınız? Resûl-i Ekrem'in "Ben, ancak İslam nikahıyla/meşru evlilikle dünyaya geldim." sözüyle iftirada bulunduğunuz ayıplardan kendini beri kıldığını hiç mi işitmediniz?..Ebû Bekir ibnü'l-Arabî'nin 'Ebeveyn-i Resul cennet ehlinin eşrafındandır. Onların cehennemlik olduğunu söyleyen, Allah'ın (c.c) *"Allah ve Resulünü incitenlere, Allah dünya ve ahirette lanet etmiş ve onlara zelil eden bir azap hazırlamıştır."*[34] beyanının delâletiyle lanetlenmiştir.'demesine ve müteahhir ülemanın çoğunun da böyle fetva vermiş olmalarına rağmen, ah bir anlayabilseydim, Allah'ın lanetini üzerinize vacip kılan gidişatınızı ispat etmenin size ne faydası olacaktır!..Ebeveynin cehennemde olduğunu söyleyenler hakkında fetvalar böyle olunca, onların müşrik olduklarına hükmeden ve böyle demekle Hz. Peygamber'e eziyet edenin durumu nasıl olur? Varın düşünün…"[35] sözleriyle sert bir dille eleştirmiştir. Üstelik Abdülahad Nûrî, kendi döneminde muhaliflerin 'halkı saptırmak ve yaldızlı ama içi boş süslü sözlerle onların kalplerine şüphe üşüştürmek için kapı kapı dolaşıp bazı kitaplardan aldıkları hilelerle saptırmaya çalıştıklarını'[36] belirtmiş olması, konunun kendi döneminde ne denli ileri boyutlara vardığı, entelektüel bir polemik konusu olmaktan çıkıp dinî-siyasî çatışma ortamının önemli konularından biri haline dönüştüğünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

---

34 el-Ahzab, 33/57.
35 Abdülahad Nuri, a.g.e., vr. 294a-b.
36 Abdülahad Nuri, a.g.e., vr. 313a-b.

Ebeveyn'in dinî durumunun bir akâid konusu olarak gündeme gelmesine gelince- Hz. Peygamber ve sahabe dönemi hariç tutulduğunda- bunda Ebû Hanife'nin mezkur hükmü ve bu hükmün *el-Fıkhu'l-Ekber* gibi erken dönem akâid eserinde yer almasının önemli rolü olmuştur. Ebû Hanife'nin niçin bu konuyla ilgilendiği kesin değilse de Ehl-i beyt taraftarlığıyla temayüz eden Şiî gruplar içinde konunun tartışılması ve Ebeveyn'in mümin olduğunu savunmalarına bir reddiye sadedinde söylemiş olması muhtemeldir. Nitekim çok sonraları meselenin hicri III. asrın sonları ile IV. asrın sonlarında Şia kaynaklarında bir akâid konusu olarak yer almış olması da meselenin Şiî dünyasında böyle bir öncesinin olduğuna ışık tutmaktadır. Zira inanç konularının uzun süreçlerle vicdanlarda kabul gördüğü bilinen bir gerçektir. Ayrıca Ali el-Kârî (ö.1014/1606) Ebû Hanife'nin bu sözü, kendi döneminde Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ileri sürenlere reddiye olarak söylediğini ifade etmiştir. Daha erken dönem *Fıkh-ı Ekber* şarihlerinden Muhammed b. Bahauddin (ö.953/1546) ise konunun akâid konusu haline gelmesi veya akâid kitaplarında yer almasının sebebini bir başka açıdan şöyle açıklamaktadır: 'bu meselenin akâid-i diniyeye dahil edilmesinin sebebi bazı kimselerin küfr-i hükmî'yi Hz. Peygamber'in anne ve babası hakkında redderek (onların mümin olduğunu iddia etmek şeklinde) ifrata gitmiş olmalarıdır. Bu ifrat, zahiren kavâid-i İslâmiyyenin dışına çıkmaya sebep olduğundan Ebeveyn hakkında bu aşırılığa gidenleri red için müellif bu meseleyi usûl-i dinden kılıp Fıkh-ı Ekber'e derc eylemiştir.'[37] Katip Çelebi de Muhammed b. Bahâuddin'inin bu iddiasına katılmaktadır. Ayrıca o, bu meselenin kaynağına dikkat çekerek Fahreddin er-Râzî'nin 'eskiden Rafizîler ifrat ile Ehl-i beyte ismet dava ettikleri gibi, bu ifrat dahi (ebeveynin ehl-i necat olması) onlardan sadır olmuştu. Sonra ehl-i sünnetten nice kimseler onları taklid etti.' dediğini nakletmiştir.[38] Günümüz araştırmacılarından Süleyman Uludağ da bu konuda Fahreddin er-

37 Muhammed b. Bahâuddin, *el-Kavlu'l-fasl,* s. 396, İst. ,1990.
38 Katip Çelebi, a.g.e., s. 83.

Râzî, Muhammed b. Bahâuddin ve Katip Çelebi'nin yaklaşımını tercih etmiştir. Süleyman Uludağ şöyle demektedir: 'Şiilerin 'Ebeveyn-i nebi mümindir' şeklindeki bidatlarına ve aşırılıklarına Sünnîlerin bir kısmı 'kafirdir' tarzında yeni bir bidat ve aşırılıkla karşı çıkmışlardı…Yabancı kaynaklardan sızan asalet telakkisi önce bidat mezheplerde kendini göstermiş daha sonra o vasıta ile sünnilere geçmişti. Mesela eski İran inançlarının tesiri ile Şiiler ehl-i beytin masum olduğunu ileri sürmüşlerdi. Önce Hz. Peygamber'in füruu için ileri sürdükleri ismet inancı daha sonra onun usulüne, âbâ ve ecdadına da tatbik etmişlerdir. Bunun neticesi olarak Hz. Peygamber'in Ebeveyninin de müslüman olduğunu ve iman ile vefat ettiğini iddia etmişlerdi. Bunu bir akîde olarak ileri sürmeleri karşısında bir tepki olarak İmam-ı A'zam da *Fıkh -Ekber'*de 'Hz. Peygamber'in ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir.' demiştir. O bu ifadesiyle sadece Şiilerin bu konudaki inancını reddetmek istemiştir. Fakat daha sonra Ebû Hanife'inin bu sözü de bir akîde haline getirilince iş çığırından çıkmıştır. Söz konusu mesele etrafındaki faydasız ve verimsiz tartışmaların sebebi budur.'[39]

Bütün bunlardan sonra Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumunun çerçevesini belirleme noktasından bakıldığında, mesele hakkında eserlerinde görüş beyan eden veya konuya ilişkin müstakil risaleler telif eden âlimler, meseleyi özellikle doğrudan Hz. Peygamber'in şahsiyetiyle ilişkilendirdikleri görülmektedir. Gerçekten de Ebeveyn-i Resûl, her hangi bir insanın anne-babası gibi değil de Resûlullah'ın (s.a.v) anne-babası olduğu için onların dinî durumları Hz. Peygamber'le ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olmaması durumunda Hz. Peygamber'e bir nakise geleceği, Resûlullah'ın bu durumdan rahatsız olacağı, Müslümanlar nazarında Hz. Peygamber'e karşı bir itibar kaybı olabileceği düşünülmüştür. Mesele bu temel çerçeve içinde ele alınıp incelenmiştir.

---

39 Katip Çelebi, a.g.e., (sad. Süleyman Uludağ- Mustafa Kara, *İslâm'da Tenkit ve Tartışma Usûlü, 'ek ve notlar'*) s. 170-171.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER' İN EBEVEYN'İNİN DİNÎ KONUMU

I- EBEVEYN'İN EHL-İ NECAT OLMASI

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'in anne ve babasının âhirette kurtuluşa erecek kimselerden (ehl-i necat) oldukları kanaatindedirler. Çoğunluğun paylaştığı bu görüşü benimseyenler, konuya çeşitli açılardan yaklaşarak bu kanaate ulaşmışlardır. Onlar görüşlerini, Ebeveyn'in fetret döneminde yaşadığı ve kendilerine tebliğ ulaşmadığı için mazur oldukları veya âhirette fetret ehlinin de dahil olduğu belli gruplar için düzenlenecek özel imtihanda başarılı olacakları, Haniflerden oldukları ve diriltilip iman ettikleri gibi çeşitli hareket noktalarına dayandırmışlardır.

Bazı İslâm âlimleri kendilerine tebliğ ulaşmayanlar ile fetret ehli arasında ince bir ayırımda bulunmuş, fetret döneminde yaşayan herkesin fetret ehlinden sayılamayacağını ve mazur kabul edilemeyeğini belirtmişlerdir. Zira fetret döneminde yaşadığı halde Amr b. Lühey gibi hak dini tahrif edenlerin veya sadece Allah ve Resülünün (s.a.v) bildiği bir sebepten ötürü muazzep olanların bulunabileceğini belirtmişlerdir.[40] Bu durumda gerçek fetret ehli, fetret dö-

40 Bennânî, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Cem'i'l-cevâmi'* , I, 63; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XV, 40-41.

neminde yaşayan ve kendilerine tebliğ ulaşmayan kimseler olmakta, Hz. Peygamber'in anne-babası da bunlar arasında yer almaktadır. Nitekim Suyutî, fetret ehli ile kendilerine tebliğ ulaşmayanların bazen farklı bazen de müradif anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Suyûtî'nin kendisi de her ne kadar *es-Sübülü'l-celiyye*'sine bu ayırıma dikkat çekerek kendisine tebliğ ulaşmayanlar ile fetret ehlini farklı başlık altında ele almış olsa da *"Mesâlikü'l-hünefâ, ed-Derecü'l-münîfe* ve *el-Makâmetü's-sündüsiyye"* sinde ikisini birleştirerek eş anlamda kullandığını açıklamıştır. Hüküm açısından da ikisi arasında şöyle bir nüans bulunmaktadır: Kendisine tebliğ ulaşmayanlar, öldüklerinde azaba maruz kalmayacak ve âhiretteki imtihana bağlı olmaksızın cennete gireceklerdir. Bu konuda Şafiî usulcü ve fakihleri ile Eşarî kelâmcıları arasında ittifak vardır. Fetret ehlinin ehl-i necat olacağını söyleyenler ise bu görüşlerindeki 'kurtulmuştur/ ennehû nâcin' ifadesi ile onların mutlak olarak değil, şarta bağlı olarak kurtulacaklarını; 'kendisine azap olunmayacaktır/lâ yuazzeb' ifadesiyle de başlangıçta azaba maruz kalmayacaklarını, durumlarının âhiretteki imtihanda gösterecekleri tutuma bağlı olduğunu kasdetmişlerdir. Bu noktada fetret ehlinin de dahil olduğu belli gruplara yönelik âhiretteki imtihan, dünyada kendilerine peygamber gönderilmiş ve tebliğ edilmiş hükmünde olmaktadır.[41]

Burada özellikle Ebeveyn konusunda onların ehl-i necat olmalarıyla sonuçlandığı için bu ayırım dikkate alınmamış, Suyûtî'nin mezkur üç risalesindeki tutumu göz önüne alınmıştır.

A- Ebeveyn'in Fetret Ehlinden Olması

Hz. Peygamber'in anne-babasının âhirette kurtuluşa erecekler-den (ehl-i necat) olduğunu kabul eden İslâm âlimleri, bu kanaatlerine Ebeveyn'in câhiliyye döneminde yaşadıkları için fetret ehlinden ve dinî davet ulaşmamış kimselerden olmalarını gerekçe göstermişlerdir. Buna göre Ebeveyn cehâletin çok yaygın olduğu Cahiliyye ve fetret döneminde yaşamış; kendilerine davet ulaşmamış ve ayrıca

41 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 1, 5-6.

hakkı bulma konusunda yeterince araştırma yapamayacak bir ortamda yaşamış ve çok genç yaşta ölmüşlerdir. Zira Resûlullah'ın (s.a.v) babası Abdullah on sekiz yaşında, annesi Âmine ise takriben yirmi yaşlarında vefat etmişlerdir. Bu yaşlar câhiliyye dönemi gibi son derece olumsuz bir ortamda hakkı arayıp bulmak için yapılacak araştırmada yeterli bir süre değildir[42]. Kendisine davet ulaşmayanlar ise kendilerine dinî tebliğ ulaşmadığı için azap yoktur. Eşarî ve Şafii âlimlerin tamamının, Matürîdilerin bir kısmının ittifakıyla kendilerine dinî davet ulaşmadan ölenler, ehl-i necattır ve cennete gideceklerdir. Yahutta cennete girebilmeleri, fetret ehli ve diğer bazı gruplar için âhirette yapılacak özel imtihanda başarılı olmalarına bağlıdır. Bu imtihanda başaranlar cennetlik, başaramayanlar ise cehennemlik olacaklardır. Hz. Peygamber'in anne ve babası da bu başaranlar arasında olacaktır.[43] Bu itibarla Hz. Peygamber'in anne-babasının fetret ehlinden ve tebliğ ulaşmayanlardan olması onların ehl-i necat olduğuna dair en önemli delildir.

Bu görüşte olanlara göre fetret ehli ile İslâm daveti dahil olmak üzere hiçbir peygamberin daveti kendilerine ulaşmayan, herhangi bir dinî inanca ve metafizik düşüncelere sahip olmadan tam bir gaflet içinde yaşayan kimseler kasdedilmiştir. Böyleleri putperest, müşrik ve hatta ateist bile olsalar mazurdurlar, dinî anlamda herhangi bir sorumlulukları bulunmamaktadır. Zira din gelmeden ve davet ulaşmadan önce insanların fiillerine Allah'ın herhangi bir hükmü taalluk etmez, hiçbir şekilde akla itibar edilerek dinî bir yükümlülükten bahsedilemez; din geldiği zaman ise akla değil, dine itibar edi-

---

42 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 1, 5; a. mlf. *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 1, 12; a. *mlf. ed-Derecü'l-münîfe*, s. 2. (Resûlullah'ın annesi Âmine'nin oğlunun dayılarını ziyaret edip Medine'den dönerken Mekke ile Medine arasında bulunan Ebvâ denilen yerde vefat etmiş olduğunda ihtilaf yoktur. İbn Sa'd, *et-Tabâkatu'l-kübrâ*, I, 116, Beyrut, ts.; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve, I, 188*, (nşr. Abdulmuti' Kalacı), Beyrut, 1405/1985; Süheylî, *er-Ravzu'l-Ünf,* II, 184-185; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-me'âd*, (trc. Şükrü Özen), I, 74, İst, 1988) Hz. Peygamber'in babası Abdullah 25 yaşında iken vefat etmiştir. (Mahmud Esad, *İslam Tarihi,* s. 375.) Abdullah bir rivayete göre Resûlullah ana rahminde iken; diğerine göre ise Hz. Peygamber'in doğumundan yedi ay sonra vefat etmiştir. İbn Kayyim birincisini daha doğru bulmaktadır. (İbn Kayyim a.g.e., I, 74; Mahmud Esad, a.g.e., s. 375)

43 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiyye,* s. 4-5; a. mlf. *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 13-14.

lir. Şeriat gelmeden önce akıl tek başına iyi ile kötü hakkında doğru hüküm vermekten aciz olduğundan din olmadığı halde akıl, din adına insana bir kısım sorumluluklar yükleme yetkisine sahip değildir. Bu itibarla küfür haram, iman da vacip değildir. Binaenaleyh fetret ehli ile İslâm'dan önce veya sonra dağ başlarında ya da İslâm coğrafyasına uzak bölgelerde yaşamaları gibi sebeplerle kendilerine dinî davet hiç ulaşmayan kimselerin herhangi bir dinî sorumlukları yoktur. Onlar düşünce ve inançlarından dolayı mazurdurlar, âhirette kendilerine cezâ verilmeyecek ve kurtuluşa erenlerden (ehl-i necat) olacaklardır.[44]

Suyutî'ye göre kendisine davet ulaşmayanlar meselesi, asıl itibariyle fıkhî bir mesele olup, bir usûl-ü fıkıh konusu olan 'şükrü'l-mün'im' e dayanmakta; şükrü'l-mün'im konusu ise kelâm ilminin çetin konularından hüsün-kubuh meselesine istinat etmektedir. Ayrıca davet ulaşmayanlar meselesi ikinci bir usul kaidesi olan 'Gafil, mükellef tutulmaz.' ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke de *"Hakikat şudur: Halkı gaflet içinde iken Rabbin haksızlık ile ülkeleri helak edecek değildir."*[45] âyetinden çıkartılmıştır.[46]

Öte yandan Suyûtî'nin de dikkat çektiği üzere davet ulaşmayan kimselerin dinen sorumlu olmadıklarını ve bunların ehl-i necat olacağını kabul edenler arasında bazı ayrıntıların bulunduğu görülmüştür. Meselâ Abdülkâhir el-Bağdâdî ve Gazzâlî bu konumdakilerin "Müslüman değilse de Müslüman hükmünde" olduğunu; Subkî, Suyûtî ve İbn Hacer el-Heysemî gibi bazı âlimler ehl-i necat olduğunu ve cennete gireceklerini kabul etmiş, bir kısmı da bunların müslüman olduğunu savunmuşlardır.[47] Ancak Muhammed el-Bâlî bunların küçük ayrıntılar olduğunu, bunların hepsinin ehl-i ne-

---

44 Fahru'l-İslâm el-Pezdevî, *el-Usûl*, IV, 1350-1351, yy. h. 1307; İbn Fûrek, *Mücerredü makâlâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, (nşr.Daniel Gimaret), s. 145, Beyrut, 1987; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 262-263, Beyrut, 1401/1981; Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, s. 137-138, İst, 1375/1955; a. mlf., *Şerhu'l-Emâlî*, s. 94-95, İst. 1985; Muvaffak Ahmed Şükrî, *Ehlü'l-fetre ve men fî hükmihim*, s. 71-74, Beyrut, 1409/1988.

45 el-En'âm, 6/131.

46 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 1-2.

47 Abdülkâhir el-Bağdâdî, a.g.e., s. 263; Suyûtî, *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 1-2; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 6.

cat olduklarını ve neticede cennete gireceklerini söylediklerini kaydetmektedir.[48]

Ebeveyn'in fetret ehlinden olduğu için kurtuluşa erenlerden olduklarını kabul edenler ise fetret hadislerinde belirtildiği gibi onların durumunun âhirette yapılacak imtihana bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu imtihanda itaat ederek başarılı olanlar cennete; itaat etmeyerek başarılı olamayanlar cehenneme gireceklerdir. Ebeveyn de Hz.Peygamber'in şefaatiyle ve O'nun hürmetine imtihanda itaat edip muvaffak olacaklardır. İbn Hacer ve Suyutî bu iki hususu, yani Ebeveyn'in kendilerine tebliğ ulaşmayan kimselerden olduğu için her hangi bir dinî sorumlulukları bulunmadığını, bu yüzden doğrudan ehl-i necat olacaklarını veya âhirette yapılacak olan imtihandaki durumlarına göre Resûlullah'ın şefaatiyle kurtuluşa erenlerden olmalarını, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna ilişkin en önemli delillerden kabul etmiştir.[49]

Esasen sadece Suyutî (ö. 911/ 1505) değil, Evzâî (ö.159/775), Süfyan es-Sevrî (ö.161/778), İmam Mâlik (ö. 179/795), Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884), Şafiî (ö. 204/ 820), Eş'arî (ö. 324/936), Isferâyinî (ö. 418/1027), Kadı Ebû Ya'lâ (ö. 453/1066), İbn Hazm (ö. 456/1064), İbnü'l-Cevzî (ö.597/1200), Beyzâvî (ö. 685/1286), Tâcuddin es-Subkî (ö. 771/1370), İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429), İbnü'l-Hümam (ö. 861/1457), İbn Hacer el-Heysemî (ö. 974/1597) Katip Çelebi (ö.1070/1659) gibi Eş'arî ve Şafiî mezhebine mensup âlimlerin büyük çoğunluğu, Hanbelî ve Malikîlerin bir kısmı fetret ehlinin ehl-i necat olduğu görüşünü benimsemişlerdir.[50] Mesela ün-

48 Muhammed el-Bâlî, *Sübülü's-selâm fî hükmi abâi seyyidi'l-enâm*, s. 48, İst., h.1287.

49 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 4; a. mlf. *Mesâlikü'l-hünefâ*, s. 13-14.

50 Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 127, Beyrut, ts.; İbn Fûrek, a.g.e., s. 144-145; Fahru'l-İslâm el-Pezdevî, a.g.e., IV, 1350-1351; Isferâyinî, *et-Tebsîr fi'd-dîn*, (nşr. Kemal Yusuf Hût), s. 170-171, Beyrut, 1403/1983 ; Abdulkâhir el-Bağdâdî, a.g.e., s. 24-25; Nesefî, *Bahru'l-kelâm fî akâidi ehli'l-İslâm*, s. 8, Konya, h. 1328; Tâcuddin es-Subki, *Haşiyetü'l-Bennanî alâ Cem'i'l-cevâmi'* , I, 61-63, Kahire, 1356; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, V, 18, yy., ts.; İbnü'l-Hümam, *et-Tahrîr fi usûli'l-fıkh*, s. 224, Kahire, h. 1351; İbn Hacer el-Heysemî, el-*Fetâvâ'l-hadîsiyye*, s. 155, Kahire, 1989; Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 1-2, 12-13; 16-18; Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, s. 138; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, VI, 72-73, Beyrut, ts.

lü zahirî bilgin İbn Hazm (ö. 456/1064) kendisinin ve Zahiriyye mezhebi âlimlerinin tamamının, kendisine davet ulaşmayan kişilerin herhangi bir sorumluluğu bulunmadığı, âhirette cezalandırılmayacakları görüşünde olduklarını belirtmiş-tir.[51] Suyûtî'nin ifadesine göre Şerefuddin el-Münavî (ö.h. 798), Sıbt İbni'l-Cevzî, İbn Hacer ve Müslim şarihi el-Übbî de İslâm daveti ulaşmadığı ve fetret ehlinden oldukları için Ebeveyn'in ehl-i necat olduğu görüşündedirler.[52] Mesela Münavî'ye Hz. Peygamber'in babasının cehennemlik olup olmadığı sorulmuş; bunun üzerine o soruyu soranı şiddetle azarlamış ve 'Onun İslam'ı sabit değil mi ki? Çünkü o, fetret döneminde ölmüştür ve bisetten önce azap yoktur.' diye cevap vermiştir.[53]

İbnü'l-Cezerî'ye (ö.833/1429) göre Ebeveyn fetret ehlindendir. Zira Araplar Hz. İsmail'den beri fetret ehlindendirler. Fetret ehli ise *"Biz peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz."*[54] âyetinden istidlalle, Müslüman hükmündedirler.[55] Şa'rânî'ye (ö.973/1565) göre iman ve küfür, peygamberlerin getirdikleri şeylerden haberdar olup bunlara inanıp inanmama ile alakalı bir durumdur. Fetret ehli peygamberlerin getirdiklerinden haberdar olmadıklarından ilâhî kitap ve peygamberlere iman veya inkâr etmeleri söz konusu olamayacağı için, Allah'ın varlık ve birliğini akılla bilememeleri yüzünden affedilmeleri muhtemeldir. Şüphesiz akıllarıyla tevhide ulaşanlar ise kitap ve peygamberlere inanmasalar bile cennete gireceklerdir.[56] Şa'rânî, Ebeveynin fetret ehlinin en şerefli en üst tabakasından olabileceğini kabul etmektedir.[57] Abdülahad Nûrî'ye (ö.1061/1651)

---

51 İbn Hazm, *el-Usûl ve'l-fürû'*, s. 131-132, Beyrut, 1984; krş., a. mlf., *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ahvâi ve'n-nihal*, IV, 60, Beyrut, 1406/1980; a. mlf., *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (nşr. Heyet), I, 59-60, Kahire, 1413/1992.

52 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s 1-2; Muhammed b. Halef el-Übbî, *İkmâlu ikmâli'l-mu'allim* (*Şerhu'l-Müslim*), I, 616-621, (nşr. Muhammed Salim Haşim), Beyrut, 1415/1994; Abdülahad Nûri, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 300a-b.

53 Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 1-2; a. mlf., *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 3.

54 el-İsrâ, 17/15.

55 İbnü'l-Cezerî, er-Risaletü'l-beyâniyye, vr 9a-b, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa,603

56 Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, II, 56-58, Kahire, 1307/1959.

57 Şa'rânî, a.g.e., II, 58.

göre fetret döneminde ölen Ebeveyn'in kendilerine davet ulaşmayan veya Hz. İbrahim'in Hanif dinine mensup olanlardan olması uzak bir ihtimal değildir ve aslah olan da budur.[58] Katip Çelebi (ö. 1070/1659) de konuyla ilgili ileri sürülen bir çok hususu eleştirmekle birlikte, Hz. Peygambere'in anne ve babasından bahsederken 'bunların zamanı cahiliyye devri, fetret devri idi.' demek suretiyle Ebeveyn-i Resûlullah'ın cahiliyye döneminde ve fetret devrinde yaşadıkları tarihi gerçeğini kabul etmiştir.[59] Çağdaş âlimlerden Said Nursî "gaflet ve mürûr-i zama-n, enbiyâyı sâlifenin dinlerini setrettiği için bu geçmiş dinler ehl-i fetret hakkında hüccet olamaz. İtaat etse sevap görür, etmezse azâp görmez." diyerek fetret ehlinin küfre girseler bile ehl-i necat olacağını kabul etmiş ve "Resûl-i ekrem'in peder ve valideleri ehl-i necat, ehl-i cennet ve ehl-i imandır" [60] söyleriyle açıkca Ebeveynin ehl-i necat olduğunu belirtmiştir. Keza günümüz bazı araştırmacılarına göre de Hz. Peygamber'in ebeveyni ve ecdadı fetret ehlinden ve Rableri katında salih kullardandır.[61]

Bu görüşte olanların ileri sürdükleri delillere gelince, Hz. Peygamber'in anne-babasının tebliğ ulaşmayan fetret ehlinden olmaları sebebiyle ehl-i necat olduğunu benimseyenler, fetret ehlinin muazzep olmayacağına delâlet eden âyetler ile bu âyetlerle ilgili müffessilerin bazı açıklamalarını delil olarak sunmuşlardır.[62]

Buna göre

"Biz bir peygamber göndermedikçe azap etmeyiz."[63], *"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi! Derler ki : 'Kendi aleyhimize şahitlik ede-*

---

58 Abdülahad Nûri, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 301b-302a.
59 Katip Çelebi, a.g.e., a.y.
60 Said Nursî, *Mektûbât, 28. Mektup*, s. 356, Ank., 1950.
61 Abdurrahman el-Cezîrî, *ed-Da'vetü ilellahi Teâlâ ve ehlü'l-fetre*, Mecelletü'l-ezher, VIII, sy. 9, s. 610, Kahire, 1937.
62 Suyutî, *Mesâlikü'l-hünefâ*, s. 3-7; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 2-5; a. mlf. *el-Makâmatu's-sündisiyye*, s. 7-9; Abdülahad Nûri, a.g.e., vr. 299b-300a; Fetret Ehli hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Akçay, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dinî Sorumluluğu*, s. 289-371, Işık Yay., İzmir, 2000.
63 el-İsrâ, 17/15.

riz.....Gerçek şu ki: Halkı habersizken Rabbin haksızlık ile ülkeleri helâk edici değildir."[64], *"Rabbimiz ne olurdu bize bir peygamber gönderseydin de senin âyetlerine uysak ve müminlerden olsaydık, diyecek olmasalardı (peygamber göndermeye gerek görmezdik.)"*[65], *"Rabbin, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamberi ülkelerin ana merkezine göndermedikçe o ülkeleri helak edici değildir."*[66], *"Eğer biz bundan (Kur'an'dan) önce onları bir azapla helak etseydik hiç şüphesiz şöyle diyeceklerdi: Ey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de şu aşağılık ve rüsvaylığa düşmeden önce senin âyetlerine uysaydık."*[67], *"Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Hıristiyan ve Yahudilere) indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik, demeyesiniz diye; yahut ' Bize de Kitap indirilseydi, biz onlardan çok daha doğru yolda olurduk.' demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik.)"*[68] , *"Biz hiç bir memleketi uyarıcı bir peygamberleri olmadan helak etmedik. Bu öğüt ve hatırlatma yapılmıştır. Biz asla zalimlerden olmadık."*[69], *" Onlar orada 'Ey Rabbimiz, bizi çıkar (buradan da) daha önce yaptıklarımızın yerine hayırlı işler yapalım, diye feryat ederler. (Onlara) Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi, size uyarıcı gelmedi mi? O halde tadın azabı."*[70] ve *" Müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın...."*[71]

anlamlarındaki âyetler fetret ehlinin muazzep olmayacağına delâlet etmektedir. Bu doğrultuda Katade (ö. 118/736) İsrâ suresi'nin (17/15.) âyetini 'kendisinden bir haber, açıklama ve delil gelmedikçe Allah'ın hiç kimseyi işledikleri yüzünden cezalandırmayacağı' şeklinde tefsir etmiş;[72] Taberî (ö. 310/923) âyetin anlamının "Allah'ın bir kavmi ancak peygamber gönderdikten ve onlara gerekli delilleri ortaya koymak suretiyle mazeretlerini geçersiz kıldıktan

---

64 el-En'âm 6/130-131.
65 el-Kasas, 28/47.
66 el-Kasas, 28/59.
67 Tâ hâ, 20/134.
68 el-En'âm, 6/156-157.
69 eş-Şuarâ, 26/208-209.
70 Fâtır, 35/37.
71 en-Nisâ 4/165.
72 Suyûtî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 3.

sonra helak edeceği" demek olduğunu belirtmiştir.[73] Eşarî ve Şafiî âlimler, (17/15.) âyetle istidlal ederek bisetten önce sorumluluğun dolayısıyla azabın olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir.

Müfessirlere göre En'âm sûresi'nin mezkur (6/130-131.) âyetleri Allah tarafından peygamberler gönderilip âhiret azâbıyla uyarılmadıkça cin ve insan topluluklarının içinde bulundukları gaflet ve cehâlet sebebiyle cezalandırılmayacağına açıkça delâlet etmektedir.[74] Zira Allah Teâlâ âhirette cin ve insanları, kendilerine âyetlerini açıklayan ve kendilerini uyaran peygamberler ge-lip gelmediğini istifham-i inkarî tarzında sorarak onları sorumlu tutmuştur. Eğer Allah onları peygamberlerle uyarmadan önce helâk etmiş olsaydı onları kınamayacak, kâfirler de *"Eğer Biz bundan (Kur'ân) önce onları bir azâpla helâk etseydik, muhakkak ki şöyle diyeceklerdi: Ya Rabbi! Bize bir elçi gönderseydin de şu aşağılığa ve rüsvaylığa düşmeden önce âyetlerine uysaydık."*[75] anlamındaki âyette ileri sürdükleri gibi kendilerine peygamber gönderilmedi diye özür beyan edeceklerdi. En'am sûresi'nin (6/131.) âyettindeki helâkla cezalandırma, ilk bakışta dünyevî bir ceza gibi görünse de bir önceki âyette söz konusu edilen olayın âhirette cereyan etmesi sebebiyle ve İsrâ sûresi (17/15.) âyetin desteğiyle, ehl-i sünnet âlimlerince dünya ve âhiretteki cezalandırmaların her ikisini de içermesi uygun görülmüştür.[76]

Kasas suresindeki mezkur (28/47.) âyetin tefsirine ilişkin Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen bir habere göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Fetret zamanında ölen kimse 'Yâ Rabbi, bana ne kitap geldi ne de peygamber.' der. Daha sonra Hz. Peygamber *"...Ey Rabbimiz, ne olurdu bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uysak ve müminlerden olsaydık."*[77] âyetini okumuştur.[78] İbn Abbas ve Katade'nin ise (28/59.) âyetin tefsiriyle ilgili olarak 'Allah Teâlâ, ancak

73 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, IX, 54, Beyrut, 1405/1984.
74 Taberî, a.g.e., XII, 124.
75 Tâ hâ 20/134.
76 Âlûsî, *Ruhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve seb'i'l-mesânî*, VIII, 29, Beyrut, ts.
77 el-Kasas, 28/47.
78 Kamil Miras,*Sahih Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, IV, 540, Ank. 1968.

Hz. Muhammed'in şeriati kendilerine ulaşıp da inkar ve tekzip edenlere azap eder.' dedikleri nakledilmiştir.[79] Nisâ suresindeki mezkur (4/165.) âyette ise Allah, âhirette kendilerine peygamber gelmediği şeklindeki bir itiraz ve mazeret ileri sürmelerinin önüne geçmek için peygamber gönderdiğini açıkca bildirmiştir.

Ebeveyn'in fetret ehlinden oldukları için ehl-i necat olduğunu kabul edenlerin ileri sürdükleri delillerden bir grubu da 'fetret hadisleri'[80] olarak isimlendirdiğimiz diğer bazı gruplarla birlikte fetret ehlinin âhirette özel imtihana tabi tutulacaklarını bildiren rivayetlerdir. Bu haberlerden biri, Esved b. Serî hadisidir. Hadise göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: Dört zümre kıyamet gününde imtihan edilecektir. Hiç işitmeyen sağır, aklı kıt kişi, pîr-i fâni yaşlı ve fetret zamanda ölen kimse. O zaman sağır "Rabbim, şüphesiz İslâm gelmiş fakat ben hiç bir şey işitemiyordum."; aklı kıt "Rabbim, şüphesiz İslâm gelmiş ancak ben, çocukların bana kuru hayvan tersleriyle sataşacakları bir haldeydim."; pîr-i fâni yaşlı "Rabbim, kuşkusuz İslâm gelmiş ama ben akıl edemeyecek bir haldeydim." ve fetret zamanında ölen de "Rabbim, bana senin herhangi bir peygamberin gelmemişti." diyeceklerdir. Bunun üzerine Allah onlardan kendisine itaat etmeleri hususunda söz alacak ve kendilerine cehenneme girmelerini emreden bir elçi gönderecektir. Burada Hz. Peygamber Allah'a yemin ederek "eğer cehenneme girselerdi, şüphesiz cehennem onlar için soğuyup güvenli bir yere dönüşücekti." buyurmuştur. Aynı hadisin Ebû Hüreyre'den başka bir kanalla gelen rivayetinde "Cehenneme girmeyenler ise ona sürükleneceklerdir." ilavesi mevcuttur.[81]

---

79 Kamil Miras, a.g.e., IV, 541.

80 Suyutî fetret hadislerini muhtelif risalelerinde topluca zikretmiştir. bk. Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 5-8; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 3-5; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 29-31; a. mlf. *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 3-6.

81 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 24; Heysemî, *Mecme'u'z-zevâîd ve menbe'u'l-fevâid*, IV, 215-216, Beyrut, 1402/1982; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 29, Beyrut,1402/1982; Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 5; a. mlf., *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 3; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne* s. 30. Suyutî, Esved b. Ser'î' hadisinin benzerinin İshak b. Râheveyh, İbn Merdûye ve Beyhakî tarafından Ebû Hureyre kanalıyla nakledildiğini belirtmiştir. (Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s.5-6.)

İlgili hadislerden biri de Ebû Hüreyre hadisidir. Hadise göre kıyamet gününde Allah, fetret döneminde ölenler, aklı kıt kimseler, anadan doğma sağır ve dilsizler, İslâmı çok ileri yaşlarda idrak eden yaşlılar olmak üzere dört zümreyi toplayıp imtiham edecektir. Onlara cehenneme girmelerini emreden bir elçi gönderecek, bunun üzerine onlar "Bu nasıl mümkün olur? Bize hiçbir peygamber gelmedi." diyeceklerdir. Burada Hz. Peygamber "Allah'a yemin olsun ki itirazsız cehenneme girselerdi, cehennem onlar için soğuyup güvenli bir yere dönüşecekti." demiştir. Ebû Hüreyre hadisin burasında "isterseniz "Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azâp etmeyiz."(17/15.) meâlindeki âyeti okuyun" diyerek kendi kanaatini ilave etmiştir.[82] İbn Teymiyye de söz konusu habere ve zikrettiği âyete binaen Ebû Hüreyre'nin de kendisine peygamber tebliği ulaş-mamış kimselerin sorumlu olmayacaklarını, âhirette imtihana tabi tutulacakları kanaatinde olduğunu belirtmiştir.[83]

İlgili rivayetlerden bir diğeri de Sevbân hadisidir. Bu habere göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Kıyamet günü geldiğinde câhiliyye insanları günahlarını sırtlarına yüklenmiş olarak gelecek, Allah onlara hallerinin ne olduğunu soracak, onlar da "Rabbimiz, bize bir peygamber göndermedin, senden bize bir buyruk da gelmedi. Bize peygamber gönderseydin en itaatkar kulların olurduk." diyecekler, bunun üzerine Allah Teâlâ: "Madem öyle, size bir şey emretsem bana itaat edecek misiniz?" diye soracak, onlar da "evet" diye cevap verecekler, Allah da onlara cehenneme girmelerini emredecektir. Onlar girmek maksadıyla huzurdan ayrılıp cehennemin yanına gelince onun ateşinin şiddetinden korkarak geri dönecekler, Rablerinin huzuruna gelip "Rabbimiz, bizi ondan çıkar veya kurtar" diye yalvaracaklar, Allah da kendilerine "Siz, ben size bir şey emrettiğim takdirde itaat edeceğinize dair bana söz vermediniz mi?" diye sora-

---

82 Taberî, a.g.e., XV, 54; İbn Kesîr, a.g.e., III, 29; Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 7; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 4; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 30.

83 İbn Teymiyye, *Der'u te'ârüzü'l-akli ve'n-nakl*, (nşr. Muhammed Reşad Salim), VIII, 399-400, yy., ts.

rak onlardan tekrar itaat edeceklerine dair söz alıp cehenneme girmelerini emredecek, onlar da cehenneme girmek üzere yanına gelince cehennemin korkunç ateşini görerek tekrar geri dönüp cehenneme girmeye güç yetiremeyeceklerini söyleyecekler ve kendilerini ondan kurtarması için Allah'a yalvaracaklardır. Aynı durum üçüncü kez tekrar edip onlar yine cehennemden kurtarması için Allah'a yalvarmaya başladıklarında Allah onlara "girin oraya zelil ve hakir kılınmış olarak" diyerek cehenneme atacaktır. Hz. Peygamber hadisin burasında "İlk defada girselerdi cehennem onlar için soğuyup güvenli bir hal alacaktı." demiştir.[84]

Konuyla ilgili Enes b. Mâlik hadisine göre ise kıyamet günü çocuklar, aklı kıt olanlar, fetret devrinde ölenler ve pîr-i fâni yaşlı kimselerden oluşan dört zümre ilâhî huzura çağrılacak, hepsi de Allah'a karşı bir takım mazeretler beyan edecek, bunun üzerine Allah cehennemin önündeki insan topluluklarına "çıkın ortaya, şüphesiz Ben kullarıma kendi içlerinden peygamberler gönderiyordum. Şimdi de kendimi size elçi yerine koydum. Girin bakalım şu cehenneme" diye emredecektir. O zaman cehennemlik (şakî) olduğu ilm-i ezelîde sabit olan "Rabbimiz, biz ondan kaçıyorken bizi cehenneme mi atacaksın?" diyecek, cennetlik (saîd) olanlar ise öne çıkarak kendilerini derhal cehenneme atacaklardır. Bunun üzerine Allah Teâlâ cehenneme girmekten geri duranlara "Siz beni aşikar gördüğünüz halde bana isyankâr oldunuz, demek ki sizler peygamberlerimi çok daha şiddetle yalanlayıp kendilerine isyan edecektiniz." diyecek ve sonra da berikilerini cennete, bunları da cehenneme koyacaktır.[85]

---

84 Hâkim, *Müstedrek ale's-Sahihayn,* IV, 450, Beyrut, ts.; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 29; Heysemî a.g.e., X, 347; Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 7-8; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 4-5; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 30-31. İbn Kesir hadisin bu senedinin muhaddisler tarafından sahih kabul edildiğini belirtmiştir. (İbn Kesîr, a.g.e., a.y.)

85 İbn Kesîr, a.g.e., III, 29; Heysemî, a.g.e., IV, 216; Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 6-7; mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 29. Fetret ehlinin âhirette imtihan edileceklerini bazı küçük farklılıklarla Ebû Sa'îd el-Hudrî (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 238; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 594-595; Heysemî, a.g.e., IV, 216.) ile Muaz b. Cebel hadisleri (Ebû Nu'aym, *el-Hilye*, V, 128; Heysemî, a.g.e., IV, 216-217; İbn Kesîr, a.g.e., III, 30.) hadisleri de bildirmektedir. Ancak

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu benimseyenlere göre tıpkı müşriklerin çocuklarının cehennemde olduğu ifade eden hadisin *"hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez."*[86] anlamındaki âyet ve sonra vuku bulan hadislerle neshedilmesi gibi, Ebeveyn aleyhinde Buhârî, Müslim ve diğer hadis kaynaklarında geçen muhalif rivayetler, fetret ehlininin dini konumuna delâlet eden ilgili âyet ve hadislerle neshedilmiştir.[87]

Bu görüşte olanların konuyla ilgili ileri sürdükleri bazı deliller daha bulunmaktadır. Mesela İbn Hacer gibi bazı âlimler, Hz. Peygamber'in anne-babasının içlerinde fetret ehlinin de bulunduğu âhiretteki imtihanda başarılı olacaklarına dair Makam-ı mahmûd hadisini delil göstermişlerdir. Hakim'in sahih kaydıyla Abdullah b. Mes'ûd'dan naklettiği bu rivayete göre Ensar'dan çok soru soran bir genç Hz. Peygamber'e 'Yâ Resûlellah, babanızın cehennemde olduğunu düşünüyor musunuz?' diye sormuş, Hz. Peygamber de "Rabbimden istedim, Rabbim de bana o ikisini lütfetti. Şüphesiz ben kıyamet gününde Makam-ı mahmûd'da bulanacağım."[88] şeklinde karşılık vermiştir. Bu hadis şüphesiz kıyamette Makam-ı mahmûd'da iken Hz. Peygamber'in ebeveyni için hayır isteyeceğine işaret etmek-

---

İbn 'Adî, İbnü'l-Cevzî ve Heysemî, Muaz b. Cebel hadisinin zayıf olduğunu belirtmişlerdir. (İbnü'l-Cevzî, *el-'İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, II, 923-924, Beyrut, 1403/1983; Heysemî, a.g.e., IV, 217.) Bunun yanı sıra fetret ehlinin âhirette imtihana olacaklarını bildiren hadisleri "*es-Sübülü'l-celiyye*" adlı eserinde topluca değerlendiren Suyûti, Esved b. Seri' ile Ebû Hüreyre hadisini Ahmed b. Hanbel'in merfu olarak rivayet ettiğini; Beyhakî'nin ise bunları sahih bulduğunu belirtmiştir. Ebû Hüreyre'nin diğer hadisi mevkuf olmakla birlikte merfu hükmünde kabul edilmiş; Abdürrezzak, İbn Cerir, İbn Ebî Hâtim, İbnü'l-Münzîr hadisi tahriç etmişlerdir. Ayrıca hadisin isnadı Şeyhayn'ın şartına göre sahihtir. Sevbân hadisi ise Hâkim ve Bezzâr tarafından merfû olarak rivayet edilmiş; Hâkim hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu ifade etmiştir. Ebû Sa'îd el-Hudrî hadisini Bezzâr ile İbn Ebî Hâtim merfû hükmünde mevkuf olarak rivayet etmişlerdir. Seneddeki 'Atiyye zayıf olduğu halde Tirmizî onun hadisini hasen kabul etmiştir. Enes b. Mâlik ile Muaz b. Cebel hadislerinin senetleri zayıf bulunmuş, ancak Enes hadisini Bezzâr ile Ebû Ya'lâ merfû, Muaz hadisini ise Taberânî ile Ebû Nu'aym merfû olarak rivayet etmişlerdir. Suyûtî, daha sonra İbn Hacer'in ilk üç hadisi sahih kabul ettiğini söylemiştir. (Suyûtî, *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 3-4.)

86 Fâtır, 35/18.

87 Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 5; Abdülahad Nûri, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 300a-b.

88 Celâleddin es-Suyûtî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 5; a. mlf. *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 13-14.

tedir. Böylece Hz. Peygamber ebeveynine şefaatta bulunacak, onlar da böylelikle imtihanda muvaffak olacaklardır. Nitekim Suyutî'ye göre bu hadis Hz. Peygamber'in âhiretteki imtihan esnasında şefaat makamında olacağını ima etmektedir. Çünkü şayet Ebeveyn'e davet ulaşmamış olmasaydı yani ulaşmış olsaydı elbette onlar için şeffaat olmazdı. Çünkü davet ulaştığı halde iman etmeyenler için şefaat yoktur.[89] Buna ilaveten zayıf isnadla İbn Ömer'den nakledilen şefaatle ilgili bir rivayetin de Makâm-ı mahmûd hadisini desteklediği ileri sürülmüştür. Bu rivayete göre Hz. Peygamber "Kıyamet günü geldiğinde ben anneme, babama, amcam Ebû Talib'e ve cahiliyye dönemindeki süt kardeşime şefaatte bulunacağım."[90] buyurmuştur.

İbn Hacer sadece Ebeveyn'in değil, Hz. Peygamber'in bisetten önce ölen atalarının fetret ehlinden oldukları için Resulullah'a özgü bir lütuf olarak âhiretteki imtihanda itaat etmek suretiyle kurtulacaklarını söylemiş ve âhiretteki imtihanda başarılı olacaklarına dair *"Çok yakında Rabbin sana verecek sen de razı olacaksın"*[91] anlamındaki âyeti ve bununla ilgili İbn Abbas'ın "Hz. Muhammed'i razı edecek olan, Ehl-i beytinden hiç kimsenin cehenneme girmemesidir." sözünü ve mezkur Makam-ı Mahmûd rivayetini delil göstermiştir.

Hz. Peygamber'in anne-babasının fetret ehlinden oldukları için ehl-i necat olacaklarını kabul edenler, bu nasların yanı sıra bazı aklî gerekçeler de sunmuşlardır. Onlar, aklî gerekçeler olarak Cahiliyye döneminde dinî cehaletin yaygınlaştığını, Hz. Peygamber'in ebevey-

---

89 Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 5-6; a. mlf., *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 13-14; a. mlf. *el-Makâmatu's-sündisiyye*, s. 9. Bu rivayeti Muhibbu't-taberî *Zehâiru'l-ukbâ fî menâkıbi zevi'l-kurbâ* adlı eserinde zikretmiş ve bu rivayetin doğru olduğu kabul edildiği takdirde Ebû Talib'e şefaat etmeyi, azabının hafifletilmesi' şeklinde anlamak gerekeceğini; zira Ebû Talib'e davet ulaştığı halde bundan yüz çevirdiğini belirtmiştir. (Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 6; a. mlf. *el-Makâmatu's-sündisiyye*, s. 9) Suyutî, Ehl-i beyten hiç kimsenin cehennemlik olmaması hakkında bir kaç rivayet daha nakletmiştir. Bunlardan 'İmran b. Huseyn'den nakledilen rivayetine göre Hz. Peygamber "Rabbimden Ehl-i beytimden hiç kimsenin cehenneme girmemesini istedim. O da bunu bana verdi." beyanı ile diğeri de Deylemî'nin naklettiği Hz. Peygamber'in "Kıyamette ilk şefaatta bulunacaklarım Ehl-i beytimdir. Sonra bana en yakın olan, en yakın olanlardır." beyanıdır.' (Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 14-15.)

90 Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 5-6; a. mlf., *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 14; a. mlf. *el-Makâmatu's-sündisiyye*, s. 9. a. mlf. *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 4.

91 ed-Duhâ, 93/5.

ninin dinî araştırma yapabilecek yaş düzeyinde ve kültür seviyesinde olmadığını ileri sürmüşlerdir. Mesela Suyutî (ö.911/1505) şöyle demektedir: "Çünkü o dönemde dinî cehalet her tarafta yayılmıştı ve hak dinin kendisine ulaştığı hemen hemen hiç kimse yok gibiydi. Üstelik Hz. Peygamber'in anne ve babası dinî konular üzerinde derinlemesine araştırma yapabilecek, ilgili haberlere vakıf olabilecek, eski kutsal metinleri okuyabilecek bir yaşta ve durumda değillerdi. Zira Resûlullah'ın babası Abdullah takriben on sekiz yaşında idi ve Medine'ye ailesi için hurma ticaretine gittiğinde orada ölmüştü; annesi Âmine ise takriben yirmi yaşlarında idi. Üstelik Âmine evinde oturan, topluma karışmayan bir insandı. Genellikle kadınlarda galip olan durum, onların erkeklerin dünya işlerinden ve özellikle de cahiliyye döneminde dinî hususlardan habersiz olmalarıdır. Bu gün bile (Suyutî kendi dönemini kasderek) İslam doğudan batıya her tarafta yayılmış olmasına rağmen, kadınlar sırf toplumdan uzak ve İslâm âlimleriyle görüşme imkanı olmadığı için İslâm'ın bir çok hükümlerinden habersizken, cahiliyye ve fetret dönemindeki kadınların halini varın bir düşünün."[92]

Bu kanaatte olan çağdaş âlimlerinden Kamil Miras bu hususu şöyle açıklamaktadır: Hz. Peygamber gibi ahir zaman nebisi risalet güneşini sinelerinde taşıyan bir anne-babayı evladının feyz ve nurundan mahrum farz etmek, edep ve mantıka uygun değildir. Ebeveyn'in hayatları özellikle cahiliyye döneminde geçmiş ve Risâlet-i Ahmediyye zamanını idrak edememişlerdir.[93] 'Hz. Peygamber'in ebeveynine önceki peygamberlerden hiç birinin daveti ulaşmadığı tarihen sabit bir hakikattir. Zira Resûlullah'ın (s.a.v) irsaline en yakın peygamber Hz. İsa'dır. Onunla Hz. Peygamber arasında ise altı yüz küsur sene bulunmaktadır. İseviyye, ortaya çıkış yeri olan arzı mukaddes ile Suriye bölgesinde, sonra da daha ziyade Batı'ya doğru yayılmış, Arap yarımadasının içlerine nüfuz edememiştir. Mekke ve Medine'nin bulunduğu iç kısımlarda ananeleri ve asabiyeti

92 Suyutî, *Mesaliku'l-hünefâ*, s. 2; a.mlf., *ed-Derecü'l-münîfe*, s.12.
93 Kamil Miras, a.g.e., IV, 551.

millîyelerine son derece bağlı olan Araplar arasında putpereslik yaygındı. Bu itibarla Hz. Peygamberin anne ve pederlerine hiç bir şekilde tevhid dininin daveti ulaşmamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın Ehl-i Kitab bölgesi olan Şam ve civarına hiç gitmediği, oralara ticaret seferinde bulunmadığı ve son seferinin Medine'deki Benî Neccar'dan olan dayılarının yanına olduğu sabittir. Kaynaklarda Abdullah b. Abdulmuttalib'in çok genç yaşta (on sekiz yaşında) vefat ettiği belirtilmiştir. Resûl-i Ekrem'in annesi Âmine ise değil Mekke'den, belki kendi evinden bile dışarı çıkmamıştır. Hülasa kadın-erkek Mekkelilerin dinle alakadar oldukları yoktu. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber nübüvvetini bildirdiğinde kadın-erkek Mekkeliler hayret etmişler; Kur'an'da bildirildiği üzere *"Allah peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?.."*[94] ve *"...Eğer Allah (peygamber göndermek) isteseydi muhakkak ki melekleri gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık."*[95] gibi ifadelerde bulunarak bu durumu garipsemişlerdir. Gerçi Araplar Hz.İbrahim'i peygambere olarak işitmişlerse de onun risaletini kendi zamanına munhasır olduğunu zannetmekteydiler. Ayrıca Hz. İbrahim'in dininin hükümlerinin ne olduğu bilinmemekteydi ve onunla Hz. Peygamber'in risalet dönemi arasında yaklaşık üç bin sene gibi çok uzun bir süre bulunuyordu. Hz. Peygamber'in anne-babası da peygamberler hakkında hiç bir bilgiye sahip değildi."[96]

Hülasa Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu kabul edenlerin bir kısmı, bu görüşlerini Ebeveyn'in fetret ehlinden ve dinî davet ulaşmayan kimselerden olmalarına dayandırmışlar; bunu da, fetret âyet ve hadislerinin yanı sıra Makâm-ı Mahmûd hadisi gibi diğer bazı rivayetler ile Ebeveyn'in İslâmdan önce dinî cehaletin son derece yaygın olduğu fetret döneminde yaşamış oldukları ve dinî araştırma yapamayacak kadar çok genç yaşta vefat ettikleri tarihî gerçeğiyle açıklamaya çalışmışlardır.

94 el-İsrâ, 17/94.
95 el-Mü'minûn, 23/24.
96 Kamil Miras, a.g.e., IV, 544.

B- Hz. Peygamber'e İyi Davranmanın Fayda Sağlaması

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu kabul edenlerin Suyûtî gibi ileri sürdüğü gerekçelerden biri de Hz. Peygamber'in hayatının her hangi bir safhasında O'na iyi davranan veya hizmet edenin, karşılığını özellikle âhirette görecek olması ve Resûlullah'ın (s.a.v) şefaatine kavuşması; bu faydanın iman–küfür noktasında da geçerli olmasıdır. Bu itibarla Suyûtî'ye göre Hz. Peygamber'e hizmet etmek ve iyilikte bulunmak âhirette mutlaka sahibine fayda sağlıyorsa, O'na anne-babalık eden Ebeveyn'ine evleviyetle fayda sağlayacak, Hz. Peygamber'in şefaatinin katkısıyla da onların ehl-i necat olmasını netice verecektir.

Suyûtî bu iddiasına Ebû Talib'in iman etmemesine rağmen sırf Hz. Peygamber'i hem çocukluk ve gençliğinde görüp gözettiği hem de nübüvveten sonra O'na sahip çıkıp destek olduğu için cehennemde en hafif azapla cezalandırılacağını ifade eden rivayetler ile Ebû Leheb'in cehennemdeki konumunu yansıtan haberi delil göstermiştir. Buna göre İslamî dönemi idrak ettiği, Hz. Peygamber'in mücadelesini, müşriklerin O'na karşı sert tutumunu müşahade ettiği ve Hz. Peygamber kendisine ölüm döşeğinde iken bile Müslüman olmayı teklif ettiği halde bunu kabul etmemesine rağmen, Hz. Peygamber'e yakınlığı ve O'na yaptığı iyilikler sebebiyle Ebû Talib'in azabının cehennemde hafifletilecek olması, Ebeveynin cehennem ehlinden olmamasını gerektirir. Zira Ebeveyn, hem fetret döneminde yaşayıp yeterli araştırma yapamayacak kadar genç yaşta ölmüş hem de küfürleri kesin delillerle sabit olmamıştır. Bunun yanı sıra onlar Hz. Peygamber'in en yakınlarıdır ve üzerinde anne-baba hakları vardır. Hz. Peygamber'e yakınlığı ve yaptığı iyilikler sebebiyle Ebû Talibîn azabı hafifletildiğine göre, Ebû Talib'in şartlarını taşımadığı için elbette Ebeveyn'in cehennemlik olmaları uygun düşmez.[97]

İlgili delillerden birisi de Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib hakkında hüsn-ü şehadette bulunmasıdır. Suyutî'nin İbn Sa'd'dan

97 Suyûtî, *Mesaliku'l- Hünefâ*, s. 60.

naklettiğine göre Hz. Abbas Resûlullah'a (s.a.v) 'Yâ Resûlellah, Ebû Talib hakkında ne umuyorsun?' diye sorunca Resûl-i Ekrem (s.a.v) "Rabbimden tam bir hayır umuyorum." buyurmuştur. İslâm'ın geldiğine şahit olduğu ve kendisine Müslüman olmayı teklif ettiği halde bundan yüz çevirmiş olmasına rağmen, Hz. Peygamber amcası Eb'u Talib hakkında hayır/necat ümit ediyorsa, Ebeveyn'i böyle bir ümit beslenmeye daha layıktır.[98]

Hz.Peygamber'e iyilikte bulunmak ve hizmet etmenin âhirette sahibine fayda sağlayacağına dair Suyutî'nin delil olarak ileri sürdüğü rivayetlerden biri de Ebu Leheb'in azatlı cariyesi hakkındaki bir haberdir. Bu rivayete göre Ebû Leheb'in azatlı cariyesi olan Süveybe, bir ara bebekliğinde Hz. Peygamber'i emzirmiştir. Daha sonra Ebû Leheb öldüğünde ailesinden biri onu rüyasında görmüş ve durumunu sormuş, Ebû Leheb de 'Sizden ayrıldıktan sonra Süveybe'yi azat ettiğim için bana su verilmesinden başka hiçbir hayır görmedim.' demiştir.[99] Burada Suyutî'ye göre Hz. Peygamber'in azılı düşmanı olduğu halde sırf Hz. Peygamber'i emziren bir cariyesini azat ettiği için cehennemde kendisine su verilmek suretiyle azabı hafifletildiğine göre bu tür bir ihsan Hz. Peygamber'in annesi hakkında evleviyetle olması gerekir.[100]

Suyûtî'nin konuya delâlet ettiğini ileri sürdüğü rivayetlerden biri de Hz Ali'den merfu olarak nakledilen rivayettir. Buna göre Hz. Peygamber Cebrail'in gelip kendisine Allah Teâlâ'dan selam getirdiğini ve Allah'ın (c.c) 'Seni inzal eden sülbe, taşıyan rahme ve seni tekeffül eden kucağa cehennemi haram kıldım.' buyurduğunu bildirmiştir. Burada sülbten kasıt, Abdullah; rahimden kasıt, Âmine; kucak ise amcası Ebû Talib'tir.[101]

Mezkur rivayetler Suyûtî'ye göre, fetret ehlinden olmalarının yanı sıra Ebeveyn'in sırf Hz. Peygamber'e olan iyilikleri ve onun üzerinde olan hakları sebebiyle bile ehl-i necat olacaklarını göstermektedir.

---

98 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 6-7.
99 Buharî, *"Nikah"*, 20.
100 Suyutî, a.g.e., s. 27.
101 Suyutî, a.g.e., s. 27-28.

C- Ebeveyn'in Müminlerden Olması

Hz. Peygamber'in anne-babasının ehl-i necat olduğunu kabul eden İslâm âlimlerinin bir kısmı, bu kanaatlerini Ebeveyn'in Allah'ın varlık ve birliğine inanan muvahhidlerden, müminlerden olmasına dayandırmışlardır. Onlar bu görüşlerini tarihî-sosyolojik deliller, ilgili âyet ve hadisler gibi muhtelif delillerle açıklamaya çalışmışlardır. Bu görüşte olanlar, bu kanaatlerini bu kadarla sınırlandırmamış, Hz. Peygamber'in sadece Ebeveyn'inin değil, Hz. İbrahim'e, Hz. Nuh ve Hz. Adem'e kadar bütün atalarının; buradan hareketle bütün peygamberlerin ana-babalarının mümin olduklarını ileri sürmüşlerdir. Buna ilaveten Ebeveyn'in mümin olduğunu kabul edenler, Hz. Peygamber'in atalarının yaşadıkları dönemin daima en hayırlıları olmaları, onların sürekli nikahlı evlilikten gelmeleri, Hz. Peygamber'in nuru ve zerrelerin temiz salih nesiller içinde süregelmesi, bazı peygamberlerin ve nesillerinin seçilmişliği ve yeryüzünün Allah'a inananlardan hiçbir zaman tamamen boş kalmaması gibi hususların da Ebeveyn'in mümin olduğuna delâlet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Onların konuya bu yaklaşım tarzları ve delilleri müstakil başlıklar halinde incelenecektir.

1-Ebeveyn'in Haniflerden Olması

Hz. Peygamber'in anne-babasının ehl-i necat olduğunu kabul eden İslâm âlimleri, bu kanaatlerini onların muvahhid/mümin yani Haniflerden olduğu ve müşrik olduklarının sabit olmadığı tezine dayandırmışlardır. Onlar bu kanaatlerini, Cahiliyye döneminde Haniflerin varlığı, Hz. Peygamber'in anne-babasının muvahhid olduğuna işaret eden bazı şiirler gibi tarihî-sosyolojik delillerin yanı sıra Ebeveyn'in Hanifler'den olduğuna delâlet ettiği ileri sürülen bir kısım âyet ve rivayetlerle desteklemişlerdir. Buna göre Cahiliyye devrinde Araplar çeşitli dinî inançlara sahip olmakla birlikte, içlerinde Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Kus b. Sâide, Amr b. Tarb, Osman b. Hüveyris, Varaka b. Nevfel, Rebâb ibni'l-Berrâ, Sa'd b. Ebî Küreyb,

Abdullah b. Cahş, 'Umeyr b. Habîb el-Cühenî, 'Amr b. 'Utbe, Abdülmuttalib ve Ebû Bekir Sıddık gibi az sayıdaki şahıslar, Allah'ın birliğine, yaratılış ve dirilmeye, sevap ve cezaya inanmakta, ölmüş hayvan eti yememekte, putlara tapmamakta, bir peygamberin gelmesini beklemekte ve Hz. İbrahim ve İsmail'in dinin kalıntıları üzere yaşamakta, Hanif dinine inanmaktaydı.[102] Nitekim Araplar arasında Hz. İbrahim'in dini, varlığını devam ettirmekteydi ve tevhid inancı yaygın idi. Onların bu inancını ilk değiştiren kimse Amr b. Lühey olmuştur.[103] Hatta Bezzar'ın sahih senetle naklettiğine göre Enes (r.a) Arapların Hz. İsmail'den sonra da hak din/İslam üzere olduklarını; Şeytan'ın onların telbiyesi arasına şirk ifade eden kelimleri sokuşturarak sonunda onları saptırdığını, söylemiştir.[104] Keza İbn Kesîr'in zikrettiğine göre 'Amr b. 'Âmir el-Huzâ'î (Amr b. Lühey) Mekke'de yönetimi ele geçirinceye dek Araplar, Hz. İbrahim'in dini üzere bulunuyorlardı. Amr, başa geçince telbiyeye şirk ifade eden kelimeler sokuşturmuş, putlara tapınmayı ihdas etmiş böylece putperestlik Araplar arasında yayılmıştır.[105] Haniflerin varlığı tarihî bir realite olduğu gibi, Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), *"İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, bu Peygamber ve (bu Peygamber'e) iman edenlerdir."*[106] anlamındaki âyetten hareketle, Hanifliğin Hz. İbrahim'den Hz. Muhammed'in zamanına dek varlığını koruduğuna delâlet etmekte olduğunu belirtmiş, böylece mezkur âyetin de bu gerçeğe ışık tuttuğunu ifade etmiştir.[107]

Ebeveyn'i Hanifler'den kabul edenlere göre Câhiliyye döneminde öteden beri Allah'ın birliğine inanıp O'na ibadet eden bir grub olan Haniflerin varlığı, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna

---

102 İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, s. 35-37, Beyrut, 1407/1987; Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, II, 590, 598 (nşr. Emir Ali Mehnâ- Ali Hasan Fâ'ûr), Beyrut, 1419/1998; Suyûtî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 18, 52-54; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 24-26, 45; Muham med b. Bahâuddin, *el-Kavlu'l-fasl*, s. 47.

103 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 31.

104 Suyûtî, a.g.e., s. 32.

105 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 33; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 13.

106 Âl-i İmrân, 3/68.

107 Ömer en-Nesefî, et-Teysir fi't-tefsîr, vr. 107b, İSAM. Ktp., 034802, (297-2 Nes.T)

delâlet etmektedir. Zira Hz. Muhammed'in (s.a.v) anne-babasının bu Haniflerin içinde olması mümkündür. Mümkün olmaması için herhangi bir engel bulunmadığı gibi üstelik onların küfrü de sabit değildir. Haniflerin mevcudiyeti ve Ebeveyn'in küfrünün sabit olmaması, onların Haniflerden olabilececeği ihtimalini mümkün kılmak için yeter sebebtir.

Kâdî Ebu'l-Hasan el-Mâverdî (ö. 450/1058), Süheylî (ö.581/1185) Fahreddin Râzî (ö.606/1210), İbnü'l- Cezerî (ö.833/1429), Suyutî (ö.911/1505), Fıkh-ı Ekber şarihi Muhammed b. Bahâuddin (ö.956/1549), Abdülahad Nûri (ö.1061/1651), Saçaklızâde el-Maraşî (ö.1144/1732), Said Nursî, Abdurrahman el-Cezîrî gibi bazı âlim ve araştırmacılar bu görüşte oldukları gibi[108] Şia'nın önde gelen âlimlerinden Şeyh Müfîd'in (ö.413/1032) belirttiğine göre İmamiyye bu hususta ittifak halindedir. Üstelik İmamiyye'ye göre sadece Ebeveyn değil, Hz. Adem'den itibaren babası Abdullah'a dek Hz. Peygamber'in bütün ataları muvahhid ve mümindir.[109] Ayrıca Şeyh Müfîd, İmamiyye'nin Resûlullah'ın annesinin de tevhid üzere olduğu ve müminler içinde haşr olunacağı konusunda icma ettiklerini belirtmiştir.[110] Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) Hz. Peygamber'in ana-babasının sadece seçilmiş hayırlılardan değil, ebrarın büyüklerinden olduğunu söylemiştir. Suyutî (ö. 911/1505) ise Ehl-i Kitap ve kahinlerin Hz. Peygamber'in ebeveynine, çocukları içinden yüce bir nebinin çıkacağını müjdelediklerini; ayrıca Ebeveynin çok ilginç hadiselere şahit olduğunu; Hz. Peygamber gelmeden önce onu tasdik ettiklerini; böyle olduğu halde, Resulullah'ın ana-babasının İslâm'dan uzak olduklarına nasıl hükmedilebileceğini; İslâm'ın özde bu tasdikten başka bir şey olma-

108 Süheylî, *er-Ravzu'l-Ünf*, II, 187, Kahire, 1387/1967; Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 24-26, 45; a. mlf., *Mesaliku'l-Hünefâ*, s.18; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 8; Abdülahad Nûrî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 282b, 290b; Abdurrahman el-Cezîrî, a.g.m., Mecelle tü'l-ezher, VII, sy. 9, s. 610, Kahire, 1937.

109 Şeyh Müfîd, *Evâilu'l-makâlât fi'l-mezâhibi ve'l-muhtârât*, (nşr. İbrahim el-Ensârî), s. 35, Beyrut, 1414/1993.

110 Şeyh Müfîd, a.g.e., s. 35-36.

dığını; tarih ve siyer kitaplarının Hz. Peygamber'in şerefi dolayısıyla Ebeveyn'den nice harikalar zuhur ettiğini kaydettiğini; bundan dolayı Araplar'ın Resulullah'ın ecdadını "Âlullah ve ehluhu/Allah'ın hane halkı ve ehli" olarak isimlendirmiş olduğunu, söylemiştir. Muhammed b. Bahâuddin (ö. 956/1549) "Ebeveyn hakkında hükmî iman sabittir. Zira hakiki imanın mevcut olması için bunu icab ettiren kesin bir nassın bulunması gerekir. Bu konuda ise nass varid olmamıştır. Dolayısıyla Ebeveyn hükmî konumda kalır ve hükmen mümin sayılırlar." [111] diyerek Hz. Peygamber'in ebeveynin haniflerden olduğu kesin değilse bile onların hükmen mümin olduklarının sabit olduğunu ifade etmiştir. Saçaklızâde el-Maraşî (ö. 1144/1732) Ebeveyn'in hem fetret ehlinden hem de Hanifler'den olduğunu kabul etmiş; onların Hanifler'den olduğuna, Câhiliyye Araplarının Yaratıcı'nın varlığını inkar etmediklerini, onların sadece ubûdiyet noktasında şirke düştüklerini; Araplar arasında genel olarak Allah'ın varlık ve birliği inancının yaygın olduğunu delil getirmiş ve bunu *"Eğer onlara gökleri ve yeryüzünü kim yarattı diye soracak olsan, 'elbette Allah' diyeceklerdir."*[112] anlamındaki âyetlerle desteklemiştir. Ayrıca Saçaklızâde, Hz. Peygamber'in babasının isminin 'Allah'ın kulu' anlamında Abdullah, annesinin adının da 'Allah'a iman etmiş kadın' anlamında Âmine olmasının da Ebeveyn'in mümin olduklarına işaret ettiğini ileri sürmüştür.[113] Said Nursî de "Bilahere gaflet ve anenevî zülumat peredeleri altında kalan ve hususi bazı insanlarda cereyan eden Hz. İbrahim'in bakiye-i dini ile mütedeyyin olduğuna dair rivayetler vardır. Hz. İbrahim'den gelen ve Resûl-i ekremi (s.a.v) netice veren bir silsile-i nûraniyyeyi teşkil eden efrat elbette dîn-i hak nurundan lâkayd kalmamışlar ve zülumat-ı küfre mağlup olmamışlardır."[114] söyleriyle Ebeveyn'in haniflerden olduğu kanaatini paylaşmıştır.

111 Muhammed b. Bahâuddin, a.g.e., s. 394; Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak*, s. 84.
112 Lokman, 31/25; krş. ez-Zuhruf, 43/9.
113 Saçaklızâde el-Maraşî, *Risale fî Ebeveyn-i Resûl* (*Risaletü's-sürûr ve'l-ferah*), vr. 42a-42b, Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde, 726/2.
114 Saîd Nursî, *Mektûbât*, (28. *Mektup*), s. 356.

Ebeveyn'in Hanifler'den olduğunu kabul edenlerin konuya ilişkin ileri sürdükleri delilerden biri de bizzat Hz. Peygamber'in kendisinin de İslâm'dan önce Hz. İbrahim'in dini üzere bulunmasıdır. Nitekim Abdülahad Nûrî gibi âlimler tarafından Hz. Peygamber'in bisetten önce Hz. İbrahim'in dininden arta kalan sahih ahkama göre yaşadığı belirtilmiştir. Bundan dolayıdır ki Beydavî (ö.685/1286) ve Ebüssuud (ö.982/1574) gibi müfessirler "*Seni şaşırmış bulup da hidayet etmedi mi*?"[115] anlamındaki âyeti, iman konusundaki bir şaşkınlıkla değil, dinî hükümler konusundaki bilgisizlikle değerlendirip "seni dini hükümlerden, şerî ahkamdan habersiz bulup da sana bu konularda vahiyle yol göstermedi mi" şeklinde açıklamışlardır.[116] Bu anlayışa bağlı olarak müfessirler *"Sen Kitap nedir, iman nedir bilmezdin"*[117] meâlindeki âyeti de 'imanın hüküm ve gereklerini bilmezdin' şeklinde izah etmişlerdir.[118]

Ebeveyn'in Haniflerden olduğunu kabul edenlerin delillerinden bir diğeri de Abdullah ve Âmine'ye nispet edilen bazı şiirlerdir. Buna göre Hz. Peygamber'in doğumundan önce babası Abdullah'ın inşat ettiği şu şiir, onun Haniflerden olduğuna işaret etmektedir:

"Sen nezih ve güzeldin en güzel gölgede
Yaprak örttüğünde, emanet edilmiş olduğun yerde de
Sonra hiç insan olmayan dünyaya indin
Ki ne bir tutam et ne de alaka idin
Aksine gemiye binen bir meni halindeydin
Fakat su, Nesr putunu ve ehlini yutmuştu
Ve Halil'in ateşine de girdin

115 ed-Duhâ, 93/7.

116 Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 229, Beyrut, ts.; Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, vr. 517a ; Beydavî, a.g.e., VI, 528; Ebüsssud Ef., *İrşâdu akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-kerîm*, IX, 170-171, Beyrut, ts.

117 eş-Şûra, 42/52.

118 Abdülahad Nûrî, a.g.e., vr. 291a-b; bk. Ömer en-Nesefî, a.g.e., vr. 435a; Ebu'l-Berekat en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, (*Mecmû'atu'n-mine't-tefâsîr içinde*), V, 419-420, yy., h. 1317; Ebüssuud Efendi âyeti, 'aklın tek başına bilebileceği imanı değil, tek başına ulaşamayacağı ve Kitab'ın açıklayacağı tafsilatı bilmezdin' şeklinde tefsir etmiştir. (Ebüssuud Ef., a.g.e., VIII, 38.)

Ama ateş nasıl yaksın seni, sen onun sülbünde gizliydin."[119]

Buna ilaveten bu görüşte olanlara göre İbn Hişam'ın naklettiği bir haber de Abdullah'ın faziletine ve muvahhid olduğuna işaret etmektedir. Bu habere göre Abdullah, Âmine ile evlenmeden önce Benî Esed'den Varaka b. Nevfel'in kızkardeşi olduğu söylenen bir kadın, Ka'be'de Abdullah'a ilân-ı aşk etmiş, hatta kendisiyle evlenmeyi kabul ettiğinde büyük miktarda servet vereceğini vaad etmiş; Abdullah ise bu teklifi ret ederek şu şiiri inşad etmiştir:

'Harama gelince ölüm ondan daha hafif
Helal ise çok tatlı, var git kadın
Irz ve dinini korur kerîm kişi
Kalkıştığın azgınlık işine eder mi cüret.' [120]

Hz. Peygamber'in annesinin Hanifler'den olduğunu gösteren rivayetlere gelince bunlardan biri zayıf senetle Ümmü Sümâ'a binti Ebî Rehb'in bizzat annesinin şahit olduğunu söylediği rivayettir. Bu rivayete göre Ümmü Sümâ'a'nın annesi, Âmine ölüm döşeğinde iken o sırada başucunda bekleyen oğlu Muhammed'in (s.a.v) yüzüne bakarak bir şiir inşad etmiştir. Bu şiirin bazı dizeleri şöyledir:

"Ey oğul, Allah mübarek eylesin seni
Ey soyluların hürmet ettiği kişinin oğlu
Doğruysa uykuda bana gösterilen
İnsanlara gönderileceksin Sen
Benimledir Celal ve kerem sahibi olan
Gönderileceksin helal ve haram hakkında
Gönderileceksin İslam ve hakkı gerçekleştirmek için

---

119 Abdülahad Nûrî, a.g.e., vr. 312a-b; krş. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, II, 589. (Söz konusu şiir kısmen alınmıştır.) Mezkur şiirin Hz. Abbas'ın olmasına ilaveten Abbas b. Mirdan es-Sülemî'ye hatta Hassan b. Sabite ait olduğu da söylenmektedir. İbn Kesir ise şiirin Hz. Abbas'a ait olduğu kanaatindedir. (İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 195-197, Beyrut, 1396/1971.)

120 Kamil Miras, a.g.e., IV, 549.

Salih baban İbrahim'in dinidir Senin dinin
Seni putlardan nehyedecek Allah
Ve insanlarla birlikte onlara tabi olmaktan alıkoyacak"[121]

Suyutî Âmine'nin bu sözlerinin onun muvahhid olduğunu gösterdiğini söylemektedir. Zira Âmine, oğlunun peygamber olarak gönderileceğini, Allah'ın kendisine putlara tapmayı yasaklayacağını apaçık bir şekilde belirtmiştir ve Suyûtî'ye göre tevhid de bundan başka bir şey değildir.[122] Bunun yanı sıra Suyutî'ye göre cahiliyye döneminde Hz. İbrahim'in dinî üzere yaşayan Haniflerin imanına hükmedilmiş ve ehl-i cennetten oldukları rivayet edilmiştir. Hz. Peygamberin annesi de onlardan biridir. Zira Haniflerin çoğunun hanif olmasının sebeblerinden biri de, Ehl-i Kitap ve kahinlerden Harem bölgesinde şöyle şöyle vasıflara sahip bir peygamberin gelme zamanının yaklaştığına dair işittikleri haberler olmuştur. Hz. Peygamber'in annesi de doğal olarak bu haberleri işitmiş olmalıdır. Ayrıca Validesi, hamileliği ve doğumu esnasında bir çok harikalara şahit olmuş bunlar da onun bizzarure Hanifliğe yöneltmiştir.[123]

2 - Hz. Peygamber'in Bütün Atalarının Küfür ve Şirkten Korunmuş Olması

Resulullah'ın (s.a.v) ebeveyninin ehl-i necat olduğunu kabul edenler, onların hanif olduğunu söylemekle yetinmemiş, önce O'nun (s.a.v) Hz. İbrahime kadar bütün atalarının şirk pisliğinden ve küfür ayıbından arınmış olarak Hanifler'den; Hz. İbrahim'den sonrasının ise Hz. Adem'e kadar müminlerden olduklarını, hatta bütün peygamber anne-babalarının mümin olduklarını ileri sür-

---

121 Suyutî, *el-Hasâisu'l-kübrâ*, I, 135, Beyrut, 1405/1985. (krş. Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 46-47. (Suyutî, bu eserinde Ebû Nu'aym'ın Zührî'den yaptığı rivayetin senedinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca et-Ta'zîm ve'l-minne'de ise bu olayı Ümmü Seleme binti Ebî Rehb'in annesinden rivayet etmiştir. Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne* s. 21.)

122 Suyutî, *el-Fevâidü'l-Kâmine*, s. 54; a. mlf., *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 47; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 21-22.

123 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 22-23; a. mlf., *Mesaliku'l- Hünefâ*, s. 49.

müşlerdir.[124] Bu görüşte olanlar, Hz. İbrahim'in kendi nesli için yaptığı dualar, Hz. İbrahim ve İsmail'in Kabe'de yaptıkları dua, Meleklerin Hz. İbrahim ve ailesine duası, Hz. Peygamber'in secde edenler arasında dolaşmasını ifade eden âyet gibi ilgili bazı âyet ve rivayetlerle görüşlerini ispat etmeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğunu düşünenler, Hz. Peygamber'in soy silsilesinde yer alan herkesin mümin olduğuna dair hem icmalî hem de tafsilî açıdan bazı rivayetlere ve aklî gerekçelere yer vermişler; bu bağlamda Kur'an'da Hz. İbrahim'in babası olarak zikredilen Azer ile Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in konumu ile de ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Fahreddin er-Razî, Suyutî, Abdülahad Nûrî, Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdârî gibi âlim ve mutasavvıf Sünnî çevrelerle Şeyh Müfid'in bildirdiğine göre İmamiyye gibi Şiî çevreler bu kanaattedirler.[125]

Bu görüşte olanlara göre Hz. Peygamber'in atalarının küfür ve şirkten korunmuş olması, Hz. İbrahim ve İsmail gibi iki büyük peygamber'in dualarının yanı sıra Meleklerin Hz. İbrahim'e yaptıkları duanın bir tezahürüdür. İlgili âyet mealleri şöyledir:

"Hani İbrahim şöyle demişti: Rabbim, bu bölgeyi güvenli kıl. Rabbim, beni ve evlatlarımı putlara tapmaktan uzak tut."[126], *"Rabbimiz, şüphesiz ben, neslimden bir kısmını Sen'in Beyt-i Harem'inin yanında ziraat yapılmayan bir yere yerleştirdim. Rabbimiz, namazı dosdoğru kılmaları için."*[127], *"Rabbim, beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle."*[128], *"Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyorken (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz, bizden bunu kabul buyur, sen elbette hakkıyla işitensin, bilensin. Ey Rabbimiz, bizi Müslümanlardan (sana itaat edenler-*

124 İbn Hacer el-Heytemî, *Şerhu'l-Hemziyye*, s. 20; Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 24-26, 45, 57; a. mlf., *Mesaliku'l-Hünefâ*, s. 18, 52-54; Kemal Paşazâde, *Risale Fî Hakkı Ebeveyni'n-Nebî*, s. 88; Abdülahd Nûrî, a.g.e., vr. 279b- 280a.

125 Şeyh Müfid, *Evâilu'l-makâlât fi'l-mezâhibi ve'l-muhtârât*, s. 35; Bekir b. Ali, *er-Risaletü'r-Rüsuliyye*, vr. 2a-4a, 6b-7b, 8a, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Ef. 4426.

126 İbrahim, 14/35.

127 İbrahim, 14/37.

128 İbrahim, 14/40.

den) eyle, neslimizden de sana itaat eden (Müslüman) bir ümmet çıkar…Ey Rabbimiz, onlara içlerinden bir peygamber gönder…"[129], *"İbrahim babasına ve kavmine demişti ki: Ben, sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben, ancak beni yaratana taparım. Çünkü O, beni doğru yola iletecektir. O, bu sözü ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı."*[130]

Mücahid (ö. 103/721) İbrahim suresi (14/35.) âyetten istidlalle 'Allah Teâlâ'nın, İbrahim'in duasını kabul ettiğini ve çocuklarından hiç birinin putlara tapmadığını' söylemiştir. Ayrıca Süfyan b. 'Uyeyne'ye (ö.198/813) Hz. İsmail'in çocuklarından hiç puta tapan oldu mu? diye sorulduğunda 'Hayır' demiş ve mezkur *"Rabbim, beni ve evlatlarımı putlara ibadet etmekten uzak tut."* âyetini işitmedin mi?' diyerek soranı kınamıştır.[131] Burada 'Hz. İbrahim'in nesli, İshak'ın oğulları ile Hz. İbrahim'in diğer oğullarını kapsamaktadır. Onların içinde ise bir çok münkir ve müşrik bulunmaktadır. Böyle olduğu halde hem Hz. İbrahim'in duasının kabul edildiği hem de onun soyundan gelen müşriklerin bu dua kapsamına girmediği nasıl ileri sürülebilir?' şeklindeki bir itiraza "Hz. İbrahim, bütün zürriyeti için değil, aksine sadece Mekke'de oturdukları takdirde o beldenin halkının korunması ve putlardan uzak tutulması için Allah'a dua etmiş, böylece duasını neslinden belli kimselere tahsis etmiştir." şeklinde cevap verilmiş ve bu açıklamaya da *"Rabbimiz, şüphesiz ben, neslimden bir kısmını Sen'in Beyt-i Harem'inin yanında ziraat yapılmayan bir yere yerleştirdim. Rabbimiz, namazı dosdoğru kılmaları için."*[132] anlamındaki âyet delil gösterilmiştir.[133]

Konuyla ilgili *"Rabbim, beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle."*[134] anlamındaki âyet hakkında İbn Cüreyc (ö.

129 el-Bakara, 2/127-128.
130 ez-Zuhruf, 43/26-28.
131 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 45; a. mlf. *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 34-35; a. mlf. *es-Sübü lü'l-Celiyye*, s. 14.
132 İbrahim, 14/37.
133 Suyutî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 36; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 15; a. mlf. *es-Sübülü'l-Celiyye*, s. 14.
134 İbrahim, 14/40.

140/767), bu duanın bir tezahürü olarak Hz. İbrahim'in neslinden bir grubun Hz. Muhammed'e dek daima Allah'a ibadet etmeyi sürdürdüğünü belirtmiştir.[135] İlaveten *"O, bu sözü ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı."*[136] anlamındaki âyeti, İbn Abbas (ö. 68/687), Mücahid (ö.103/721), Katade (ö.118/736) ve İbn Cüreyc benzer ifadelerle 'Hz. İbrahim'in ardından kalan kelime-i tevhîd idi ve Hz. İbrahim'in neslinden buna inananlar hiçbir zaman eksik olmamıştı.' şeklinde açıklamışlardır.[137]

Hz. İbrahim ile İsmail'in birlikte Kabe'yi inşa ederken yaptıkları *"Rabbimiz, bizi Müslümanlardan eyle, neslimizden de sana itaat eden (Müslüman) bir ümmet çıkar…Ey Rabbimiz, onlara içlerinden bir peygamber gönder."*[138] şeklindeki dua, Abdülahad Nûrî'ye göre Hz. Peygamber'in atalarının mümin olduğuna işaret etmektedir. Zira âyetteki "min zürriyyetinâ" ifadesi neslin hepsi değil, 'nesillerinin bazısını' kapsamaktadır. Binaenaleyh âyet, onların nesillerinin bir kısmına tahsis edilmiştir. Ayrıca âyetteki "fîhim", 'Allah'a itaat edenlerin/Müslümanların içinden' demektir ve Allah Teâlâ, Hz. İbrahim ve İsmail'in soyundan Muhammed'den (s.a.v) başka peygamber göndermemiştir. Bu durum Allah'ın ikisinin duasını kabulünün bir sonucudur. Nitekim Zemahşerî (ö.538/1144), Beydavî (ö.685/1286) ve Ebussuud Efendi'nin (ö.982/1574) tefsirlerinde geçtiği üzere Resûl-i Ekrem bu doğrultuda "Ben, atam İbrahim'in duası, İsa'nın müjdesi ve annemin rüyasıyım." buyurmuştur.[139] Kaffal ve Razî de bu âyetle ilgili olarak Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim ile İsmail'in duasına icabet ettiğini ve bunun sonucu olarak Araplar içinde bu ikisinin soyundan Allah'a itaat eden topluluğun tamamen

135 Suyutî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 25, 36; a. mlf., *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 46.
136 ez-Zuhruf, 43/26-28.
137 Suyutî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 34; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s.14; a. mlf. *es-Sübülü'l-Celiyye*, s. 12-13.
138 el-Bakara, 2/127-128.
139 Zemahşerî, a.g.e., I, 94; Beydavî, a.g.e., I, 199; Suyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr*, I, 334-335, Beyrut, 1403/1983; Ebüssuud Ef., a.g.e., I, 162.

yok olmadığını söylemişlerdir.[140] Böylece bu âyet-i kerîme, içlerinden Hz. Muhammed gönderilinceye dek Hz. İbrahim ile İsmail'in soyunun bir kısmının daima Allah'a itaat üzere kaldıklarına delâlet etmektedir. Bu noktada Nurî'ye göre, şüphesiz Resulullah'ın (s.a.v) atalarının ve Ebeveyni'nin Hz. İbrahim'in Hanif dini üzere varlıklarını sürdürenlerden olması daha evladır. Çünkü sahih hadislerde sabit olduğu üzere onlar, her asır ve zamanda en hayırlılar içinde bulunmuşlardır.[141] Bu itibarla mezkur âyetin işaretiyle Ebeveyn'in İslâm'ı sabit olmuş olur. Zira usûl-i fıkıhta bilindiği üzere nassın işaretiyle sabit olan, nassın ibaresiyle sabit olmuş gibidir. Üstelik mezkur âyette dua edenler, Hz. İbrahim ile İsmail idi ve bu peygamberlerin duasına binaen gönderilen de Hz. Muhammed'den başkası değildi. Öyleyse Resulullah'ın (s.a.v) atalarının, Hz. İsmail'den beri sonunda kendilerinden Hz. Muhammed dünyaya gelinceye kadar Hanif dini üzere Allah'a itaat eden kimselerden olduğu Kitap'la sabit olmuştur.[142] İlaveten Hz. İbrahim ve İsmail, önce kendilerinin sonra da nesillerinin İslâm üzere kalmaları ve gönderilmesini istedikleri bu peygamberin de İslâm üzere olan bu soyları içinden olması için dua etmişler, Allah Teâlâ da ikisinin duasına zürriyetlerinden Hz. Muhammed'i göndermek suretiyle icabet etmiştir.[143]

Şia'dan İmamiyye[144] dahil Hz. Peygamber'in bütün atalarının küfür ve şirkten uzak mümin olduklarını benimseyenlerin en önemli delillerinden birisi de *" O ki (namaza) kalktığında da seni görüyor, secde edenler içinde dolaşmanı da"*[145] anlamındaki âyet ve bununla ilgili İbn Abbas gibi bazı sahabenin açıklamalarıdır. Bir rivayete göre İbn Abbas (ö. 68/687), bu âyeti 'Allah, seni peygamber olarak dünyaya

140 Fahreddin er-Razî, *Mefâtîhu'l- gayb*, IV, 61, Tahran, ts.; Abdullahad Nûrî, a.g.e., vr. 283b.
141 Buhârî, *"Menâkıb"*, 23.
142 Abdulahad Nûrî, a.g.e., vr. 283b.
143 Abdulahad Nûrî, a.g.e., vr. 286a.
144 Şeyh Müfîd, a.g.e., (nşr. İbrahim el-Ensârî), s. 35-36.
145 eş-Şu'arâ, 26/218-220.

gönderinceye dek bir nebiden diğerine intikal etmeni görüyor.'[146], bir başka rivayete göre ise daha geniş kapsamlı olarak 'Seni peygamber olarak gönderinceye dek bir babadan diğer babaya olmak suretiyle ter temiz sülplerde dolaşmanı görür.' şeklinde açıklamıştır.[147] İkrime'nin (ö.107/726) âyeti 'nübüvvetle ortaya çıkmanı ve muvahhidlerin sülplerinde intikal ederek dolaşmanı görüyor' şeklinde tefsir ettiğini bildirilmiş; Kâdî İyaz (ö.544/1149) da buradaki "takallüb" ifadesini Hz. Ali'nin 'Allah, seni peygamber olarak gönderinceye kadar bir nebiden diğer nebiye intikal edişini görüyor.' şeklinde açıkladığını belirtmiştir.[148] Bu yaklaşıma göre âyetteki 'takallüb', 'tenakkül/intikal' anlamına gelmektedir.

Fahreddin er-Râzî'ye (ö.606/1210) göre Resûlullah'ın (s.a.v) Hz. Adem'e dek bütün ataları muvahhiddir ve içlerinde hiç müşrik bulunmamaktadır. Takallüb âyeti bu hususa delâlet etmektedir. Zira âyette kasdedilen Hz. Peygamber'in nurunun secde edenden diğer secde edene intikal etmesidir. Buna göre Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olması gerekir.[149] İlaveten Allah Teâlâ'nın *"Müşrikler ancak necistir."*[150] anlamındaki beyanı ile Hz. Peygamber'in "ben öteden beri temiz sülplerden temiz rahimlere aktarıla gelmişimdir." buyurması da buna delâlet etmektedir. Zira Hz. Peygamber'in ataları içinde müşrik olsaydı Resûlullah (s.a.v) elbette onların temiz olduklarını söylemezdi. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) de bu noktada özellikle Hz. Peygamber'in nesebinin seçilmişliği/muhtar ve temizliği/tahareti üzerinde durmuş ve Hz. Peygamber'in soyunun seçilmiş ve temiz olmasının temelde onların mümin olması-

146 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 46.
147 Suyûtî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 44.
148 Kâdî 'İyaz, *eş-Şifâ*, I, 15-16; Beyrut, ts. İkrime'nin İbn Abbas'tan diğer bir rivayetinde âyet 'seni peygamber olarak gönderinceye kadar bir nebiden diğer nebiye intikal edip durdun' şeklinde açıklanmıştır. (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I, 25, nşr. İhsan Abbas, Beyrut, ts.)
149 Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 8; a. mlf. *el-Makâmatu's-sündisiyye*, s. 9-10; a. mlf., es-Sübülü'l-Celiyye, s. 10-11.
150 et-Tevbe, 9/28.

nı gerektirdiğini ileri sürmüştür. Zira *"müşrikler ancak necistir."*[151] anlamındaki âyetin delâletiyle kafirler seçilmiş olamazlar, onlara kesinlikle kerîm, tâhir denemez. O halde peygamberlerin babaları kerîm, anneleri ter temizdir. Zira bu noktada soy ve nesep çok önemlidir.[152] İbnü'l-Cezerî'ye göre mezkur âyetin yanı sıra *" ve secde edenler arasında/içinde dolaşmanı da (Allah görür)"*[153] anlamındaki âyet de sadece Ebeveyn'in değil, Hz. Peygamber'in bütün atalarının, ayrıca bütün peygamberlerin ana-babalarının mümin olduğunu göstermektedir. Zira âyet bazı müfessirler tarafından 'O'nun nurunun (s.a.v) secde edenden secde edene intikal etmesi' olarak tefsir edilmiştir. Bu da Hz. Peygamber'in annesi Âmine ile babası Abdullah'ın ehl-i cennet olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü o ikisi Hz. Peygamber'e en yakın seçilmiş insanlardır.[154] Suyutî ve Kastallânî (ö.923/1517) ise Bezzar ve Ebû Nu'aym'ın âyetteki "sâcidîn"ni 'peygamberler ve salihler' olarak açıkladıklarını ifade etmişlerdir.[155] Bir başka yerde Suyûtî, âyetteki 'secde edenlerin' sadece peygamberlere tahsis edilmemesinin gerektiğini,bu ifadenin Hz. İbrahim'in zürriyeti içinde hiç bir zaman eksik olmayan namaz kılanlar/musalliler'in hepsini kapsadığını belirtmiştir.[156] Bu durumda âyet 'sen anne ve babandan doğuncaya dek secde edenden secde edenlere intikal edip durdun' anlamına gelmekte, bu da Resulullah'ın (s.a.v) atalarının Müslüman ümmet içinde olduğunu desteklemektedir.

Konuyla ilgili olarak ileri sürülen delillerden biri de ihtiyar olmalarına rağmen Hz. İbrahim ve hanımına oğulları olacağını müjdelerken meleklerin *"Allah'ın emrine mi şaşırıyorsunuz? Allah'ın rahmeti*

151 et-Tevbe, 9/28.
152 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 3b.
153 eş-Şuarâ, 26/219.
154 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 4a.
155 Suyutî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 18-19, 28; a.mlf. *ed-Dürecü'l-münîfe*, s. 8; Kastallânî, *Mevâhibü'l-Ledünniyye*, I, 86-87, (nşr. Salih Ahmet eş-Şâmî), Beyrut, 1412/1991.
156 Suyutî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 44.

ve bereketi sizin üzerinize olsun ey hane halkı…"[157] şeklindeki dualarıdır. Suyûtî'ye göre bu âyet, Hz. Peygamber'i, O'nun (s.a.v) atalarını da kapsamakta ve tıpkı Hz. İbrahim'in kavmine karşı sadece Allah'a tapacağına dair verdiği sözle ilgili olarak geçen *"Bu sözü (kelime-i tevhid sözü) ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı ki insanlar (tekrar kendi dinine) yönelsinler."*[158] anlamındaki âyet gibi onların şirkten korunmuş muvahhid olduklarına işaret etmektedir.[159]

Konuyla ilgili olarak ileri sürülen delillerden biri de *"Peygamber'in duasını/çağrısını sizin birbirinize dua etmeniz/çağırmanız gibi yapmayın."*[160] anlamındaki âyettir. Abdülahad Nûrî'ye göre bu âyet de Hz. Peygamber'in İbrahim'e (a.s) kadar bütün atalarının muvahhid-mümin olduğuna işaret etmektedir. Zira peygamberlerin duası müstecap olduğu için Hz. İbrahim ve İsmail'in evlatları içinde putlara tapmaktan kaçan ve namaz kılan bir grubun daima bulunması zorunludur. Hz. Peygamber'in ataları da bunlar arasındadır.[161]

Mezkur âyetlerin yanı sıra Suyutî'ye göre Amr b. 'Âmir el-Huzâ'î (Amr b. Lühey) Mekke'de yönetimi ele geçirinceye dek Araplar'ın Hz. İbrahim'in dini üzere bulunduğu; Amr, başa geçince putlara tapınmayı ihdas etmiş, böylece putperestlik Araplar arasında yayılmış olması; tarihi gerçeği de Hz. Peygamber'in atalarının Hz. İbrahim zamanından mezkur Amr'ın zamanına dek mümin olduklarını göstermektedir.[162]

İmamiyye'ye gelince Şeyh Müfîd'in (ö.413/1032) ifadesine göre Hz. Peygamber'in atalarının Hz. Adem'den itibaren babası Ab-

---

157 Hûd, 11/73.
158 ez-Zuhruf, 43/28.
159 Suyutî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 36-37.
160 en-Nûr, 24/63. (Ebû Nu'aym, Hz. Peygamber'in fazilet ve üstünlüğüne delâlet eden âyetler arasında bu âyeti de zikretmiş ve İbn Abbas ve Dahhak'ın 'Araplar, Resûlullah'a önceleri "Ya Muhammed, Ya Ebe'l-Kâsım" diye hitap ediyorlardı, Allah Teâlâ Resul'ünü yüceltmek için böyle denilmesini bu âyetle yasakladıktan sonra "Ya Resûlellah, Ya Nebiyyellah" diye hitap etmeye başlamışlardır.' dediklerini nakletmiştir. (Ebû Nu'aym, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 46, (nşr. Abdülber Abbas– Muhammed Revvas Kal'acı) Haleb, 1390/1970.)
161 Abdulahad Nûrî, *Te'dîbu'l-mütemerridîn*, vr. 283b-284a.
162 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 33; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 13.

dullah'a dek muvahhid ve mümin oldukları konusunda İmamiyye hem fikirdir.[163] O bu hususa *"O ki kalktığın zaman seni görüyor, secde edenler arasında dolaşmanı da"*[164] anlamındaki mezkur âyeti delil göstermiş ve âyetteki 'tekallübü' 'muvahhidlerin sülblerinde intikal etmek/tenakkkül' şeklinde açıklamıştır. Ayrıca Şeyh Müfîd, -tıpkı sonraki asırlarda yaşayan Fahreddin er-Razî gibi- bu hususa Hz. Peygamber'in "Ben öteden beri Allah, beni sizin bu âlemizde dünyaya gönderinceye dek temiz erkeklerin sülblerinden temiz kadınların rahimlerine intikal edip durdum." hadisini delil getirmiştir. Zira şayet Hz. Peygamber'in atalarının içinde kafir bulunsa idi, Allah Teâlâ'nın *"Müşrikler ancak necistir."*[165] beyanından dolayı elbette onlar temiz olmakla vasıflandırılmayı hak etmezlerdi. Çünkü Allah burada kafirlerin necis olduklarına hükmetmiştir. Hz. Peygamber, bütün atalarının temiz olduğuna hükmettiğine ve onları bu vasıfla nitelendirdiğine göre O'nun bu vasıflandırması onların mümin olduklarına delalet eder.'[166] Şii Müfessir Ebû Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabersî de (ö. 458/1153) mezkur takallüb âyetini Şeyh Müfidle aynı çizgide Hz. Peygamber'in nur ve zerrelerinin 'bir nebiden diğerine olmak üzere muvahhidlerin sülplerinde intikal etmesi' şeklinde açıklandığını bildirmiş;[167] çağdaş Şii âlim Tabatabâî de ilgili rivayeti naklederek âyetin bu şekilde açıklanması tarzını korumuştur.[168]

Bu aşamadan sonra Suyutî, burada bir sonraki aşama olarak Hz. İbrahim'den Hz. Nuh ve Adem'e kadar Hz. Peygamber'in bütün ecdadının muvahhid olduğunu ileri sürmüş ve biri genel/âm diğeri hususî olmak üzere iki düşünce tarzı geliştirmiştir. Genel istidlal tarzını iki öncül üzerine oturtmuştur. Birincisi: Sahih hadisler[169]

---

163 Şeyh Müfîd, *Evâilu'l-makâlât fi'l-mezâhibi ve'l-muhtârât,* s. 35.
164 eş-Şu'arâ, 26/218-219.
165 et-Tevbe, 9/28.
166 Şeyh Müfîd, *Tashîhu İ'tikâdâti'l-İmâmiyye*, (nşr. Hüseyin Dergâhî), s. 139, Beyrut, ts.
167 Tabersî, *Mecme'u'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, VII, 357-358, Beyrût, 1415/1995.
168 Tabatabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, XV, 336, Kum, 1393/1973.
169 Msl. Hz. Peygamber'in "Ben, asır be asır sonunda şu içinde bulunduğum asra gelinceye dek Adem oğullarının asırlarının en hayırlısı içinde gönderildim." şeklindeki ha dis gibi. (Buhârî, *"Menâkıb"*, 23.)

Hz. Adem'den Resûlullah'ın babası Abdullah'a kadar Hz. Peygamber'in bütün atalarının yaşadıkları zamanın en hayırlıları ve en faziletlileri olduğuna delalet etmektedir. İkincisi: İlgili rivayetler, Hz. Nuh veya Hz. Adem zamanından Hz. Muhammed'in gönderilmesine ve kıyametin kopmasına kadar yeryüzünde daima fıtrat üzere Allah'ın varlık ve birliğine inanan, yalnız O'na ibadet eden insanların var olacağını; onlar sebebiyle dünyanın yok olmadığını, onlar olmasaydı yeryüzünün içindekilerle birlikte helak olacağını bildirmektedirler.[170] Bu iki husus birlikte düşünüldüğünde Hz. Peygamber'in ataları içinde asla bir müşrikin olmaması gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in atalarından her birinin kendi zamanlarının en hayırlısı olduğu birinci öncüle göre sabittir. Zamanlarının en hayırlısı olanlar, fıtrat üzere bulunan müminler ise ve bunlar da Hz. Peygamber'in babaları ise zaten iddia bu olduğu için mesele kalmaz. Yok, eğer kendi zamanlarının en hayırlıları, fıtrat üzere bulunan müminler değil de müşrikler ise bu durumda iki ihtimal söz konusudur. Ya müşrik, müslümandan daha hayırlıdır, bu icma ile batıldır ya da müşrik olmayan diğer insanlar, Hz. Peygamber'in atalarından daha hayırlıdır. Bu da söz konusu sahih hadislere muhalif olduğu için batıldır. Zira bu rivayetler Hz. Peygamberin atalarının kendi zamanlarının en hayırlıları olduğunu haber vermektedir. O halde Hz. Peygamber'in ataların içinde hiçbir müşrikin bulunmaması zorunludur.[171] Suyutî bir başka yerde de benzer şekilde bir istidlal yürütmüştür: …Yok eğer, Hz. Peygamber'in ataları, söz konusu hayırlılar içinde değillerse bu takdirde iki ihtimal söz konusudur: ya diğer insanlar Hz. Peygamber'in atalarından daha hayırlıdır, bu ise Buharî hadisine aykırı olduğu için batıldır ya da Hz. Peygamber'in ataları müşrik oldukları halde yine de zamanlarının en hayır-

170 Msl. Hz. Ali'nin 'Yeryüzü öteden beri yedi veya biraz daha fazla müslümandan hiçbir zaman boş kalmamıştır. Şayet onlar olmasaydı dünya ve insanlar helak olacaktı.' sözü ile İbn Abbas'ın 'Yeryüzü, Hz. Nuh'dan beri Allah'ın kendileri hürmetine insanlardan belaları uzaklaştırdığı yedi kişiden hiçbir zaman boş kalmamıştır.' sözü gibi.(Suyûtî, *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 23-24.)

171 Suyutî, *Mesâliku'l-Hünafâ*, s. 19-20; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 10.

lılarıdır. Bu da hem icma ile hem de *"Mümin bir köle bir müşrik adamdan elbette daha hayırlıdır."*[172] âyetinin işareti ile batıldır. O halde Hz. Peygamber'in bütün atalarının muvahhid olarak kendi zamanlarının en hayırlıları olması zorunludur.[173]

Suyutî, yürüttüğü bu istidlal tarzının her bir öncülüyle ilgili rivayetleri ileri sürmüştür. Hz. Peygamber'in atalarının Hz. Adem veya Hz. Nuh'tan beri bulundukları dönemin en hayırlı ve en faziletlileri olduğu şeklindeki birinci öncül ile ikinci öncüle ilişkin rivayetler daha sonra müstakil başlıklar halinde ele alınacaktır.

Hususî istidlal tarzına gelince, burada önce Hz. Adem'den Hz. Peygamber'e dek Resûlullah'ın bütün atalarının mümin olduklarına işaret ettiği ileri sürülen genel rivayetler zikredilmiş, daha sonra Hz. Peygamber'in bazı atalarının tek tek isimleri zikredilerek mümin olduklari açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre İbn Sa'd'ın naklettiği İbn Abbas'ın (ö.68/687) 'Hz. Adem ile Hz. Nuh arasında olan Resûlullah'ın (s.a.v) atalarının hepsi İslam üzereydiler.' sözü ile Taberî, İbn Ebî Hatim, İbnü'l-Münzir, Bezar ve Hakim'in müştereken naklettikleri İbn Abbas'ın 'Hz. Adem ile Nuh arasında on asır vardır. Bu dönemdekilerin hepsi hak din üzere idiler. Sonra insanlar dinde ihtilafa düşünce Allah peygamberler gönderdi.' dediği ve sonra *"İnsanlar tek bir ümmetti, fakat sonradan ihtilafa düştüler de Allah peygamberlerini gönderdi."*[174] âyetini okuması, genel olarak Hz. Peygamber'in Hz. Adem'e kadar bütün atalarının mümin olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca daha önce de geçtiği üzere Nuh'un (a.s) *"Rabbim, beni, anamı-babamı ve evime mümin olarak girenleri bağışla."*[175] diye dua etmesi de bu hususu desteklemektedir. İlaveten Suyûtî, bu âyetten hareketle Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın mümin olduğunu, bunun Kur'an ve icma ile sabit bulunduğunu, hatta bazı rivayetlere göre nebî olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Sam'ın oğlu Erfahşad'ın mümin olduğu, dedesi Nuh'a ye-

172 el-Bakara, 2/221.
173 Suyutî, *es-Sübülü'l-Celiyye*, s. 11-12.
174 el-Bakara, 2/213.
175 Nuh, 71/28.

tişip onun duasını aldığı nakledilmiştir. Kelbî tarikiyle bildirilen bir başka habere göre insanlar Hz. Nuh zamanından beri Babil'de Nemrud dönemine kadar mümin olarak yaşamış, Nemrud'un saptırmasıyla putperestliğe yönelmişlerdir. Nemrud zamanında ise mümin olarak Hz. İbrahim bulunmakta idi. Hz. İbrahim'in zürriyetine gelince *"Hani İbrahim, babasına ve kavmine 'Ben, sizin taptıklarınızdan uzağım ve beni yaratandan başkasına tapmam. Şüphesiz O, beni doğru yola ulaştıracaktır. İnsanlar dinine geri dönsünler diye o, bu sözü ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı."* [176] anlamındaki âyetin gereği olarak Hz. İbrahim'in dini kendisinden sonraki nesline miras olarak intikal etmiştir.[177] Keza bu husus, Hz. İbrahim'in *"Hani İbrahim şöyle demişti: Rabbim, bu bölgeyi güvenilir eyle, beni ve evlatlarımı putlara tapmaktan uzak tut."*[178] şeklindeki duasının bir tezahürü olarak da tecelli etmiştir.[179] İbn Cüreyc de bu doğrultuda Hz. İbrahim'in *"Rabbim, beni ve zürriyetimi namazı devamlı kılanlardan eyle. Rabbimiz duamı kabul eyle."*[180] şeklinde duasıyla ilgili olarak 'Hz. İbrahim'in neslinden fitrat üzere Allah'a ibadet eden insanlar eksik olmamıştır.' demiştir.[181]

Buna ilaveten Araplar'ın, Hz. İbrahim'den Amr b.Amir el-Huzâ'î (Amr b. Lühay) zamanına kadar Hz. İbrahim'in dini üzere oldukları sabittir. Araplar arasında putperestliği ilk ihdas edip Kabe'ye putları dolduran ve telbiyeye şirk ifade eden kelimeler sokuşturan Amr b. Lühaydır.[182] Suyutî'ye göre mezkur naslar ve rivayetler, Hz. Peygamber'in atalarının tevhid üzere olduklarını göstermektedir.

Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğunu ispat sadedinde ileri sürülen mezkur bu genel istidlale ilaveten Suyûtî,

---

176 ez-Zuhruf, 71/26-28.
177 Suyutî, *es-Sübülü'l-Celiyye*, s. 12-13.
178 İbrahim,14/35.
179 Suyutî, *a.g.e.*, s. 14.
180 İbrahim, 14/40.
181 Suyutî, *a.g.e.*, s.14.
182 Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, (nşr. Emîr Al Mehnâ- Ali Hasan Fâ'ûr), II, 580, Beyrut, 1419/1998; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 61-66, Beyrut, 1396/1971; Suyutî, *es-Sübülü'l-Celiyye*, s. 14-15.

Resûlullah'ın (s.a.v) atalarının isimlerinin geçtiği rivayetleri de zikretmiştir. Bu meyanda İbn Abbas'ın 'Adnan, Ma'd, Rabî'a, Mudar, Huzeyme ve Esed Hz. İbrahim'in dini üzere idiler. Onları hayırdan başka bir şeyle anmayın.'[183] dediği nakledilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in büyük atalarından İlyas'a dair, Hz. Peygamber'in "İlyas'a hakaret etmeyiniz. Çünkü o, mümindi."[184] dediği; Mudar ve Rebi'a'ya dair "Mudar ve Rebî'a' ye hakaret etmeyiniz. Çünkü o ikisi mümindi." dediği[185]; keza bir başka kanalla gelen rivayette "Ne Rebî'a'ya ne de Mudar'a lanet ediniz. Çünkü o ikisi Müslüman idiler." ve bir rivayette de Hz. Peygamber "Mudar'a hakaret etmeyiniz. Çünkü o, Müslüman olmuştu."[186] buyurduğu nakledilmiştir. Buna ilaveten İbn Abbas'tan nakledilen bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in "Kays'a lanet etmeyiniz. Çünkü o müslümandı." dediği nakledilmiştir.[187]

Bütün bu ilgili âyet ve rivayetler, Suyutî'ye göre Hz. İbrahim'den Ka'b b. Lüey'in zamanına dek Ka'b ve oğlu Mürre b. Ka'b dahil Hz. Peygamber'in bütün babalarının Hz. İbrahim'in dini üzere olduklarını göstermektedir. Bu silsilede geriye Mürre b. Ka'b ile Abdulmuttalib arasında sadece– Kilâb, Kusay, Abdümenaf ve Hişam- olmak üzere dört ata kalmaktadır.[188] Bunlar Abdülmuttalib'in konumu başlığı altında incelenecektir.

Abdülahad Nûrî de bu noktada Hz. Adem'e dek Hz. Peygamber'in bütün atalarını tezkiye etmiş ve ilgili nakillerde bulunmuştur. Bu meyanda İbn Abbas (ö.68/687) ve Katade (ö. 118/736) den rivayet edildiğine göre Hz. Adem ile Hz. Nuh arasında Resulullah'ın

183 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 50, a. mlf. *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 37; a. mlf. *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 15.

184 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s.50;

185 Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 37; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 50; a. mlf. *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 15.

186 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 50-51; a. mlf. *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 37; a. mlf. *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 15.

187 Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 37-38. (Bu gibi Hz. Peygamber'in bir kısım atalarının isimlerinin zikredilerek onların mümin olduklarını ifade eden rivayetlerin bir derlemesi için bk. Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 37-38.)

188 Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 39-41.

(s.a.v) atalarından kafir hiç kimse yoktur. Adem ile Nuh arasında on asır bulunmaktadır ve hepside İslam/hak din üzerediler.[189] Keza İbn Ebî Hâtim'in (ö.327/939) naklettiğine göre de Hz. Adem ile Hz. Nuh arasında on kuşak vardır ve bunların hepsi de şeriatı bilip inanan kimselerdir. Sahihayn şartına göre tahriç ettiği bir haberde ise Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Resûl-i Ekrem'in 'dünyanın hiçbir zaman Nuh'un şeriatına bağlı insanlardan boş kalmadığını, onlar sebebiyle Allah'ın (c.c) insanlardan belaları uzaklaştırdığını' bildirdiğini, haber vermektedir. Nitekim *"Muhakkak ki İbrahim de Nuh'un şiasından/taraftarlarından idi."*[190] anlamındaki âyet de bu hususa delâlet etmektedir. Ayrıca Nûrî'nin naklettiğine göre Nuh'un oğlu Sam'ın mümin olduğu Kur'an nassı ve icma ile sabittir. Keza -İbn Seb'în'in *Tabakat*'ında geçtiği üzere- Sam'ın oğlu Erfahşed ve diğerlerinin durumu da böyle olduğu gibi, Hz.İbrahim'den Haşim'e ondan da Abdullah ile Âmine'ye kadar da böyledir.[191]

a) Abdülmuttalib'in Konumu

Hz. Peygamber'in bütün atalarının ve peygamberlerin anne-babalarının mümin olduğunu Fahreddin er-Râzî'den etkilenerek benimseyen Suyutî, bu kabulünü ispatlamak için Hz. Adem'den Hz. Nuh'a, Hz. Nuh'tan Hz. İbrahim'e kadar olan bütün peygamberlerin anne ve babalarının mümin olduklarını ortaya koymaya çalışmış, konuyla ilgili icmali ve tafsili bulabildiği tüm rivayetleri toplamıştır. O, bu gayretini Hz. İbrahim'den Resûlullah'ın (s.a.v) soy silsilesinde bulunan Adnan, Ma'd, Rebi'a, Mudar vs. Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib ile babası Abdullah'a kadar sürdürmüştür. Suyutî'ye göre Hz. İbrahim'den Ka'b b. Lüey'in zamanına dek-Ka'b ve oğlu Mürre b. Ka'b dahil- Hz. Peygamber'in bütün ba-

189 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I, 53, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut, ts.; Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ,* s. 26. (Suyûtî, burada bu hususla ilgili rivayetleri topluca zikretmiştir.); Abdu lahad Nûrî, *Te'dîbu'l-mütemerridîn*, vr. 309a.

190 es-Saffat, 37/83.

191 Abdulahad Nûrî, a.g.e., vr. 309a-b.

baları/ataları Hz. İbrahim'in dini üzeredirler. Bu silsilede geriye Mürre b. Ka'b ile Abdülmuttalib arasında sadece Kilâb, Kusay, Abdümenaf ve Hişam olmak üzere dört ata kalmaktadır. Bu noktada Suyutî Abdülmuttalib'in konumuna intikal etmiş ve onun konumunda ihtilaf olduğunu; hatta Abdülmuttalib'in de Ebeveyn gibi diriltilip iman ettiğine dair bazı rivayetler söz konusu olsa da bunun isabetli olmadığını söylemiş; Râzî gibi Abdülmuttalib'i fetret ehlinden ve Haniflerden kabul etmiştir.[192]

Suyutî, Abdülmuttalib'i fetret ehlinden ve Hanifler'den olduğu iddiasına ilişkin bazı gerekçeler ileri sürmüştür. O, bu konuda Şehristanî'den nakilde bulunarak Hz. Peygamber'in nurunun Abdülmuttalib'te zuhurunu; Hz. Peygamber'in nurunun bereketiyle Allah'ın kendisine oğlu Abdullah'ı kurban etmeyi adağını ilham etmesini; Abdülmuttalib'in bu nurun bereketinden istifade etmesini; Ebrehe Kabe'yi yıkmak için geldiğinde Ebrehe'ye karşı 'Şüphesiz bu beyti koruyan bir Rab vardır.' demesini Abdülmuttalib'in mümin ve ehl-i necat olduğuna dair delil olarak sunmuştur. Keza Suyutî, başka kaynaklardan nakille Abdülmuttalib'in yine Hz. Peygamber'in nurunun bereketiyle oğullarına zulüm, taşkınlık ve azgınlaktan uzak durmalarını öğütlemesini; onları güzel ahlaklı olmaya teşvik etmesini de delil göstermiştir.[193]

Suyutî'ye göre Fahreddin Razî'nin ileri sürdüğü Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğu prensibine en uygun ve bunu en çok destekleyerek Abdülmuttalib'in muvahhid olduğunu gösteren en önemli delil, Huneyn savaşında Müslümanlar bir aralık bozguna uğramak üzere iken Resûlullah'ın (s.a.v) "Yalan yok ben Peygamberim, ben Abdülmuttalib'in oğluyum." diyerek kendisini Abdülmuttalib'e nisbet etmesidir. İlgili hadisler gereği kişinin kendini kafir atalara nisbet etmesi ve onlarla övünmesi yasaklanmış olduğu için Abdülmuttalib kafir olduğu takdirde Hz. Peygamber'in,

192 Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 17.
193 Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 15-17; a. mlf., *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 39-41; a.mlf., *el-Makâmatu's-sündisiyye*, s. 11-12.

kendini ona nispet etmesi düşünülemez.[194]

b) Azer'in Konumu

Hz. Peygamber'in Hz. Adem'e kadar bütün atalarının ve sair peygamberlerin ana-babalarının küfür ve şirkten uzak mümin olduklarını düşünenler Hz. İbrahim'in babası Azer konusunu izahta bir hayli zorlanmışlardır. Zira Kur'an-ı Kerîm'de Azer'in Hz. İbrahim'in babası ve kafir olduğu açıkça belirtilmiş, Hz. İbrahim'in onun için istiğfarda bulunması yasaklanmıştır.[195] Bu yüzden bu görüşte olanlar kanaatleri doğrultusunda Azer'le ilgili nasları farklı anlama çabası içine girerek tevil etmişler ve bu meyanda Azer'in Hz. İbrahim'in babası değil, amcası olduğunu; Arap geleneğinde amcaya da 'baba/eb' denildiğini; Hz.İbrahimin'in babasının adının ise Tarah olduğunu çeşitli rivayetler ve örneklerle delillendirmeye çalışmışlardır. Nitekim bu görüşte olduğu ileri sürülen Fahreddin er-Razî (ö. 606/1210) Azer'in Hz. İbrahim'in babası değil, amcası olduğu kanaatindendir. Râzî, bu iddiada bulunanların çeşitli gerekçeler ileri sürdüğünü zikretmiştir. Bu gerekçelerden biri, 'Peygamberlerin babaları kafir değildiler' ilkesidir ve onlar bu iddialarına *"O ki seni namaza kalktığın zaman görüyor ve secde edenler arasında dolaşmanı da."*[196] anlamındaki âyeti delil göstererek âyeti 'Hz. Peygamber'in nurunun secde edenden diğer secde edene intikal etmesi' şeklinde yorumlamışlardır. Bu anlama göre âyet, Hz. Muhammed'in bütün atalarının Müslüman olduğuna delâlet etmektedir. Bu durumda ise Hz. İbrahim'in babasının kesinlikle kafirlerden olmaması, Azer'in de onun babası değil, amcası olması gerekmektedir. Râzî'ye göre bu âyeti başka şekillerde yorumlamak bu babdaki en uzak bir izah tarzı olacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in "Ben öteden beri tertemiz sülplerden tertemiz rahimle aktarıla gelmişimdir." beyanı da atala-

---

194 Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 41-42. (Kafir ecdadla övünmeyi yasaklayan bazı rivayetler için bk. Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 42-43.)

195 et-Tevbe, 9/113-114

196 eş-Şuara, 26/118-119.

rının hiç birinin müşrik olmadığına delildir. Zira Allah Teâlâ *"müşrikler ancak necistir."*[197] buyurduğu için Hz. Peygamber'in ecdadından hiç birinin müşrik olmaması zorunlu olur. Ayrıca Kur'an'da müşriklerin necis olduğunu bildiren âyetin delâletiyle taharet ile necaset, iman ile şirk, mümin ile müşrik arasında tezat vardır; bu itibarla Resûl-i Ekrem'in atalarından hiç birisinin müşrik olmadıklarını kabul etmek vaciptir.[198]

Kur'an'da Hz. İbrahim'in babası olduğu zikredilen Azer'in[199] kafir olarak nitelendirilmesi İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) de dikkatini çekmiştir. İbnü'l-Cezerî de bu sorunu 'eb' kelimesinin Araplar arasında yaygın bir şekilde mecaz olarak 'amca' yerine kullanıldığını belirtmekle çözümlemiş görünmektedir. Bu yaklaşıma göre Azer'in Hz. İbrahim'in babası olduğunu ifade eden âyetlerde geçen 'eb' kelimesi, mecaz olarak 'amca' yerine kullanılmıştır. İbnü'lCezerî 'amca'ya mecaz olarak 'baba' dendiğine dair Hz. Yakub oğullarının babalarına verdikleri sözü anlatan *"...Onlar da: Senin ve babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz."*[200] âyeti delil getirmiştir. Zira âyette Hz. İsmail, Hz. Yakub'un amcası olduğu halde onun 'babası' olarak zikredilmiştir.[201] İbn Hacer de Bakara suresindeki mezkur âyeti (2/133) delil göstererek Azer'in Hz. İbrahim'in babası değil, amcası olduğunu kabul etmiş ve aksini söyleyen Beydavî gibi müfessirleri eleştirmiş ve Ehl-i Kitab'ın Azer'in Hz. İbrahim'in gerçek babası değil, amcası olduğunu söylediklerini ve Arapların amcaya baba dedikleri konusunda ittifak etmiş olduklarını belirtmiştir.[202]

---

197 et-Tevbe, 9/28
198 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 57-58; a. mlf. *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 18-19; a. mlf. *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 10-11.
199 Kur'ân'da sadece bir yerde (el-En'âm, 6/74) Azer'in Hz. İbrahim'in babası olduğu açıkça '*veizkâle İbrâhîmu li ebîhi Azere*' şeklinde 'eb' ve Azer kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. Diğer yerlerin hepsinde sadece Hz. İbrahim'in babası söylenmiş, açıkça Azer ismi belirtilmemiştir. et-Tevbe, 9/114; Meryem, 19/42; el-Enbiyâ, 21/52; eş-Şuarâ, 26/70; es-Saffât, 37/85; ez-Zuhruf, 43/26; el-Mümtehine, 60/4.
200 el-Bakara, 2/133.
201 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 12a-b
202 İbn Hacer, *Şerhu'l-Hemziyye*, s. 21-22.

Suyuti de, Azer'in Hz. İbrahim'in babası değil, amcası olduğunu ancak kendisine mecaz yoluyla baba denildiği savunanların bunu ispat amacıyla *"O zaman (yakub) oğullarına 'benden sonra neye tapacaksınız?, demişti. Onlar da: Enin ve ataların/babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz…demişlerdi."*[203] anlamındaki âyetteki kullanımı delil göstermişlerdir. Zira burada Hz. Yakub'un babası değil, amcası olduğu halde Hz. İsmail'in babası olarak zikredilmiştir. Ayrıca ashab ve tabiinden bir kısmının görüşünün de böyle olduğunu söylemiştir. Nitekim Ebu'l-'Âliyye'nin 'bu âyette amca baba olarak isimlendirilmiştir.' dediği; Muhammed b. Ka 'b el-Kurezî'nin de 'dayı ve amca, baba gibidir' diyerek mezkur âyeti okuduğu nakledilmiştir.[204]

Azer'in, Hz. İbrahim'in babası değil, amcası; babasının adının ise Tarah olduğuna dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Nitekim zayıf isnatla nakledildiğine göre İbn Abbas Hz. İbrahim'in babasının adının Azer değil, Tarah olduğunu söylemiştir. Keza bir kısmı sahih, çeşitli kanallarla nakledildiğine göre Mücahid, İbn Cüreyc, Süddî de Hz. İbrahim'in babasının adının Azer değil, Tarah olduğunu belirtmişlerdir.[205]

c) Bütün Peygamberlerin Annelerinin Mümin Olması

Fahrettin er-Razi gibi alimler bu görüştedir. Suyutî, önceleri Hz. Peygamber'in sadece annesi Âmine'nin Hanifler'den olduğu kanaatinde iken sonraları bu özelliğin sadece Âmine'ye özgü olmadığı, aksine bütün peygamberler annelerinin muvahhid ve mümin oldukları kanaatine ulaşmıştır. Onun bu hususta Fahreddin er-Râzî'den oldukça etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır.[206] O, bu kanaatini "sonra araştırıp düşündüğümde, bütün peygamber annelerinin mümin olduklarını tesbit ettim. O halde elbette Hz. Peygam-

---

203 el-Bakara, 2/133.
204 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 28-29.
205 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 28; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 11.
206 Suyutî, *es-Sübülü'l-Celiyye*, s. 10-11.

ber'in annesinin de böyle olması gerekmekteydi"[207] sözleriyle ifade etmiş ve bu kanaatini icmalî ve tafsilî olarak delillendirmeye çalışmıştır. Onun icmalî delili, Hakim'in sahih kaydıyla İbn Abbas'tan naklettiği rivayettir. Bu rivayete göre İbn Abbas 'On tanesi hariç peygamberlerin İsrailoğullarından geldiğini; bu on peygamberin ise Nûh, Hûd, Salih, Lût, Şu'ayb, İbrahim, İsmail, İshak, Yakûb ve Muhammed (s.a.v) olduğunu; Hz. İsa gönderilinceye dek İsrailoğulları içinde kafir bulunmadığını; Hz. İsa gönderilince onu inkar edenlerin kafir olduğunu' söylemiştir. Suyûtî bu genel rivayetten hareketle İsrailoğullarından gelen peygamberlerin annelerinin hepsinin mümin olduğu sonucuna ulaşmıştır. İsrailoğullarından olmayan on peygambere gelince Suyûtî'ye göre bunlardan Hz. Nuh, İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub'un annelerinin imanı sabittir. Geri kalan Hûd, Salih, Lût, Şu'ayb'ın annelerinin durumu delile muhtaç olmakla birlikte mümin oldukları söylenmiştir. Böylece Suyûtî'nin bu genel istidlal tarzına göre Kur'an'da zikri geçen bütün peygamber anneleri mümindir; Hz. Peygamber'in annesinin durumu da böyledir.[208]

Suyuti'nin tafsilî delile gelince buna göre Hz. İsa'nın annesi Meryem Kur'an nassıyla mümindir; hatta bazı alimler onun Enbiya suresinde[209] peygamberlerin hemen akabinde zikredildiği için nebi olduğunu bile ileri sürmüşlerdir. Hz. İshak'ın annesi Sâre ve Hz. Musa ile Harun'un annesi Kur'an'da zikredilmiş, hatta onun *"Ve Musa'nın annesine vahyettik."*[210] âyetinin işaretiyle nebi olduğu söylenmiştir. Hz. Şît'in annesi ümmü'l-beşer Havva'nın da nebi olduğu söylenmiştir. Ayrıca Hz. İsmail'in annesi Hacer'in, Hz. Yakub'un annesinin, Yakub'un evlatlarının annelerinin, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya ve Zi'l-kifl'in hepsinin annelerinin mümin olduklarına dair muhtelif hadis ve rivayetler bulunmak-

207 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 25.
208 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 25-26; a. mlf., *Mesaliku'l- Hünefâ*, s. 48-49.
209 el-Enbiyâ, 21/91.
210 el-Kasas, 28/7.

tadır. Bazı müfessirler Nuh (a.s) "*Rabbim beni, anamı babamı ve evime mümin olarak girenleri bağışla*."[211] ve Hz. İbrahim de *"Rabbim, hesap günü geldiğinde beni, anamı babamı ve müminleri bağışla."*[212] diye dua etmelerini delil göstererek Hz. Nuh ile Hz. İbrahim'in annelerinin mümin olduğunu söylemişlerdir.[213] Ayrıca İbn Sa'd'ın İbn Abbas'tan naklettiği "Hz. Nuh'tan Hz. Adem'e kadar olan peygamber babaları İslam üzere idiler." rivayeti de bu aradaki peygamber anne-babalarının mümin olduğunu göstermektedir.[214] Böylece Suyûtî'ye göre ilgili âyet ve rivayetler ile icmalî ve tafsîlî istidlal tarzı peygamber annelerinin mümin olduklarını göstermiş olmaktadır.

3 - Hz. Peygamber'in Atalarının Yaşadıkları Dönemin En Hayırlıları Olması

Ebeveyn'in ve Hz. Peygamber'in bütün atalarının ehl-i necat olduklarını benimseyenlerin konuya ilişkin ileri sürdükleri delillerden biri de Hz. Peygamber'in atalarının, bulundukları zaman ve toplulukların daima en hayırlı kimseleri olmasıdır. Bu görüşte bulunanlar kendi kanaatlerine delil olduğunu iddia ettikleri bazı rivayetleri ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda Buhârî'nin (ö.256/870) Ebû Hureyre'den (ö.59/679) rivayet ettiği "Ben içinde bulunduğum asra gelinceye dek asır be asır ademoğlunun asırlarının en hayırlısı içinde bulundum."[215] hadisi ile Vâsile b. el-Eska'dan rivayet edilen Hz. Peygamber'in "Muhakkak ki Allah, Hz. İbrahim'in oğulları içinden İsmail'i, İsmail'in oğulları içinden Benî Kinâneyi, Benî Kinâne içinden Kureyşi, Kureyş'in içinden Benî Haşim'i, Benî Haşim içinden de beni seçmiştir."[216] hadisini delil göstermişlerdir. Hz.

211 Nûh, 71/28.
212 İbrahim, 14/41.
213 Suyûtî, *Mesaliku'l- Hünefâ*, s. 48-49.
214 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 25.
215 Buhârî, "*Menâkıb*", 23; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, I, 25; Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 20; a. mlf. *el-Makâmetü's-sündisiyye*, s. 2; a. mlf., *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 46; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 9.
216 İbn Sa'd, a.g.e., I, 20; Müslim, *"Fedâil"*, 1, İst., 1413/1992; Tirmizî, *"Menâkıb"*, 1, İst., 1413/1992; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 165-166, (nşr. Abdulmut'i Kalacı)

Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğunu savunanlarca bu iki hadisteki 'hayriyyet ve ıstıfa' İslâm olarak anlaşılmıştır.

Bu kanaatte olanlar, mezkur rivayetlere ilaveten diğer bazı rivayetleri de delil olarak sunmuşlardır. Buna göre Beyhakî'nin (ö.458/1066) Enes'ten (ö.93/711) naklettiği Hz. Peygamber'in "Allah, insanları kabilelere ayırmış ve beni daima onların en hayırlısının içinde bulundurmuştur. Bu şekilde ben sonunda ebeveynime getirildim. Bana Cahiliyye döneminden hiçbir şey bulaşmamıştır. Ben, tâ Adem'den beri nikahlı evlilikten doğdum, asla gayr-ı meşru ilişkiden doğmadım. Bu itibarla ben, nesep olarak da ata olarak da sizin en hayırlınızım." şeklindeki beyanı;[217] İbn Abbas'tan (ö.68/687) rivayet edilen Hz. Peygamber'in "Arab'ın en hayırlısı Mudar, Mudar'ın en hayırlısı Abdümenaf Oğulları, Abdümenaf Oğullarının en hayırlısı Haşim Oğulları, Haşim Oğullarının en hayırlısı Abdülmuttalib'dir. Allah'a yemin ederim ki Adem'in yaratılmasından beri hayırlısının içinde benim olmadığım ikiye ayrılmayan hiçbir grup yoktur."[218] sözü; Beyhakî ile Taberânî'nin (ö.360/971) Hz. Aişe'den (ö.58/678) naklettikleri Hz. Peygamber'in "Cebrail gelerek bana 'yeryüzünün doğu ve batısı bana dürülüp gösterildi, fakat Muhammed'den daha faziletli bir kimse ve Haşim Oğullarından daha faziletli bir sülale bulamadım.'dedi."[219] sözü de bu hususu desteklemektedir.

Ayrıca, İbn Abbas ile Rabi'a b.el-Harisi'ten nakledilen haber de bu konuda delil olarak sunulmuştur. İbn Abbas'tan nakledilen bir habere göre bir aralık Hz. Peygamber sanki hakkında bir şeyler işitmiş gibi bir halde minbere çıkmış ve "ben kimim?" diye sormuş, oradakiler 'Sen Allah'ın peygamberisin' diye cevap vermişler, bunun

---

Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1405/1985; Kâdî 'İyaz, *eş-Şifâ*, I, 82; (Hz. Peygamber'in daima en hayırlı toplum ve soy içinde geldiğini bildiren rivayetlerin derlemesi için bk. Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 20-23.)

217 Beyhakî, a.g.e., I, 174; Suyutî, *Mesâlikü'l-hünefâ*, s. 20; a. mlf., *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 48; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 9.

218 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s.48.

219 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 49; a. mlf., *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 23.

üzerine Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Ben, Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib'im. Muhakkak Allah Teâlâ mahlukatı yarattı ve beni onların en hayırlısı içinde bulundurdu. Sonra onları iki gruba ayırdı ve beni onların hayırlı grubu, sonra onları kabilelere ayırdı ve beni onların en hayırlı kabilesi, sonra onları hanelere ayırdı beni onların en hayırlı hanesi içinde bulundurdu. O halde ben, hane olarak da soy olarak da onların en hayırlısıyım." buyurmuştur.[220] Rebi'a'nın rivayetine göre ise Hz. Peygamber'e bazı kimselerin kendisinden bahsettikleri ve O'nun hakkında –erkek çoğuğu olmamasını ima ederek- 'Muhammed, çölde biten bir çöl bitkisi gibidir.' dedikleri haber verilince Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) çok rahatsız olmuş ve "Allah, mahlukatını yarattı, onları ikiye ayırdı ve beni o iki grubun hayırlısı içinde bulundurdu. Sonra onları kabilelere ayırdı ve beni en hayırlı kabilenin içinde bulundurdu. Sonra onları evlere ayırdı ve beni en hayırlı ev içinde bulundurdu. Ben, kabile olarak da ev olarak da sizin en hayırlınızım."[221] buyurmuştur. Buna ilaveten yine İbn Abbas'tan rivayet edilen Hz. Peygamber'in "Allah, öteden beri beni arınmış ve zinetlenmiş olarak ter temiz sülplerden ter temiz rahimlere intikal ettiregelmiştir. İkiye ayrılıp da hayırlısının içinde benim bulunmadığım hiçbir iki grup olmamıştır."[222] beyanı; Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen Hz. Peygamber'in "Allah Teâlâ mahlukatı yarattı ve mahlukatı içinden Adem oğullarının seçti. Adem oğulları içinden Arab'ı; Arab içinden Mudar'ı; Mudar içinden Kureyş'i; Kureyş içinden Haşim oğullarını; Haşim oğulları içinden de beni seçmiştir. Böyle ben, bir hayırlıdan diğer hayırlıya geçerek geldim."[223] beyanı da delil olarak sunulmuştur.

Konuya ilişkin ileri sürülen bir başka delil de *"And olsun ki size*

---

220 İbn Sa'd, a.g.e., I, 20-21; Tirmizî, *"Menâkıb"*, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 107, İst., 1413/1992; Beyhakî, a.g.e., I, 167-168; Ebû Nu'aym, *Delâil'ün-nübüvve*, I, 66, (nşr. Abdülber Abbas-Muhammed Revvas Kal'acı), Haleb, 1390/1970; Abdulahad Nûrî, *Te'dîbu'l-mütemerridîn*, vr. 284b;

221 Suyutî, *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 23.

222 Suyutî, *a.g.e.*, s. 20-21;

223 Suyutî, *a.g.e.*, s. 21.

kendi içinizden bir peygamber gelmiştir."[224] meâlindeki âyettir. Nitekim İbnü'l-Cezerî, bu âyet ile âyetteki 'enfüs' kelimesinin okunuşuyla ilgili Hz. Peygamber'in okuyuş tarzını delil getirmiştir. Buna göre Hz. Peygamber âyette geçen *"enfüsikum"* kelimesini 'enfesikum' şeklinde okumuş ve sonra da "Ben, nesep/soy, hasep/asalet ve akrabalık/hısımlık açısından sizin endeğerlinizim (enfesiküm). Adem'den beri babalarım içinde gayr-ı meşru ilişkiden gelen hiç kimse yoktur. Onların hepsi nikahlı evlilikten gelmiştir." buyurmuştur.[225] Tefsirlerde bildirildiği üzere âyetteki "min enfusiküm" ifadesi, Hz. Ali, Hz. Fatıma, İbn Abbas, Enes ve Zührî tarafından 'sizin en faziletliniz, en değerliniz içinden' anlamında 'min enfesiküm' tarzında okunmuş ve Hz. Peygamber'in kendi soyunda gayr-ı meşru ilişkinin olmadığını, kendisinin soy ve asalet bakımından Kureyş'in en üstünü olduğunu vurguladığı mezkur hadis nakledilmiştir.[226] Keza

"And olsun ki Allah onlara kendi içlerinden bir Peygamber göndermekle müminlere büyük lütufda bulunmuştur."[227] mealindeki âyet de Resulullah'ın (s.a.v) soyunun şirkten korunmuş olduğuna delildir. Nitekim Zemahşerî, âyette geçen "min enfusiküm" ifadesini Hz. Peygamber'in 'en şerefliniz/değerliniz içinden' anlamında 'min enfesiküm' şeklinde okuduğunu belirtmiş; sebebini de 'Çünkü Hz. Resul'ün soy silsilesinde Adnan, Hz. İsmail'in çocuklarının zirvesi/en üstünü; Mudar, Nizar b. Ma'd b. Adnan'ın en üstünü; Handef, Mudar'ın çocuklarının en üstünü; Müdrike, Handef'inkilerin en üstünü; Kureyş, Müdrike'ninkilerin en üstünü idi. Kureyş'in en üstünü de Hz. Muhammed'dir.' şeklinde açıklamıştır. Zemahşerî bu açıklamasına Ebû Talib'in, Benî Haşim ve Mudar'ın reislerinin bulunduğu bir mecliste Hz. Hatice'yi isterken "Bizleri İbrahim ve İsmail'in

---

224 et-Tevbe, 9/128.
225 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 8b
226 Ömer en-Nesefî, a.g.e., vr. 246b; Fahreddin er-Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI, 236; İbni Seyyidinnas, *'Uyûnu'l-eser*, I, 76, (nşr. Muhammed el-'Îd el-Hatrâvî - Muhyiddin Mur tü), Beyrut, 1413/1992; Kâdî 'İyaz, a.g.e., I, 14-15; el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, II, 341, Beyrut, 1407/1987; Suyutî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 327.
227 Âl-i İmrân, 3/124.

soyundan, Ma'd'ın neslinden ve Mudar'ın aslından getiren ve bizi insanlar üzerine hakimler kılan Allah'a hamd olsun…" şeklinde yaptığı konuşmasını delil göstermiştir.[228]

Abdülahad Nûrî de bütün peygamber ecdadının çirkinlik, soysuzluk, cenabet ve sapıklıktan berî olduğunu, peygamberlerin kendi kavimlerinin nesep olarak en şerefli ve en faziletlilerinden gönderildiğini ifade etmiştir. O, Hz. Peygamber'in mektubu kendisine ulaşınca Bizans İmparatoru Heraklit'in Resulullah'ın (s.a.v) nesebini sorması; O'nun alçakgönüllü, vakarlı ve Araplar içinde şerefli bir soya sahip olduğu söylenince Heraklit'in "Peygamberler böyle olur." demesinin de buna delâlet eden tarihi bir delil olduğunu belirtmiştir.[229] İlaveten Abdülahad Nûrî, Kurtubî (ö.671/1273) ve Kirmânî (ö. 786/1384) ye atıfla peygamberlerin soylarının kavimlerinin en şereflilerinden olmasının hikmetini 'şerefli soyuyla tanınan kimsenin batıla tabi olmaktan ve hakikatten başka bir şeye bağlanmaktan uzak duracak olmasıyla açıklamıştır.[230] Bunun içindir ki Hz. Peygamber, peygamberliğini ispat ve şüpheleri izale etmek için Huneyn savaşı esnasında yüksek sesle "Yalan değil, ben peygamberim. Ben Abdülmuttalib'in oğluyum." diye haykırmıştır. Çünkü Abdülmuttalib onlar içinde insanların en cömerdi, en şereflisi ve günahlardan en çok kaçınanı idi. Bütün bunlara göre Resulullah'ın ataları mümin değillerse, bu takdirde müşriklerin müminlerden daha hayırlı olması lazım gelir. Ayrıca Allah Teâlâ dünyayı kendisine iman edenlerden asla tamamen boş bırakmamıştır.[231] diyerek peygamberlerin soylarının kavimlerinin en şereflilerinden olduğunu belirtmiştir.

---

228 Zemahşerî, a.g.e. I, 228.

229 Buhârî, *"Bed'ü'l-vahy"*, 6; İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethü'l-bârî*, I, 35-36, (nşr. Abdüla ziz b. Abdullah b. Bâz), Beyrut, ts.

230 Ebu'l-Hasen el-Kurtubî, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I, 45, (nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim), Riyad, 1420/2000; Kirmanî, *Sahihu'l-Buharî bi şerhi'l-Kirmânî*, I, 57, Beyrut, 1401/1981; Abdulahad Nûrî, *Te'dîbü'l-mütemerrridîn*, vr. 289b.

231 Abdulahad Nûrî, a.g.e., vr. 285a.

4 - Hz.Peygamber'in Atalarının Daima Nikahlı Evlilikten Gelmesi

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna delâlet ettiği ileri sürülen hususlardan birinin de Hz. Peygamber'in atalarının daima nikahlı evlilikten geldiğini bildiren rivayetler olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre Hz. Peygamber'in soyu gerek anne tarafından Havva'dan annesi Âmine'ye dek gerekse baba tarafından Hz. Adem'den babası Abdullah'a kadar hiçbir zaman gayr-i meşru ilişkiyle bir araya gelmemişlerdir. Onların hepsi İslâm nikahı gibi nikahlı evliliklerde bulunmuşlardır ve onların hepsi seçilmiş, tertemiz insanlardır.[232]

Fahreddin er-Râzî (606/1210), İbnü'l- Cezerî (ö.833/1429) Suyutî (ö.911/1505), İbn Hacer (ö.974/1567), Abdülahad Nurî (ö.1061/1651) gibi âlimler bu husus üzerinde özellikle durmuşlardır. Bu yaklaşım tarzını benimseyenlerin başında gelen Fahreddin er-Razî *"Muhakkak, müşrikler necistir"*[233] anlamındaki âyet ile Hz. Peygamber'in kendisinin öteden beri temiz sülplerden temiz rahimlere aktarıldığını bildiren hadisi delil göstermiştir. Ona göre Allah Teâlâ âyette müşriklerin necis olduğunu, ilgili hadislerde ise Hz. Peygamber soyunun temiz ve nezihliğini bildirmektedir. Bu durum O'nun anne ve babalarından bir tekinin bile asla müşrik olmamasını zorunlu kılmaktadır.[234]

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna dair bu gerekçeyi ileri sürenler Resulullah'ın (s.a.v), kendi soyunun Hz. Adem'den beri daima İslâm nikahı gibi meşru evlilikten geldiğini bildirdiği rivayeti;[235] Beyhakî (ö. 458/1066) ve Begavî'nin (ö.510/1117) İbn Abbas'tan rivayet ettikleri Hz. Peygamber'in "Beni, cahiliyyenin gayr-ı meşru evliliği dünyaya getirmemiştir. Beni, ancak İslâm'ın nikahlı evliliği dünyaya getirmiştir." beyanını delil olarak sunmuşlardır. Keza on-

---

232 İbn Hacer, *Şerhu'l-Hemziyye*, s. 20.

233 et-Tevbe, 9/28.

234 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 7b-8a; Suyutî, *Mesâlikü'l-hünefâ*, s. 18; a. mlf., *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 8; a. mlf., *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 11; Abdülahad Nûrî, a.g.e., vr. 285b.

235 Taberânî, *Mu'cemu'l-evsa*t, V, 366, (nşr. Mahmûd et-Tahhan), Riyad, 1415/1995; Ebû Nu'aym, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 65; Suyutî, *el-Hasâisu'l-kübrâ*, I, 64.

lar, Enes'ten (ö.93/711) nakledilen Resûlullah'ın (s.a.v) "Allah Teâlâ beni daima tertemiz sülplerden tertemiz rahimlere aktarmayı sürdürmüştür ve ben, ikiye ayrılan grubun ancak hayırlısı içinde bulunmuşumdur."[236] beyanının yanı sıra yine Beyhakî'nin naklettiği Hz. Peygamber'in "Allah, insanları iki gruba ayırmış ve beni daima onların en hayırlısının içinde bulundurmuştur. Bu şekilde ben sonunda ebeveynimden dünyaya getirildim. Bana Cahiliyye döneminden hiçbir şey bulaşmamıştır. Ben, Adem'den beri anne-bababamdan dünyaya gelinceye kadar nikahlı evlilikten doğdum, asla gayr-ı meşru ilişkiden doğmadım. Bu itibarla ben, nesep olarak da ata olarak da sizin en hayırlınızım." ifadesini[237] ve İbn Abbas'tan nakledilen Hz. Peygamber'in "Annem ve babam asla gayr-i meşru ilişkiyle bir araya gelmemişlerdir. Allah, öteden beri beni arınmış ve süslenmiş olarak ter temiz sülplerden ter temiz rahimlere aktaragelmiştir. İkiye ayrılıp da bu ikisinin hayırlısı içinde benim olmadığım hiçbir iki grup yoktur."[238]dediğini bildiren haberleri delil getirmişlerdir.

Ebû Bekir b. Hüseyn el-Acurrî'nin (ö. h. 360) de Hz. Ali'den rivayet edildiğini belirttiği Hz. Peygamber'in "Ben, Âdem'den annem ve babam beni dünyaya getirinceye dek nikahlı evlilikten doğdum, gayr-i meşru birliktelikten doğmadım. Bana cahiliyyenin gayr-i meşru birlikteliğinden hiçbir şey bulaşmamıştır."[239] buyurması da aynı sadedde zikredilmiştir. Keza Acurrî Cahiliyye döneminde tasvip edilmeyen çeşitli evlilik türleri içinden ancak birinin sahih olduğunu, onun da Hz. Peygamber'in ümmeti için sünnet olarak bıraktığı şahitler huzurunda nikah akdinin kıyılması şekli olduğunu ifade ettikten sonra Allah'ın Hz. Peygamber'i cahiliyye evliliklerinden koruyup onun şan ve şerefini yükseltiğini, onu (s.a.v.)

---

236 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VII, 190, Beyrut, 1406/1986; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, II, 341, Beyrut, 1407/1987; Suyutî, *el-Hasâisu'l-kübrâ*, I, 64.

237 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 174; Suyutî, *Mesâlikü'l-hünefâ*, s. 20; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 48; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 9.

238 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 48; a. mlf. *Mesâlikü'l-hünefâ*, s. 20-21; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 9.

239 Âcurrî, *eş-Şerî'a*, s. 428, (nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî), Beyrût, 1403/1983.

Hz. Adem'den beri sahih nikahla gelen evlilikler vasıtasıyla temiz rahimlere intikal ettirdiğini ve onu peygamberler ve peygamber çocuklarının sülplerinde intikal ettirerek sonunda sahih nikahla dünya yüzüne çıkardığını belirtmiştir.[240]

5 - Hz. Peygamber'in Atalarından Bazılarının İsmini Zikrederek Onlara Lanet Edilmesini Yasaklaması

Suyutî ve Abdülahad Nûrî gibi bazı âlimlere göre Resûlullah'ın (s.a.v) atalarından bazılarının isimlerini açıkça zikrederek onlara hakaret ve lanet edilmesini yasaklaması da Hz. Peygamber'in ebeveyni dahil atalarının ehl-i necat ve mümin olduklarına dair önemli bir delildir. Onlar, bu meyanda Hz. Peygamber'in atalarından Adnan, Ma'd, Rebî'a, Nadr, Hüzeyme ve Esed'in Hz. İbrahim'in dini üzere olduklarını, bu yüzden onlara lanet edilmeyip ancak hayırla anılması gerektiğini bildiren rivayetleri nakletmişlerdir. Mesela Hz. Peygamber'in "Mudar'a lanet etmeyin. Çünkü o, mümindi." ve "İlyas'a lanet etmeyin. Çünkü o mümindi." buyurmuş; İbn Abbas da "Adnan, Ma'd, Rebî 'a, Mudar, Hüzeyme ve Esed Hz. İbrahim'in dini üzere idiler. Bu sebeble onları ancak hayırla anın." demiştir.[241]

Bu iddiada olmakla birlikte Suyutî, Hz. Peygamber'in ataları içinde bulunan Kilâb, Kusay, Abdümenaf ve Haşim hakkında bunların mümin veya müşrik olduklarına dair kesin bir nakil bulmaya muvaffak olamadığını üzülerek belirtmektedir.[242]

6- Hz. Peygamber'in Nuru ve Zerrelerinin İntikali

Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olduğuna dair ileri sürülen delillerden biri de Hz. Peygamber'in nurunun ve zerrelerinin/genlerinin seçkin ve temiz kuşaktan kuşağa intikali hususudur. Buna göre Allah Teâlâ, Hz. Adem'e ruh üflediği zaman Adem'in sülbün-

---

240 Âcurrî, a.g.e., s. 428.

241 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 36-37; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 13; Suyûtî, *el-Makâmatu's-sündisiyye*, s. 11.

242 Suyûtî, *el-Makâmatu's-sündisiyye*, s. 11.

de Hz. Muhammed'in varlık unsuru/genleri bulunduğu için Hz. Muhammed'in nuru Adem'in alnında belirmiş, bu nur daha sonra Hz. Adem'in eşine, ondan Hz. Şit'e ve böylece Hz. İbrahim ve İsmail'e oradan Haşim'e intikal etmiş, bu şekilde her kuşakta secdeli, nikahlı temiz insanlar yoluyla Abdülmuttalib'e, ondan oğlu Abdullah'a geçmiş, ondan da Amine'ye intikal etmiştir. Her kuşakta baba, evladından Hz. Muhammed'in nurunu sadece temiz rahimlere koyacaklarına dair söz almıştır. Abdullah ile Âmine bu nurun bereketiyle bir çok harikalar yaşamışlar ve bu tebşiratlar sebebiyle oğullarının nübüvvetine önceden inanmışlardır.

Hz. Muhammed'in nur ve zerrelerinin salih kuşaklar içinde süregelmesini özelde Ebeveyn'in genelde Hz. Peygamber'in bütün atalarının ehl-i necat ve mümin olduklarına delâlet ettiğini Şia'dan İmamiyye dahil ileri sürenler, bu iddialarını bazı âyet ve rivayetlerle desteklemeye çalışmışlardır. Bu hususta ileri sürülen en önemli delillerden biri 'takallüb âyeti' olarak da ünlenen *"O ki (namaza) kalktığında seni görüyor, secde edenler içinde dolaşmanı da(görüyor)."*[243] anlamındaki âyet ile bu âyetle ilgili olarak İbn Abbas gibi bazı sahabenin açıklamalarıdır. Nitekim bazı müfessir ve mutasavvıfların yanı sıra Şia'dan İmammiyye de *"ve takallübüke fi's-sâcidîn"* âyetini Hz. Peygamber'in nur ve zerrelerinin ya bir peygamberden diğerine ya da daha kapsamlı olarak bir secde edenden diğer secde edene intikal etmesi olarak açıklamışlardır. Mesela Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Abbas'ın takallüb âyetini 'Resûlullah (s.a.v) annesi onu dünyaya getirinceye dek peygamberlerin sülbünde intikal edegelmiştir.'[244] şeklinde açıkladığını nakletmiştir. Ebû Talib el-Mekkî (ö.386/996) mezkur âyeti hem Hz. Peygamber'in soyunun daima nikahlı evliliklerden geldiğine hem de O'nun nur ve zerrelerinin müminler içinde intikal ettiğine delâlet edecek şeklinde değerlendirmiş ve 'Hz. Peygambere'den rivayet edildiği üzere senin tekallübün (dolaşım ve dö-

243 eş-Şu'arâ, 26/219.
244 Âcurrî, a.g.e., s. 429.

nüşümün) tertemiz sülblerde ve rahimlerde süregelmiş ve senin ebeveynin asla gayri meşru evlilikle bir araya gelmemiştir. Ayrıca bir peygamberin sülbünden diğer peygamberin sülbüne intikal ederek sonunda Hz. İsmail'in zürriyetinden seni dünya yüzüne çıkarıncaya dek peygamberlerin sülbünde dolaşmanı görüyor, demek olduğu rivayet edilmiştir, demiştir. [245]

Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210), Suyûtî (ö.911/1505), İbn Hacer el-Heysemî (ö.974/1567) gibi âlimler de takallüb âyetini, 'Hz. Peygamber'in nur ve zerrelerinin bir peygamberden diğeri veya bir secde edenden diğer secde edene intikal etmesi' şeklinde yorumlamışlardır.[246] Bu anlama göre âyet, Hz. Muhammed'in bütün atalarının Müslüman olduğuna delâlet etmektedir. Suyûtî, Şafii âlim Ebu'l-Hasan el-Mâverdî'nin (ö. 450/1058) de *A'lâmu'n-nübüvve*'sinde ve Ebû Ca'fer en-Nuhhas'ın *Me'âniyi'l-Kur'ân*'ında bu izah tarzını kabul etmiş olduğunu belirtmiştir.[247]

Şiî âlim Şeyh Müfîd'in bildirdiğine göre İmammiyye Hz. Peygamber'in Adem'den beri bütün atalarının mümin olduğu konusunda ittifak etmişlerdir ve onlar mezkur âyetteki "takallübü" 'tenakkül' şeklinde anlayarak 'muvahhidlerin, secde edenlerin sülbünde intikal etmek' olarak anlamışlardır.[248] Şii müfessir Tabersî de, zayıf bir rivayet olsa (kîle ifadesiyle) da âyetin bir anlamının da 'Allah, seni peygamber olarak dünyaya gönderinceye kadar bir nebiden diğeri olmak üzere muvahhidlerin sülplerinde dolaşmanı/intikal etmeni görür.' demek olduğunu belirtmiştir. O, bu anlamın 'Ata ve İkrime rivayetiyle İbn Abbas'tan; ayrıca Ebû Ca'fer ve Ebû Abdullah'tan rivayet edildiğini kaydetmiştir.[249]

---

245 Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahcûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, II, 88, Dâr-u Sadr, ts., yy.
246 Suyutî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 18-19; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 8; a. mlf., *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 57-58; İbn Hacer, *Şerhu'l-Hemziyye*, s. 21.
247 Suyûtî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 8-9; a. mlf. *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 44-45.
248 Şeyh Müfîd, *Evâilu'l-makâlât*, s. 35-36; a. mlf., *Tashîhu'l-i'tikâd*, s. 139.
249 Tabersî, *Mecme'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, VII, 357-358, Beyrut, 1415/ 1995.

Takallüb âyetinin Hz. Peygamber'in nur ve zerrelerinin secde edenlerin sülpleri içinde intikal ettiğine ilişkin rivayetlere gelince bunlar, Hz. Ali, İbn Abbas ve İkrime'nin âyeti tefsir ediş tarzıyla ilgilidir. Buna göre Kâdî İyaz (ö.544/1149) buradaki "takallüb" ifadesini Hz. Ali'nin 'Allah, seni peygamber olarak gönderinceye kadar bir nebiden diğer nebiye intikal edişini görüyor.' şeklinde açıkladığını belirtmiştir.[250] Suyûtî'nin bildirdiğine göre İbn Abbas (ö.68/687) âyeti 'Allah, seni peygamber olarak dünyaya gönderinceye dek bir nebiden diğerine intikal etmeni görüyor.'[251]; bir başka rivayete göre ise daha kapsamlı olarak 'Seni peygamber olarak gönderinceye dek bir babadan diğer babaya olmak suretiyle ter temiz sülplerde dolaşmanı görür.' şeklinde açıklamıştır.[252] İkrime'nin (ö.107/726) ise âyeti 'nübüvvetle ortaya çıkmanı ve muvahhidlerin sülplerinde intikal ederek dolaşmanı görüyor' şeklinde tefsir ettiği bildirilmiştir. Suyutî ve Kastallânî (ö.923/1517) Bezzar ve Ebû Nu'aym'ın (ö.430/1038) âyetteki "sâcidîn"ni 'peygamberler ve salihler' olarak açıkladıklarını ifade etmişlerdir.[253] Bir başka yerde Suyûtî, âyetteki 'secde edenleri' sadece peygamberlere tahsis edilmemesi gerektiğini, Hz. İbrahim'in zürriyeti içinde hiçbir zaman eksik olmayan namaz kılanlar, alnı secdeli olanlar/musallilerin hepsini kapsadığını belirtmiştir.[254] Binaenaleyh mezkur âyet 'sen anne ve babandan doğuncaya dek secde edenden secde edenlere intikal edip durdun' şeklinde anlaşılmıştır. Buna göre bu âyet de Resulullah'ın (s.a.v) atalarının Müslüman ümmet içinde olduğunu desteklemektedir.

Hz. Peygamber'in nur ve zerrelerinin intikaliyle ilgili başka bir rivayet, yine İbn Abbas ve İkrime'nin sözleridir. İbn Abbas ve İkri-

---

250 Kâdî 'İyaz, *eş-Şifâ*, I, 15-16. İkrime'nin İbn Abbas'tan diğer bir rivayetinde âyet 'seni peygamber olarak gönderinceye kadar bir nebiden diğer nebiye intikal edip durdun' şek linde açıklanmıştır. (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I, 25, nşr. İhsan Abbas, Beyrut, ts.)

251 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 46.

252 Suyûtî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 44.

253 Suyutî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 18-19, 28; a. mlf. *ed-Dürecü'l-münîfe*, s. 8; Kastallânî, *Mevâhibü'l-Ledünniyye*, I, 86-87, (nşr. Salih Ahmet eş-Şâmî), Beyrut, 1412/1991.

254 Suyutî, *Mesâlikü'l-Hünefâ*, s. 44.

me'nin söylediğine göre Allah Teâlâ, Adem'e ruh üflediği zaman, Adem'in sülbünde Hz. Muhammed'in varlık unsuru/genleri bulunduğu için Hz. Muhammed'in nuru Adem'in alnında belirmiştir. Hz. Adem, alnında karıncanın kıpırdanışı gibi hafif bir ürperti hissettiğinde Allah'a (c.c) bunun ne olduğunu sormuş, Allah Teâlâ da 'Ey Adem, o, senin evladın Muhammed'in tesbihidir.' demiştir. Sonra bu nur, Adem'den Havva'ya, ondan Şit'e, Şit'ten Mehvâyîl'in rahmine, ondan Anûş'un sülbüne ve bu şekilde daima secdeli pak insanlara intikal etmeye devam etmiştir. Her kuşakta bu nurlu zerreyi ancak temiz rahimlere koyacaklarına dair söz ve yemin alınmıştır. Böylece Abdullah'a kadar gelmiş ve bu nur onun alnında parıldamaya başlamıştır. Öyleki Kureyşli kadınlar Abdullah'la evlenmeye can atar hale gelmişlerdir.[255] Ebû Nu'aym (ö.430/1038), Kâdî 'İyaz (ö. 544/1149) ve Suyutî (ö. 911/1505) nin naklettikleri Hz. Peygamber'in " Ben, Allah Teâlâ kâinatı yaratmadan iki bin sene önce Allah'ın huzurunda bulunan bir nur idim. Bu nur meleklerle birlikte Allah'ı tesbih ediyordu. Allah, Adem'i yaratınca bu nuru onun sülbüne/genlerine yerleştirdi ve böylece beni Adem'in sülbünde yeryüzüne indirdi. Oradan gemideki Nuh'un sülbüne koydu. İbrahim'in sülbünde iken beni ateşe attı. Allah, beni daima tertemiz sülblerden ak-pak rahimlere aktarmayı sürdürdü ve sonunda beni ebeveynimden dünyaya getirdi. O ikisi de asla gayr-ı meşru ilişkiyle bir araya gelmemişlerdir." tarzındaki beyanları da bu hususa delâlet etmektedir.[256]

Hz. Peygamber'in nur ve zerrelerinin intikaliyle ilgili bir başka rivayet yine İbn Abbas'tan nakledilen haberdir. Bu rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: Muhakkak ki Allah Adem'i yaratmadan iki bin sene önce Kureyş, Allah Teâlâ'nı huzurunda bir nurdu ve bu

---

255 Abdulahad Nûrî, *Te'dîbu'l-mütemerridîn*, vr. 307a-b.

256 Âcurrî, *eş-Şerî'a*, s. 430; Ebû Nu'aym, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 66; Kâdî 'Iyaz, *eş-Şifâ*, I, 83; Suyutî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 329-330. (Acurrî'nin İbn Abbas'tan naklettiği rivayet 'ben, Allah'ın huzurunda nur idim…' ifadesi yerine 'Kureyş, Adem yaratılmadan bin sene önce Allah Teâlâ'nın huzurunda nur halinde idi. Bu nur tesbih ediyor onun tesbihiyle de melekler tesbih ediyordu. Sonra Allah, Adem'i yaratınca bu nuru onun sülbüne bıraktı…' ifadesi vardır. (Acurrî, a.g.e., a.y.)

nurun tesbihiyle Melekler de tesbih ediyordu. Sonra Allah Adem'i yaratınca bu nuru onun sülbüne yerleştirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Allah beni Adem'in sülbü içinde yeryüzüne indirdi. Beni Nuh'un sülbünde bulundurdu. İbrahim'in sülbünde biçimlendirdi. Sonra da Allah, sonunda ebeveynimden dünyaya getirinceye dek beni daima kerim sülplerden temiz rahimlerde intikal ettirdi. Onlar asla gayr-ı meşru ilişkiyle bir araya gelmemişlerdir." demiştir."[257]

Hz. Peygamber'in nur ve zerrelerinin intikal şeklinin taferruatına dair rivayetler de kaydedilmiştir. Bu doğrultuda İbnü'l-Cezerî ve İbn Hacer, Nûr-u Muhammedî'ye ilişkin olarak Hz. Adem ve Havva'dan olan çocukların dünyaya geliş keyfiyetini zikretmiş ve bu durumun Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğuna delâlet ettiğini ileri sürmüştür. Buna göre Hz. Adem ve Havva'dan yirmi batında ikiz olmak üzere kırk çocuk doğmuş; ancak Hz. Peygamber, onun neslinden geleceği için Şît (a.s) tek doğmuştur. Hz. Adem vefat edince daha önce onun alnında parlayan Nûr-u Muhammedî Şît'e (a.s) intikal etmiş ve onun alnında parlamıştır. Şît ölürken babasının vasiyetini kendi oğullarına anlatıp onlardan bunu yerine getirmeleri için söz almıştır. Bu Vasiyete göre, önce Hz. Adem'in alnında parıldayan ve daha sonra Şît'e geçen Hz Muhammed'in nuru sadece tertemiz kadınların rahimlerine bırakılmalıdır. Bu şekilde her baba ile evlat bu nuru ancak temiz sülplerden temiz rahimlere emanet bırakacağı şeklinde birbirlerinden söz alıp söz vererek bu nur, Abdülmuttalib'in alnına, ondan da Abdullah'ın alnına intikal edip parlamıştır. Böylece Allah Teâlâ, bu nesli ter temiz kılmış ve onları Cahiliyyenin gayri meşru ilişkisinden arındırmıştır.[258]

Abdulahad Nûrî (ö.1061/1651) Hz. Peygamber'in nuru Âmine'ye intikal edince onun, bu nurun bereketiyle bir çok ilginç olaylar yaşamış, mübeşşirata şahit olmuş ve bu yüzden oğlunun nübüv-

257 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 49; a. mlf. *el-Makâmetü's-sündüsiyye*, s. 3.
258 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 6b-7a; İbn Hacer, *Şerhu'l-Hemziyye*, s. 21.

vetine önceden inanmış olduğunu söylemiştir. Nitekim Âmine'nin, ölüm hastalığında iken baş ucunda duran oğlu Muhammed'in (s.a.v) yüzüne bakıp söylediği şiir de Nûr-uMuhammedî hususuna ayrıca delâlet etmektedir.[259] Nur-u Muhammedî'ye dair Resûlullah'ın (s.a.v) amcası Hz. Abbas'ın ve *Kaside-i Bürde* sahibinin söylemiş olduğu şiir de Ashab arasında böyle bir telakkînin olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.[260]

7 - Yeryüzünün Allah'a İnanan Müminlerden Hiçbir Zaman Boş Kalmaması

Hz. Peygamber'in ebeveyni dahil bütün atalarının mümin olduklarını kabul edenlerin ileri sürdükleri gerekçelerden biri de –Suyutî'nin bu konuda ikinci öncül olarak kullandığı- Hz. Nuh veya Hz. Adem zamanından Hz. Muhammed'in gönderilmesine ve kıyametin kopmasına kadar yeryüzünün fıtrat üzere Allah'ın varlık ve birliğine inananlardan hiçbir zaman boş kalmayacağı, onlar olmadığı takdirde yeryüzünün içindekilerle birlikte helak olacağı hususudur.

Bu kanaatte olanlar delil olarak Sahabe ve tabiinden nakledilen bazı rivayetleri ileri sürmüşlerdir. Buna göre Buhârî ve Müslim şartına göre sahih isnadla gelen Hz. Ali'nin "Öteden beri yeryüzü, yedi veya bir daha fazla Müslümandan eksik olmamıştır. Eğer bunlar olmasaydı yeryüzü ve içindekiler helak olurlardı."[261] sözü; yine Şeyhayn şartına göre sahih isnadla gelen İbn Abbas'ın "Yeryüzü, Hz. Nuh'tan beri Allah Teâlâ'nın kendileri sebebiyle insanlardan belaları uzaklaştırdığı yedi salih insandan boş kalmamıştır."[262] sözü ile bir başka rivayete göre ise İbn Abbas'ın 'Yeryüzü Hz. Nuh'tan beri kendileri sebebiyle Allah'ın dünya ehliden belaları uzaklaştırdığı yedi salih insandan boş kalmamıştır." ifadesi bu konuya delâlet etmek-

259 Söz konusu şiir içinde bk. Suyûtî, *el-Hasâisü'l-kübrâ*, I, 135-136, Beyrût, 1405/1985; a. mlf., *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 46-47.
260 Suyutî, *el-Makâmetü's-sündüsiyye*, s. 3-4.
261 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 23-24.
262 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 24; a.mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 10.

tedir.[263] Bunun yanı sıra konuyla ilgili olarak Katade'nin "Allah, Hz. Adem'i indirmesinden bu yana yeryüzünü velilerden eksik bırakmamıştır. Allah, yeryüzünü İblis'e terk etmemiştir. Yeryüzünde Allah'a itaat eden dostları daima olmuştur."[264] sözü; Züheyr b. Muhammed ve Mücahid'in "Yeryüzü öteden beri yedi veya biraz daha fazla müslümandan boş kalmamıştır. Eğer bunlar olmasaydı yeryüzü ve içindekler helak olacaktı."[265] sözleri ile Kab'ın "Hz. Nuh'tan sonra yeryüzünde daima on dört insan olagelmiştir ki onlar vesilesiyle insanlardan azap uzaklaştırılır."[266] sözünün de bu konuya delâlet ettiği ileri sürülmüştür.

Suyutî'ye göre mezkur rivayetlerin bazılarında 'Hz. Nuh zamanından beri' şeklinde sınırlandırılmasının sebebi, Nuh'tan önce bütün insanların hidayet üzere olmalarıdır. Nitekim Suyutî, Hz. Peygamber'in atalarının mümin olduklarını ispat sadedinde Hz. Nuh'tan önceki zamanlarda yaşayan insanların tamamının hak din üzere olduklarını ileri sürmüş, böylelikle Hz. Peygamber'in soy zincirinin mümin insanlardan oluştuğu iddiasını ispatlamaya çalışmıştır. Suyutî, Hz. Nuh'tan önce bütün insanların hidayet üzere olduklarına dair bazı âyet ve rivayetleri nakletmiştir. Buna göre ilgili âyetlerden biri, *"İnsanlar tek bir ümmetti. Sonra (insanlar inanç anlaşmazlıklarına düşünce) Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi…"*[267] anlamındaki âyet ile *"Rabbim beni, ana-babamı ve evime mümin olarak girenleri bağışla"*[268] anlamındaki Hz. Nuh'un duasıdır. İlaveten (2/213.) âyetle ilgili olarak İbn Abbas, Katade ve İkrime'nin açıklamaları da buna delildir. İbn Abbas, Katade ve İkrime'nin dediğine göre Hz. Adem ile Hz. Nuh arasında on asır vardır ve bu dönemdeki insanların hepsi hak din üzere bulunmaktadır. Hz.

263 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 47.
264 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 24.
265 Suyûtî, *a.g.e.*, s. 25.
266 Suyûtî, *a.g.e.*, s. 25.
267 el-Bakara, 2/213.
268 Nuh, 71/28.

Nuh'tan sonra ise insanların din konusunda ihtilafa düşmeleri üzerine Allah, Hz. Nuh ve diğer peygamberleri göndermiştir.[269]

Hz. Nuh'un duasıyla ilgili âyetten hareketle Suyûtî, bu duanın kabul edildiğini, bunun bir tezahürü olarak Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın mümin olduğunu belirtmiş; ayrıca bu konuda icma olduğunu vurgulayarak Sam'ın babasıyla birlikte gemiye binip kurtulduğunu, gemiye ise yalnız müminlerin bindiğini belirtmiştir. Suyûtî'ye göre Nuh'un torunu/Sam'ın oğlu Erfahşad ise mümin, sıddık, hatta nebi olduğuna ilişkin rivayetler bulunmaktadır. Zira o, dedesi Nuh'un zamanına yetişmiş ve Nuh'un duasını almıştır.[270] Resûlullah'ın (s.a.v) Şarah'tan Hz. İbrahim'in babası Tarah'a kadar olan soyunun da mümin oldukları İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir.[271]

Suyutî, Hz. Nuh'a dek bütün insanların mümin olduklarını ortaya koymak amacıyla İbn Sa'd'ın İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayeti aktarmıştır. Bu rivayete göre Hz. Adem ile Hz. Nuh arasındaki ecdad İslam üzere bulunuyordu. Nuh'la birlikte kurtulanların sayıları yüz bini aşınca Babil'i inşa etmişler ve orada çoğalmışlar, Nemrud b. Kuş/Kevş b. Kenan kıral oluncaya kadar İslam üzere kalmışlar, Nemrûd ise onları putperesliğe yönlendirmiştir. Araplara gelince onlar içinde Hz. İbrahim'in zamanından onun dinini değiştirerek Araplar arasında ilk kez putperestliği ortaya atan 'Amr b. 'Âmir el-Huzâ'î (Amr b. Lüey) zamanına dek hiç müşrik bulunmamıştır.[272] Suyutî'nin ilgili rivayetlerin tamamından çıkardığı sonuç şudur: Hz. Peygamber'in atalarının Hz. Adem'den Nemrud'un zamanına dek hepsi mümin idiler. Nemrud'un zamanında ise Hz. İbrahim mümin idi. Azer ise Hz. İbrahim'in babası olduğu kabul edildiğinde nesep silsilesinde istisna edilir; eğer amcası olduğu kabul edilirse – ki amcasıdır- zaten istisnaya gerek yoktur.[273]

269 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 26; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 10-11.
270 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 26-27; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 11; a. mlf. *el-Makâmâtü's-sündüsiyye*, s. 10.
271 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 26-27; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 11.
272 Suyûtî, *el-Makâmatu's-sündisiyye*, s. 10-11; Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 27-28.
273 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 27-28.

8- Bazı Peygamberlerin ve Nesillerinin Seçilip Alemlere Üstün Kılınması

Belirli peygamberlerin ve soylarının Allah tarafından seçilip âlemlere üstün kılınması da Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olduğuna dair önemli bir delildir. Nitekim *"Allah, birbirinden gelme nesil olarak Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldı."*[274] anlamındaki âyet bu hususa delâlet etmektedir. Bu hususun Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna delâlet ettiğini ileri sürenler Şehristanî'nin (ö.548/1153) Hz. Muhammed'in nuruyla ilgili verdiği bazı bilgileri delil göstermişlerdir. Buna göre Hz. Adem'den Hz. İbrahim'e intikal eden Hz. Muhammed'in nuru, ikiye ayrıldığında bir parçası İsrail oğullarına geçerek onlar içinde nübüvvet şahıs be şahıs ortaya çıkmış, diğer parçası ise İsmail oğullarına intikal etmiş ve bu nübüvvet nuru onlarda gizli olarak sürmüş, İsmail oğullarına bundan dolayı "Âlullah ve Ehlullah" denilmiş ve kıbleleri de Beytullah olmuştur.[275]

Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) mezkur âyetin (3/33) açıklanmasıyla ilgili olarak Allah Teâlâ'nın ademoğullarından belli grubu seçip âlemlere üstün kıldığını; bu seçilmiş salih grubun Şît ve evlatları olduğunu; keza sonra İdris, Nuh ve İbrahim'e kadar böyle devam ettiğini; Hz. İbrahim'den sonra İsmail ve İshak şeklinde ikiye ayrıldığını; Hz. İsmail'in Hz. Muhammed'in mukaddes ruhunun mebdei yapıldığını; diğer kol olan İshak'ın iki gruba menşelik yaptığını ve nübüvvetin Yakub'un nesline, mülkün de diğer kola verildiğini; Hz. Muhammed dünyaya gelince nübüvvet ile mülk nurunun O'nda birleştiğini, bu ikisinin kıyamete kadar O'nun mensuplarında kalacağını ifade etmiştir.[276] Abdülahad Nûrî ise Hz. Peygamber'in soyunun üstünlüğü ve seçilmişliğiyle ilgili olarak Hz. Aişe'den (ö.58/678) Resulullah'ın (s.a.v) "Cebrail bana geldi, yeryüzü-

---

274 Âl-i İmran, 3/33.

275 Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 253; Abdülahad Nûrî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 286b-287a.

276 Fahreddin er-Razî, a.g.e., VIII, 22.

nün doğu ve batısını katlayıp bana gösterdi. Orada Benî Haşim'den daha faziletli bir kabile göremedim" dediğini zikretmiştir.[277]

Bütün bunlara göre Hz. Adem'den beri insan soyu içinde salih insanlardan oluşan seçkin özel bir sülale ve fertler daima var olmaya devam etmiş ve Allah Teâlâ bir çok peygamberini özellikle bu grup içinden göndermiştir. Bu husus, Hz. Peygamber'in atalarının da bu seçkin sülale içinde olduğunu göstermektedir. Zira Hz. Muhammed bütün peygamber ve insanların en üstünüdür. Onun bu konumu, sülalesinin de salih ve seçkinliğini gerektirmektedir.

D- Ebeveyn'in Diriltilip İman Etmesi

Büyük çoğunluğunu muhaddislerin oluşturduğu bir kısım İslâm âlimlerine göre Hz. Peygamber'in anne-babası İslâm gelmeden önce öldükleri için müşrik olmaları ihtimal dahilinde olsa da Allah Teâlâ, Resûlullah'ın duasına binaen Âmine'yi Veda Haccı esnasında Haccun'da, diriltmiş o da oğlunun risaletini kabul edip iman etmiş, sonra Allah onu tekrar eski haline döndürmüştür. Keza Abdullah da bu şekilde diriltilip iman etmiştir. Ebû Hafs İbn Şahin el-Bağdadî (ö.h.385), Ebû Bekir Hatib el-Bağdadî,(ö.463/1070), İbn Asâkir (ö. 571/1176) Süheylî (ö.581/1185), Kurtubî (ö. 671/1273) Muhibbuddin Ahmed b. Abdullah et-Taberî, İbnü'l Münîr, İbn Seyyidinnas (ö. 734/1334) Şemseddin b. Nâsıruddin ed-Dımeşkî, İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi bir çok âlim bu görüşü benimsemiştir.[278] Suyutî, selef-halef bir çok hadis ülemasının Hz. Peygamber'in anne ve babasının diriltilip iman etmelerini Resûlullah'a özgü hasais, mucize, menakıb cümlesinden kabul ettiklerini; bu konudaki rivayetlerin zayıf olmakla birlikte bu tür menakıb ve fadail konularında hoş görülebileceğini ve muteber kabul edildiğini; hadis imamlarının menakıb konularında bundan daha zayıf rivayetleri naklettiklerini belirtmiştir.[279] Suyûtî böyle yapmakla da-

277 Abdulahad Nûrî, a.g.e., vr. 289b-290a.
278 Süheylî, *er-Ravzu'l-ünf*, II, 187; Suyûtî, *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 63-64; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 6-7; Nebhânî, *Hüccetullah 'ale'l-'âlemîn*, I, 413.
279 Suyutî, *el-Makâmâtü's-Sündüsiyye*, s. 5.

ha baştan hem bu tür rivayetlerin sıhhati hakkındaki zayıflığa hem de bu haberlerin menakıb ve hasais literatürüne dahil olduğuna, bu tür konulardaki rivayetelerin kabul edilebilecek nitelikte olduğuna dikkat çekmiş ve kendisi de bu kayıtla kabul etmiştir.

Âmine ve Abdullah'ın diriltilip iman ettiklerini savunanların konuyla ilgili ileri sürdükleri delilleri aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür.

1- Hz. Peygamber'in Sadece Annesinin Diriltilip İman Etmesi

Bu görüşte olanların Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin diriltilip iman ettiğine ilişkin ortaya koydukları delil, çeşitli rivayet kanallarıyla hepsi de Hz. Aişe'ye dayanan Âmine'nin ihyası haberidir. Bu habere göre Hz. Aişe şöyle demiştir: Hz. Peygamber bizimle birlikte Veda Haccı'nı yapmış ve Hacun tepesinde iken yanıma gelmişti. Üzüntülü bir haldeydi ve ağlıyordu. Bu halde iken bineğinden inmiş ve orada Rabbinin dilediği kadar uzun bir süre kaldıktan sonra yanıma geri dönmüştü. Bu sefer sevinçliydi ve tebessüm ediyordu. Ben şaşkınlık içinde 'Yâ Resûlellah, Hacun'da üzüntülü bir halde ağlayarak indiniz. Allah'ın dilediği kadar kaldıktan sonra sevinçle geri döndünüz!' diye sormuş; Hz. Peygamber de bu halinin sebebini açıklar mahiyette şöyle buyurmuştu: "Annemin kabrine gittim ve Rabbimden onu diriltmesini istedim. O da benim için annemi diriltti, annem de bana iman etti. Sonra Allah onu eski haline çevirdi."[280]

Benzer ikinci bir rivayet (Abdülvehhab b. Musa ez-Zührî'den itibaren- Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd- Hişam b. 'Urve- Hişam'ın babası- Hz. Aişe olmak üzere) yine Hz. Aişe rivayetidir.[281] Hz. Ai-

280 Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Şahin, *en-Nasîh ve'l-mensûh*, (nşr. Ali Muhammed Mu'avviz-Adil Ahmed Abdülmevcûd), s. 284, Beyrut, 1412/1992; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 16; Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 1-2; a. *mlf. Mesâliku'l-hünefâ*, s. 64; Kemal Paşazâde, *Risale fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî*, s. 88.

281 Bu rivayetin tam senedi şöyledir: Ebu'l-Hasan- Ebu'l-Fazl Muhammed b. Nâsır-Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Abdürrezzak- Kâdî Ebû Bekir Muhammed b.Ömer b. el-Ahdar- Ebû Ğuzeyye, Muhammed b. Yahya ez-Zührî- Abdulvehhab b. Musa ez-Zührî - Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd- Hişam b. 'Urve- Hişam'ın babası- Hz. Aişe. (Su yutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 3.) Bu haberi, Taberânî, Muhibbuddin Ahmed b. Abdullah

şe'nin dediğine göre Resûlullah (s.a.v) üzüntülü bir halde Hacun'da konaklamış, orada bir müddet kaldıktan sonra sevinçli bir halde geri dönmüş ve "Rabbimden istedim, O da benim için annemi diriltti, annem de bana iman etti. Allah sonra onu tekrar eski haline çevirdi." demiştir.[282]

Konuyla ilgili üçüncü rivayet ise Abdülvehhab b. Musa'dan itibaren senedi Malik b. Enes- Ebu'z-Zinâd- Hişam b. 'Urve- Hişam'ın babası- Hz. Aişe şeklinde olan rivayettir.[283] Bu haberde de Hz. Aişe şöyle demiştir: Hz. Peygamber bizimle birlikte Veda Haccı'nı yapmıştı. Hacun tepesine uğramıştık. Resûlullah (s.a.v) hüzünlenmiş, üzülmüş ve ağlamış, O'nun ağlamasıyla ben de ağlamıştım. Sonra Hz. Peygamber bineğinden inmiş ve bana 'Ey Hümeyrâ, yerinde kal ' demiş, ben de devenin yanında onu beklemiştim. Resûlullah (s.a.v) orada uzun bir süre durduktan sonra sevinçle tebessüm ederek geri yanıma dönmüştü. Ben 'Anam babam sana feda olsun ya Resûlellah! üzgün bir halde ağlayarak indiniz, sizin ağlamanızla ben de ağladım. Sonra da sevinçle ve tebessüm ederek geri döndünüz. Niçin yâ Resûlellah?' diye sormuş; Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştu "Annemin kabrine gittim. Allah'tan onu diriltmesini istedim; kabul buyurup onu diriltti; o da bana iman ettikten sonra Allah tekrar eski haline iade etti."[284]

Bu rivayetlerin her biri hakkında senet ve metin açısından hadis âlimleri tarafından değerlendirmeler yapılmıştır.[285] Mesela, Sü-

---

et-Taberî ise *Sîretü'n-nebî* adlı eserinde Hz. Aişe'den nakletmişlerdir. (Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 3; Nebhânî, *Hüccetullah 'ale'l-âlemîn*, s. 412.)

282 Suyutî, a.g.e., s. 3; Nebhânî, a.g.e., s. 412.

283 Bu rivayetin *es-Sabık ve'l-Lâhık*'da geçen tam senedi şöyledir: Ebu'l-'Alâ el-Vâsitî- Hüseyn b. Ali b. Muhammed- Ebû Tâlib Ömer b. Rebî'- Ali b. Eyyüb el-Ka'bî – Muhammed b. Yahya ez-Zührî, Ebû Ğuzeyye- Abdülvehhab b. Musa- Malik b. Enes- Ebu'z-Zinâd- Hişam b. 'Urve- Hişam'ın babası- Hz. Aişe. (Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 4.)

284 Süheylî, *er-Ravzu'l-ünf*, II, 187-188; Suyûtî, *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 63-64; a.mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 6; a.mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 4; Nebhânî, *Hüccetullah 'ale'l-âlemîn*, I, 412. (Bu rivayeti Dârekutnî, *Gârâibu Mâlik*'inde kaydederek 'batıl' olduğunu; İbn 'Asâkir de yine *Gârâibu Mâlik*'inde zikrederek rivayetin 'münker' ve senetteki Ka'bî'nin meçhul olduğunu söylemiştir. (Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 4, 15.)

285 İhya olayıyla ilgili Hz. Aişe hadisinin çeşitli varyantlarının senet kritiği ileride eleştiriler bölümünde gelecektir.

heylî (ö.581/1185), Âmine'inin ihya olayını Hz.Aişe'den rivayet edenler arasında hadis alimlerince durumu meçhul ravîlerin olduğunu söylemiştir.[286] Suyutî'nin belirttiğine göre Âmine'nin diriltilip iman ettiğini bildiren Hz. Aişe rivayeti, mevzû olduğunu ileri sürenler bile bulunmaktaysa da hadis âlimlerinin büyük çoğunluğunun ittifakıyla zayıftır.[287] Nitekim Dârekutnî, İbn Nasır, İbnü'l-Cevzî, İbn Dıhye gibi muhaddisler, Hz. Aişe'nin ihya hadisinin mevzu olduğuna; hadis hafızı İbn şahîn, hafız Hatib el-Bağdadî, İbn Asakir, Süheylî, Kurtubî, Muhibbuddin et-Taberî, İbn Seyyidinnas gibi âlimler ise sadece zayıf olduğuna hükmetmişlerdir.[288] Suyutî ise yaptığı araştırmanın sonucunda Hz. Aişe'nin ihya hadisinin bazı hadis hafızlarının iddia ettiği gibi mevzu değil, zayıf olduğunu ancak bu kabil menakıbla ilgili hususlarda -özellikle başka rivayetlerle desteklendiği takdirde- bunlarla amel edilebileceği sonucuna ulaşmıştır.[289]

Hadis hafızı Ebû Hafs b. Şahin, mezkur ihya hadisinin nâsih olduğunu yani Hz. Peygamber'e annesi için istiğfar etmesine izin verilmediğini bildiren rivayetleri ve Melike'nin kızlarına söylediği "annem ikinizin annesiyle beraberdir." rivayetini nesh ettiğini ileri sürmüştür. [290] Kurtubî'ye (ö. 671/1273) göre ise Hz. Aişe hadisi ile Resulullah'ın (s.a.v) annesi için istiğfar etmesine izin verilmemesiyle ilgili rivayetler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü ihya hadisi, istiğfardan men edilme olayından daha sonradır. Zira Hz. Aişe, ihya hadisesinin Veda Haccı esnasında vuku bulduğunu bildirmiştir. Bu yüzden İbn Şahîn de, ihya hakkındaki rivayetlerin istiğfardan men haberlerini nesh ettiğini belirtmiştir.[291] İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)

---

286 Süheylî, *er-Ravzu'l-ünf*, II, 187; krş. Nebhânî, *Hüccetullah 'ale'l-'âlemîn*, I, 413; Suyûtî, *Mesaliku'l-Hünefâ*, s. 64.

287 Suyûtî, *Mesaliku'l-Hünefâ*, s. 64.

288 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 19-20.

289 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s.1-20.

290 Suyûtî, *Neşru'l-'alemeyni'l-münifeyn*, s. 4-5; Kemal Paşazâde, a.g.e., s. 89; (Hz. Peygember'in annesi hakkında istiğfarda bulunmasına Allah tarafından izin verilmediğiyle ilgili hadisler için bk. Müslim, "*Cenâiz*", 105, 108; Tirmizî, "*Cenâiz*", 60; Ebû Dâvud, "*Cenâiz*", 77; Nesâî, "*Cenâiz*", 101; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 441, V, 355.)

291 Suyûtî, *Mesaliku'l- Hünefâ*, s. 64; a. mlf., *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 5-6.

Ebeveyn'in diriltilip iman etmelerini sırf Ebeveyn'e özgü bir hususiyet ve Hz. Peygamber'e ait bir hasais olarak kabul etmiştir.[292] O, cedel uslübü içinde (in gulte gultü) 'Ebeveyn ehl-i cennet olduğuna göre onların diriltilip iman etmelerinin' veya Hz. Peygamber'in atalarının içinde hiçbir kafir olmadığına göre onların diriltilmesinin ne anlamı vardır' şeklindeki reel veya muhtemel bir soruya şöyle cevap vermiştir: 'Bu diriltme, Hz. Peygamber'in Allah katındaki şeref ve kıymeti; Ebeveyn'in kelime-i şehadeti bizzat kalp ve dille telaffuz etme şerefine nail olmaları; ayrıca peygamber olarak Resûlullah'la görüşme imkanıyla şereflenmeleri içindir.'[293] Suyutî (ö. 911/1505) ise Malik rivayetinde, diğer rivayette olmayan bu olayın Veda Haccı'nda vuku bulduğunu bildirilmektedir. Bu da annesine istiğfar etmesi için Hz. Peygamber'e izin verilmediğini ifade eden rivayetin önce (Büreyde hadisinde görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in annesi hakkında istiğfar talebinin reddi, Mekke Fethi yılında olmuştur ve ihya olayından iki sene öncedir.) ve ihya olayının ise sonra vuku bulduğunu açıkça göstermektedir. Bundan dolayıdır ki İbn Şahîn, Hz. Peygamber'in annesi hakkında istiğfardan men edilmesi olayını mensûh, ihya olayını anlatan Hz. Aişe rivayetini ise nâsih olarak kabul etmiştir. Kurtubî de İbn Şahin'in bu görüşünü benimsemiştir.[294] Muvatta şarihi Zürkanî de (ö.1122/1710) Hz. Aişe'nin ihya rivayetinin diğerlerini neshettiği görüşüne katılmıştır.[295]

2 - Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Her İkisinin Diriltilip İman Etmesi

Hz. Peygamber'in anne ve babasının ikisinin de diriltilip iman ettiklerini benimseyenler, konuya ilişkin bazı rivayetleri delil olarak sunmuşlardır. Delil olarak ileri sürülen rivayetlerden birisi Süheylî'nin

292 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 4b,10a.
293 İbnü'l-Cezerî, a.g.e., vr. 4b,8b-9a,
294 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 5.
295 Nebhanî, *Hüccetullah 'ale'l-âlemîn*, (nşr. Hasan Casna- Muhammed Emin Demç), I, 412, Mektebetü'l-İslâmiyye, yy., ts.

(ö.581/1185) içinde meçhul raviler bulunan senedini zikrederek 'Urve b. Zübeyr, onun da babası kanalıyla Hz. Aişe'den naklettiği rivayettir. Bu rivayete göre Resûlulah (s.a.v) Rabbinden hem anne hem de babasının diriltilmesi için dua etmiş, Allah da o ikisini diriltmiş, onlar da iman etmişler ve Allah onları tekrar öldürmüştür.[296]

Hz. Peygamber'in anne-babasının her ikisinin de diriltilip iman etmesiyle ilgili olduğu ileri sürülen rivayetlerden bir diğeri de Abdullah İbn Mes'ud'dan (ö.32/653) nakledilen Makam-ı mahmûd veya Melike'nin kızları rivayeti olarak da bilinen rivayettir.[297] Bu habere göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle anlatmıştır: Melike'nin iki kızı yanımıza geldi ve 'Yâ Resûlellah, annemiz misafire ikram ederdi, ama cahiliyye dönemine bir kız çocuğunu diri diri gömmüştü; annemiz nerede?' diye sormuş; Hz. Peygamber de "Anneniz cehennemdedir." diye cevap vermiştir. Bu cevap ikisine çok ağır gelmiş, kalkıp giderlerken Hz. Peygamber onları çağırarak "Şüphesiz benim annem sizin annenizle beraberdir." buyurmuştur. Münafıklardan biri (Hz. Peygamber'i kasdederek) 'Bu, kendi annesine fayda sağlayamıyor mu, o halde Melike'nin iki kızı da annelerine fayda veremez.' deyince Ensar'dan bir genç 'senin anan-baban da öyle olaydı.' diye karşılık vermiş; Hz. Peygamber de "Rabbime o ikisi için dua ettim,O(c.c) da onlar hakkında bana ihsanda bulundu. Şüphesiz ben o gün, makam-ı mahmûd'da bulunacağım." diye demiştir.[298] Konuyla ilgili olarak İbn Mes'ûd'dan nakledilen bu rivayeti ise Sü-

---

296 Süheylî, *er-Ravzu'l-ünf*, II, 187; Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 64; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 7; a. mlf. *Neşru'l-alemeyn*, s. 11; a. mlf., *es-Sübülü'l-Celiyye*, s. 9; Nebhânî, a.g.e., I, 412. Süheylî bu rivayetin ' garib' olduğunu belirttikten sonra şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Dedem Ebû Ömer Ahmed b. Ebi'l-Hasan el-Kâdî'nin senedinde meçhul şahıslar bulunan kendi el yazısıyla yazılmış bir kayıt buldum. Bu kayıtta dedem, bu rivayeti Ebi'z-Zinâd- Hişâm- 'Urve kanalıyla Hz. Aişe'ye ulaştıran bir senedle Mu'avviz b. Dâvûd b. Mu'avviz ez-Zâhid'in kitabından istinsah edilmiş bir kitaptan naklettiğini söylemişti." (bk. Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 7.)

297 İbn Şahin'in zikrettiği haberin rivayet zinciri şöyledir: Yahya b. Sâid- İbrahim b. Sa'd ve Züheyr b. Muhammed- Abdurrahman İbnü'l-Mübarek- Mus'ab b. Harb- Ali b. Hakem- Osman b. 'Umeyr- Ebî Vâil- İbn Mes'ûd. (Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 6)

298 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 6. (Hakim bu haberin sahih olduğunu söylemiştir. bk. Suyûtî, *a.g.e.*, a.y.)

heylî şöyle bildirmektedir: 'Resûlullah'a ebeveyninin durumu sorulmuş, O da " Rabbime onlar için dua ettim. O da bana onlar hakkında ihsanda bulundu. Şüphesiz ben o gün Makâm-ı mahmûd'da bulunacağım." demiştir. Bu hadisde, diğer bazı hadislerde geçtiği üzere kıyamet gününde yapılacak imtihanda itaat etmeye muvaffak olmaları için Hz. Peygamber'in ebeveynine bu makamda iken şefaatte bulunacağına dair işaret vardır.'[299]

Suyutî bu rivayetten şu sonuçları çıkarmaktadır:

a) Hz. Peygamber'in "benim annem ikinizin annesiyle birliktedir." sözü, Resûlullah'ın (s.a.v) annesinin diriltilmesini istemesinden öncedir. Bu takdirde Ebeveyn'in ihya ve imanlarını bildiren hadis, Hz. Peygamber'in bu sözüyle çelişmez.

b) Hz. Peygamber, Rabbinden annesinin diriltmesini istediğine göre böyle bir şeyi hem asıl itibariyle hem de bunun kendisine verileceğini mümkün görmüştür. O halde O'nun (s.a.v.) bu istediği, bu hususun bizzat imkanına dêlalet eder.

c) Ashab bu hususu Hz. Peygamber hakkında caiz görmüşler ve bu olayın Hz. Peygamber'in hasaisinden olduğuna inanmışlardır.[300]

Suyûtî ve Kemal Paşazâde'nin naklettiğine göre hadis hafızı Şemseddin b. Nasruddin ed-Dımeşkî *el-Mevridü's-sâdî* adlı eserinde Ebeveyn'in ihyasına ilişkin mezkur hadisi zikrettikten sonra hadisin senet hakkındaki değerlendirmesini şu şiirle ifade etmiştir:

"Nebi'yi selamladı Allah, ihsan üstüne ihsanla
Ona karşı çok merhametliydi
Bu yüzden anasını hem de babasını diriltti
Sırf lütuf ve fazl olarak, Ona iman etsinler diye
Kabul et, zira buna kadirdir Kadîm Allah
Her ne kadar bu hadis zayıf olsa da." [301]

---

299 Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevahîr*, II, 57.
300 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 6.
301 Suyûtî, *el-Makâmetü's-sündisiyye*, s. 6; a.mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 7; a.mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 20; Kemal Paşazâde, a.g.e., s. 88.

Bu ifadeler hadisin mevzu değil, zayıf olduğunu göstermektedir. Nitekim Suyûtî ve Kemal Paşazâde gibi âlimler, hadis hafızları arasında bunun böyle kabul edildiğini belirtmiştir.[302]

Ebeveyn'in her ikisinin de diriltilip iman ettiklerini savunanlar bu olayı, Allah'ın kudreti, Hz. Peygamber'in buna layık bulunması ve güneşin rücûu gibi O'nun (s.a.v) mucizesi olması, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi geçmiş peygamberlerde ve Ashab-ı Kehf gibi geçmiş toplumlarda örneklerinin bulunması gibi çeşitli açılardan mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Mesela bu kanaatte olan Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) 'Allah Teâlâ genel kaidenin hilafına Resûlullah'a ikramda bulunmak için Ebeveyn'ini öldükten sonra diriltmiş, onlar da imanla faydalanmışlardır. Nitekim İsrailoğullarından bir kişinin öldürüldükten sonra katilini haber vermesi için diriltmesi[303]ve Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesi gibi[304], Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in eliyle ölmüş olan bir çok kişiyi diriltmiştir. Ayrıca yine rivayetlere göre Allah Teâlâ battıktan sonra güneşi Hz. Peygamber'in hatırına geri çevirmiş ve ikindi namazını kılmıştır. Bu itibarla vakit geçtikten sonra Allah'ın güneşi ve vakti geri çevirmekle lütufda bulunması gibi, Ebeveyn için de öldükten ve iman vakti geçtikten sonra hayatı ve iman etme zamanını geri çevirmiştir.[305]

Hz. Peygamber'in ebeveyn'inin diriltilip iman ettiklerini kabul eden Kurtubî'ye (ö. 671/1273) göre de[306] Ebeveyn'in diriltilip iman etmelerinde dikkat edilmesi gereken, Allah'ın lütufuyla Hz. Peygamber'in fadâil ve hasâisinin Resûlullah'ın (s.a.v) vefatına kadar sürekli bir şekilde artarak devam etmiş olmasıdır. İhya olayı da Allah Teâlâ'nın O'na lütfettiği ihsan ve ikramları cümlesindendir. Ayrıca Ebeveyn'in diriltilip iman etmeleri aklen ve şer'an imkansız değildir.

302 Suyûtî, *el-Makâmetü's-sündisiyye*, s. 6; a.mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 7; Kemal Paşâzade, a.g.e., s. 88.
303 el-Bakara, 2/72-73.
304 Âl-i İmrân, 3/49; el-Mâide, 5/110.
305 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 7-8; Göreleli İbrahim Hilmi, *Selâmu'l-ahkem 'alâ sevâdi'l-a'zam*, s. 58., taş baskı., yy., ts.
306 Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, s. 15-17, Kahire, 1407/1987; Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 7.

Nitekim Kur'an'da İsrail oğullarından bir maktülün diriltilip katilini haber vermesi ve Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi mucizesi zikredilmiştir. Keza Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in eliyle ölülerden bir cemaati diriltmiştir. Binaenaleyh Hz. Peygamber'e ait bir kerem ve fazilet olması için Ebeveyn'in diriltilip iman etmelerinde hiç bir imkansızlık yoktur....'Kafir olarak ölen kimseye diriltilip iman etmesi fayda vermez.' şeklindeki eleştiriler, Hz. Peygamber için güneşin rücûu (battıktan sonra geri yükselmesi) ve Hz.Yunus'un kavminin tevbesi olayıyla reddedilebilir. Nitekim Allah Teâlâ, Resûlü için güneşi battıktan sonra geri yükseltmiş ve bu sayede ikindi namazını eda etme imkanı bulmuştur. Şayet güneşin geri yükseltilmesinin faydası olmasaydı, elbette Allah onu geri yükseltmezdi. İlaveten Allah Teâlâ, Yunus'un (a.s) kavmini azapla helak etmek üzere iken onların imanını ve tevbelerini kabul etmiş[307], böylece onların azabın geleceğini anladıkları anda tevbe edip iman etmeleri kendilerine fayda sağlamıştır. Ebeveyn'in durumu da bunun bir benzeridir.[308] Mâlikî âlim Nâsirüddin İbnü'l-Münîr de *'el-Muktafâ fî şerefi'l-Mustafa'* adlı eserinde Ebeveyn'in ihyasını Hz. İsa'ya verilen ölüleri diriltmesi mucizesine benzetmiştir. Ona göre Ebeveyn'nin ihyası da Hz. Peygamber'e ait ölülerin diriltilmesi mucizesidir.[309] Suyutî, Kurtubînin güneşin rücûu ile istidlal etmesini oldukça güzel bulmuş ve şöyle demiştir: 'Bundan dolayıdır ki o zaman kılınan namazın eda olduğunu hükmedilmiştir. Eda olmadığı takdirde, bu namaz akşam namazından sonra ikindinin kazası olacağı için güneşin rücuunun her hangi bir anlamı olmazdı.'[310] Güneşin rücuu ve Yunus (a.s) kavminin tevbesinin kabülünü ihya olayına örnek gösterenler böylece, bu olayın genel tabiat kurallarına (sünnetullah'a) aykırı olsa da peygamberlere özgü istisnalar olduğunu ifade etmeyi kasdetmiş olmaktadırlar.

---

307 Yûnus, 10/98.

308 Suyûtî, *Mesâliku'l- Hünefâ*, s. 65; a. mlf. *el-Makâmetü's-sündüsiyye*, s. 5; a. mlf. *et-Tazîm ve'l-minne*, s. 7-8; a. mlf. *Neşru'l-alemeyn*, s. 12-13; a. mlf., *es-Sübülü'l-Celiyye*, s. 10; Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevahîr*, II, 57.

309 Suyûtî, *Mesâliku'l- Hünefâ*, s. 65.

310 Suyuti, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 8; a. mlf. *Neşru'l-alemeyn*, s. 14.

Ebeveyn'inin ihya ve imanlarının mümkün olduğuna dair ileri sürülen delillerden biri de Ashab-ı Kehf'in durumudur. Suyutî ile Kemal Paşazâde ayrıca Ashabı-ı Kehf'in ahir zamanda diriltilip imtihan edilecekleri ve kendilerini şereflendirmek için Muhammed (s.a.v) ümmetinden sayılacaklarını bildiren haber ile konuya ilişkin İbn Asakir'in (ö.571/1176) *Tarîh*'inde ve İbn Merdeveyh'in[311] *Tefsîr*'inde İbn Abbas'tan (ö.68/687) merfu olarak nakliden "Ashab-ı Kehf, Mehdî'nin yardımcılarıdır." rivayetini de Ebeveyn'in ihya olayının imkan ve vukuuna delil getirmişlerdir. Bu itibarla Allah Teâlâ'nın Ebeveyn için belli bir ömür tahsis etmesi, sonra bu ömür henüz dolmadan onları öldürmesi daha sonra geri kalan ömürlerini doldurmaları için onları tekrar diriltmesi ve o geri kalan ömürleri sürecinde Ebeveyn'in iman etmiş olmaları ilk kez olan yeni bir şey değildir. Ashab-ı Kehf örneği bunu göstermektedir. Böylece Ebeveyn'in ecellerinin bir kısmının tehir edilmesi ve onların iman edememiş olmalarını telafi etmeleri için bu ara dönemde diriltilmeleri Hz. Peygamber'e ihsan edilen lütuflar cümlesinden olur."[312]

Bazı âlimler Ebeveyn'in ihya ve iman etme meselesini Allah Teâlâ'nın kudreti ve Hz. Peygamber'in bu ihsana layık olması açısından mümkün görmüşlerdir. Mesela Süheyli Ebeveyn'in ihyasıyla ilgili rivayeti naklettikten sonra 'Allah her şeyi yapmaya kadirdir, O'nun rahmet ve kudreti hiçbir şeyden aciz değildir. Hz. Peygamber de Allah Teâlâ'nın fazl ve kereminden kendisine tahsis edeceği her şeye layıktır.' demiştir.[313] Muhibbu'd-dîn et-Taberî'ye göre de Allah Teâlâ Ebeveyn'i diriltmeye, iman ettikten sonra tekrar öldürmeye kadirdir ve bu Hz. Peygamber'e Allah'ın çok özel bir ihsan ve keremidir.[314] Keza Nebhanî'nin naklettiğine göre Tilmisânî, Ebeveyn'in imanının sahih isnadla sabit olduğunu, onların iman et-

311 Ahmed b. Musa b. Merdeveyh el-Isfehânî (ö. 416 h.): Ünlü, muhaddis, müfessir ve tarihçi. "*Tefsîru'l-Kur'ân*; *Târîhu Isbehan ve Müstahreç alâ Sahîhi'l-Buhârî*" gibi eserleri vardır. (Ö. N. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 405.)

312 Suyuti, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 8-9; a. mlf. *Neşru'l-alemeyn*, s. 14; Kemal Paşazâde, *Risale fî Hakkı Ebeveyni'n-Nebî*, s. 89-90.

313 Süheylî, a.g.e., II, 187; Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 64.

314 Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevahir*, II, 57.

melerinin Hz. Peygamber'e bir ihsan olmak üzere öldükten sonra gerçekleştiğini belirtmiştir.[315]

İbn Seyyidinnas (ö.734/1334) Ebeveynin ihyaları ile cehennemlik olacaklarına işaret eden rivayetler arasında görünen zahiri çelişkinin, bazı âlimler tarafından telif edilmeye çalışıldığı belirtmiştir. Bu telifçi yoruma göre "Hz. Peygamber vefat edinceye kadar yüce makam ve derecelere yükseltilmeye, Allah tarafından kendisine özel ihsanlarda bulunulmaya devam etmiştir. Bu yüce derecenin anne-babasının diriltilip iman etmeleriyle Hz. Peygamber'in elde ettiği şeref ve onur Resul-i Ekrem için sonradan meydana gelmesi, diriltme ve iman etme olayının da bu hadiseden sonra vuku bulması mümkündür. Bu makam ve ihsanlardan bir kısmının ise ebeveynin muazzep olacaklarını bildiren hadislerden sonra Ebeveynin diriltilip iman etmeleriyle gerçekleşmiş olması pekala imkan dahilindedir. İlgili çelişik rivayetler böyle anlaşıldığı takdirde her hangi bir çelişki kalmamaktadır"[316] İbn Kesir (ö.774/1373) ise Ebeveyn'in ihyasını ilgili rivayetlerin sıhhat şartına bağlı olarak kabul etmiş ve 'Ben de derim ki bunların hepsi söz konusu hadisin sıhhatine bağlıdır. Eğer sahih ise bu takdirde her hangi bir mani yoktur.'[317] demiştir.

Ünlü mutasavvıf âlim Şa'rânî (ö. 9731565) de Ebeveyn'in diriltilip iman ettiklerini kabul etmiştir. Ona göre Ebeveynin ihya ve iman etmeleri tıpkı Allah Teâlâ'nın *"Allah onlara 'ölün' dedi, sonra da onları diriltti."*[318] âyetindeki kimselerin diriltilmeleri gibidir. Âyette onların ecellerinin tamamlanması için diriltilmeleri söz konusudur. Buna göre Ebeveyn ancak kendilerine teklif edildiği zaman iman etmiş olmaktadırlar. Bu durumda sanki onlar ölmeden önce iman etmiş gibi olmaktadırlar. Nitekim bazı âlimler bu durumu Araf ehlinin secde etmelerine benzetmişlerdir. Zira kıyamet gününde onların hesapları bu secdeleriyle değerlendirilecek ve böylece bu secde

---

315 Nebhânî, *Hüccetullah 'ale'l-'âlemîn*, I, 413.
316 Suyûtî, *Mesaliku'l-Hünefâ*, s. 65; a.mlf., *el-Makâmetü's-sündisiyye*, s. 6; a. mlf., *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 9-10.
317 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 394.
318 el-Bakara, 2/243.

sebebiyle cennete gireceklerdir. Şayet bu secde onlara fayda sağlamasaydı ve onun sayesinde bahtiyar olmasalardı, onların bu secdesi öldükten sonra vuku bulduğu halde cennete giremezlerdi. Bu itibarla kıyamet günü bir açıdan dünyaya bakan diğer açıdan ahirete bakan bir berzah konumundadır."[319]

İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) de ihya ile ilgili rivayetin zayıf değil, aksine hadis hafızları tarafından sahih kabul edildiğini belirterek kendisi de öyle kabul etmiştir.[320] Nebhanî, İbn Hacer'in *Şerhu'l-Hemziyye* adlı eserini görmüş ve ondan bazı alıntılar yapmıştır. Nebhânî, ölülerin diriltilmesini Hz.Peygamber'in mucize türlerinden biri olarak kabul etmiş, eserinde Ebeveyn'in diriltilmesi ve Hz. Peygamber'e iman etmelerine yer vermiştir.[321] Nebhanî, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna kesin kanaat getirmiş ve ilgili rivayetlerin bir kısmını zikrettikten sonra bu kanaatini belirten bir şiir inşad etmiştir. O bu şiirinde " O ikisi hiç şüphesiz kurtulmuşlardır/ Ya fetretten ya diriltilmek yada haniflerden olmak suretiyle" diyerek ehli necat olduklarına kesin kanaat getirmekle birlikte bunun ne sebeble olduğu konusunda net bir kanaatte olmadığını belirtmiştir.[322]

Ebeveyn hakkında müstakil bir risale yazmış olan Ebû Ömer Seyyid Mahmûd b. Ali el-Kâdirî, – küfür üzere öldüklerini ancak dirilitilip iman etmeleriyle bu olumsuz durumdan kurtulduklarını ifade ettiği için olsa gerek- Ebeveyn'in diriltilip iman ettiklerini kabul etmemektedir. Ona göre Ebeveyn Haniflerdendir; hatta Hz. Peygambere'in bütün ata ve babaları mümin olduğu gibi bütün peygamberlerin ata ve anneleri mümindir, içlerinde müşrik olan hiç yoktur.[323]

Görüldüğü üzere Ebeveyn'in diriltilip iman ettiklerini kabul edenler, bu olayı hem Allah'ın kudreti hem de Hz. Peygamber'in bu ihsana layık olması açılarından mümkün görmüşler; bu olayı önce-

---

319 Şa'rânî, a.g.e., II, 57.
320 İbn Hacer, *Şerhu'l-Hemziyye*, s. 21; krş. Nebhanî, *Hüccetullahi 'ale'l-âlemîn*, I, 412.
321 Nebhânî, a.g.e., I, 412.
322 Nebhânî, a.g.e., I, 412.
323 Mahmûd b. Ali el-Kâdirî, *Birru vâlideyi Hayri'l-verâ*, vr. 409a, 412a, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 626.

ki peygamberlere verilen mucizelerin bir benzerinin Hz. Peygamber'e de verilmesinin bir örneği olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca ihya olayının imkanını, Ashab-ı Kehf, Ehl-i Araf'ın durumuna ve Hz. Peygamber'e ait bir mucize olarak zikredilen güneşin rücûu olayına benzeterek mümkün görmüşlerdir.

E- Ebeveyn'in Ehl-i Necat Olduğunu Kabul Etmenin Faydaları

Suyutî, *Neşru'l-Alemeyni'l-münîfeyn'inde* ve Abdülahad Nûrî de risalesinin "Mukaddime" kısmında Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna inanmanın faydalarına dikkat çekmişlerdir. Bu faydaları şöyle sıralamak mümkündür:

1- Müslümanların kalplerini rahatlatıp huzura kavuşturmak

2- Din düşmanlarının sevinmelerine engel olmak

3- Hz. Peygamber'in mutlu olduğu şeyle, sevinip mutlu olmak.

4- Bunun Resulullah'ın (s.a.v) bir mucizesi ve O'na has bir özellik olduğunu anlamak

5- Bu durumun Resulullah'ın (s.a.v) soyunun şerefinin bir göstergesi olduğunu anlamak

6- Resulullah'ı (s.a.v) memnun ve razı edecek şeylere rağbet etmek suretiyle O'na yaklaşmak ve O'nun şefaatine nail olmak

7- Dinî konularda en güzel olanı tercih edip onunla amel etmek.[324]

Abdülahad Nûrî, bu son husus üzerinde açıklamalarda bulunarak şöyle der: "Bir kimseye doksan dokuz açıdan küfür, yalnız bir açıdan iman gerekse, onun imanına hükmedilir. Çünkü küfrü ispat etmekte hiçbir fayda yoktur. Ayrıca Allah (c.c) *"O halde söz dinleyip de onun en güzeline uyan kullarımı müjdele."*[325] anlamındaki âyetin delâletiyle özellikle Kitap ve Sünnet'te şirk üzere olduklarına dair kesin nass olmadığı takdirde, bu noktada en güzel olan Ebeveyn'in mü-

324 Suyutî, *Neşru'l-alemeyn*, s. 2-3; Abdulahad Nuri, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 281a.
325 ez-Zümer, 39/18.

min olduklarını kabul etmektir. Nitekim Nureddin İbnü'l-Cezzâr bu konuda en doğru olanın Fahreddin er-Razî (ö.606/1210), Celâleddin es-Suyutî (ö. 911/1505) ve diğerlerinin belirttikleri gibi Resulullah'ın (s.a.v) atalarının hiç birinin müşrik olmadığını, aksine Hz. İbrahim'in dini Haniflik üzere olduklarını kabul etmek, olduğunu söylemiştir." [326]

II- EBEVEYN'İN EHL-İ NECAT OLMAMASI

A-Ebeveyn'in Müşriklerden Olması

Azınlıkta kalan bazı İslâm âlimlerine göre Hz. Peygamber'in anne-babası cahiliyye döneminde yaşamış ve cahiliyye inancı üzere yani küfür üzere ölmüşlerdir. Ebeveyn-i Resûl'ün kafir olarak öldüklerini kabul edenler Ebû Hanife (ö. 150/767), Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Ali el-Kârî (ö1014/1606)[327] gibi âlimlerdir. Ancak bu husus üzerinde özellikle duran ve âdeta meseleyi bir polemik ve cedel konusu haline dönüştürerek Ebeveyn'in mümin olmadığına dair *"Edilletü mu'tekadi Ebî Hanife fî Ebeveyi'r-Resûlillah"* adlı müstakil bir eser telif eden kişi Ali el-Kârî olmuştur. Gerçi Suyûtî, şahsın ve eserinin adını zikretmeksizin sadece ehli hadis olduğunu belirterek kendisine karşı bir kişinin Ebeveyn'in kafir olduğuna dair müstakil bir risale telif ettiğini haber vermiştir.[328] Ancak Suyûtî'nin bahsettiği bu şahıs ve eser meçhul olduğu için Ebeveyn'in mümin olmadığına dair müstakil eser telif eden ilk kişi Ali el-Kârî olmaktadır. Zikri geçen diğer âlimler ise mesele hakkında müstakil eser telif etmeyip sadece muhtelif eserlerinde Ebeveyn'in mümin olmadığını çeşitli ifadelerle belirtmişlerdir.

Ebeveynin mümin olmadığını ileri sürenler bu görüşlerini bazı naklî ve aklî delillerin yanı sıra Ebû Hanife gibi bazı mezhep imam-

---

326 Abdülahad Nuri, a.g.e., vr. 281a-b.

327 Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, 682/2, vr. 19b; Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, vr. 59a, İsam. Ktp., (297.2 Nes.T.).

328 Suyutî, *Neşru'l-alemeyn*, s. 3.

larının konuyla ilgili beyanlarını delil göstererek ispatlamaya gayret etmişlerdir. Bu görüşün en önemli temsilcisi durumunda olan Ali el-Karî Ebeveyn'in küfür üzere öldüğüne dair mezkur risalesinde Ebû Hanife'nin Ebeveyn hakkında söylediği iddia edilen 'Resûllulah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüştür/ ve vâlidâ Resûlillah mâtâ ale'l-küfri' sözünün ona aidiyetini kesin olarak kabul etmiş, tezini bu temel üzerine oturtmuş, kesin delil olarak kabul ettiği Ebû Hanife'nin bu sözünün yanı sıra diğer bazı âyet ve hadisleri delil olarak zikretmiştir. Konuyla ilgili ileri sürülen delilleri aşağıdaki gib sıralamak mümkündür.

1- Kafir Olarak Ölenler Hakkında İstiğfarda Bulunmanın Yasaklanması

Ebeveynin küfür üzere öldüklerini iddia edenlerin en önemli delillerinden biri istiğfardan men âyeti olarak da şöhret bulan *"Cehennem ehli oldukları açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar (Allah'a) ortak kabul edenler için af dilemek ne Peygamber'e ne de müminlere yakışır."*[329] mealindeki âyet ile bu âyetin nüzul sebebi ile ilgili olarak nakledilen rivayetlerdir.

Bu görüşte olanlar, mezkur âyetin Hz. Peygamber'in annesi Âmine hakkında nazil olduğunu; Allah Teâlâ'nın bu âyetle Hz. Peygamber'i annesi için istiğfarda bulunmasını yasakladığını iddia etmişlerdir. Onların âyetin nüzul sebebine ilişkin bu iddialarına delil olarak sundukları rivayetlerden biri Ebu Hüreyre hadisidir. Bu rivayete göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Hz. Peygamber validesinin kabrini ziyaret etti, ağladı, yanındakileri de ağlattı, sonra da şöyle buyurdu: "Rabbimden annenim kabrini ziyaret etmek için izin istedim, bana izin verdi. İstiğfarda bulunmak için izin istedim, fakat bana izin vermedi. Artık siz de kabirleri ziyaret ediniz. Zira kabir ziyareti ölümü hatırlatır."[330] Ebû Hüreyre hadisinde Tevbe suresi

329 et-Tevbe, 9/113.

330 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr.18b; krş. Müslim, "*Cenâiz*", 105, 106, 108; Tirmizî, "*Cenâiz*", 60; Ebû Dâvûd, "*Cenâiz*", 77; "*Edeb*", 128; Nesâî, "*Cenâiz*", 101; Ahmed b.

(9/113-114.) âyetlerin indirildiği açıkça ifade edilmemektedir.

Âyetin nüzul sebebine ilişkin bir başka rivayet, Atiyye el-'Avfî'nin İbn Abbas rivayetidir. İbn Abbas'ın dediğine göre Hz. Peygamber annesi için istiğfarda bulunmak istemiş, fakat Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e bunu yasaklamış; o zaman Hz. Peygamber "Şüphesiz İbrahim de babası için istiğfarda bulunmuştu." demiş, Allah Teâlâ da (9/114.) âyeti indirmiştir.[331]

Âyetin nüzul sebebine ilişkin bir başka haber de Abdullah İbn Mes'ûd rivayetidir. Buna göre Hz. Peygamber yanında İbn Mes'ûd'un da bulunduğu bir toplulukla birlikte mezarları ziyaret etmek için çıkmış, mezarların arasından geçerek bir mezarın yanına gelip oturmuş, uzun uzun dua edip ağlamış, onun ağlamasıyla orada bulunan ashab da ağlamıştır. Hz. Peygamber ayağa kalkınca Hz. Ömer O'nu karşılamış ve Resûl-i Ekrem, Hz. Ömer'i ve orada bulunanları yanına çağırarak 'Sizi ağlatan nedir?' diye sormuş, ashab da 'sen ağladın diye ağladık' diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Yanında oturduğum şu kabir Âmine'nin mezarıdır. Şüphesiz ben, Rabbimden onu ziyaret etmek için izin istedim, bana izin verdi. Ona istiğfarda bulunmak için izin istedim, fakat bana izin vermedi ve Allah bana (9/113-114) âyetlerini indirdi. Bu yüzden bir evladın validesi için olan sevgi ve merhameti beni tuttu. İşte beni ağlatan buydu.' buyurmuştur.[332]

Hanbel, *Müsned*, II, 441; V, 356; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 190, (nşr. Abdulmuti' Kal'acı), Beyrut, 1405/1985.

331 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 394; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 302; Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr.16b.

332 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 189-190; Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 178, Kahire, 1388/1968; İbn Kesîr, a.g.e., II, 393; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 302-303; Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 16b-17a. Hakim, bu hadisin sahih olduğunu bildirmiş; Zehebî ise İbn Mu'în'in senetteki Eyyub'un zayıf olduğunu söylediğini nakletmiştir. Suyutî'ye göre bu durum hadisin sıhhati yaralar niteliktedir. Ayrıca hadiste ikinci bir illet vardır. Bu illet de bu hadisin, Hz. Peygamber'in Ebû Talib hakkında istiğfarını yasaklayan mezkur âyetin (9/113) nüzul sebebinin Ebû Talib hakkında olduğunu bildiren Buharî ve bu meyandaki diğer rivayetlere aykırı olmasıdır. Şayet Zehebî, Âmine'nin ihyasıyla ilgili hadisi bu istiğfar hadisine dayanarak red ediyorsa bu takdirde bu istiğfar hadisini de mezkur âyetin nüzul sebebi ile ilgili Ebû Talib hakkındaki Buharî ve diğer sahih hadisler reddetmektedir. (Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 18.)

Âyetin nüzul sebebine ilişkin başka bir rivayet de Büreyde haberidir. Büreyde'nin anlattığına göre Hz. Peygamber bir grup sahabe ile birlikte Asafan'a gittiğinde kendisi de oradaymış. Hz. Peygamber orada durup sağına soluna bakmış ve annesi Âmine'nin mezarını göstermiş, su isteyip abdest almış ve iki rekat namaz kıldıktan sonra dua edip yüksek sesle ağlamış, O'nun (s.a.v) ağlamasıyla onlar da ağlamışlardır. Daha sonra Resûlullah (s.a.v) onların yanına gelerek niçin ağladıklarını sormuş, onlar da 'siz ağladınız, bizler de ağladık ya Resûlellah' diye cevap vermişler; Hz. Peygamber " Ne zannetmiştiniz?" diye sorunca onlar da 'yaptıklarımız yüzünden üzerimize azap ineceğini zannettik' demişler; Hz. Peygamber "böyle bir şey olmadı." demiştir. Bu sefer onlar 'Zannettik ki ümmetine güç yetiremeyecekleri ameller yüklendi.' demişler, Hz. Peygamber "Böyle bir şey de olmadı, fakat annem Âmine'nin kabrine uğradım, iki rekât namaz kıldım ve ona istiğfarda bulunmak için Rabbimden izin istedim, fakat bundan yasaklandım. Bunun üzerine ağladım. Sonra dönüp tekrar iki rekât namaz daha kıldım ve ona istiğfarda bulunmak için Rabbimden izin istedim. Şiddetle azarlanıp bundan men edilince yüksek sesle ağladım." buyurmuştur. Daha sonra Resûlullah bineğini isteyip binmiş, biraz gittikten sonra gelen vahyin ağırlığından deve yerinde kalakalmış ve Allah Teâlâ, 9/113-114. âyetlerini indirmiştir.[333]

Mezkur âyetin nüzul sebebine ilişkin İbn Abbas rivayetine benzeyen diğer bir rivayet Katade haberdir. Katade'nin anlattığına göre Ashab'tan bazı kimseler 'Yâ Resûlellah, bizim babalarımız komşuya iyilik yapar, akrabalık ilişkilerini gözetir, esirleri hürriyetine kavuşturur, akitleri yerine getirirlerdi. Onlar için istiğfarda bulunabilir miyiz?' diye sormuş; Hz. Peygamber de "Allah'a yemin ederim ki İbrahim babası için istiğfarda bulunduğu gibi ben de elbete babam için istiğfarda bulunacağım." buyurmuş, bunun üzerine Allah Teâlâ (9/113.) âyeti; akabinde de Hz. İbrahim'in babası hakkında istiğfar etmesinin

333 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr.17b-18a. krş. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 302.

gerekçesini beyan mahiyetinde (9/114.) âyeti indirmiştir.[334]

Âyetin nüzul sebebine dair bir başka rivayet İkrime'nin İbn Abbas rivayetidir. Buna göre Hz. Peygamber Tebük savaşından döndükten sonra Mekke'de umre yapmış ve Asafan tepesine geldiklerinde ashaba kendisi geri dönünceye kadar tepenin yamacında kalmalarını emretmiş, kendisi de annesi Âmine'nin kabrine giderek uzun süre orada kalıp dua etmiş ve çok ağlamış, Resûlullah'ın (s.a.v) ağlamasıyla orada bulunanlar da ağlamıştır. Bunun üzerine orada bulunan ashab 'Ey Allah'ın Peygamber'i, sizin ağlamanızla biz de ağladık ve 'her halde ümmetin hakkında takat yetirilemeyecek bir şey vuku buldu, yoksa Hz. Peygamber bu kadar ağlamazdı.' dedik, demişler; Hz. Peygamber "Hayır, ama bunun bir kısmı oldu. Annemin mezarına gittim ve Allah'tan kıyamet gününde ona şefaatta bulunmak için izin istedim, fakat Allah bana izin vermedi. Annem olduğu için ona acıdım ve bu yüzden ağladım…" buyurmuştur. [335]

Âyetin nüzul sebebine dair nakledilen bir başka rivayet de Süleyman b. Büreyde'nin babasından rivayet ettiği haberdir. Buna göre Hz.Peygamber Mekke'ye geldiğinde bir mezarın yanında oturmuş, dua etmiş sonra ağlayarak ayağa kalkmış, orada bulunanlar 'Yâ Resûlellah, ne yaptığının gördük' demişler, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "Ben, annemin kabrini ziyaret etmek için Rabbimden izin istedim, izin verdi. Ona istiğfarda bulunmak için izin istedim, bana izin vermedi." buyurmuştur. Ravinin dediğine göre Hz. Peygamber'in o günden daha çok ağladığı görülmemiştir.[336]

---

334 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 16a-16b; krş. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 394; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 301.

335 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 17a-17b. (Ali el-Karî'nin Taberânî'den naklettiği bu haberi İbn Kesir de Taberânî'den aynı kanalla yapmıştır. Ancak –Ali el-Kârî'nin de belirttiği gibi- İbn Kesîr'deki rivayette "Bir müddet sonra da Cebrail bana geldi ve "İbrahim'in babası için af dilemesi sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne varki onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan vaz geçti.(9/114)" âyetini okudu ve 'öyleyse İbrahim'in babası için istiğfardan vaz geçtiği/teberri ettiği gibi sen de annenden teberrî et.' dedi. O zaman annem olduğu için ona acıdım ve ağladım." ilavesi vardır. İlaveten bu haberi İbn Kesîr, garib ve siyakını çok ilginç bulmuştur. krş. İbn Kesîr, a.g.e., II, 393-394.)

336 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 15b. Bezzar'ın Büreyde'den naklettiği haberde ise Hz. Peygamber annesi için istiğfarda bulunmak isteyince Cebrâil gelerek Resulullah'ın (s.a.v) göğsüne vurmuş ve 'müşrik kimse için istiğfarda bulunma' diye uyarmış, bunun üzerine Hz. Peygamber üz

Ebû Hureyre ve Büreyde'den rivayet edilen ilgili bir başka habere göre Hz. Peygamber, annesi Âmine'nin mezarının yanına gitmiş, annesi için istiğfarda bulunmasına izin verilmesini umarak güneş kızdırıncaya kadar kabrin yanında dua ederek ayakta beklemiş, sonunda (9/113-114) âyetleri inmiştir.[337]

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'e annesi için istiğfar etmesini yasaklayan mezkur âyetle (9/113.) ilgili olarak şöyle demektedir: "Dua ve şefaat iman olmaksızın değil, ancak imanla birlikte fayda verir. Bu yüzden kafir ve münafıklara şefaatçıların şefaati âhirete hiç fayda sağlamaz. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i amcası, babası ve o ikisinin haricideki diğer kafirler için istiğfar etmekten nehyetmiştir."[338] Ali el-Kârî de mezkur risalesinde bütün bu rivayetleri sıralayarak Ebeveyn'in mümin olmadığına dair delil getirmiştir.

2- Hz. Peygamber'in Cehennemliklerden Sorumlu Olmaması

Ebeveyn'in küfür üzere öldüklerini ileri sürenlerin en önemli delillerinden bir diğeri de Allah Teâlâ'nın *"Doğrusu biz seni Hak ile müjdeleyi ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin/ Lâ tuselu 'an ashâbi'l-cehîm."*[339] âyeti ile bu âyetin nüzul sebebi olarak gösterilen rivayetlerdir. Âyetteki bir kelime müfessir ve kıraat alimleri tarafından 'Lâ tuselu' şeklinde olumsuz meçhul olarak veya 'Lâ tesel' şeklinde cezim ile nehiy olarak okunmuştur. Birinci oku-

---

gün bir halde geri dönmüştür. (*Süheylî, er-Ravzu'l-Ünf*, II, 185) İbn Büreyde'nin babasından naklettiği bir rivayete göre Büreyde'nin babası yaklaşık bin kişilik bir grupla Hz. Peygamber'le birlikte bir seferde iken bir yerde konaklamışlar, Resûlullah (s.a.v) burada iki rekât namaz kılmış, sonra da yüzünü onlara çevirmiş; gözlerinde yaş varmış. Bunun üzerine Hz. Ömer ayağa kalkarak 'anam babam sana feda olsun, sana neyin var Yâ Resûlellah?' diye sormuş, Hz. Peygamber de şöyle karşılık vermiştir: "Rabbimden annem için istiğfarda bulunmak için izin istedim, fakat bana izin vermedi. Bu yüzden cehennemde onun için rahmet olur diye gözlerim yaşardı. Şüphesiz ben sizi üç şeyden nehyetmiştim..." Burada bu olaydan sonra Tevbe suresindeki mezkur âyetlerin indirildiği zikredilmemektedir. (İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 393.)

337 İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 1021, Beyrut, ts; Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 18a-18b.

338 İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, I, 143.

339 el-Bakara, 2/119.

yuşta *"Sana ancak tebliğ düşer, hesap ise bize aittir."*[340] anlamındaki âyet ve benzeri âyetlerde belirtildiği üzere, âyetin anlamı 'kafir olanın küfründen sen sorumlu tutulmazsın' şeklinde olmaktadır. Cezim halinde nehy üzere okunduğunda ise âyetin anlamı 'sen cehennem ashabının halinden sorma' demek olmaktadır.[341]

Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia edenler bu âyetin (2/119) her iki şekilde okunuşunun da kendilerini desteklediğini ileri sürmüşler ve nuzül sebebi ile ilgili birini destekleyen farklı kanallardan gelen rivayetleri nakletmişlerdir. Bu bağlamda âyetin nüzul sebebi olarak nakledilen rivayetlerden biri Muhammed b. Ka'b el-Kurezî haberidir. Buna göre bir aralık Hz. Peygamber "Keşke anam-babam ne yaptılar bilseydim." demiş, bu olay üzerine Allah Teâlâ mezkûr âyeti (2/119) "Lâ tesel" şeklinde nehy okunuşuyla indirmiştir. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) bir daha ana-babasından ölünceye kadar söz etmemiştir.[342] Âyetin nüzul sebebi ile ilgili mezkur rivayetinin aynısı İbn Abbas ile Dâvûd b. Ebî 'Âsım'dan da "Lâ tesel" şeklindeki nehiy okunuşuyla rivayet edilmiştir.[343]

Ali el-Kâri'ye göre bu âyet ve nüzul sebebine ilişkin bu haber, Ebeveyn'in küfür üzere öldüklerine ve bu durumun onların diriltilip iman ettiklerine dair rivayetle neshedilmediğine dair kesin delildir. Her ne kadar İbn Kesir, Muhammed b. Ka'b el-Kurezî'nin rivayetinin 'mürsel' olduğunu; Suyutî ise 'isnadının zayıf, mürsel haber' olduğunu söylese de Ali el-Karî'nin beyanına göre âlimlerin çoğuna göre mürsel hadis, usûl ve itikadda delil kabul edilmiş; ayrıca çeşitli kanallardan gelmesi halinde zayıflığının ortadan kalkacağı ve hasen veya sahih hadis mertebesine yükseleceği belirtilmiştir.[344]

---

340 er-Ra'd, 13/40

341 İbn Kesîr, a.g.e., I, 162.

342 Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 92; İbn Kesîr, a.g.e., I, 162; Ali el-Kârî, a.g.e., vr.13b-14a.

343 Vahidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 24, Kahire, 1388/1968; İbn Kesîr, a.g.e., I, 162.

344 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 14a. (İbn Kesir ve Suyûtî'nin âyetinin nüzul sebebi olarak zikredilen Muhammed b. Ka'b rivayeti hakkındaki beyanlarına dair bk. İbn Kesîr, a.g.e., I, 162; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 271, Beyrut, 1403/1983.)

Dâvûd b. Ebî 'Âsım rivayetine gelince, İbn Kesîr, bu haberin 'mürsel'; Suyutî ise 'mu'dal ve isnadının zayıf' olduğunu söylemiştir. Ancak Ali el-Kârî, mu'dal hadisin kendilerinde göre delil kabul edildiğini; farklı tariklerle gelmesiyle haberdeki zaafın ortadan kalkıp güçleneceğini ileri sürmüş; ayrıca hadis rivayet bakımından zayıf kabul edilse bile sebebi nüzul konusunda bu kadarla iktifa edilip amel edilebileceğini belirtmiştir.[345]

İlgili bir başka rivayet de Abdurrezzak- Süfyan es-Sevrî- Musa b. 'Ubeyde kanalıyla yine Muhammed b. Ka'b el-Kurezî'nin verdiği haberdir. Bu kanalla gelen rivayette Hz. Peygamber 'keşke anam babam ne yaptılar bilseydim.' sözünü peşpeşe üç kere söylemiş, bunun üzerine mezkur âyet indirilmiştir.[346]

Taberî (ö.310/923), Muhammed b. Ka'b ve diğerlerinden gelen bu âyetin nüzul sebebi ile ilgili 'Lâ tesel' şeklinde nehy okuyuşuyla göre gelen rivayeti, Hz. Peygamber'in anne ve babası hakkında şüpheye düşmesinin imkansız olduğu gerekçesiyle red etmiştir. Bu yüzden Taberî, birinci okuyuş tarzı olan 'Lâ tuselu' şeklini tercih etmiştir.[347] Beydavî (ö.685/1286) ise nehiy şeklinde okunuşunu tercih ederek 'böylece Allah, Resûlunü (s.a.v) Ebeveyn'i hakkında soru sormasını yasaklamıştır.' demiştir.[348] İbn Kesîr'e (ö.774/1373) göre burada şu ihtimal söz konusudur: Hz. Peygamber'in anne ve babası hakkında böyle endişelenmesi, onların durumunu bilmeden önce onlar için istiğfarda bulunduğu zamandaydı. Onların durumunu öğrenince onlar için istiğfar etmeyi bıraktı, sonra da onların cehennem ehli oldukları bildirildi.[349]

Ali el-Kârî'ye göre mezkur âyetin (2/119) nüzul sebebine iliş-

---

345 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 162; Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 13b-14a.

346 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 14a. (Burada önemli bir husus olarak şunu belirtmek gerekir: Bu rivayeti İbn Cerir de Ebî Kureyb- Vekî'- Musa b. 'Ubeyde- Muhammed b. Ka'b kanalıyla zikretmiştir. Ancak İbn Kesîr'in belirttiğine göre Musa'nın Muhammed b. Ka'b'dan rivayette bulunması eleştirilmiştir. Ne varki Ali el-Karî, senetler üzerinde önemle durduğu halde bu önemli bilgiyi zikretmemiştir. İbn Kesîr, a.g.e., I, 162.)

347 Taberî, *Câmi'ul-beyan*, I, 516

348 Beydavî; Ali el-Kârî, a.g.e., vr.14b.

349 İbn Kesîr, a.g.e., I, 162; Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 14b.

kin bütün bu rivayetler ve İbn Abbas'ın açıklaması Ebeveyn'in müşrik olduklarını göstermektedir. Üstelik esbabı nüzul konusunda sahabe nakli mevkuf olsa bile merfû hükmünde olduğu usûl ilminin kurallarından biridir.[350] Şayet İbn Abbas gibi ashabın büyük âlimerinden bir zat, -üstelik kendisi de Ehl-i beytten biri iken- bu hükmünde her hangi bir tereddüdü olsaydı böylesine ağır bir hükmü ifade eden olayı elbette nakletmezdi.[351] Ali el-Karî böyle diyerek en azından bir kısım sahabenin de Ebeveyn'in mümin olmadıkları kanaatinde olduğunu ileri sürmüştür.

Âyetin nüzul sebebine dair bir başka rivayet de Hanefî-Mâtürîdî müfessir Ömer en-Nesefî'nin (ö.537/1142) naklettiği haberdir. Bu habere göre, Hz. Peygamber müminleri müjdeleme ve kafirleri uyarmakla emrolunduğu zaman, bir aralık kafirlere verilecek cezalardan bahsederken adamın biri ağaya kalkarak "Ey Allah'ın elçisi! Benim babam nerededir?" diye sormuş, Resulullah (s.a.v) da "cehennemdedir." diye cevaplamıştır. Adam üzülmüş, bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) "Muhakkak ki senin anan-baban, benim anam-babam ve İbrahim'in (a.s) babası cehennemdedir." buyurmuş, bu hadiseyi müteakiben mezkur âyet (2/119) 'Lâ tuselu' meçhul-olumsuz okunuşu şeklinde nazil olmuştur. Bundan sonra da sahabe Resûlullah'a (s.a.v) konuyla ilişkin hiçbir şey sormamıştır.[352] Ali el-Karî'ye göre âyet bu şekilde okunduğuna bile Ebeveyn'in ehl-i necat olmadığını göstermektedir.

3- Ebeveyn'in Cehennemde Olduğunu İfade Eden Rivayetler

Ebeveyn'in küfür üzere ölmüş olduklarını iddia edenler, bu iddilarına ilişkin bir kısmı Abdullah bir kısmı da Âmine ile ilgili muh-

350 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 14b-15a.

351 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 14b .

352 Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, vr. 59a. (Nesefî, burada mezkur âyeti "Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları onlara, sizin kazandıklarınız size. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz." (2/134) ile "Ey iman edenler, açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayınız." (5/101) anlamındaki âyetlerle irtibatlandırmış ve bu iki âyetin de konuya işaret ettiğini belirtmiştir. Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 15a.)

telif rivayetleri kendi görüşlerine delil olarak serdetmişlerdir. Bu rivayetlerden ilki Hz. Peygamer'in babası Abdullah hakkındaki Enes b. Malik rivayetidir. Bu rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek 'Yâ Resûlellah, babam nerededir?' diye sormuş, Resûl-i Ekrem de "Cehennemdedir" diye cevap vermiştir. Ancak adam üzüntülü bir şekilde dönüp gideceği sırada yanına çağırarak "Benim babam da senin baban da cehennemdedir." buyurmuştur.[353]

Abdullah aleyhinde delil olarak ileri sürülen bir başka rivayet, İbn Mace rivayetidir. Buna göre bir Arap köylüsü Hz. Peygamber'e gelerek 'Babam, akrabalık haklarını gözetir, şöyle şöyle iyilikler yapardı. Bu durumda o, nerededir?' diye sormuş, Resûlullah da "Cehennemde' diye karşılık vermiştir. Sanki adam Hz. Peygamber'in bu sözünden rahatsız olmuş gibi 'Yâ Resûlellah, senin baban nerededir?' diye sormuş, Hz. Peygamber de "Ne zaman bir kafirin mezarına rastlarsan onu cehennemle müjdele" demiştir. Adam bu sözler üzerine müslüman olmuştur. Daha sonra bu adam her zaman şöyle demekteymiş: 'Resûlullah (s.a.v) beni, ne zaman bir kafir mezarına rastlarsam onu cehennemle müjdelemem gibi zor bir işle mükellef tuttu.'[354]

Ebeveyn'in aleyhine hüküm verenlerin delil olarak sundukları Âmine aleyhindeki rivayetlere gelince bunlardan biri Cebrail'in uyarısı hadisi diye de bilinen Büreyde haberidir. Buna göre Hz. Peygamber annesi için istiğfarda bulunmak istemiş, fakat Cebrail gelerek göğsüne vurmuş ve "müşrik bir kimse için istiğfarda bulunma." demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber üzgün bir halde geri dönmüştür.[355]

Bu görüşte olanların delil olarak sundukları Âmine aleyhindeki başka bir rivayet Melîke'nin kızlarıyla ilgili Abdullah b. Mes'ûd rivayetidir. Bu habere göre Melîke adlı kadının Ensarlı iki kızının Hz. Peygamber'e gelerek annelerinin misafire ikram ettiğini, fakat cahi-

---

353 Müslim, "*İman*", 347; krş. Ebû Dâvûd, "*Sünne*", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 119, 268.
354 İbn Mace, "*Cenâiz*", 48; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 237-238; Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 16a.
355 Süheylî, *er-Ravzu'l-Ünf*, II, 185; Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 15a.

liyye döneminde bir kızını diri diri gömdüğünü, bu durumda annelerinin durumunun ne olduğunu sormaları üzerine Hz. Peygamber "annneniz cehennemdedir." diye cevap vermiştir. Onlar bu cevap kendilerinde çok ağır gelmiş bir vaziyette kalkıp giderlerken Hz. Peygamber onları çağırmış ve -Hakim'in sahih kaydıyla zikrettiğine göre- Resûlulah (s.a.v) kendilerine şöyle demiştir: "Şüphesiz benim annem sizin annenizle beraberdir."[356] veya "Şüphesiz benim annem de ikinizin annesiyle birlikte cehennemdedir." [357]

Âmine'nin aleyhine delil olarak ileri sürülen rivayetlerden bir diğeri de Ebû Rüzeyn el-'Ukaylî rivayetidir. Buna göre bir aralık Ebû Rüzeyn 'Yâ Resûlellah, annem nerededir?' diye sormuş, Hz. Peygamber de "Senin annen cehennemdedir." diye cevap vermiştir. Ebû Rüzeyn 'Öyleyse senin göçüp gitmiş olan ehlin nerededir?' diye sorunca Resûlulah (s.a.v) "Yoksa sen annenin benim annemle birlikte olmasına razı değil misin?" buyurmuştur.[358]

4- Ebû Hanife'nin Ebeveyn Aleyhindeki Görüşü

Hz. Peygamber'in anne-babasının küfür üzere öldüğünü iddia edenlerin temsilcisi durumunda olan Ali el-Kârî'nin sunduğu delillerden biri de Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-ekber*'de geçen 'Resûlullah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir/ve vâlidâ Resûlillahi mâtâ ale'l-küfri' şeklindeki Ebeveyn aleyhindeki beyanıdır.[359]

Ali el-Kârî (ö.1014/1605) Ebû Hanife'nin bu sözünü şöyle açıklamıştır: 'İmamın bu ifadesi, Ebeveyn'in iman üzere öldüklerini veya küfür üzere ölüp daha sonra Allah'ın o ikisini diriltip iman ettiklerini ve bu iman üzere öldüklerini söyleyenlere karşı bir reddir.'[360]

---

356 Ali el-Kârî, a.g.e., vr . 15a-15b; krş. Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, s. 593.
357 Ali el-Kârî, a.g.e., vr . 18a.
358 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 11; . Suyuti, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 9-10; a. mlf. *Neşru'l-alemeyn*, s. 10-11; Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 15b.
359 Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, 682/2, vr. 19b.
360 Halil İbrahim Kutluay, *İmam Aliyyu'l-Kârî ve eseruhu fî 'ilmi'l-hadîs*, s. 108, Beyrût, 1408/1987; Ali el-Kâri bu sözlerini 'İmamın bu ifadesi, ebeveynin iman üzere öldüklerini veya küfür üzere ölüp daha sonra Allah'ın o ikisini diriltip iman ettiklerini ve bu iman üzere öldüklerini söyleyenlere karşı bir reddir.' şeklinde aynen *Edilletü'l-mu'takad*'ında tekrar etmektedir. (Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 13a-13b.)

Keza o, *Şifâ* şerhinde'de benzer ifadelerle Hz. Peygamber'in anne ve babasının mümin olduğuna dair rivayetin reddedilmiş olduğunu belirtmiş ve bu hususta Suyûtî'nin risalelerine karşı müstakil bir risale telif ettiğini söylemiştir.[361] Ali el-Kârî, Ebeveyn aleyhinde hüküm verdiği müstakil risalesi olan *Edilletü mu'takad*'ının hemen başında Ebû Hanife'ye nispet edilen 'Hz. Peygamber'in ebeveyni küfür üzere ölmüştür.' sözünün Ebû Hanife'ye nisbetini kesinlikle doğru kabul etmiş, kendi olumsuz kanaatini özellikle Ebû Hanife'nin söylediğini kabul ettiği bu sözüne dayandırmış ve bu meseleyi diğer bir âlimlerin aksine itikadî bir mesele kabul etmiştir.[362] Ali el-Kârî bu noktada şöyle demektedir: "Hiç kuşkusuz bu söz, hazreti İmam tarafından söylenmiştir. Bu babda maksadın ne olduğunun açıklanması, zannî rivayete değil, ancak katî delil olduğu takdirde tasavvur olunabilir. Çünkü bu husus, bir itikad konusu olduğu için zanniyatla amel edilemez, zayıf ahad hadisler ve vehmiyyat kabilinden rivayetlerle iktifa edilemez. Hiç şüphesiz bilinen en temel ilke şudur ki hiç bir kimse Kitap, mütevatir sünnet, icmadan delil olmadıkça başka bir kimse hakkında cennetlik olduğu veya kafir olduğu hakkında hüküm veremez."[363]

Ebeveyn aleyhinde hüküm veren Ali el-Kârî, hem *el-Fıkhu'l-ekber*'in Ebû Hanife'ye aidiyeti hem de bu ifadenin ona ait olup olmadığı üzerinde tartışmaksızın mezkur sözü olduğu gibi kabul etmiş ve Ebeveyn hakkındaki kendi olumsuz görüşünün hareket noktası yapmıştır. Halbuki hem eserin aidiyeti, bu ifadenin Ebû Hanife tarafından söylenip söylenmediği, yazım hatası olup olmadığı ve bu şekliyle kayıtlı olduğu doğru kabul edildiğinde ifadenin nasıl anlaşılabileceği gibi hususlarda farklı görüşler bulunmaktadır. İfade edildiği üzere Ali el-Kârî ise bu hususlarda hiçbir tartışmaya girmeksizin mezkur ifadenin Ebû Hanife'ye ait olduğunu kabul etmiş ifadenin başka türlü anlaşılabileceği üzerinde de durmamamıştır. Ebû Hanife'nin bu açıklamasıyla ilgili yorumlar, eleştiriler bölü-

---

361 Ali el-Kârî, *Şerhu'ş-Şifâ*, I, 601, 648, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İst., rm.1291.
362 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr . 13b.
363 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 13a-13b.

münde ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

5- Ebeveyn Aleyhinde Diğer Deliller

Ebeveyn'in küfür üzere öldüklerini ileri süren İbn Dihye, Ali el-Karî gibi bazı âlimler bu iddialarına icmadan da delil getirmeye çalışmışlardır. Buna göre şerî-küllî bir kaide olarak âhiret ahvali gibi gaybî halleri müşahede ettikten sonra iman etmenin kabul edilmeyeceğine dair icma mevcuttur. Nitekim hadis hafızı İbn Dıhye, Ebeveyn'in ihya ve iman etmelerine ilişkin Hz. Aişe'den nakledilen haberin hem rivayet açısından mevzû hem de içerik açısından Kur'an ve icma aykırı olduğunu ileri sürmüş ve *"kafir olarak ölenler için tevbe yoktur."*[364] anlamındaki âyetin bu hususa işaret ettiğini ifade etmiştir.[365] Ali el-Kârî'ye göre de Sahabe, Tabiin, dört mezhep imamı ve diğer müçtehidlerden oluşan selef ve halef üleması –el-Kârî'nin detayını vermekten kaçındığı- şu hususta icma etmişlerdir: Sonradan meydana gelen hilaf (el-hilaf minel lâhık) sabık/önceki icmaya zarar vermez. Bu hususta muhalifin cinsinden olması veya muvafıkın sınıfından olması aynıdır.[366]

Ebeveyn'in küfür üzere öldüğü kanaatinde olanlar bazı aklî gerekçeler de ileri sürmüşlerdir. Bu gerekçeler 'Hz. Peygamber'in müşrik bir aileden dünyaya gelmesi ve onların evinde yetişmesine rağmen daha sonra müşriklere karşı cihatla görevlendirilip onlara galip gelmesi, O'nun fazilet ve üstünlüğünün delâlet eder, şeklindedir. Ne var ki Abdülahad Nûrî, bu gerekçelere "Böyle bir durum fazilet olsaydı, bazı müşrikler O'nun nesebi hakkında ileri-geri konuştuğunda Hz. Peygamber üzülmez ve atalarının seçkinliğini, onların şirk pisliğinden uzak, pak ve nezih olduklarını ifade etmezdi.[367] Hz. Pey-

---

364 en-Nisâ, 4/18.
365 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 19a.
366 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 18b.
367 Hz. Abbas'tan -özetle- rivayet edildiğine göre Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber hakkında "O, bir mezbelelikte bitmiş hurma gibidir.' diye O'na tarizde bulunduklarını işitince, rahatsız olmuş ve ashabını toplayarak onlara kendisinin kim olduğunu sormuş; ashab 'Sen Allah'ın Peygember'isin' diye cevap vermelerine rağmen, bu cevapla yetinmeyen Hz.

gamber'in bu tutumu, böyle bir şeyin kendisi için bir ar ve kendisine bir eziyet olduğunu gösterir. Ayrıca asıl, cahiliyyenin çok yoğun ve şirk inancının çok güçlü olduğu bir zamanda Resulullah'ın (s.a.v) atalarının şirkten uzak kalması gerçek bir fazilettir ve Resûl-i Ekrem'e ait bir efdaliyettir."[368] sözleriyle açıklama getirmiştir.

Abdülahad Nuri'nin belirttiğine göre Ebeveyn'in ehl-i necat olmadığı kanaatinde olanların ileri sürdüğü gerekçelerden biri de Sa'd b. Ebî Vakkas'la ilgili bir rivayettir. Bu rivayete göre bir savaş esnasında Hz. Peygamber Sa'd b. Ebî Vakkas'a "At, ey Sa'd, anam-babam sana feda olsun."[369] demiştir. Ebeveyn'in ehl-i necat olmadığını savunanlara göre 'Şayet Ebeveyn mümin olsaydı, Hz. Peygamber'in Sa'd'a böyle demesinin hiçbir anlamı olmazdı.' Abdülahad Nûrî bu gerekçeye Nevevî'nin (ö.676/1277) 'hadis sahihtir, ancak teşvik edici ve iltifat anlamındadır. Çünkü hadiste gerçek anlamda canı feda etmek söz konusu değildir.' tarzındaki açıklamasıyla karşılık vermiştir.[370]

B- Ebeveyn'in Küfür Üzere Ölmesinin Hikmeti

Ali el-Kârî, *'Edilletü Mu'tekadi Ebî Hanife fî Ebeveyi'r-Resûlillah'* adlı risalesinin sonunda Suyutî'nin *'Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn fî ihyâi'l-ebeveyni'ş-şerîfeyn'* adlı risalesinde Ebeveyn hakkında hüsn-ü zan etmenin ve ehl-i necat olduğunu söylemenin faydalarını zikretmesine âdeta bir nazire olarak Ebeveynin küfür üzere ölmelerinin hikmeti üzerinde durmuştur. Onların küfür üzere ölmelerinin Ali el-Kârî'ye

Peygamber, nesebini sormuş, onlar da 'Sen, Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib'sin' diye cevap vermişler; Resulullah (s.a.v) da "Allah Teâlâ, mahlukatı yarattı, onları iki gruba ayırdı, beni de onların hayırlısı içinde bulundurdu; sonra onları kabilelere ayırdı ve beni onların en hayırlısı içinde, sonra onları hanelere taksim etti ve beni onların en hayırlı içinde bulundurdu. Ben sizlerin, kabile olarak da hane olarak da en hayırlınızım." buyurmuş, olması Abdülahad'ın bu yaklaşımını desteklemektedir. (Tirmizî, "*Menâkıb*", 1; Aynı hadisi Bezzar, Beyhakî ve Ebû Nu'aym da zikretmiştir. bk. Suyûtî, *Hasâis*, I,65; a. mlf., *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 22-23.)

368 Abdülahad Nûrî , *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 302b-303a.

369 Buhârî, "*Cihad*", 80; Müslim, "*Fadâilü's-sahabe*", 41-42; Tirmizî, "*Menâkıb*", 26; İbn Mâce, "*Mukaddime*", 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 92, 124, 127.

370 Abdülahad Nûrî , *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 302a-b; Nevevî, *Sahihi Buhârî bi şerhi Nevevî* (*el-Minhâc*), XV, 184, 1401/1981.

göre şu gibi hikmetleri bulunmaktadır:

1- Ebeveynin küfür üzere ölmesinde, Allah Teâlâ'nın mahlukatı üzerindeki kudret ve emrinin kemalinin; kaza ve kader sırrının açıklanması gibi bir hikmet vardır.

2- Bunda İslam filozoflarının, nübüvvetin Allah tarafından lutfedilmiş Rabbanî değil, kesbî olduğu şeklindeki görüşlerinin reddi vardır. Nitekim Allah Teâlâ bu türden bir ilkeyi red sadedinde *"Allah ölüden diriyi çıkarır ve diriden ölüyü çıkarır."*[371] buyurmuştur. Bunun gibi de Allah Teâlâ, -tıpkı Hz. Nuh'tan kafir oğlunu; Hz. Adem'in oğullarından Habil'i öldüren Kabîl'i ve Ebû Cehl'den oğlu İkrime'yi çıkarması gibi- kafirden mümini, müminden de kafiri çıkarmıştır. Nitekim İkrime Müslüman olduktan sonra onun hakkında Hz. Peygamber bu hikmete işaret etmek için mezkur âyeti okumuştur.

3- Bunda, imanın Allah tarafından ihsan edilen çok büyük bir nimet olduğu; buna ancak nebilerin veya haklarında yüce makamlara ulaşacağına dair hayır sebkat etmiş olan kerîm insanların nail olabileceğine dair beyan vardır.[372]

III- EBEVEYN HAKKINDA ÇEKİMSER KALANLAR

Azınlıkta kalan bir kısım İslâm âlimine göre Ebeveyn'in dinî konumu hakkında kafir veya mümin oldukları şeklinde kesin hüküm vermekten kaçınmak ve meseleyi Allah'a havale etmek gerekir. Bununla birlikte onlar hakkında ahlâk ölçülerini aşarak sû-i edepte bulunulmamalıdır. Müslüman için Ebeveyn'in küfür ve imanından, muazzep olup olmadıklarından bahsetmek uygun değildir. Tâcüddin Fâkihânî, İbn Hacer bu görüşte olan âlimlerden bazılarıdır. Nitekim Fâkihânî, 'Hz. Peygamber'in ebeveyninin durumunu Allah bilir.' diyerek[373] meseleyi Allah'ın ilmine havale etmiştir. Bu tür bir tavır mümin-kafir noktasındaki mürcii bir tutum olarak nitelendirilebilir.

---

371 er-Rûm, 30/19.
372 Ali el-Kârî, *Edilletü mu'takad*, vr. 36b-37a.
373 Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 67; Kamil Miras, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi*, IV, 548.

Kastallanî (ö. 923/1517) "bu hususu Allah'a havale etmek lazımdır. Hz. Muhammed'i incitmemek için bu konuda susmayı tercih etmek lazımdır." demiştir.[374] Abdülvehhab el-Şa'ranî (ö. 973/1565) 'Ebeveynin ahiretteki dinî durumlarını araştırmakla meşgul olmaktan el çekmenin vacip olduğun gelince Suyutî bu konuya dair altı kitap telif etmiştir ki ben bunların tamamını bizzat mütalaa ettim. Meselenin Hz. Peygamber'e karşı edepli olmanın vacip olmasına raci olduğunu ve Resulullah'a sıkıntı ve eziyet verenin *"Allah ve Resulüne eziyet edenleri Allah dünyada ve âhirette lanetlemiştir..."*[375] anlamındaki âyetin delâletiyle Resulullah'a eziyet vermiş olacağını gördüm'[376] demek suretiyle bu konuda müspet veya menfi bir hüküm veremekten kaçındığını ve konunun iman boyutundan ziyade ahlâkî bir yönü olduğunu açıklamış olmaktadır. İbn Hacer el-Heysemî (ö. 974/1567) de Ebeveyn meselesinde hüküm vermekten kaçınanların bulunduğunu ve bu konuda tevakkuf edenlerin 'Ebeveyn konusunda Hz. Peygamber'e her hangi bir noksanlık iliştirecek ifadeden çok sakınmak gerekir. Çünkü böyle bir şey, Resûlullah'ın (s.a.v) "ölmüşlere hakaret ederek dirilere eziyet etmeyiniz." beyanının da işaret ettiği üzere Hz. Peygamber'e eziyet verebilir.'dediklerini belirtmiştir.[377]

Katip Çelebi (ö. 1070/1659) Ebeveyn hakkındaki tartışmaları hoş görmeyenleri şu sözleriyle eleştirmiştir: Evvelâ boş kafalı ve ilimden nasipsiz kimseler, bu çeşit tartışmalar 'haşa, şân-ı şeref-i Nebevî'de kusur ve ayıp iktiza ve icap eder zannı ile mutlak olarak caiz değildir.' diyerek ehliyetsizler hakkında varid olan yasakları ehil olanların önüne sürdüler. Bu mugalata ile tartışma kapısını kapamak istediler....Cenâb-ı Barî Hazretlerinin zat, sıfat ve fiillerinde bile nice korkulu tartışmalar vardır ki bu nevi bahisler onların yanında küçük kalır, yok olur gider..."[378] Keza Katip çelebî sözlerine devamla şöyle

---

374 Kastallanî, *Mevâhibu'l-Ledünniyye*, (trc. Şair Abdülbaki) I, 42., İst., 1984.
375 el-Ahzab, 33/57
376 Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, I, 57.
377 İbn Hacer, *Şerhu'l-Hemziyye*, s. 22.
378 Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak fî ihtiyâri'l-ehakk*, s. 79.

demiştir: ' Bu gibi meselelerde tartışmak caiz değildir diye zanneyleyen zayıf ahmakların münakaşa ve tartışmalara girmemeleri gerekir...'[379] Katip Çelebi, bu keskin sözleriyle hem bu mesele hakkında çekimser kalanların bulunduğunu ifade etmiş hem de bu tutum içinde bulunanları ilmî yetersizlik ve ahmaklıkla itham etmiştir.

IV- HZ. PEYGAMBER'E HAKARET VE EZİYET ETMENİN HÜKMÜ

Hz. Peygamber'in anne- babasının ehl-i necat ve mümin olduğunu benimseyen âlimler, Ebeveyn'in dinî durumları hakkında olumsuz kanaat beslemenin dinî hükmü üzerinde de durmuşlardır. Onlar, Ebeveyn'in dinî konumlarıyla Hz. Peygamber'in şahsı arasında doğrudan ilişki kurarak meseleyi Resûlullah'ı (s.a.v) her türlü ayıp ve noksanlıktan tezkiye etmeye dönüştürmüşlerdir. Onlar bu noktada konuya özellikle biri Müslüman'ın Resûllah'a (s.a.v) olan inanç, sevgi ve saygısına bir zaaf oluşabileceği endişesi gibi psikososyal; diğeri Resûl-i Ekrem'i (s.a.v) incitme ve eziyet etme gibi ahlâkî-imanî açıdan yaklaşarak Ebeveyn aleyhinde bulunmanın dinî-fıkhî hükmü üzerinde durmuşlardır. Onlar, Ebeveyn aleyhinde konuşma veya hüküm vermenin caiz olmadığını, hatta insanı küfre düşürme tehlikesinin bile bulunduğunu söylemişler ve bu kanaatlerini bazı âyet, hadis ve rivayetlerle delillendirmeye çalışmışlardır. Halife Ömer b. Abdülaziz (ö.101/719), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö.543/1148), Süheylî (ö.581/1185) İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429), Suyûtî (ö.911/1505), Şa'rânî (ö.973/1565), Şeyhülislâm Kemal Paşazâde (ö.940/1534) Abdülahad Nûrî (ö. 1061/1651), Murtazâ z-Zebîdî (ö.1205/1790) gibi âlimler bu görüştedirler.

Ebeveyn'in mümin olmadığını veya cehennemlik olduğunu söylemenin caiz olmadığına hükmedenler, bu kanaatlerini Allah Teâlâ'nın *"Allah ve Resulüne eziyet edenleri Allah dünyada ve âhirette lanetlemiştir."*[380] anlamındaki âyeti, Hz. Peygamber'in "ölülere hakaret et-

379 Katip Çelebi, a.g.e., s. 80.
380 el-Ahzab, 33/57

mekle yaşayanlara eziyet etmeyiniz."şeklindeki sözüyle[381] delillendirmişlerdir. İlaveten Ebû Cehl'in oğlu İkrime ile Ebû Leheb'in kızıyla ilgili rivayetleri de delil olarak sunmuşlardır. İkrime'yle ilgili rivayete göre İkrime, Hz. Peygamber'e gelip babasına hakaret edildiğini söyleyerek şikayette bulunmuş bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) "Ölülere hakaret etmek suretiyle yaşayanları sıkıntıya düşürmeyiniz." buyurmuştur.[382] Diğeri ise Muhibbu't-Taberî'nin *Zehâiru'l-ukbâ*'sında Ebû Hureyre'den naklettiği rivayettir. Bu habere göre Ebû Leheb'in kızı Sebiâ Hz. Peygamber'e gelerek 'Yâ Resûlelllah, insanlar bana 'cehennem kütüğünün kızı' diyorlar.' diye şikayette bulununca Hz. Peygamber son derece rahatsız olmuş bir halde "İnsanlara ne oluyor da akrabalarım hakkında bana eziyette bulunuyorlar! Benim akrabamı rahatsız eden beni rahatsız etmiş, beni rahatsız eden ise Allah'ı rahatsız etmiştir." buyurmuştur.[383]

Bu görüşte olanlar, konuya Hz. Ali'nin Fatıma (r.ah) üzerine evlenme talebini Resûlullah'ın kabul etmemesi ile ilgili bir rivayeti de delil olarak kullanmışlardır. Nitekim el-Bâcî *Şerhu'l-Muvattâ*'sında bazı âlimlerin Hz. Peygamber'e mübah olan veya olmayan her hangi bir fiille eziyet etmenin caiz olmadığına hükmettiklerini ve bu kanatlerini Hz. Ali'nin Hz. Fatıma üzerine evlenme talebinin Resûlulah tarafından hoş karşılanmamasıyla gerekçelendirdiklerini ifade etmiştir. Bu habere göre Hz. Ali, Ebû Cehl'in kızıyla evlenmek istediğinde Resûlullah (s.a.v) Hz. Ali'ye "Şüphesiz Fatıma benden bir parçadır. Gerçi ben, Allah'ın helal kıldığını haram kılıyor değilim, ama Allah'a yemin ederim ki Allah Resûlü'nün (s.a.v) kerimesiyle Allah düşmanının kızı bir adamın nikahı altında asla birleşemez." demiştir. Hz. Peygamber'in bu meselede böyle hükmetmiş olması, mübah bir işte dahi O'na eziyet etmenin caiz olma-

381 Benzer hadis için bk. Tirmizî, "*Birr*", 51; Nesâî, "*Kasame*", 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 300; IV, 252. Bu rivayet Tirmizî'de "Ölülere hakaret etmeyiniz, böylelikle dirilere eziyet edersiniz." (Tirmizî, "*Birr*", 51); Nesâî'de "Ölülerimize hakaret etmeyiniz, böylelikle dirilerimize eziyet verirsiniz." (Nesaî, "*Kasame*", 23) şeklinde geçmektedir.

382 Kamil Miras, *a.g.e.*, IV, 550-551.

383 Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 20; Kamil Miras, a.g.e., IV, 551

dığını göstermektedir.[384]

Bu görüşte olanlar, konuya Halife Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/719) bir tutumu da örnek göstermişlerdir. Buna göre Ömer b. Abdülaziz'in huzurunda katiplerinden birisi Hz. Peygamber'in anne-babasının kafir olduğunu söylemiş, bunun üzerine halife onu derhal görevinden azlederek "artık benim için ebediyen yazamazsın." demiştir. Keza Ebû Nu'âym, Ömer b. Abdülaziz'in katibinin bu sözünü işitince çok öfkelendiği ve onu derhal görevinden azlettiği ifade etmiştir.[385]

Hz. Peygamber'i rahatsız edeceği için Ebeveyn'in mümin olmadığını söylemenin caiz olmadığını benimseyenlerin ileri sürdükleri gerekçelerden bir diğeri de Hz. Peygamber'in kabrinde hayatta olması ve ümmetinin bazı amellerinin kendisine arz olunması hususudur. Mesela Hülvânî'ye göre Ebeveyn'in kafir olduğuna hükmetmek çok ağır bir zelle,büyük bir hatadır ve böyle bir sözde Resulullah'a (s.a.v) eziyet etme söz konusu olduğu için Ebeveyn'in kafir olduğunu söyleyeni küfre düşürmeye kadar varır. Üstelik Hz. Peygamber kabrinde canlıdır ve ümmetinin amelleri kendilerine arz olunur. Babası Ebû Cehil hakkında cehennemlik denilmesinden İkrime rahatsız olduğu için Hz. Peygamber İkrime'ye böyle denilmesi yasaklanıyorsa, Resûl-i Ekrem'in hâtır-ı âlilerine riayet etmek daha evladır ve vaciptir.[386]

Bu kanaatte olan Malikî mezhebinin önde gelen şahsiyetlerinden Kâdî Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye (ö.543/1148) Hz. Peygamber'in babası cehennemliktir, diyen bir kimsenin dinî durumu sorulmuş, o da buna "Ebeveyn-i Resul cennet ehlinin eşrafındandır. Onların cehennemlik olduğunu söyleyen kimse lanetlenmiştir.

384 Suyûtî, *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 67.

385 Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, V, 283-284, Kahire, 1394/1974; Kadı 'İyaz, *eş-Şifa*, II, 242; Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 20; a. mlf. *Neşru'l-alemeyn*, s. 2; a. mlf. *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 19. (Suyutî, Ömer b. Abdülaziz olayını anlatırken Ebeveynin kafir olduğu şeklinde bir cümleyi bile yazmaktan kaçınmış, Hz. Peygamber'e karşı bir edep ve haya gereği bu kabil şeyleri söylemekten kaçınılmasını da tavsiye etmiştir. (Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 21)

386 Kamil Miras, a.g.e., IV, 550-551.

Çünkü Allah Teâlâ *"Allah ve Resulüne eziyet edenleri Allah dünyada ve âhirette lanetlemiştir."*[387] buyurmuştur. Resûlullah'a (sa.v.) Ebeveyn hakkında böyle demekten daha büyük eziyet verecek başka bir şey de olamaz." diye cevap vererek[388] Hz. Peygamber'in anne-babası aleyhinde konuşmanın caiz olmaması bir yana lanetlenmiş olacağı ve ebedî azapla cezalandırılacağını ifade etmiştir. Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) de aktardığı benzer bir rivayete göre İbnü'l-Arabî bu hükmünü mezkur âyetin yanı sıra Hz. Peygamber'in "ölülere hakaret etmekle yaşayanlara eziyet etmeyiniz." [389] şeklindeki sözüyle delillendirdiğini belirtmiş; sonra da Şa'rânî 'O halde Ebeveyi'n-Nebî cehennemdedir, demek kesinlikle haramdır."[390] diyerek kendi kanaatini açıklamıştır. Abdurrahman es-Süheylî (ö.581/1185) de Enes hadisi olarak ünlenen Hz. Peygamber'in "benim babam da senin baban da cehennemdedir." sözünü zikrettikten sonra, 'Ancak bizim Hz. Peygamber'in ebeveyni hakkında böyle bir şey dememiz doğru değildir. Çünkü Resûlullah (s.a.v) "ölülere lanet ederek yaşayanları sıkıntıya sokmayınız." buyurmuş; Allah Teâlâ da *"Allah ve Resulülü incitenlere Allah, dünyada ve âhirette lanet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır."*[391] anlamındaki âyette böylelerinin akibetini bildirmiştir.' diyerek Ebeveyn aleyhinde bulunmanın Hz. Peygamber'i incitme ihtimali taşıdığı için caiz olmadığını belirtmiştir.[392] Kemal Paşazâde'nin bildirdiğine göre Buhâra'lı hanefî fakih el-Kerderî (ö.642/1244) de Ebû Hanife'nin Ebeveyn aleyhindeki açıklaması vesilesiyle Hz. Peygamber'in anne-babası hariç küfür üzere ölen kimseye lanet etmenin mübah olduğunu ifade etmiştir.[393]

---

387 el-Ahzab, 33/57

388 Kâdî 'İyaz, a.g.e., II, 214; Suyûtî, *Mesâliku'l- Hünefâ*, s. 67; a. mlf. *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 19-20; a. mlf. *Neşru'l-âlemeyn*, s. 1-2; a. mlf. *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 18-19; Kemal Paşazâde, *Risale fî hakkı ebeveyi'n-nebî*, s. 90.

389 Benzer hadis için bk. Tirmizî, "*Birr*", 51; Nesâî, "*Kasame*", 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 300; IV, 252.

390 Şa'rânî, *el-Yevakît ve'l-cevâhir*, II, 57.

391 el-Azab, 33/57.

392 Süheylî, *er-Ravzu'l-ünf*, II, 187; Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 67; Suyutî, *Neşru'l-âlemeyn*, s. 1; a. mlf. *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 19.

393 Kemal Paşazâde, *Risale fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî*, s. 90-91.

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) de meseleye Hz. Peygamber'i incitmek ve rahatsız etmek açısından yaklaşmıştır. O, bu gibi hassas ve tehlikeli meseleler karşısında çok dikkatli olmak, Hz. Peygamber'e bir noksanlık iliştirecek veya vehmettirecek şeylerden kaçınmak gerektiğini, böyle bir şeyin asla caiz olmayacağını, O'nu (s.a.v) rencide etmenin haram olduğunu söylemiştir. O da bu hususu Hz. Peygamber'in ölülere lanet etmek suretiyle yaşayanları sıkıntıya sokmamak gerektiğini ifade eden hadisi ile delillendirmiş; Hz. Peygamber'e hakaret (ta'n) etmenin çok büyük bir hata ve küfür olduğunu belirtmiştir.[394] Şeyhülislâm Kemal Paşazâde (ö. 940/1534) ise Ebeveyn meselesine bir başka açıdan yaklaşarak konuyu peygamberler hakkında nasıl konuşulması gerektiğiyle irtibatlandırmıştır. O, peygamberlere saygılı davranılması, rastgele konuşulmaması gerektiğine dikkat çekmiş ve bu amaçla Ali b. Sa'îd er-Rüstüğfenî'nin (ö.345/956)[395] Hz. Adem'in zellesi vesilesiyle söylediği sözünü nakletmiştir. Buna göre Rüstüğfenî "Peygamberlere her hangi bir ayıp ve noksanlık isnat etmeye yol açacak böyle bir söz asla caiz değildir. Onlar hakkında dilimize sahip olmakla emrolunduk. Çünkü onlar en faziletli insanlardır ve Allah katında yaratıkların en şereflisidir. Hz. Peygamber de "Ashabım söz konusu olunca dilinizi tutunuz."[396] buyurmuştur. Resulullah (s.a.v) kendilerine ayıp ve kusur getirecek şeylerle ashabı zikretmememizi emrettiğine göre peygamberler hakkında dilimizi tutmak ve onlara kusur nispet etmekten geri durmak daha evla ve daha doğrudur." demiştir.[397] Kemal Paşazâde Hz. Peygamber'in anne-babası aleyhinde konuşmaya ilişkin kendi kanaatini ise şu cümlelerle izhar etmiştir: "Müslüman'ın görevi, Peygamberimizin (s.a.v) şeref ve hukukuna herhangi bir şekil-

394 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 3a,14a.

395 Ali b. Sa'îd er-Rüstüğfenî'nin (ö.345/956): Mâtürîdî'nin önde gelen talebelerinden olup Semerkand köylerinden Rüstuğfen'li Hanefî fıkıh ve kelâm alimidir. *İrşâdü'l-mühtedî fî usûli'd-dîn, ez-Zevâid ve'l-fevâid, el-fetâvâ* gibi eserleri vardır. (Zirikli, *el-A'lâm*, V, 102, Kahire, 1954-1959; Ö. R. Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VII, 99, Dımaşk, 1957.)

396 Ashaba hakaret etmenin yasaklandığına dair hadisler için bk. Buhârî, *"Fedâilu's-sahabe"*, 5; Müslim, "*Fedâilu's-sahabe*", 221-222; Tirmizî, *"Menâkıb"* 57; Ebu Dâvud, *"Sünne"*, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 11, 63.

397 Kemal Paşazâde, a.g.e., s. 91.

de saygısızlık olacak şeyler hakkında dilini tutmasıdır. Aşikardır ki Resulullah'ın (s.a.v) ebeveynine şirk nispet etmek onun pak nesebine karşı en büyük hürmetsizliktir. Bu mesele itikâdî konulardan değildir. Bu hususta kalbin hiçbir sorumluluk payı yoktur. Ancak dile gelince, onun görevi özellikle de onu kalp ve zihninden uzaklaştırmaya ve açacağı zararları telafi etmeye güç yetiremeyen halkın zihninde Resulullah'ın (s.a.v) hukukuna noksanlık üşüştürecek şeylerden uzak durmaktır."[398]

Şa'rânî (ö.973/1565) eserinde açmış olduğu babın (kırkıncı bahis) başlığını 'fî vücûbi'l-keffi 'ani'l-havzi fî hükmi ebeveyi'n-nebî' şeklinde isimlendirerek Hz. Peygamber'in anne-babasının durumunun ne olduğuyla uğraşmaktan el çekmenin zorunlu olduğunu belirtmiştir. O, Ebeveyn meselesinin netice itibariyle Hz. Peygamber'e karşı edepli olmanın vacip olduğuna raci olduğunu; Ahzab suresindeki mezkur âyeti (33/57) zikrederek Ebeveyn aleyhinde bulunmak suretiyle Resûlullah'ı (s.a.v) incitenlerin Allah'ı rahatsız etmiş olacağını vurgulamıştır.[399]

Murtaza ez-Zebîdî, (ö.1205/1790) "Hz. Peygamber'e her hangi bir noksanlık verecek veya hissettirecek olması sebebiyle Ebeveyn hakkında rastgele konuşmaktan sakınmak hem de ne sakınmak gerekir."[400] sözleriyle bunun caiz olmadığını vurgulamış; Ebeveyn'in mümin olmadığını söylemenin Hz. Peygamber'i rahatsız edebileceğini, O'na eziyet vermenin sonunun ise dehşetli azap olacağını *"Resûlullah'a eziyet edenler için çok elim bir azap vardır."*[401] anlamındaki âyetle delillendirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber İkrime b. Ebî Cehl' kendisine gelip babası Ebû Cehl hakkında ileri geri konuştuklarını söyleyerek şikayette bulununca 'ölülere hakaret etmek suretiyle dirilere eziyet vermeyiniz.' buyurmuşlardır. Ebû Cehil gibi küfrü sabit biri sebebiyle böyle buyurduğuna göre, küfrü sabit olmayan Ebeveyn hakkında nasıl rasgele konuşulabilir! Bazı alimler büyük gü-

---

398 Kemal Paşazâde, a.g.e., s. 91
399 Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevahîr*, II, 56-57.
400 Murtaza ez-Zebîdî, *el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr* (*Akdu'l-Cevheri's-semîn* adlı RM. içinde), s. 161.
401 et-Tevbe, 9/61.

nahlardan dolayı insanlara ta'n etmenin insanların ırzlarına iftirada bulunmaya yol açacağını ileri sürerek çok büyük günah kabul etmişlerdir. Üstelik Hz. Peygamber de "müminin ırzı onun kanı gibidir.' buyurmuştur. Öyleyse insanların neseplerine ta' n etmek büyük günahtır."[402] Zebîdî'ye göre Ebeveyn'e kafir demek, bu sözden neredeyse gökler ve yerin çatlayıp paramparça olacağı, dağların dağılıp ufalanacağı kadar dehşetli büyük bir günahtır. [403]

Kâdî 'Iyaz (ö.544/1149) ve Hanbeli âlimlerden İbn Kudame (ö.620/1223) meselenin pratik fıkhî yönüne de değinmişlerdir. Nitekim Kâdî 'Iyaz 'Hz. Peygamber'i ayıplayan, bizzat zatına veya hasletlerinden her hangi birine noksanlık nispet eden, O'na tarizde bulunan, hakaret etmek veya şanını küçültmek maksadıyla O'nu her hangi bir şeye benzeten, insanoğlunun başına gelebilecek haller ve avarızlardan O'nun makamına yaraşmayacak şeyleri O'na nispet edenin hükmü, tevbesinin kabul edilmemesi ve öldürülmesidir. Bu hüküm sahabeden günümüze dek imam ve âlimlerin icmasıyla sabittir.' şeklinde hüküm vermiş; Abdülahad Nûrî'nin beyanına göre Molla Âhî Çelebi[404] de İbn Attab'dan naklen şöyle demiştir: Kitap ve sünnet, Hz. Peygamber'e eza vermeye kast eden veya tariz yoluyla noksanlık nispet eden kimsenin tevbe etmesi, etmezse öldürülmesinin vacip olduğunu gerektirmektedir. Bu babda ülemanın hakaret ve ayıplama kabul ettiği bir şeyi söyleyenin öldürülmesi vaciptir. Bu hususta mütekaddim-müteahhir âlimler hem fikirdir. Keza –ganimeti koruması, sehv, nisyan gibi şeylerle veya O sihirlendi, yaralandı, düşmanlarının sıkıntılarına maruz kaldı, belli bir zamanda sıkıntıyla karşılaştı, bazı savaşlarda hezimete uğradı gibi- kapalı ve imalı sözlerle Hz. Peygamber'i eleştirmeyi veya ayıplamayı kasdeden kimsenin hükmü de böyledir.[405] Keza Molla Âhî Çelebi,

402 Murtaza ez-Zebîdî, a.g.e., s. 161
403 Murtaza ez-Zebîdî, a.g.e., a.y.
404 Ahi Çelebi (Ahizâde) Yusuf b. Cüneyd et-Tokâtî: II. Bayezid dönemi Osmanlı âlimlerinden olup 902 veya 904/1497 vefat etmiştir. *Zâhiretü'l- ukbâ*, *Zübdetü't-ta'rîfât*, gibi eserleri vardır. (bk. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 107-108, Ank., 1990.)
405 Kâdî 'İyaz, a.g.e., II, 214; Abdülahad Nûrî, a.g.e., vr. 294b-295a.

'kim, hakaret kastı veya böyle bir niyette olmaksızın, fakat O'nun soyunun şerefine, ilminin enginliğine, zühdünün derinliğine tarizde bulunmak gibi O'na noksanlık nispet eder; Hz. Peygamber'in durum ve konumuna yakışmayan çirkin bir söz sarf ederse ve bununla Resulullah'ı (s.a.v) kınama ve kötülemeyi değil, aksine cehaletinden veya yapılan bir baskıdan ya da kendisine baskın gelen sarhoşluk gibi bir halden dolayı söylemiş olsa bile bu kimsenin hükmü de birinci durumdaki kişinin hükmü gibi öldürülmesidir. Çünkü bir kimsenin bilmeyerek bu konuda küfre girmesi mazur görülmez.' demiştir.[406] İbn Kudame ise *el-Muğnî* adlı eserinde Hz. Peygamber'e hakaret ve O'nu tahfif etme amacına yönelik sözlerin zahir/açık bir delille sabit olduğu takdirde, Hz. Peygamber'e sebb/hakaret hükmü verilip söyleyen kimsenin öldürüleceğini belirtmiştir.[407]

Abdülahad Nûrî (ö.1061/1651) Ebeveyn'in mümin olmadığına hüküm verenleri son derece sert bir dille eleştirmesine rağmen meseleyi bir akâid konusu olarak kabul etmemiş, bu sebeple muhalifleri tekfir etmemiştir. Bilakis o, Resulullah (s.a.v) noksanlık isnat etmenin imamların icmasıyla öldürülmesinin vacip olduğunu; fakat haddi yerine getiren kimsenin günahkar olacağını; çünkü insanların çoğunun peygamberlerin özelliklerine dair Allah'ın (c.c) kendilerini imtihan ettiği beşeriyetleri sebebiyle bazen aciz ve zayıf olduklarını, Allah Teâlâ'nın kendilerine güç ve kudret vermesiyle de çok kudretli olduklarını ve bu kudretle mucize gösterdiklerini bilmeleri hariç- genellikle gaflet içinde bulunduklarını"[408] belirterek halkın bu nokta da mazur görülebileceğini ifade etmiştir. Katip Çelebi (ö.1070/1659) ise "Büyük alimlerden ihtilafın aslını bilip tahkik ve incelemeye kadir olanlar evlâ ve layık olanı bilirler ve nice isterlerse öyle deyip icab-ı hale göre hareket ederler. Amma müminlerin avamına lazım olan budur ki bu konuda dem vurmayıp söz söylemeyeler. Hüsn-ü zan ile bulunup vahi ve çürük rivayetlere göre 'Ebe-

406 Abdülahad Nûri, a.g.e., vr. 295b-296a.
407 Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hakk*, s. 86.
408 Abdülahad Nuri, a.g.e., vr. 294a-b; 296a-b.

veyn-i Nebî'nin mümin olması umulur.' diyeler. Terk-i edep edip kafir ismini vermeyeler. Zira –haşa- bu sözlerle aşağılama kasd edilirse büyük hata olur...İmdi evlâ ve uygun olan budur ki bu konuda dillerini tutalar ve titiz davranlar. Lakin sözümüz avamadır, havassa değil.'[409] Katip Çelebi bu sözleriyle, Hz. peygamber'e karşı bir saygısızlık olacağını belirterek ilim adamlarından ziyade halkın Ebeveyn konusunda özellikle de olumsuz hüküm vermekten uzak durmasının gerektiğini vurgulamıştır.

Bütün bunlara karşı Ali el-Kârî (ö.1014/1606) -kendisi de Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia ettiği için olsa gerek- Ebeveyn'in aleyhinde konuşmanın veya hüküm vermenin caiz olmadığına hükmedenlerin söz konusu hükümlerini ve konuya ilişkin delillerini eleştirmiştir. el-Kârî, Hz. Peygamber'e eziyet edenle ilgili İbnü'l-Arabî'nin mezkur sözünü 'bu söz mutlak olarak bırakıldığında Hz. Peygamber'e eziyet etme maksadında olan kimse için geçerli olduğuna yorumlamak gerekir. Böylesi kimsenin hem lanetlenmiş hem de kafir olacağı doğrudur. Ancak böyle bir niyeti olmaksızın Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere istinaden Ebeveynin küfür üzere olduklarını söyleyip inanan kimseleri suçlamak asla doğru olamaz.'[410] şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıca Kemal Paşazâde'nin 'Hz. Peygamber'in Ebeveyn'ine şirk nispet etmek, O'nun tertemiz soyunun şerefi sebebiyle büyük bir sapkınlıktır.' sözünü de Ali el-Kârî 'bu iddia, Ebeveyn'in imanları hakkında değil, Hz. Peygamber'in beyanlarıyla bildirildiği için Resûlullah'ın soyunun tertemiz oluşuna dil uzatan hakkında geçerlidir. Bunun ötesinde Hz. Peygamber'in annesine gayr-i meşru ilişki iftirasında bulunan kimse ister kafir, ister Müslüman olsun öldürülür. Nitekim Hanbelî âlim İbni Kudâme böyle hükmetmiş, Suyutî de bunu ondan nakletmiştir.'[411] şeklinde değerlendirmiştir. Bütün tenkitlerine rağmen Ali el-Kârî, sonuçta mezkur ölülere hakaret etmekle yaşayanları sıkıntıya düşürülmemesi gerekti-

---

409 Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak*, s. 86.
410 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 33b-34a.
411 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 34b-35a.

ğini bildiren mezkur hadisten hareketle sadece Hz. Peygamber'in değil, hiçbir Müslüman'ın atalarına lanet etmenin caiz olmadığını söylemiştir. Çünkü lanetlemekte hiçbir fayda yoktur ve bu lanetleme özelliklede Hz. Peygamber'in Ebeveynine lanet etme noktasında dallanıp budaklanırsa insanlar arasında fesata müncer olur. Çünkü Hz. Peygamber ümmetinin babasıdır, O (s.a.v) hürmet konusunda kemal noktasındadır. Şayet ayette geçtiği üzere Ebeveyn ve benzerleri hakkında istiğfarda bulunmaktan yasaklanmamış olsaydık, onların mağfireti için dua ederdik. Fakat yinede Ebeveyne lanet etmek ve onları rahmetten tart etmek uygun düşmez. Bizim için yapılması caiz olan onların azabın hafifletilmesi için dua etmek ve onların durumunu Allah'a bırakmaktır. Bu mesele akılların şaşırıp kaldığı, ilgili nakillerin birbirleriyle çeliştiği, hiç kimsenin bu konunun hakikatine vakıf olamadığı ve ancak *"O, yaptığından asla sorulmaz, fakat onlar yaptıklarından sorulacaklardır."*[412] demekten başka çarenin kalmadığı bir meseledir.'[413] diyerek meselenin giriftliğinin yanı sıra hassasiyetini, her şeye rağmen Ebeveyn hakkında rastgele konuşmamak gerektiğini vurgulamış ve işin hakikatini Allah'a havale etmek zorunda kalmıştır.

412 el-Enbiyâ, 21/23.
413 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 35a-35b.

İKİNCİ BÖLÜM

EBEVEYN-İ RESÛL'ÜN DİNÎ KONUMU HAKKINDA İLERİ SÜRÜLEN ELEŞTİRİLER

Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumu ile ilgili gerek müsbet gerekse menfî hüküm verenlerin kendi görüşleri doğrultusunda ileri sürdükleri delillerle karşı her iki taraf çeşitli eleştiriler yöneltmişlerdir. Bu eleştirilerin bir kısmı tarafların kendilerine delil olduğunu iddia ettikleri âyetlerin nüzul sebeplerine, bir kısmı ilgili rivayetlerin senetlerine, bir kısmı içeriklerine, bir kısmı ilgili delillerde geçen 'eb/baba' kelimesi gibi bazı kavramların kullanımına yönelik eleştirilerdir. Söz konusu eleştiriler başlıklar altında incelenecektir.

I - EBEVEYN'İN EHL-İ NECAT OLMADIĞI İDDİASINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Hz. Peygamber'in anne ve babasının cahiliyye döneminde öldükleri için müşriklerden olduğunu iddia edenlerin ileri sürdükleri deliller, Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olduğunu kabul edenler tarafından ayrı ayrı ele alınarak değerlendirilmiştir. Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

A - EBEVEYN ALEYHİNDE OLDUĞU İDDİA EDİLEN AYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1- Kafir Olarak Ölenler Hakkında İstiğfarda Bulunmanın Yasaklanmasına Yönelik Eleştiriler

Hz. Peygamber'in anne ve babasının küfür üzere öldüğünü iddia edenlerin en önemli delillerinden biri, Hz. Peygamber ve müminlerin, kafir olarak ölenlere istiğfar etmelerini yasaklayan *"Cehennem ehli oldukları açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar (Allah'a) ortak kabul edenler için af dilemek ne Peygamber'e ne de müminlere yakışır."*[414] âyet ile bu âyetin nüzul sebebi olarak zikredilen rivayetlerdir. Ancak Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu benimseyenler, onların bu delilini, biri âyetin farklı nüzul sebeplerinin bulunması, diğeri de bu rivayetlerin senet, metin ve hadis usulü açılarından değerlendirip eleştirmişlerdir. Ancak burada özellikle farklı nüzul sebepleri üzerinde durulacak , rivayetlerin değerlendirilmesi ayrı başlık altında incelenecektir.

Doğrusu gerçekten de âyetin nüzul sebebiyle ilgili farklı kanallardan gelen çeşitli rivayetler bulunmaktadır ve İbnü'l-Arabi, İbn Kesîr ve Suyûtî gibi âlimler, bu âyetlerinin nüzul sebebiyle ilgili mevcut rivayetlerin bir çoğunu senedleriyle birlikte topluca zikretmişler ve mezkur âyetin nüzul sebebini sadece Ebeveyn'e tahsis etmenin doğru olmayacağını vurgulamışlardır. Âyetin nüzul sebebiyle ilgili rivayetler incelendiğinde bunların bir kısmının Ebû Talib; bazılarının Ebeveyn; bazılarının da diğer farklı sebepler hakkında olduğu görülmektedir.

Tevbe Suresi (9/113.) âyetinin Ebeveyn hakkında nazil olduğuna ilişkin rivayetler, Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia edenlerce daha önce zikredildiği için burada tekrarlanmamıştır.

Tevbe Suresi (9/113.) âyetinin Ebu Talib hakkında nazil olduğuna ilişkin rivayetlere gelince, bu rivayetlerden biri, Sa'îd b. Mü-

414 et-Tevbe, 9/113.

seyyeb rivayetidir.[415] Bu rivayete göre Ebû Talib ölüm döşeğinde iken amcasının yanında Ebû Cehil ile Abdullah b. Ebî Ümeyye bulunduğu bir sırada Hz. Peygamber içeri girmiş ve Ebû Talib'e "Amcacığım, Lâ ilâhe illallah de. Allah katında sana şehadet ve şefaat edebileceğim bu kelimeyi söyle." demiş, bunun üzerine Ebû Cehl ile Abdullah b. Ebî Ümeyye: 'Ey Ebû Talib, Abdülmuttalib'in dininden yüz mü çevireceksin?" diyerek ona engel olmaya çalışmışlardır. Bir süre Resûlullah (s.a.v) sürekli amcasına kelime-i tevhidi söylemesi için ısrar etmiş, onlar da mütemadiyen aynı şeyi tekrarlamışlar; nihayet Ebû Talib'in son sözü 'O/ben Abdülmuttalib'in dinî üzeredir.' demek olmuştur. O zaman Hz. Peygamber "Bu hususta yasaklanmadığım sürece Allah'tan senin için af ve mağfiret dileyeceğim." demiş, bunun üzerine mezkur âyet (9/113) indirilmiş; peşinden de *"Sen sevdiğini/istediğini hidayete erdiremezsin, fakat Allah dilediğine hidayet ihsan eder."*[416] âyeti nazil olmuştur.[417]

Âyetin Ebû Talib hakkında nazil olduğuna ilişkin diğer bir rivayet Muhammed b. Ka'b rivayetidir. Buna göre Ebû Talib ölüm döşeğinde iken Hz. Peygamber onun yanına gitmiş, o zaman Müslümanlar kendi aralarında 'İşte Hz. Muhammed, amcası için istiğfarda bulunuyor. Zaten İbrahim de babası için istiğfarda bulunmuştu. Öyleyse siz de müşrik akrabalarınız için istiğfarda bulunun.' diye konuşmuşlar; bunun üzerine Allah Teâlâ (9/113.) ve akabinden (9/114.) âyeti indirmiştir.[418]

İlgili başka bir rivayet Amr b. Dînar rivayetidir. Buna göre Hz. Peygamber "İbrahim, babası müşrik olduğu halde onun için istiğ-

---

415 Sa'îd b. Müseyyeb'in bu rivayeti hakkında Zeccâc bunun böyle olduğuna dair müfessirerin icmâsı bulunduğunu Vâhidî'den nakletmiştir. (Kamil Miras, a.g.e., IV, 535.) Kurtubî de âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak Sa'îd b. Müseyyeb rivayetini tercih etmiştir. (Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 272.)

416 el-Kasas, 28/56.

417 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 1021, Beyrut, ts.; Vahidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 176-177, Kahire, 1388/1968; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 272; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 393; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 299. (Hz. Peygamber'in, annesi hakkında istiğfarda bulunmasına izin verilmediğine dair hadislerin topluca zikredildiği yer için bk. İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 236-239.)

418 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 300.

farda bulunmuştu, ben de Rabbim beni bundan nehyedinceye dek Ebû Talib için istiğfarda bulunmaya devam edeceğim." demiş; ashab da 'öyleyse Resûlullah'ın (s.a.v) amcası için istiğfarda bulunduğu gibi biz de babalarımız için istiğfar edeceğiz.' demiş, bu hadise üzerine Allah Teâlâ *"ilâ teberree minhu"* ya kadar mezkur âyetleri (9/113-114.) indirmiştir.[419]

Âyetin Ebû Talib'le ilgili olarak nazil olduğuna dair bir başka rivayet Hz. Ali rivayetidir. Buna göre Hz. Ali babası Ebû Talib'in vefat ettiğini Resûlullah'a (s.a.v) haber verince, Resûl-i Ekrem ağlamış ve Hz. Ali'ye 'git onu yıka, kefenle ve defnet. Allah onu affetsin ve rahmet buyursun.' demiştir. Hz. Ali emredilenleri yaptıktan sonra Allah Resûlü (s.a.v) evinden çıkmadan günlerce onun için istiğfarda bulunmuş; nihayet Cebrail (a.s) (9/113.) âyeti getirmiştir.[420] İlgili bir başka haber de Hz. Ömer rivayetidir. Buna göre amcası Ebû Talib vefat edince, Resûlullah (s.a.v) Ebû Talib için 'Allah sana rahmet etsin ve seni bağışlasın. Allah beni bundan nehyedinceye dek senin için istiğfarda bulunmaya devam edeceğim.' demiş; o zaman Müslümanlar da müşrik olarak ölmüş bulunan yakınları için istiğfarda bulunmaya başlamışlar; bu hadise üzerine (9/113.) âyet indirilmiş; ancak bazıları 'ama İbrahim babası için istiğfarda bulunmuştu.' şeklinde söylenince (9/114.) âyet indirilmiştir.[421]

Âyetin Ebû Talib hakkında nazil olduğuna ilişkin son bir rivayet de Hasan'dan nakledilen rivayettir. Bu habere göre Ebû Talib vefat edince Resûlullah (s.a.v) 'Şüphesiz İbrahim babası müşrik olduğu halde onun için istiğfarda bulunmuştu, bana tebliğ olununcaya kadar amcam için istiğfar edeceğim.' demiş, bunun üzerine Allah, (9/113.) âyeti indirmiş, Ebû Talib'in bu durumu Hz. Peygamber'e çok ağır gelmiş; o zaman Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in babasının Allah düşmanı olduğu kendisine bildirilince onun için dua etmekten

---

419 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 1021; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 300.
420 Suyûtî, a.g.e., IV, 301.
421 Suyûtî, a.g.e., IV, 301.

vaz geçtiğini bildiren bir sonraki âyeti (9/114) indirmiştir.[422]

Tevbe suresindeki mezkur âyetlerin nüzulüne ilişkin diğer sebeplere dair rivayetlere gelince, bunlardan biri Hz. Ali rivayetidir. Bu habere göre Hz. Ali, bir gün bir adamın müşrik olan ana-babası için istiğfarda bulunduğunu duymuş ve kendisine niçin müşrik olan anne ve babası için istiğfarda bulunduğunu sormuş, adam da 'Hz. İbrahim de babasına istiğfarda bulunmadı mı?' diye karşılık vermiştir. Hz. Ali durumu Resûlullah'a (s.a.v) bildirmiş, bunun üzerine Tevbe suresindeki mezkur âyet (9/113) nazil olmuştur.[423]

Âyetin nüzulüne ilişkin bir başka sebeb de İbn Abbas'tan nakledilen rivayettir. Bu rivayete göre Ashab bu âyet (9/113) nazil oluncaya dek ölüleri için istiğfarda bulunuyorlardı. Bu âyet indirildikten sonra ölüleri için istiğfarda bulunmaktan vazgeçmişler, fakat yaşayanlar hakkında onlar ölünceye dek istiğfarda bulunmaktan nehyedilmemişlerdi. Daha sonra sahabe tarafından 'İbrahim babası yaşıyorken onun için istiğfarda bulunmuş, fakat ölünce onun için istiğfardan vaz geçmişti.' şeklinde anlaşılan Tevbe, 9/114. âyeti indirilmiştir.[424] İlgili bir diğer rivayet de yine İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Buna göre ashabtan bazı kimseler Hz. Peygamber'e 'Yâ Resûlellah, babalarımız içinde komşulara iyilikte bulunan, akrabalık ilişkilerine önem verenler vardı. Onlar için istiğfarda bulunabilir miyiz?' diye sormuşlar, bunun üzerine Allah Teâlâ mezkur âyeti (9/113) indirmiştir.[425]

Suyutî, -kimler tarafından ileri sürüldüğünü tasrih etmeksizin- Ebeveyn aleyhinde görünen bu rivayetleri senet ve metin açısından ele alarak eleştirmiştir. Suyutî'ye göre bu konuda rivayet edilenlerin çoğu zayıftır. Ona göre Hz. Peygamber'e annesi için istiğfar etmesine izin verilmediğini bildiren hadis ile özellikle Müslim'in Enes hadisi hariç sahih değildir. Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanlara

422 Suyûtî, a.g.e., IV, 301-302.
423 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 1022; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 393; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 300. İbnü'l-Arabî, bu rivayetin konuyla ilgili rivayetlerin en zayıfı olduğu kanaatindedir. (İbnü'l-Arabî, a.g.e., II, 1022.)
424 İbn Kesîr, a.g.e., II, 394; Suyûtî, a.g.e.., IV, 300.
425 İbnü'l-Arabî, a.g.e., II, 1022.

göre Tevbe suresindeki mezkur âyetlerle ilgili olarak Hz. Peygamber'in annesi veya amcası Ebû Talib ya da diğer zikredilen bütün bu birbiriyle çelişkili rivayetlerin[426] hiç birisi kesinlik ve tahsis ifade etmezler. Abdülahad Nûrî de bunu açıkça ifade etmiştir. Dolayısıyla âyetin nüzul sebebini Ebeveyne tahsis etmek doğru değildir. Ancak yine de mezkur âyetin nüzul sebebi, Ebeveyn-i Resul'e tahsis olunacaksa, bu takdirde âyetin hükmünün fetret ehli hakkındaki âyetlerle mensuh olması lazım gelir. Üstelik Mâtürîdîyye'ye göre, fetret ehli, müşrik de mümin de değillerse; Eş'ariyye'ye göre ise müşrik olsalar bile, mezkur iki âyetin (2/119 ile 9/113) hükmünün fetret ehlinin dinî durumuna delâlet eden âyetlerle[427] mensuh olması gerekir. Hiç kimse bu iki âyetten (2/119 ile 9/113) sadece birinin mensuh olduğunu söylememiştir. Binaenaleyh bu âyetlerin Ebeveyn-i Resûl hakkında nazil olmadıkları ortaya çıkar.[428]

2 - Hz. Peygamber'in Cehennemliklerden Sorumlu Olmadığını Bildiren Rivayetle İlgili Eleştiriler

Ebeveynin mümin olmadığını ileri sürenlerin delillerinden birisi *"Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin."*[429] anlamıdaki âyet ile bu âyetin nüzul sebebi olarak gösterilen Hz. Peygamber'in "Keşke anam-babam ne yaptılar, bilebilseydim." ifadesidir. Ne var ki bir önceki âyet gibi Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu benimseyenler, âyetin bu nüzul sebebine yönelik bazı eleştiriler yöneltmişlerdir. Mesela Abdülkâhir Cürcânî'nin naklettiğine göre muhakkik âlimlerin görüşü şöyledir: Bir hususta muhtelif rivayetler bulunduğunda mümkün oldukça onların arasının telif edilmesi gerekir. Âyet bir şahıs hakkında nazil olsa bile anlamının umumî olduğunda icma vardır. Muteber olan nüzul sebebinin hususi oluşu değil, lafzın umumî oluşudur. Binaenaleyh âyette geçen 'müşrikler' ve 'ulu'l-kurbâ' lafızları umumidir. Sadece anne-

---

426 Âyetin nüzul sebepleriyle ilgili olarak bir kısmı Buhârî ve Müslim rivayetleri olan rivayetler için bk. Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 176-178, 227-228.

427 bk. el-İsrâ, 17/15; el-Kasas, 28/59; Tâhâ, 20/134; eş-Şuarâ, 26/208; Fâtır, 35/37.

428 Abdülahad Nûrî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 303a- 304a.

429 el-Bakara, 2/119.

babayı değil, onlarla birlikte amcayı ve daha başkalarını da kapsar.[430] Dolayısıyla âyeti Ebeveyn'e tahsis etmek doğru değildir.

Suyutî'ye göre Hz. Peygamber'in "Keşke anam babam ne yaptılar bilebilseydim." dediği rivayet, muteber hadis kaynaklarında tahriç edilmemiştir. Sadece bazı tefsirlerde kendisiyle ihticac edilmeyen munkatı' senetle nakledilmiştir. Ayrıca âyetle ilgili bu nüzul sebebi usûl, belağat ve beyan açısından kabul edilemez. Zira hadis usulüne göre sebebi nüzulün hükmü, merfu hadis hükmündedir; bu yüzden sebebi nüzullerde ancak muttasıl sahih isnadla gelen rivayetler kabul edilir, zayıf ve maktû olanlar edilmez. Mezkur sebebi nüzul ise muttasıl sahih isnadla hiç bilinmemektedir. Şayet bu zayıf rivayete dayanarak Ebeveyn'in azap içinde olduklarına hükmedilecekse bu takdirde Ebeveyn'in necatına işaret eden sıhhat açısından buna denk rivayetleri kabul daha uygun olacaktır. Zira bu hususta Ebeveyn'in cehennemlik olduğu düşüncesine yapışmaktansa cennetlik olduğuna sarılmak daha isabetli olsa gerektir. İlaveten mezkur âyetin siyak ve sibakına göre bu âyetler bütünü, Yahudiler ve ehl-i kitap hakkındadır. Âyetler arasındaki münasebet açısından bakıldığında âyetteki *"ashabu'l-cehîm"*den kasdedilenin de Ehl-i kitabın kafirleri olduğu anlaşılmaktadır. Zira âyetteki çok şiddetli ateş anlamındaki "cehîm" isminin cehennemin isimlerinden olduğu malumdur. Ayrıca 'cehîm', *"cehennemin yedi kapısı/tabakası vardır."*[431] anlamındaki âyetin tefsirinde belirtildiğine göre cehennem tabakalarından birinin adıdır ve Ebû Cehil orada olacaktır. Bu noktada âyet, azabının hafifletilmesi konumunda bulunanlar için değil, cehennemin bu derekesinde Ebû Cehil gibi küfrü ve inkarı açık, hak dine karşı mücadele eden kafirler hakkındadır. Nitekim - şayet sahih ise- Ebû Talib'in Hz. Peygamber'e olan yakınlığı ve yapmış olduğu iyilikler sebebiyle en hafif cehennem azabına maruz kalacağı bildirilmiştir. İslamî dönemi idrak etmiş, uzun ömür yaşamış ve Resûlullah'ın (s.a.v) davetine icabet etmediği halde, sırf Hz. Peygamber'e

430 Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak*, s. 84-85.
431 el-Hicr, 15/44.

olan yakınlık ve O'na yaptığı iyilikler sebebiyle Ebû Talib'in cehennem azabı hafifletileceğine göre fetret döneminde yaşamış ve bu yüzden hak dini inkar içinde bulunmayan, üstelik Hz. Peygamber'in ana-babası olduğu için O'nun üzerinde hakları bulunan ve çok genç yaşlarda vefat eden Ebeveyn'in, en şedid kafirler için hazırlanmış olan 'cehîm' cehenneminde olması uygun olmaz. Buradan âyeteki "ashabu'l-cehîm" in Ebeveyn'i tasvir etmediği, Ehl-i Kitab'tan olan kafirleri kasdettiği anlaşılmaktadır.[432]

Abdülahad Nûrî de (2/119.) âyetin nüzul sebebine ilişkin Hz. Peygamber'in "Keşke anam-babam ne yaptılar bir bilseydim." dediği rivayetine karşı çıkarak Suyutî, Ebüssuud Efendi (ö.982/1574) gibi âlimlerin açıklamalarıyla cevap vermiştir. Suyutî, sebebi nüzul olarak zikredilen söz konusu hadisin mu'dal[433] ve isnadının zayıf olduğunu söylemiş; Ebüssuud âyetin nazmının, 'Hz. Peygamber'in, anne-babasının durumunu bilmek istemekten yasaklanması, onların küfrünü gösterir' şeklindeki bir anlayışı desteklemediğini ifade etmiştir.[434] Abdülahad Nûrî Ebeveyn'le ilgili mezkur nüzul sebebi doğru olsa bile âyetin kesinlikle Ebeveyn'in küfrüne delâlet etmediği kanaatindedir. Zira ona göre insanın cehennemde olması, kafir olduğuna delâlet etmez. Mesela Beydâvî ve Ebüssuud'un *"O alevli bir ateşte yanacak."*[435] anlamındaki âyetin tefsirinde Ebû Leheb hakkında bile 'âyette Ebû Leheb'in imansız olduğuna dair bir delil yoktur; çünkü onun küfründen dolayı değil, fısk ve günahlarından dolayı cehenneme atılması muhtemeldir.'[436] demişlerdir. Bu itibarla Ebeveyn'in cehennemde olması imansızlık günahı dışındaki günahlar sebebiyle olması mümkündür.[437]

432 Suyûtî, *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 50-51; a. mlf. *el-Makâmatu's-sündisiyye*, s. 17-19.
433 Mu'dal hadis, zayıf hadis çeşitlerinden biri olup senedinden peşpeşe iki veya daha fazla ravînin düştüğü hadise denilmektedir. O, bu niteliğiyle yine zayıf hadis çeşitlerinden biri olan munkatı' hadisten daha kapalı ve müphemdir. bk. Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (trc. M.Yaşar Kandemir), s. 141, DİB. Yay. Ank., 1973.
434 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 271; Ebüsssuud Ef., *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I, 152; Beyrut, ts.
435 et-Tebbet, 111/3.
436 Beydavî, a.g.e., VI, 599; Ebüssuud Ef., a.g.e., IX, 211.
437 Abdülahad Nûrî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 303a.

B- EBEVEYN ALEYHİNE OLDUĞU İDDİA EDİLEN RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1 - Hz. Peygamber'e Annesi İçin Af Dilemesine İzin Verilmediği Rivayetine İlişkin Eleştiriler

Ebeveynin ehl-i necat olmadığını kabul edenlerin delillerinden bazıları da Ebeveyn'in aleyhinde görünen 'kütüb-i sitte'de de geçen bazı hadislerdir. Bu hadisler, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu benimseyenler tarafından hem senet ve metin hem de hadis usulü açısından değerlendirilerek eleştirilmiştir. Söz konusu rivayetlerden bir kısmı Tevbe suresi (9/113-114.) âyetin nüzul sebebiyle ilgili nakledilen Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) annesi Âmine hakkında istiğfar etmesine izin verilmediğiyle ilgili rivayetlerdir.[438] Suyutî, *el-Makâmâtü's-sündüsiyye'* de Ebeveyn'in aleyhinde görünen bu rivayetleri toplamış ve yaptığı araştırma sonucu bunların çoğunun senet açısından zayıf veya illetli olduğunu tesbit etmiştir. Onlardan sahih olanlarının ise neshedilmiş veya ehl-i necat olduğuna delâlet eden rivayetlere aykırı olduğuna ve bu yüzden üsûl kaidesince aleyhde olanların değil, leyhde olanların tercih edilmesi gerektiğine hükmetmiştir.[439]

Suyutî özellikle Hz. Peygamber'in annesi için istiğfardan men edildiğini bildiren Büreyde hadisini senet açısından eleştirerek, bu rivayetin farklı birkaç kanalı olduğunu, bunların hepsinin bir takım illetleri bulunduğunu[440] söyleyerek bu rivayete güvenilemeyeceğini

---

438 Müslim, *"Cenâiz"*, 105, 106, 108; Tirmizî, *"Cenâiz"*, 60; Ebû Dâvûd, *"Cenâiz"*, 77; Nesâî, *"Cenâiz"*, 101; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 441; V, 356. (İbn Sa'd, İbn Büreyde'nin babasından naklettiği haberin yanlış olduğunu, çünkü Hz. Peygamber'in annesinin mezarının Mekke'de değil, Ebva'da olduğunu açıklamıştır. (İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-kübrâ*, I, 116-117) Bezzar'ın Büreyde'den naklettiği haberde ise Hz. Peygamber annesi için istiğfarda bulunmak isteyince Cebrâil gelerek Resulullah'ın (s.a.v) göğsüne vurmuş ve 'müşrik kimse için istiğfarda bulunma' diye uyarmış, bunun üzerine Hz. Peygamber üzgün bir halde geri dönmüştür. (Süheylî, *er-Ravzu'l-Ünf*, II, 185.)

439 Suyûtî, *el-Makâmâtu's-sündisiyye*, s. 19.

440 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 18-19. Büreyde hadisinin çeşitli tarikleri bulunmaktadır. İbn Sa'd ve İbn Şahin rivayetlerinde 'Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiği zaman, bir kabrin

belirtmiştir. Mesela İbn Sa'd ve İbn Şahin'in tahriç ettiği Büreyde rivayetine göre 'Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince bir kabir yanına gitmiş ve oturup dua etmiş...' ravi farklı lafızlarla benzer hadisi rivayet etmiştir. İbn Şahin de ise 'Hz. Peyamber Mekke'ye geldiğinde bir mezara benzer bir şeyin yanına geldi…' ifadesiyle hadisin bir benzerini nakletmiştir. Taberî'nin başka kanaldan rivayetine göre ise Hz. Peygamber Mekke'ye geldiğinde, annesi için istiğfarda bulunmaya izin verileceğini umarak güneş tepeden kızdırıncaya kadar mezarın yanında kaldı, bunun üzerine (9/113.) âyeti indi, denilmektedir. Suyutî'ye göre mezkur muhalefetten dolayı bu rivayet de illetlidir. Suyutî'nin bütün bunlardan sonra çıkardığı sonuç şudur. 'Hz. Peygamber'e annesi için istiğfara izin verilmediğini bildiren bu hadisin bütün tarikleri senet açısından illetlidir. Ancak istiğfardan

---

yanına gelip oturduğu' bildirilmiş ve hadisin benzeri zikredilmiş; İbn Şahin'in naklettiği bir başka tarikde 'Hz. Peygamber Mekke'ye geldiği zaman bir mezar şeklinde bir şeyin yanına geldi.' ifadesi kaydedilmiştir. İbn Cerir'in naklettiği hadiste ise 'Hz. Peygamber, Mekke'ye geldiği zaman onun için istiğfar etme izni kendisine verilir ümidiyle güneş kızdırıncaya kadar annesinin mezarı başında durdu, sonra da mezkur âyet indi.' ifadesi bulunmaktadır. Suyutî'ye göre Büreyde hadisinin her üç tariki de mezkur iki illetle özürlüdür. Buna ilaveten İbn Sa'd'ın belirttiği bir illeti daha bulunmaktadır. İbn Sa'd'a göre bu bir hatadır; çünkü Hz. Peygamber'in annesinin mezarı Mekke'de değil, Ebva'da dır. (Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 18-19.) Beyhakî'nin Süfyan es-Sevrî tarikiyle İbn Büreyde ve onun babasından nakledilen benzer hadise göre Hz. Peygamber annesinin mezarı başında ağlayınca Hz. Ömer, kendisine niçin ağladığını sormuş Hz. Peygamber de şöyle cevap vermiştir: "Bu kabir, Âmine binti Vehb'in mezarıdır. Rabbimden onun mezarını ziyaret etmek için izin istedim bana izin verdi. Ona istiğfar etmek için izin istedim, beni reddetti. Bunu üzerine ona karşı olan merhamet beni bürüdü de bu yüzden ağladım." (Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 189; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 236.) Ahmet b. Hanbel'in Büreyde ve onun babasından gelen bir hadise göre Hz. Peygamber, Büreyde'nin babasının da içinde bulunduğu bir grupla birlikte yola çıkmışlar, Veddân denilen yere gelince Hz. Peygamber onlara kendisi dönünceye dek yerlerinde kalmalarını emretmiş, yanlarından ayrılmış, bir müddet sonra üzüntülü bir halde yanlarına geri dönünce şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki ben Muhammed'in annesinin mezarına uğradım ve Rabbimden onun için şefaatte bulunmayı istedim, fakat Allah beni bundan nehyetti." (İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 236.) Taberî'nin 'Alkama b. Mirsed kanalıyla yine İbn Büreyde'nin babasından rivayet ettiği başka bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke'ye geldiğinde işaretli bir mezarın yanına gitip oturmuş ve mezarın başında bir şeyler söyledikten sonra gözü yaşlı bir halde ayağa kalkmış; orada bulunanlar 'Yâ Resûlellah biz ne yaptığını gördük' diyerek bu durumu sormuşlar, bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Rabbimden annemin mezarını ziyeret etmek için izin istedim bana izin verdi. Sonra onun hakkında istiğfarda bulunmak için izin istedim, fakat bana izin vermedi." Burada bu olaydan sonra Tevbe suresindeki mezkur ayetin indirildiği zikredilmemektedir.(İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 393)

nehyeden âyetin nüzul sebebine ilişkin nakledilen kıssaya gelince bununla, Ebû Talib hakkında olduğunu ifade eden rivayetleri cem etmek yine de mümkündür. Suyutî'ye göre Hz. Peygamber'in annesinin kabrini ziyaret ve istiğfardan menle ilgili hadisinin tariklerinin en sahihi, Hakim'in tahriç ettiği ve Şeyhayn'ın şartına göre sahih bulduğu Büreyde hadisidir. Bu rivayette Büreyde 'Hz. Peygamber bin kişilik bir toplulukla birlikte annesinin mezarının ziyaret etti. Hz. Peygamber'in o günden daha çok ağladığı görülmedi.' demiştir. Suyutî'ye göre işte hadisin bu kadarının hiçbir illeti yoktur ve bu kadarının da sahih hadislerden her hangi birine muhalefeti söz konusu olmadığı gibi bu rivayette Hz. Peygamber'in, annesi için istiğfardan men edilmesi de söz konusu değildir. Zira insanın kabir ziyareti sırasında azap edilmesi gibi bir sebeb olmaksızın sırf şefkat ve rikkatten dolayı ağlaması mümkündür.[441] Suyutî belli ki değerini azaltmak düşüncesiyle Hz. Peygamber'in annesinin kabrini ziyaret ve onun için istiğfarda bulunma talebiyle ilgili hadisinin kütüb-ü sitte imamları tarafından tahriç edilmediğine vurgu yapmış; bunu sadece Hakim'in İbn Mes'ûd'dan; Ahmed b. Hanbel'in Büreyde'den; Taberânî'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiklerini; Zehebî'nin de bu rivayeti başka tarikle gelmesi sebebiyle sahih kabul ettiğini belirtmiştir.[442]

Hz. Peygamber'e annesi için istiğfar etmesine izin verilmediğiyle ilgili Abdullah b. Mes'ûd haberi[443] de eleştirilmiştir. Suyûtî'nin

---

441 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 19.

442 Suyutî, a.g.e., s. 17.

443 Bu habere göre, Abdullah b. Mes'ûd'un da bulunduğu bir grup sahabeyle birlikte Hz. Peygamber mezarları ziyaret etmek üzere dışarı çıkmış. Hz. Peygamber mezarların arasından geçerek sonunda bir mezarın yanına gelip oturmuş ve uzun süre duada bulunup yüksek sesle ağlamış; Resûlullah'ın ağlamasıyla orada bulunanlar da ağlamışlar. Hz. Peygamber ayağa kalkıp onlara doğru gelince Hz. Ömer kalkıp karşılamış ve 'Yâ Resûlellah sizi ağlatan nedir? Biz de sizin ağlamanızla ağladık ve korktuk' demiş. Resûl-i Ekrem, yanlarına gelip oturunca 'Ağlamam sizi korkuttu mu?' diye sormuş, ashab da 'evet' diye cevap vermişler; bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: "Beni dua ederken gördüğünüz kabir annem Âmine binti Vehb'in mezarıdır. Rabbimden onu ziyaret etmek için izin istedim, bana izin verdi. Ona istiğfarda bulunmak için izin istedim, fakat bana izin vermedi. Sonra Allah, bana (Tevbe, 9/113-114) âyetlerini indirdi. Bu yüzden bir çocuğun validesi için olan sevgi ve merhameti beni tuttu. Beni ağlatan işte buydu.' buyurmuştur.(Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 189-190; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 393; a. mlf. *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 236-237) İbn Ebî Hatim'in başka tarikle zikrettiği Abdullah b. Mes'ûd hadisinde

beyanına göre, Hakim (ö. 405/1014), İbn Mes'ûd hadisini sahih kabul etmiş; Zehebî (ö.748/1348) ise Hakim'in kanaatini paylaşmamış ve senetteki Eyyüb b. Hennâî'nin zayıf kabul edildiğini söylemiştir. Suyutî'ye göre bu durum hadisin sıhhatini yaralamaktadır. Ayrıca Suyutî'ye göre hadiste ikinci bir illet vardır. Bu kusur da bu rivayetin, Buhârî'de ve diğerlerinde bulunan ve bu âyetin Ebû Talib hakkında nazil olduğunu bildiren sahih rivayetlere aykırı olmasıdır. Üstelik Tirmizî ve diğer bazı hadis kaynaklarında bu âyetin nüzul sebebine ilişkin başka rivayetler de bulunmaktadır.[444]

Suyutî, Taberânî'nin tahriç ettiği Hz. Peygamber Tebük Gazesinden dönerken Asafan tepesinde bineğinden inip konakladığı ve annesinin mezarının yanına gidip dua ettiğini ve kendisine annesi için istiğfarda bulunmasına izin verilmediğini bildiren İbn Abbas hadisini de iki illeti bulunmakla eleştirmiştir. Birinci illlet, âyetin nüzul sebebinin Ebû Talib hakkında olduğunu bildiren Buharî ve diğer rivayetlere aykırı olması; ikincisi isnadının zayıf olmasıdır.[445]

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) Ebeveyn'in diriltilip iman ettiklerini bildiren rivayete Kur'an ve icmaya aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkan İbn Dihye'yi eleştirmiş, bunun Hz. Peygamber'e özgü bir keramet ve hasais olarak aklen ve şeran mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu ihya olayının Hz. Peygamber'e has bir hasais olduğuna bir örnek olarak güneşin battıktan sonra tekrar geri yükselmesi böylelikle Hz. Peygamber'in ikindi namazını eda etmesini örnek göstermiştir.[446] İbnü'l-Cezerî Ebeveyn aleyhinde görünen Hz. Peygamber'e annesi için istiğfarda bulunmasına izin verilmemesini de değerlendirmiştir. İbnü'l-Cezerî'ye göre bu olay ya annesinin diriltilip iman etmesinden önce olmuştur yada hikmet ve maslahat is-

---

şu ifadeler bulunmaktadır: "…Rabbimden, ona dua etmek için izin istedim, fakat bana izin vermedi ve bana (Tevbe,7/113) âyetini indirdi. Bunun üzerine bir evladın validesine karşı duyduğu şeffat beni de bürüdü. Ben sizi kabirleri ziyeret etmekten yasaklamıştım. Şimdi onları ziyaret ediniz. Zira onlar âhireti hatırlatır." (İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 393)

444 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 17-18.

445 Suyutî, a.g.e., s. 19.

446 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 10a-b.

tiğfarın Hz. Peygamber'in annesinin durumunu öğrendiği tam bu vakte kadar tehir etmesini gerektirmiştir.[447] İbn Hacer el-Heytemî (ö.974/1567) de İbnü'l-Cezerî'nin bu açıklama tarzına aynen katılmıştır.[448] Ayrıca İbn Hacer, 'Ebeveyn'in fetret ehlinden olduğu kabul edildiğine göre onların diriltilip iman etmelerinin ne lüzumu vardır?' şeklindeki bir itiraza şöyle cevap vermiştir: Bunun faydası, fetret ehli için söz konusu olmayan bir kemâlin onlara ihsan edilmesidir. Zira fetret ehlinin nihaî durumları sırf ebedî azaptan kurtulmak suretiyle Müslümanlara dahil edilmekten ibarettir. Halbuki sevaplarla cennette çok yüce mertebelere ulaşmak fetret ehli için söz konusu değildir. Ebeveyn'e ise iman etmek meziyeti ihsan edilmekle onların şerefleri artmış ve bu sayede üstün mertebelere yükselmişlerdir.'[449]

Suyutî (ö. 911/1505) Hz. Peygamber'in anne ve babası ile ilgili birbirleriyle çelişkili rivayetleri hadis usülü açısından da değerlendirmiştir. Buna göre daha makbul (ercah) diğer deliller bir sahih hadise aykırı olduğu zaman, bu delillerin o sahih hadise tercih edilmesi ve o hadisin tevili zorunludur. Hz. Peygamber'e annesi için istiğfarda bulunmasına izin verilmemesi olayı, bu prensibe göre değerlendirilir. Ayrıca istiğfara izin verilmemeyle ilgili rivayetle amel etmemeyi gerektiren başka bir hususun olması da mümkündür. Mesela İslam'ın başlarında geride ödeyecek kadar bir mal bırakmadan borçlu olarak ölen bir müslümanın cenaze namazının kılınması yasaklanmış; daha sonra bu hüküm kaldırılmıştır. Bunun gibi de önceleri küfrün dışında başka günahlar veya haklar sebebiyle Hz. Peygamber'e annesi hakkında istiğfarda bulunmasına izin verilmemiş olması da mümkündür. [450]

Suyutî bu istiğfara izin verilmeme rivayetini metin açısından da değerlendirmiştir. Bu doğrultuda Suyûtî'ye göre, Hz. Peygamber'e annesi için istiğfar etmesine izin verilmemesinden Âmine'nin küfrü

447 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 11a.
448 İbn Hacer, *Şerhu'l-Hemziyye*, s. 21.
449 İbn Hacer, a.g.e., a.y.
450 Suyûtî, *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 57.

gerekmez, bu izn vermeme başka sebepten dolayıda olabilir. Bu şu duruma benzemektedir: İslam'ın başlarında borçlu olarak ölen ve geriye ödeyebilecek mal bırakmayan müslümanın cenaze namazı kılınmıyordu. Çünkü Hz. Peygamber'in bir Müslüman için duası anında kabul edilir. Hz. Peygamber kimin cenaze namazı kılar ve arkasından bağışlanması için dua ederse o kişi cennette vasıl olur. Halbuki borçlu kimse, "müminin canı, borcu ödeninceye dek muallaktadır."[451] hadisinin delâletiyle borcu ödeninceye dek mahkum ve mahpustur. Hz. Peygamber'in annesinin de küfrün dışında başka günahlardan dolayı berzah aleminde mahpus durumda olması mümkündür.[452]

Abdülahad Nuri'nin beyanına göre Hz. Peygamber'in annesiyle ilgili istiğfardan men hadisi hakkında bazı âlimler bu rivayetin diğer sahih hadislerle çeliştiği için müevvel olduğunu, bazıları da ilgili âyet ve hadislerle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Mensuh olduğuyla alakalı olarak Hz. Aişe (ö.58/678) hadisi delil gösterilmiştir. Nitekim Ebû Bekir el-Bağdadî (ö.463/1071)ve Süheylî (ö. 581/1186) Kurtubî 'nin (ö.671/1273) Hz. Aişe'den naklettiklerine göre Resulullah (s.a.v) Rabbinden anne ve babasının diriltmesini istemiş, Allah (c.c) da onları diriltmiş, onlar da Resulullah'a iman etmiş, sonra tekrar vefat etmişlerdir. Kurtubî'nin dediğine göre bu hadis, Hz. Peygamber'e annesi için istiğfarda bulunmasına izin verilmediğini bildiren hadisten sonradır. Çünkü bu olay Veda Haccı esnasında vuku bulmuştur. İbn Şahin ve Süheylî gibi âlimler ise bu yüzden ihya hadisinin, istiğfardan men hadisini neshettiğine hükmetmişlerdir.[453]

---

451 Söz konusu hadis şudur: "Nefsu'l-mümini mu'allakatun bi deynihi hatta yukzâ".

452 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne* s. 24; Vecdi Ahmed, *Ravzatu's-safâ fî Vâlideyi'l-Mustafa*, vr. 109b-110a, Süleymaniye Ktp. , Bağdatlı Vehbi, 115.

453 Ebû Hafs Osman b. Şahin, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, s. 284, (nşr. Ali Muhammed Mu'avviz-Adil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut, 1412/1992; Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünf*, II, 187-188; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 15-17; Suyutî, *Mesâlikü'l-hünefâ*, s. 63-64; Abdülahad Nûrî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 298b-299a. İbn Kesîr, Hz. Aişe'ye nispet edilen Ebeveyn'in ihyası hadisinin 'münker' olduğunu söylemiş; Süheylî'nin de bu haberi nakletmesine rağmen senette meçhullerin bulunduğunu belirttiğini bildirmiştir. (İbn Kesîr, a.g.e., I, 239)

İlaveten Süheylî, Suyutî, İbnü'l-Cezzar ve İbnü'l-Hatib gibi âlimler Ebeveyn aleyhinde görülen mezkur iki hadis ve benzerlerinin fetret ehlinin dinî durumuna delâlet eden âyet ve hadislerle[454] mensuh olduğuna da hükmetmişlerdir.[455]

Kamil Miras ise ilgili rivayeti metin açısından benzer şekilde şöyle değerlendirmiştir: 'istiğfar için Hz. Peygamber'e izin verilmemesi annesinin müşrik olmasını gerektirmez. Zira istiğfar, günahkarın günah ve hatalarından dolayı sorumlu tutulup cezalandırılmaması için Allah'a dudan ibarettir. Bütün hayatı cahiliyye döneminde geçen ve aziz Oğlu'nun (s.a.v) risaletini idrak etme şerefinden mahrum bulunan bir annenin ise her hangi bir günah ve kusuru olabilir mi ki bunlardan muaheze imkan ve ihtimaline binaen istiğfarı gerektirsin? İşte bu yüzden taraf-ı ilahîden istiğfara lüzum görülmemiş ve yalnız kabirini ziyarete izin verilmiştir. Hz. Peygamber'in ağlaması da annesinin kabirde azap gördüğüne ve bu azabın da şirk ve diğer günahların neticesi olduğunu zannetmek de yanlıştır. Bu hususta hatıra ilk gelen, Hz. Peygamber'in, annesinin oğlunun (s.a.v) bu feyz ve saadet günlerini görememesinden mütehassis ve müteessir olmasıdır. Nitekim Beyhakî'nin Büreyde'den rivayetinde Hz. Ömer'in Resulullah'a 'niçin bu kadar ağlıyorsunuz?' diye sorması üzerine, Hz. Peygamber'in "Onun rikkati beni bürüde de bu yüzden ağladım." demiş olması da bu hususu teyit etmektedir. Hülasa Müslim'in (Ebu Hureyre hadisi) rivayetinden Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) annesi için istiğfarda bulunmasına izin verilmemesi, onun küfründen ve kafire istiğfar caiz olmamasından dolayı değildir; bu hadisten böyle bir sonuç çıkarılması doğru sayılmaz.[456]

---

454 İlgili âyetler için bk. el-İsrâ, 17/15; el-Kasas, 28/59; Tâhâ, 20/134; eş-Şuarâ, 26/208; Fâtır, 35/37; İlgili hadisler için bk. Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 5-6; a. mlf. *ed-Dürecü'l-münîfe*, s. 3-4.

455 Suyutî, *Mesâlikü'l-hünefâ*, s. 3-5; a. mlf. *ed-Dürecü'l-münîfe*, s. 2-3; Abdülahad Nûrî , *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 299a-b-300a.

456 Kamil Miras, a.g.e., IV, 536.

2- Hz. Peygamber'in Babası Aleyhinde Görülen Rivayete Yönelik Eleştiriler

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu benimseyenler, Ebeveyn'in aleyhinde hüküm verenler tarafından delil olarak sunulan Hz. Peygamber'in babası Abdulah aleyhindeki Müslim'in Enes b. Malik[457] rivayetine yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. Müslim bu rivayeti 'Küfür üzere ölenin cehennemde olduğunu, hiçbir şefaate nail olamayacağını ve mukarreblerin akrabalığının kendisine fayda sağlamayacağını beyan' adlı bölümde birinci hadis olarak zikretmiştir. Müslim'in bu tutumu, onun Hz. Peygamber'in babasının da bab isminde belirtilen olumsuz hükme dahil olduğu kanaatini açıkça yansıtmaktadır.

Suyutî, Müslim hadisini senet ve metin açılarından incelemiş ve çok önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Suyutî'ye göre bu hadisin isnat ve metin açısından iki illetli vardır. Senetteki illete gelince buna göre bu hadisin üç farklı rivayet yolu bulunmaktadır. Birinci rivayet, Hammad b. Seleme -Sabit -Enes b. Malik silsilesiyle gelen Müslim'in rivayetidir. Bu hadiste Müslim, Buhârî'den ayrı kalarak teferrüd etmiştir. Müslim'in münferit hadisleri hakkında eleştiriler yapılmıştır. Bu hadis de onlardan biridir. Senetteki Hammad hakkında Buhârî sükut etmiş ve Sahih'inde ondan hiçbir hadis rivayet etmemiştir. Ayrıca Suyûtî, Hammad'ı eleştiren hadis âlimlerinden bazı örnekler vermiştir.[458] İkinci rivayet, Ma'mer –Sabit -Enes kanalıyla gelen rivayettir. Ma'mer rivayetinde ise Müslim'in Hammad rivayetinde bulunan "Benim babam ve senin baban cehennemdedir." cümlesi bulunmamakta, aksine burada Hz. Peygamber'in "ne zaman bir kafirin kabrine rastlarsan onu cehennemle

---

457 Enes (r.a) rivayetine göre bir adam Hz. Peygamber'e 'Yâ Resûllellah, benim babam nerede?' diye sormuş, Resulullah (s.a.v) de "cehennemdedir." diye cevap vermiş, adam dönüp giderken Hz. Peygamber onu çağırtarak "Benim babam ve senin baban cehennemdedir." buyurmuştur. (Müslim, *"İman"*, 347; Ebû Dâvûd, *"Sünne"*, 17.)

458 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 39-40.

müjdele." dediği kaydedilmektedir. Bu rivayete göre ise bu ifade umumî bir beyan olduğu için Resûlullah'ın (s.a.v) babasını kapsamaz. Suyûtî'nin beyanına göre Hz. Peygamber'in babasının durumuyla ilgili mezkur iki rivayetten Ma'mer'in rivayeti Hammad'ınkinden daha güçlü ve ihticaca daha uygundur. Çünkü Ma'mer, nakd-i rical bakımından Hammad'dan daha üstündür. Ma'mer'in hıfzı ve zabtı övülmüş, rivayetlerinin hiç biri muhaddisler tarafından red ve inkar edilmemiştir. Üstelik bu rivayetleri bir çoğunun tahricinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Hammad ise hıfz yönünden tenkit edilmiş, rivayetleri arasında münker hadisler bulunmuştur. Ayrıca üvey kızının kendi fikirlerini gizlice Hammad'ın kitaplarına yazdığı ithamıyla ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Bu yüzden Buhârî, Hammad'dan hiç hadis rivayet etmemiştir. Müslim'in naklettiği rivayet ise yalnız Sabit'e münhasırdır.[459] Üçüncü rivayet, isnadı Şeyhayn şartına göre sahih olan Sa'd b. Ebî Vakkas'tan gelen rivayettir. Bu rivayet, Ma'mer rivayetindeki aynı lafız ile nakledilmiştir ve Ma'mer rivayetini desteklemektedir. Dikkati çeken bir başka husus ise bu hadisin Taberânî (ö.360/971) ve Beyhakî (ö.458/1066) rivayetlerinde babası hakkında soru soran bu kişinin daha sonra müslüman olduğu ve müslüman olduktan sonra 'Resûlullah (s.a.v) bana öyle meşakkatli bir iş yükledi ki bir kafirin mezarına her rastladığımda onu ancak cehennemle müjdelerim' dediği kaydedilmiştir. Böylece mezkur arabın Müslüman olduktan sonra yerine getirilmesi gereken vacip bir emir olarak bildirdiği bu umumî lafız, yerine getirilmesi zorunlu bir emirdir. Eğer Resûlulah'ın (s.a.v) cevabı Hammad rivayetindeki gibi olsaydı, onda yerine getirilmesi gereken kafir mezarlarına rastladığında onları cehennemle müjdeleme emri bulunmazdı. Öyle anlaşılmaktadır ki Hammad, rivayetinde ravi kendi anlayış ve idrakine göre hadisi mânâ ci-

459 Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 54-55.

hetiyle naklederken tasarrufta bulunmuştur.[460] Suyuti'ye göre Sa'd b. Ebî Vakkas hadisi sahihtir ve bundan şu hususlar anlaşılmaktadır:

a) Bu hadiste soran kimsenin bir arap köylüsü olduğu açıklanmaktadır. Adamın köylü olması, Hz. Peygamber'in onun hakkında fitneye düşmesi ve irtidat etmesi korkusunun gerekçesidir/mazınnesidir.

b) Bu hadis, cevabın niçin müphem ve tevriyeli olduğunu açıklamaktadır. Çünkü bu cevaba göre Hz. Peygamber kendi babasının cehennemde olduğunu açıkça beyan etmemiştir.[461]

Hz. Peygamber'in babası Abdullah hakkındaki Müslim'in Enes hadisi senet açısından değerlendirildiği gibi metin açısından da çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bu yorumlar 'eb' kelimesinin kullanılışı, Hz. Peygamber'in adamın irtidat etmesinden endişe etmesi ve hadisin hükmünün neshedilmiş olması çerçevesinde toplanmaktadır. Mesela İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) Enes hadisinin anlaşılmasında bu üç ihtimal üzerinde durmuştur. Ona göre Enes hadisinde Hz. Peygamber 'ebî/babam' kelimesiyle ya mecaz olarak amcası Ebû Talib'i kast etmiştir ya adamın irtidat edebileceği endişesiyle onun gönlünü hoş tutmak ve rahatlatmak için söylemiştir; Hz. Peygamber'in bu sözü başlangıçta değil de sonra eklemesi, bu iki ihtimali desteklemektedir; ya da bu olay *"Biz bir peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz."*[462] anlamındaki âyet gönderilmeden önce meydana gelmiş olmalıdır. Bu takdirde âyet, hadisi neshetmiş olmaktadır. Bu bir ilk değildir ve Hz. Peygamber buna benzer durumlar yaşamıştır. Nitekim kendisine sorulması üzerine müşriklerin çocukla-

460 Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 56; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 42. (Ayrıca Sa 'd b. Ebî Vakkas hadisinin İbrahim b. Sa'd – Zührî- Salim- onun babası yoluyla gelen İbn Mace rivayeti de bulunmaktadır. Bu rivayete göre Bir Arap köylü Hz. Peygamber'e gelerek 'Yâ Resûlellah, Benim babam, akrabalık ilişkilerine değer verir, şöyle şöyle iyilikler yapardı. Şimdi benim babam nerede?' diye sormuş, Hz. Peygamber de "cehennemdedir." demiş, adam bu beyanda bir şeyler hissetmiş gibi durakladıktan sonra 'peki senin baban neredecir?' diye sormuş; o zaman Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ne zaman bir müşrik kabrine rastlarsan onu cehennemle müjdele." Bu bedevî sonraları Müslüman olmuş ve şöyle dermiş: 'Resûlullah (s.a.v) bana öyle meşakkatli bir iş yükledi ki ben bir kafirin mezarına her rastladığımda onu ancak cehennemle müjdelerim.' İbn Mâce, *"Cenâiz"*, 48.)

461 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 42.

462 el-İsrâ, 17/15.

rının babalarıyla birlikte cehennemlik olduklarını söylemiş, daha sonra bir başka kez sorulunca cennetlik olduklarını beyan buyurmuştur.[463] Nitekim Müslim şarihlerinden Muhammed b. Halîfe el-Übbî Hz. Peygamber'in burada ifadesini mutlak bırakmasına dikkat çekmiş ve 'Hz. Peygamber'in hüsn-ü ahlakından dolayı ma'siyetteki ortaklığı belirterek adamı teselli etmek istemiş olduğu için böyle dediğini' ileri sürmüştür.[464] Benzer şekilde Suyûtî'ye göre de Hz. Peygamber, soruyu soran adamın fitneye düşmesinden endişe ederek tevriye ile cevap vermiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu tür cevaplar verdiği olmuştur. Mesela bir adam kendisine kıyamet hakkında sorduğunda orada bulunanların yaşça en gencine bakmış ve şöyle cevap vermiştir: Şayet bunun ömrü yeterse kıyamet kopmadıkça ölmeyecek." buyurmuştur. Hadis alimlerinin açıklamasına göre burada Hz. Peygamber tevriyeli ifade de bulunmuştur. Hz. Peygamber, 'kıyametin ne zaman kopacağını bilmiyorum' dediğinde Arapların şüpheye düşmesinden endişe ederek böyle demiştir. Maksadı da şayet bu çocuğun ömrü çok uzun olursa burada hazır bulunanların kıyameti kopmadan yani burada bulunanlar ölmeden kendisi ölmeyecektir. İşte söz konusu senin ve benim babam cehennemdedir hadisi de böyledir. Üstelik bu hadis, lafzen değil, ravi tarafından mana olarak rivayet edilmiş ve bunda vehmetmiştir.[465] İbn Hacer el-Heytemî (ö.974/1567) de bu üç ihtimal konusunda İbnü'l-Cezerî'ye aynen katılmıştır.[466] Bir başka görüşe göre Hz. Peygamber buradaki 'ebî' sözüyle de mecazen amcası Ebû Leheb'i kast etmiştir. Allah da Ebû Leheb'in cehennemde olduğunu kesin bir şekilde bildirmiştir. Halbuki 'ebî' kelimesiyle, gerçek anlamda Hz. Peygamber'in babası kasdedildiği düşünüldüğünde Abdullah, İslam'î döneme yetişip ona karşı çıkmadığı halde Allah'ın Teâlâ'nın Ebeveyn'in cehemnemde olduklarını haber vermesi makul ve uy-

463 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr. 3b.
464 el-Übbî, *İkmâlu ikmâli'l-mu'allim*, I, 616-617, (nşr. Muhammed Salim Haşim), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1415/1994; Suyutî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 16.
467 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 41.
466 İbn Hacer, *Şerhu'l-Hemziyye*, s. 22.

gun değildir. Zira böyle bir şeyi bildirmede insanlara yarar bir şey yoktur. Bu noktada asıl fayda Hz. Peygamber'in davetine karşı çıkıp onu inkar eden müşrikleri zecr etmektir. Ebû Leheb ise Hz. Peygamber'e insanların en yakını olmasına rağmen Allah'a şirk koştuğu ve hakka davete karşı durduğu için Allah, onu cehennemle azaplandırmıştır. Uygun olan Resûlullah'ın bu hadisini bu şekilde anlamaktır.[467]

Suyûtî, mezkur değerlendirmeleri tasvip etmiş ve delillerle zenginleştirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in burada 'ebî' sözüyle mecazen amcası Ebû Talib'i kasdetmiş olduğuna ve Araplar arasında amcaya yaygın olarak baba denilmesine ilişkin olarak *"O zaman (Yakup) oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar da: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz..."*[468] anlamındaki âyeti delil göstermiştir. Âyette, Hz. Yakub'un amcası olduğu halde Hz. İsmail'e 'baba' denilmiştir. Ayrıca Mekkeli müşrikler, Ebû Talib'e gelip Hz. Peygamber'i kasdederek 'Oğluna söyle ilahlarımıza lanet etmekten vaz geçsin.' veya 'Oğlunu bize ver öldürelim, onun yerine bu oğlanı al.' diye teklifte bulunduklarında Hz. Peygamber'i Ebû Talib'in oğlu olarak nitelendirmişlerdir. Keza Ebu Talib, Hz. Peygamber henüz çocukken onu alıp Şam'a götürürken Rahib Bahîra ile karşılaşmış, Bahîra kendisine 'bu çocuk senin neyin oluyor?' diye sorduğunda Ebû Talib: 'Oğlumdur.' diye cevap vermiş; fakat Bahîra, 'hayır, bu çocuğun babası ölmüş olmalı' demiştir. Bütün bu örnekler Araplar arasında amcaya mecazen 'baba' denilmesinin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir.[469]

Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia edenlerin ileri sürdükleri gerekçelerden biri de Müslim şarihi Nevevî'nin (ö. 676/1277) Enes hadisi ile ilgili olarak söylediği 'bu hadis, fetret döneminde ölen

467 Abdurrahman el-Cezîrî, *ed-Da'vetü ilellâhi Teâlâ ve ehlü'l-fetre*, Mecelletü'l-ezher, c. VIII, sy. 9, s. 611, Kahire, 1937.
468 el-Bakara, 2/133.
469 Suyûtî, *Mesaliku'l-Hünefâ*, s. 58-59; Vecdi Ahmed, *Ravzatu's-safâ fî Vâlideyi'l-Mustafa*, vr. 107b-108a, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, 115.

putperest Arapların cehennem ehli olduğunu göstermektedir. Onların cehennemlik olmalarında hak din ulaşmadan önce sorumlu tutulmaları söz konusu olmaz; çünkü Hz. İbrahim'in dinî daveti kendilerine ulaşmıştır.' sözüdür. Bu görüşte olanlar Nevevî'nin bu hükmüne Ebeveyn'in de dahil olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Suyûtî onların bu tutumunu eleştirmiştir. Suyutî'ye göre Nevevi'nin bu hükümle Hz. Peygamber'in babasını kasdettiğini zannetmek hatadır. Aksine Nevevî, bu hükümle soruyu soranın babasını kasdettiği şeklinde anlaşılması gerekir. Yoksa Nevevi Hz. Peygamber'in babası hakkında sükut etmiştir.[470] Buna ilaveten Suyutî, 'Fetret ehlinin âhirette imtihan edilmedikçe cennetlik veya cehennemlik olduğuna hükmedilemeyecekse, bu takdirde Hz. Peygamber 'babam neredemdir?' sorusunu soran kimsenin babasının cehennemde olduğuna niçin hükmetmiştir?' şeklindeki bir soruya dört açıdan cevap verilebileceğini söylemektedir:

a) Bu hadis, fetret ehlinin âhirette imtihan edileceğini bildiren hadislerden öncedir ve bu itibarla da neshedilmiş olmaktadır.

b) Biz, fetret ehlinin baştan cehennemden kurtulduklarını değil, onların âhirette imtihan olacağını, itaat edenin cennete, etmeyenin cehenneme gireceğini söylüyoruz. Bu açıdan Hz. Peygamber'in soruyu soran adamın babasının âhiretteki imtihanda itaat etmeyeceğine, bu yüzden cehenneme gireceğine vakıf olmuş veya vahyedilmiş ve buna göre cevap vermiş olması mümkündür.

c) Soruyu soranın babasının Medine, Şam gibi beldelere gidip ehl-i kitapla görüşmüş ve böylelikle Hz. Musa ve Hz. İsa'nın dini kendisine ulaşmış olması, buna rağmen inkar etmesi ve bu yüzden de mazur görülmemiş olması mümkündür.

d) Soruyu soran adamın babasının Hz. Peygamber'in nübüvvetine kadar yaşamış, İslâm daveti kendisine ulaştığı halde iman etmemiş ve ölmüş olması da muhtemeldir. [471]

470 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 39.
471 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 43-44.

Sevâdu'l-a'zam şarihi Göreleli İbrahim Hilmi'ye göre Abdullah hakkındaki Müslim rivayeti Hz. Peygamber'in, babasının durumunu bilmesinden öncedir.[472] Abdülahad Nûrî'ye göre ise Âmine aleyhinde görünen istiğfardan men rivayeti ile Abdullah aleyhinde görünen Müslim rivayetinde Ebeveynin müşrik olduklarına dair bir kesinlik yoktur. Çünkü onların cehenneme girmeleri ve Hz. Peygamber'e istiğfar için izin verilmemesi, iman dışındaki diğer hak ve günahlarla ilgili olması mümkündür. Tıpkı İslâm'ın başlangıcında Resulullah'ın (s.a.v) borçlu olarak ölen kimsenin cenaze namazını kılmaktan nehyolunması gibi. Halbuki cenaze namazı ölü için duadan ibaret olduğunda hiç şüphe yoktur.[473] Ayrıca söz konusu her iki rivayet de haber-i vahitle sabit olmuştur. Bu itibarla Ebeveyn'in cehennemlik olmaları hakkında yakîn ifade etmezler.[474]

3 - Cebrail'in Hz. Peygamber'i İkaz Etmesi Rivayetine İlişkin Eleştiriler

Hz. Peygamber'in anne-babası aleyhinde olduğu ileri sürülen, Resûlullah (s.a.v) annesi için istiğfarda bulununca Hz. Cebrail'in gelerek 'müşrik olarak ölen kimse için istiğfarda bulunma' diye ikaz ettiğini, sonra da *"Peygamber ve iman edenlerin müşriklere istiğfarda bulunmaları gerekmez."*[475] anlamındaki âyetin indirildiğini bildiren rivayet, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ileri sürenler tarafından eleştirilmiştir. Suyutî, Hz. Cebrail'in ikazıyla ilgili rivayeti Bezzar'ın tahriç ettiğini ve senedi içinde meçhul ravinin bulunduğunu belirterek eleştirmiştir. Ayrıca bu hadisin mezkur âyetin (9/113) nüzul sebebi olduğuna ilişkin rivayetin zayıf; sahih olan nüzul sebebinin Ebû Talib hakkında olduğu belirtilmiştir.[476]

---

472 Göreleli İbrahim Hilmi, *Selâmu'l-ahkem 'alâ sevâdi'l-a'zam*, s. 58.
473 Abdülahad Nûrî , *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 297a-b.
474 Suyutî, *Mesâlikü'l-hünefâ*, s. 54-56; Abdülahad Nûrî , a.g.e., vr. 298a-b.
475 et-Tevbe, 9/113.
476 Suyûtî, *Mesâliku'l- Hünefâ*, s. 52.

4 - Melike'nin Kızları Rivayetine Yönelik Eleştiriler

Abdullah b. Mes'ûd'un anlattığı -Makam-ı mahmûd rivayeti olarak da bilinen- Melike'nin kızlarıyla ilgili rivayetin[477] Ebeveyn aleyhinde hüküm verenlerce delil olarak kullanılması da onların ehl-i necat olduğunu savunanlar tarafından senet ve metin açısından eleştirilmiştir. Mezkur rivayeti Suyutî, özellikle isnadının zayıf olmasıyla eleştirmiştir. Suyutî'ye göre bu hadisi Hakim sahih kaydıyla tahriç etmişse de, Hakim'in rivayetleri sahih kabul etmede müsamahakar davrandığı bilinmektedir ve bir hadis usulü kuralı olarak Hakim'in tek başına sahih olduğuna hükmettiği hadisler sahih kabul edilmemektedir. Üstelik Zehebî, *Muhtasaru'l-Müstedrek*'inde 'yemin ederek' bu rivayetin sahih olmadığını; zira senetteki Osman b. Ğumeyr'in zayıf bir ravi olduğunu belirtmiştir.[478] Öte yandan bu hadisten Hz. Peygamber'in annesinin cehennemde olması da gerekmez. Çünkü bu ifadesiyle Hz. Peygamber'in o iki kadını ferahlatmak maksadıyla mübhem bırakarak ve tevriye yoluyla bu sözü söylemiş olması ve sözündeki 'ma'iyyet' ile de annesinin ikisinin annesiyle dâru'l-berzahdaki birlikteliklerini veya bir başka şeyi kasdetmiş olması mümkündür.[479] Suyutî bir başka yerde şöyle değerlendirme yapmaktadır: Hz. Peygamber'in Melike'nin kızlarına "benim annem sizin annenizle birliktedir." demesi ya annesinin ehl-i cennet olduğu kendisine vahyedilmeden öncedir ya annesinin ölmek üzere iken söylediği onun Hanifler'den olduğuna işaret eden sözler henüz

---

477 Abdullah b. Mes'ûd rivayetinin tamamı şöyledir: Buna göre Melike'nin iki kızı gelmiş ve 'Yâ Resûlellah, annemiz misafire ikram ederdi, ama cahiliyye döneminde bir kız çocuğunu diri diri gömmüştü; annemiz nerede?' diye sormuş; Hz. Peygamber de "Anneniz cehennemdedir." diye cevap vermiştir. Bu cevap ikisine çok ağır gelmiş, kalmış giderlerken Hz. Peygamber onları çağırarak "Şüphesiz benim annem sizin annenizle beraberdir." buyurmuştur. O sırada münafıklardan biri (Hz. Peygamber'i kasdederek) 'Bu, kendi annesine fayda sağlayamıyor mu, o halde Melike'nin iki kızı da annelerine fayda veremez.' deyince Ensar'dan bir genç 'senin anan-baban da öyle olaydı.' diye karşılık vermiş; Hz. Peygamber de "Rabbimden o ikisi hakkında istekte bulundum ve onlar hakkında bana ihsanda bulundu. Şüphesiz ben o gün, makam-ı mahmûd'da bulunacağım." diye buyurmuştur. (Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 6.)

478 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 43; a. mlf. *Mesaliku'l-Hünefâ*, s. 52.

479 Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s.43.

Hz. Peygamber'e ulaşmamıştır yahutta beş yaşında olduğu için annesini hatırlamamıştır. Bundan dolayı da Hz. Peygamber sözünü mutlak bırakmak suretiyle cahiliyye ehlinin genel durumunu göz önünde bulundurarak annesinin o iki kızın annesiyle birlikte olduğunu söylemiş; daha sonra annesinin durumu kendisine vahyolunmuştur. Nitekim hadisin sonundaki "Rabbimden o ikisini bana lutfetmesini istedim de bana verdi." ifadesi de bunu desteklemektedir. Çünkü bu hadis, ebeveyni hakkında Hz. Peygamber ile Rabbi arasında henüz böyle bir müracaatın olmadığına, bunun daha sonra olduğuna delâlet etmektedir.[480]

Suyutî'ye göre Müslim hadisi ile Melike'nin kızları hadisi dahil Ebeveyn'in cehennemde olduğunu ifade eden rivayetlerin hepsi ya Ebeveyn'in diriltilip iman ettiklerini bildiren rivayetlerle ya da fetret ehlinin muazzep olmayacağını ifade eden âyetlerle mensûhtur. [481]

5 - Ebû Hanife'nin Ebeveyn Aleyhindeki Görüşünün Değerlendirilmesi

Ebeveyn'in ehl-i necat olmadığını ileri sürenlerin delillerden biri de Ebû Hanife'nin (ö.150/767) *el-Fıkhu'l-ekber*'deki Ebeveyn aleyhindeki 'Resûlullah'ın anne-babası küfür üzere ölmüştür/ve vâlidâ Resûlillahi mâtâ ale'l-küfri'[482] sözüdür. Ebeveyn'in ehl-i necat oldu-

480 Suyutî, *a.g.e.,* s. 23-24; 43.
481 Suyutî, *a.g.e.*, s. 28-29.
482 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber*, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, 682/2, vr. 19b. Ebû Hanife'nin bu sözü elimizdeki şerhlerde farklı şekillerde kaydedilmiştir. Mesela Muhammed b. Bahâuddîn'in (ö. 959/1549) şerhinde Ebû Hanife'nin bu sözü 've Vâlidâ Resûlillahi mâtâ kâfireyni ve Ebû Talib 'ammu Resûlillah mâte kâfiren' şeklinde (Muhammed b. Bahâuddîn, *el-Kavlu'l-fasl*, s. 393, Hakikat Kitabevi, İst., 1990.); Ebu'l-Müntehâ (ö. 1000/1592) şerhinde 've vâlidâ Resûlillahi mâtâ 'ale'l-câhiliyye' şeklinde (Ebu'l-Müntehâ, *Şerhu'l-Fıkhı'l-ekber*, s. 30, İst., ts.); Ali el-Kârî'nin (ö 1014/1605) şerhinde ise ilginç bir şekilde Ebeveyn'den hiç bahdedilmemekte bunun yerine 've Resûlullahi mâte 'ale'l-iman ve Ebû Talib 'ammuhu mâte kafiren' şeklinde kayıtlıdır. el-Kârî'nin mezkur şerhindeki ifadeyle öncekiler arasındaki tezat ise apaçıktır. (Ali el-Kârî, *Şerh 'ale'l-Fıkhı'l-ekber*, s. 108, II. baskı, İst., 1375/1955) Daha da ilginç olanı Ali el-Kârî'nın bu ifadeyi asıl kabul ederek Hz. Peygamber'in imanı hakkında açıklamalarda bulunmasıdır. Halbuki Ali el-Kârî'nin Ebeveynin küfür üzerine öldüklerini iddialı bir şekilde savunduğu ve Ebû Hanife'nin 've Resûlullah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir.' sözünü esas alan müstakil bir risalesi bulunmaktadır. Ha-

ğunu savunanlarbu sözü, *el-Fıkhu'l-ekber*'in Ebû Hanife'ye aidiyeti, sözün Ebû Hanife'ye nisbeti ve ne anlam ifade ettiği noktalarından değerlendirmişlerdir. Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu benimseyenlere göre burada birkaç ihtimal söz konusudur. Buna göre ya mezkur eser Ebû Hanife'ye aittir ya da değildir. Eser ona aitse, o zaman bu söz ya sonradan iliştirilmiştir ya da istinsah hatalarından kaynaklanmıştır. Eser ve söz aynen ona ait olduğu takdirde ya bu söz Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia edenlerin ileri sürdüğü gibi onun maksadını aynen yansıtmaktadır ya da bu sözün anlamı böyle değildir, başka anlam ifade etmektedir. Ebû Hanife'nin eseri ve sözüyle ilgili olarak her birini tercih edenler bulunmaktadır.

el-Fıkhu'l-ekber'in İmam-ı A'zam'a nisbetine gelince[483], Abdüla-

---

lil İbrahim Kutluay da Ali el-Kârî'ye ait *Fıkh-ı Ekber* şerhlerinde farklılıklar olduğunu açıkça belirtmiştir. O, Ali el-Kârî'nin bazı şerhlerinde 've validâ Resûlillahi mâtâ 'ale'l-küfri' ifadesinin bulunduğunu; bazı Mısır ve Beyrut baskılı *Fıkh-ı Ekber* şerhlerinde ise bu ifadenin bulunmadığını söylemektedir. Ali el-Kârî'nin bu şerhleri şunlardır: Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, h:g, 58a; a. mlf., *Şerhu'l-Fıkhı'l-ekber*, Tab'atu dehlî, s. 130, h. 1314. (Halil İbrahim Kutluay, *İmam Aliyyu'l-Kârî ve eseruhu fî 'ilmi'l-hadîs* s. 108, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1408/1987.)Keza Beyâzîzâde'nin (ö. 1098/1687) eserinde cümle takdim tehir edilerek 've Ebû Talib ammuhu mâte kafiren ve vâlidâ resûlillahi mâtâ ale'l-küfri" şeklide kayıtlıdır. (Beyâzîzâde, *Usûlü'l-münîfe li İmam Ebî Hanîfe*, (nşr. İlyas Çelebi), s. 143, İst. 1996.) Mustafa Öz'ün *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* adlı çalışmasının Arapça metninde Ebeveynle ilgili ibare görülmezken Türkçe kısmında ise "Hz. Peygamber'in anne ve babası İslam gelmeden önce öldüler." ifadesi bulunmaktadır. (Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, s.59, 77, İFAV, İst. 1992.)

483 Ebû Hanife'ye çeşitli akaid eserleri nispet edilmiştir ve bunlardan biri de *el-Fıkhu'l-ekber* olarak meşhur olan eserdir. Katip Çelebi'ye (ö. 1070/1659) göre *el-Fıkhu'l-Ekber*'in İmamı A'zam'dan rivayet edildiği sabittir. O, eserin İmam A'zam'a aidiyetine ilişkin çok önemli şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: "Ebû Mutı' el-Belhî (ö.199/815) nin Fıkh-ı Ekber'i İmam-ı A'zam'dan rivayet ettiği *Tabakât-ı Hanefiyye*'de kayıtlıdır. Fakir, *Takvîmu't-tevârîh* adlı eserimde, adı geçen yılda vefat edenler arasında Belhî'yi önce 'Fıkh-ı Ekber sahibi' diye yazmış, daha sonra 'ravî' diye düzeltmiştim. Fakat kitap ilk şekliyle yazılıp yayılır. Şehrimiz vaizlerinden biri bu hatalı nüshayı görür, aynı meselede mutaasıp taraftarlardan birine '*Fıkh-ı Ekber*'i inkar lazım gelir.' demiştir. Bu şahıs benden kavi temessük almak üzere naklin tashih edilmesini talep eyledikte, tashih edilmiş aslî nüshada 'ravî' olduğunu ve Tabakat'tan nakledilen yeri yazıp verdim." (Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak*, s. 82-83.) Zahid Kevserî de eserin ona ait olduğunu kabul etmektedir. O şöyle der: "Ashabımız tarafından 'el-*Fıkhu'l-ebsat*' olarak bilinen '*el-Fıkhu'l-ekber*', Ebû Mutî' tarafından Ebû Hanife'den rivayet edilmiştir. *el-Fıkhu'l-ekber* ise (Ebû Hanife'nin oğlu) Hammad b. Ebî Hanife tarafından babasından rivayet edilmiştir. (Zahid Kevserî, *el-'Âlim ve'l-müte'allim* (*Mukaddime*), (nşr. Mustafa Öz) s. 4, İFAV, İst., 1992.) Ahmed Emin (ö. 1373/1954), Şiblî Numânî (ö. 1332/1914), Muhammed Ebû Zehra gibi çağdaş âlimler eserde henüz o dönemde tartışma konusu olmayan bazı meseleler olduğunu, bunların muhtemelen sonraki asırlarda eklendi-

had Nûrî, Fahru'l-İslâm Pezdevî'ye (ö.482/1089) ve İbnü'l-Hatib'e atıfla İmam-ı A'zam'a nispet edilen *el-Fıkhu'l-ekber*'in ona ait olmadığını; aksine Ebû Hanife Muhammed b. Yusuf el-Buhârî'ye veya Ebû Hanife Nu'man b. Muhammed el-Mısrî'ye ait olduğunun söylendiğini ifade etmiştir.[484]Murtaza ez-Zebîdî'ye (ö.1205/1790) göre de eserin Ebû Hanîfe'ye ait olduğu sabit değildir. Zira kitabın tasnifi Ebû Hanîfe'nin zamanındaki yaygın tasnif gibi değildir. Ayrıca Ebû Hanife, bu eserde sadece en önemli itikadî meselelerden bahsetmiştir. Bu önemli akaid konuları içinde ise Allah'ın eli meselesi, Hz. Peygamber'e noksanlık vehmettiren bu (Ebeveyn) meselesi gibi hususlar bulunmamaktadır.[485]

Mezkur sözün Ebû Hanife'ye nisbetine gelince, bu noktada böyle bir ifadenin eserde hiç yer almadığını söyleyenler; Ebeveyn'in fıtrat üzere öldüğünün kayıtlı olduğunu belirtenler ve Ebû Hanife'nin sözünde yazım hatası veya istinsah hatası olduğu ileri sürenler bulunmaktadır. Mesela Pezdevî ve şarihi ile İbnü'l-Habib, İmam-ı Azam'a ait olan risalede Ebeveyn hakkında zikredilen ifadelerin bulunmadığını belirtmişlerdir.[486] Abdülahad Nûrî (ö. 1061/1651) ise "ben bu risalenin eski bir nüshasında böyle çirkin bir ifadenin yazılı olmadığını bizzat gördüm"[487] demektedir. Öte yandan Şeyh Mustafa el-Hemâmî Abbasîler zamanında yazılmış olduğunu belirttiği bir *Fıkh-ı Ekber* nüshasını Medine'de "Medine-i Münevvere, Şeyhülislâm Kütübhanesi, Kısmu'l-mecâmi', Mecmû'a 330" da bizzat gördüğü-

ğini vurgulamakla birlikte, onların da dahil olduğu İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu el-*Fıkhu'l-ekber*'in Ebû Hanife'ye ait olduğu görüşündedir. (İlyas Çelebi, *İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin İtikadî Görüşleri*, s. 37-39, İFAV, İst. 1996.) Son yapılan araştırmalara göre ise *el-Fıkhu'l-ekber*'in İmam A'zam'a ait olduğu kesinleşmiştir. Bu eser biri, Ebû Hanife'nin oğlu Hammad; diğeri talebelerinden Ebû Muti' el-Belhî kanalıyla olmak üzere iki ayrı koldan günümüze ulaşmıştır ve her iki rivayet arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. (Şerafettin Gölcük- Adil Bebek, DİA, *"el-Fıkhu'l-ekber"* md., XII, 544-546.)

484 Abdülahad Nûrî, a.g.e., vr. 301a-b. Pezdevî ve şarih Abdülaziz Buhârî, İmam-ı A'zam'ın tevhid ve sıfat ilmine dair *el-Fıkhu'l-ekber* isimli bir eser telif ettiğini açıkça belirtmişler ve eserin içeriğini açıklamışlardır. (bk. Abdülaziz Buharî, *Keşfu'l-esrâr*, I, 7-8, (nşr. Hasan Hilmi Rizevî), Mektebetü's-sanâi', 1307.)

485 Murtaza ez-Zebîdî, *el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr*, (*Akdu'l-Cevheri's-semîn* adlı RM. içinde) s.159.

486 bk. Abdülaziz Buharî, *Keşfu'l-esrâr*, I, 7-8 ; Abdülahad Nûrî, a.g.e., vr. 301a-b.

487 Abdülahad Nûrî, a.g.e., vr. 301a-b.

nü ve bu nüshada "ve vâlidâ Resûlillahi mâtâ 'ale'l-fıtrati ve Ebû Talib mâte kâfiren" yazılı olduğunu ifade etmiştir.[488] Muhammed Zahid Kevserî (ö.1371/1952) de Medine Şeyhülislam Arif Hikmet Ktp. 226 numarada kayıtlı olan yazma ve sahih iki eski *el-Fıkhu'l-ekber* nüshasının bulunduğunu, bu iki nüshada Ebû Hanife'nin sözünün "ve ebevâ'n-Nebiyyi mâtâ 'ale'l-fıtrat'i" şeklinde kayıtlı olduğunu bildirmiş ve Kufî yazısında 'el-fıtrati' kelimesinin kolaylıkla 'el-küfri' şeklinde tahrif edilebileceğini söylemiştir.[489]

Murtaza ez-Zebîdî'ye (ö.1205/1790) göre eserin Ebû Hanîfe'ye nispeti doğru kabul edildiğinde onun bu sözünün ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada Zebîdî, bu ifadenin Ebû Hanife tarafından söylendiğini kabul etmemiş ve bu sözün hile ile kasden sonradan sokuşturulduğunu; muhtemelen bunun Mutezile veya mülhidler tarafından yapıldığını; zira Mutezile ve mülhidlerin ehl-i sünnet imamlarının kitaplarına bir çok vesvese ve çirkinlikler sokuşturduklarını ileri sürmüştür.[490] Mezkur sözün sonradan sokuşturulmadığı kabul edildiği takdirde ise Zebîdî bu durumun yazım/istinsah hatası veya müstensih tasarrufundan kaynaklanmış olabileceğini belirtmiştir. Nitekim Zebîdî'nin belirttiğine göre arkadaşı Muhammed b. Hasan ed-Dımeşkî el-Hanefî'nin Bağdat'ta eski bir *el-Fıkhu'l-ekber* nüshasında kayıtlı olduğunu söylediği İmam-ı Azam'ın ifadesi aynen "ve vâlidâ Resûllahi mâ mâtâ 'ale'l-küfri/ ve Resûllah'ın ebeveyni küfür üzere ölmemiştir." şeklindedir. Ancak müstensih cümledeki 'mâ' nın tekrarlandığını görünce birinin fazla olduğunu zannederek 'mâ'lardan birini kaldırmıştır. Sonra da bu yanlış nüsha yayılmış, sonraki gelenler de bu yanlış nüshaya tabi olmuşlardır. Bu durumda her hangi bir problem kalmamakta,

488 Halil İbrahim Kutluay, *İmam Aliyyu'l-Kârî ve eseruhu fî 'ilmi'l-hadîs*, s. 110, dp: 2, Beyrût, 1408/1987. Mustafa el-Hemâmî ayrıca bu konuda ciddî araştırmaya dayanan '*en-Nahzatu'l-ıslâhiyye*' adlı müstakil bir eser telif etmiştir.

489 Zahid Kevserî, a.g.e., s. 9-10.

490 Murtaza ez-Zebîdî, *el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr*, (*Akdu'l-Cevheri's-semîn* adlı RM. içinde) s.159.

tam aksine Ebû Hanîfe bu sözü, Hz. Peygamber'e ta'zîm için zikretmiş olmaktadır.'[491] Zahid Kevserî de diğer bir çok Fıkh-ı ekber nüshasında "Mâ mâtâ ale'l-küfri" şeklinde kayıtlı olduğunu kaydetmiş[492] ve Zebîdî'ye atıfla onun "Şüphesiz nâsih 'mâ mâtâ' ifadesinde tekrar gibi görünen 'mâ'nın birincisini zaid zannederek metinden çıkarmış ve bu hatalı nüsha yaygınlık kazanmıştır." açıklamasını desteklemiş; Ebû Hanife'nin cümlesinin devamının da bu anlamı desteklediğini vurgulamıştır. Zira şayet Ebû Talib ve Ebeveyn aynı konumda olsalardı bu takdirde hüküm konusunda aralarında her hangi bir farklılık olmadığı için Ebû Hanife elbette üçünü tek bir cümleyle bir hüküm altında toplardı." demiştir.[493] Zahid Kevserî 'mâ mâtâ ale'l-küfri' kaydını asıl alarak Ebû Hanife'nin bu sözünü 'Sanki İmam-ı A'zam bu sözüyle "benim babam ve senin baban cehennemdedir." hadisine dayanarak Ebeveyn'in cehennem ehlinden olduğunu düşünenleri red etmek istemiştir. Çünkü bir insanın cehennemlik olduğunu söylemek ancak kesin delille mümkün olur. Bu konu amelî bir mesele olmadığı için bu konuda zannî delille yetinilemez.' şeklinde değerlendirmiştir.[494]

Günümüz araştırmacılarından H. İbrahim Kutluay da Ebû Hanife'nin sözündeki olumsuzluk edatı 'mâ' nın düştüğüyle ilgili açıklamaları benimseyerek şöyle demiştir: 'Ebû Hanife, 've vâlidâ resûlillahi mâ mâtâ ale'l-küfri' demiş; 've vâlidâhu fi'l-cenne' veya 've vâlidâhu fi'n-nar' dememiştir. Çünkü bir insanın cehennemlik veya cennetlik oluşu kesin delille ancak sabit olur. Bu konu ise itikadî bir meseledir. Bu itibarla bu hususta zannî delille yetinilmez. Ayrıca İmam 've vâlidâhu mâtâ ale'l-küfri' de dememiştir. Çünkü küfür, ancak kendisine tebliğde bulunulan fakat iman etmeyen kimse için söz konusudur. Nâsihe (metni istinsah edene) gelince o, ki-

491 Murtaza ez-Zebîdî, a.g.e., s. 159-160.
492 Zahid Kevserî, *el-'Âlim ve'l-müte'allim* (*Mukaddime*), (nşr. Mustafa Öz), s. 9-10, İFAV, İst., 1992.
493 Zahid Kevserî, a.g.e., s. 9-10.
494 Zahid Kevserî, a.g.e., s. 9.

tapdaki bu ibareyi görmüş ancak ilk 'mâ' yı fazla zannederek hazf edip metinden çıkarmış, böyle ibare 'mâtâ ale'l-küfri' haline gelmiş ve bu yanlışlık yayılmıştır. Ali el-Kârî de kendi görüşünü bu yanlış metne dayandırmıştır.'[495]

Ebû Hanife'nin mezkur sözünün değerlendirilmesine gelince *el-Fıkhu'l-ekber*'in İmam-ı A'zam'a ait olduğu kabul edenlerden bir kısmı onun 'Resûlullah'ın anne babası küfür üzere öldü' sözünü ya özelliği olan belli bir dönemde(Cahiliyyede) ölmüş olmak veya iman ve küfrü dünyevî hükümler açısından ve Allah'a bakan yönü (işin hakikati) açısından ele alarak küfrü , hükmî ve hakikî küfür ayırımıyla açıklamaya çalışmışlardır.[496] Mesela İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bu sözü 'Câhiliyye zamanında ölmüşlerdir.' şeklinde yorumlamıştır.[497] Keza Şeyhülislam İbn Kemal (ö.940/1534) ile Beyâzîzâde (ö.1098/1687) de bu izah tarzını benimsemişlerdir.[498] Öte yandan *Fıkh-ı ekber* şarihi Muhammed b. Bahauddin (ö.953/1546) ile Katip Çelebi (ö.1070/1659), Saçaklızade el-Maraşî (ö.1144/1732) gibi bazı âlimler Ebû Hanife'nin mezkur sözünü küfr-ü hükmî, küfr-ü hakikî ayırımına göre açıklamaya çalışmışlardır. Bunların yaklaşımına göre Ebû Hanife, küfr-ü hükmî açısından Ebeveyn'in küfür üzere öldüğünü söylemiştir. Nitekim Muhammed b. Bahâuddin Ebû Hanife'nin bu sözüyle maksadının küfr-ü hakikî değil, küfr-ü hükmî olduğunu, çünkü hakiki küfrün ancak nasla sabit olacağını; bu hususta ise kesin ilmi zorunlu kılan

---

495 Halil İbrahim Kutluay, a.g.e., s. 109.

496 Küfr-i hükmî şudur: İman ve küfür asıl itibariyle Allah Teâlâ'dan başkasının bilemeyeceği batınî-derûnî hakikatlerdendir. Dinin hükümlerinin uygulanmasında derunî bir keyfiyet olan bu iman ve küfre değil, insanın zahir haline itibar olunur. Binaenaleyh bir kimse vefat ettiğinde zahiri hali iman üzere ise ona imanın yani müslüman hükümleri uygulanır.Bu şahsa 'hükmen mümin'; bu durumu da 'iman-ı hükmî' denir. Kişinin zahirdeki hali onun küfrüne işaret ve delâlet ederse, küfür hükümleri uygulanır. Böylesi kimselere de'hükmen kafir'; bu duruma da 'küfr-i hükmî' denir. Bu itibarla küfür ve iman biri hakiki, diğeri hükmî olmak üzere iki çeşit olup aralarında telazum yoktur, yani biri diğerini gerektirmez. Buna göre hükmen kafir olan hakikatte mümin olabileceği gibi, hükmen mümin olan da hakikatte kafir olabilir. (Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak*, s. 83-84.)

497 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyy e*, vr. 3a.

498 Kemal Paşazâde, Risale fî *Hakkı Ebeveyi'n-Nebî*, s. 90-91; Beyâzîzâde, *Usûlü'l-münîfe li İmam Ebî Hanîfe*, (nşr. İlyas Çelebi), s. 143, İFAV, İst. 1996.

nas bulunmadığını; bu yüzden de onun bu sözünde hakiki küfre hiçbir ihtimalin bulunmadığını açıkça ifade etmiştir.[499] Abdülahad Nurî (ö. 1061/1651) de Ebû Hanife'nin bu sözünü 'Ebeveyn-i Resul, küfür zamanında yani Câhiliyye döneminde ölmüştür.' şeklinde anlamak gerektiğini; İmam-ı Azam'ın bu sözüyle küfr-ü hakikîyi kasdetmiş olmadığını; zira fetret dönemi gibi küfür ve Cahiliyye döneminde yaşayıp ölen kimsenin gerçekten kafir (küfr-ü hakikisine) olduğuna hüküm verilemeyeceğini vurgulamıştır.[500]

Saçaklızâde'ye göre de Ebû Hanîfe'nin sözünün anlamı 'Ebeveyn hakiki küfür üzere değil, mecazî küfür üzere öldüler' demektir. Onlar akıllarıyla yaratıcıya iman etmiş oldukları için de onların bu durumu kendilerine zarar vermez. Zira Ebû Hanife'ye göre, fetret ehlinin kurtuluşa erebilmeleri için akıllarıyla yaratıcının varlığına iman etmeleri yeterli, imanları makbuldur ve bu imanlarından dolayı mükafatlandırılmaları gerekir. Ebû Hanife'nin mezkur sözünün bu şekilde anlaşılması gerektiğine onun Ebeveyn ile Ebû Talibîn dinî konumu hakkındaki sözünün cümle kuruluşu açıkça delalet etmektedir. Zira Ebû Hanife, Ebeveyn ile Ebû Talib'in dinî durumunu açıkladığı cümlesinde iki farklı ifade kullanmıştır. Hz. Peygamber'in açık davetini kabul etmekten yüz çevirerek İslam'ı kabul etmediği için Ebû Talib gerçek anlamda kafir olarak ölmüş, Ebeveyn ise fetret döneminde ölmüş oldukları için mecazî küfür üzere ölmüşlerdir. Nitekim Ebû Hanife bu farkı vurgulamak üzere üslubunu değiştirmiş ve Ebeveyn için 'Ebeveyn küfür üzere öldüler/mâtâ 'ale'l-küfrî' ifadesini; hemen bu ifadenin peşinde Ebû Talib için ise 'kafir olarak öldü/mâte kafiren' ifadesini kullanmıştır. Şayet Ebû Hanife'nin maksadı Ebeveyn'in gerçek anlamda (küfr-ü hakiki) kafir olarak öldüğünü belirtmek olsaydı ifadeyi değiştirmez ve hepsi için 'Resûlullah'ın ebeveyni ve amcası Ebû Talib kafir olarak öldüler/vâlidâ Resûlillah ve Ebû Talib ammuhu mâtû kafirîne' ifa-

499 Muhammed b. Bahâuddin, *el-Kavlu'l-fasl*, s. 394.
500 Abdülahad Nurî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 301b.

desini kullanırdı. Bu ifade tarzındaki uslüp değişikliğinden Ebû Hanife'nin Ebeveyn'in küfrü mecazî üzere öldüklerini yani küfür/Cahiliyye zamanında öldüklerini kasdetmiş olduğu anlaşılmaktadır.[501]

Murtaza ez-Zebîdî mezkur sözün Ebû Hanîfe tarafından her hangi bir imla hatası olmaksızın aynen '…mâtâ ale'l-küfri/Ebeveyn küfür üzere ölmüşlerdir.' dediği kabul edildiğinde bu ifadenin iki şekilde değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Buna göre a) Burada Ebû Hanîfe'nin mezkur sözü 'mâtâ alâ zamani'l-küfri/küfür döneminde öldüler.' demektir. Nitekim bazı nüshalarda 'fi'l-küfri/ küfür içinde' şeklinde kayıtlıdır. Bu takdirde harfi cerlerin birbirleri yerine kullanılabildiği düşünüldüğünde 'fî zamani'l-küfri/küfür zamanında' demek olduğu ve bundan da o dönemde hiçbir peygamber gönderilmediği için Ebeveyn'in küfür dönemi içinde öldükleri anlaşılır.

b) Ebû Hanife'nin mezkur sözü, hakiki anlamda şerî küfrü değil, mecazen ahkam-ı şeriyyeyi bilmeyen kimsenin mazur olduğunu ifade etmektedir. Çünkü şeriat gelmeden önce, şeriatın bildirdiği hususların inkarı söz konusu olamayacağı için böyle bir şey tasavvur edilemez. Zaten İmam-ı Azam'a göre de fetret ehline gerekli olan sadece iman-ı aklîdir ve bu kimse iman ederse sevaba nail olur. Üstelik cümlenin kuruluşuna göre en uygun olan açıklama tarzı da bunu desteklemektedir. Zira burada maksat Ebeveyn'in hakikî anlamda kafir olduklarını söylemek olsaydı cümlenin en açık ve en veciz olarak 'vâlidâ Resûlillahi ve ammuhu Ebû Talib mâtû kâfirîne/Resûlulah'ın ebeveyni ve amcası Ebû Talib kafir olarak öldüler.' şeklinde kurulması gerekirdi.[502]

6- Ali el-Kârî'ye Yönelik Eleştiriler

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu benimseyen bazı âlimler Ali el-Karî'yi Ebeveyn hakkındaki olumsuz beyanları yüzünden eleştirmiştir. Meselâ, Saçaklızâde el-Maraşî, Seyyid Muhammed b. Ab-

501 Saçaklızâde, *Risale Fî Hakkı Vâlideyi'n-Nebî*, s. 10, Dersaadet, İst. 1306.
502 Murtaza ez-Zebîdî, a.g.e., s. 160.

dürresûl el-Berzencî, Zahid el-Kevserî, el-Muhibbî gibi âlimler açıkça Ali el-Kârî'yi eleştirenlerdendir. Aslında Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna dair risale telif eden sonraki her müellif isim vermeseler bile dolaylı olarak el-Kârî'yi eleştirmiş olmaktadırlar. Ancak mezkur şahıslar el-Kârî'nin adını zikrederek açıkça eleştirmişlerdir. Meselâ Saçaklızâde (ö. 1144/1732), risalesinin sonunda bizzat el-Kârî'nin adını zikrederek 'Ali el-Kârî'ye gelince her halde soğuk başına vurdu da aklı karıştı.'[503] diyerek biraz da alaycı bir üslupla eleştirmiştir. el-Muhibbî, el-Berzencî'nin *Sedâdu'd-dîn fî İsbâti'n-necât fi'd-derecât lil-valideyn* adlı eserinden nakilde bulunarak el-Berzencî'nin "Ebeveyni kötüleme hakkında *Şerhu'l-Fıkhı'l-ekber*'deki Ali el-Kârî'nin tavrı haddi aşmıştır. Ali bununla da yetinmemiş ve onların küfür üzere ölüdüğüne dair müstakil bir risale yazmış; üstelik *Şifâ* şerhinde de Ali, iftihar ederek 'Şüphesiz ben bu hususta Ebeveynin küfrüne dair bir risale telif ettim.' diyebilmiştir.' dediğini nakletmiştir.[504] Zahid Kevserî (ö.1371/1952) de "Ali el-Kârî şerhini bu hatalı nüshaya dayandırmış ve Allah affetsin edep sınırını aşmıştır." diyerek eleştirmiştir.[505]

Ali el-Kârî hakkında asıl ilginç olan Mustafa el-Hemâmî'nin Ali el-Kârî'nin Ebeveyn hakkındaki olumsuz kanaatinden ölümünden üç sene önce vaz geçerek *Şerh-i Şifa*'daki görüşüne döndüğünü ve Suyûtî ve diğer İslâm âlimlerinin üzerinde ittifak ettikleri görüşü benimsediğini ileri sürmüş olmasıdır. el-Hemâmî, bu hususta Şifa şerhinin (1316, İstanbul basımlı nüshasının I, 601 ve 648.) sayfalarındaki el-Kârî'nin kendi ifadelerine atıfta bulunmuştur. el-Kârî'nin birinci yerdeki ifadeleri "Ebû Talib'in İslâmı sahih değildir. Hz. Peygamber'in ebeveynine gelince bu konuda çeşitli görüşler vardır. En doğru olan büyük imamların üzerinde ittifak ettiği üzere o ikisinin İslâmı'dır. Nitekim Suyûtî de üç eserinde bu hususu beyan

503 Saçaklızâde el-Marâşî, *es-Sürûr ve'l-ferah*, vr. 47b.
504 Halil İbrahim Kutluay, a.g.e., s. 106; krş. el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, III, 186.
505 Zahid Kevserî, a.g.e., s. 10.

etmiştir." şeklinde; ikinci yerdeki ifadesi ise "Hz. Peygamber'in ebeveyninin ihyasıyla ilgili zikredilenlere gelince esah olan -Suyûtî'nin üç risalesinde beyan ettiği üzere- cumhurun üzerinde bulunduğu görüştür."[506] şeklindedir. Ne var ki el-Hemamî böyle demekle birlikte elimizdeki el-Kârî'nin *Şifâ* şerhinin daha önceki tarihli bir nüshasındaki ifadeleri farklıdır. Bu nüshaya göre Ali el-Kârî'nin birinci yerdeki ifadesi "Ebû Talib'e gelince onun İslâmı sahih değildir. Sahih isnadla Hz. Peygamberin annesinin İslam'ına dair rivayete ve Ebeveyn'in İslam'ına dair rivayete gelince bu husus reddolunur. Nitekim ben bu hususu, üç risalesindeki Suyûtî'nin görüşünü red sadedinde telif etmiş olduğum müstakil bir risalede açıklamış bulunuyorum."[507] şeklindedir. İkinci yerde ise el-Kârî, "Ebeveynin ihyası ve iman ettiklerine dair Taberânî ve diğerlerinin Hz. Aişe'den zikrettikleri rivayete gelince –Suyûtî'nin de tasrih ettiği gibi- hadis hafızları bunun zayıf olduğunda ittifak etmişlerdir. İbn Dihye ise bu rivayetin Kitap ve sünnete aykırı mevzu bir haber olduğunu ileri sürmüştür. Ben bu hususu, Suyûtî'yi red sadedinde ve üç risalesindeki delillerinin zayıf olduğunu ortaya koyarak meselenin tahkiki için telif etmiş olduğum müstakil bir risale beyan etmiştim." demiştir.[508]

Görüldüğü üzere iki nüsha arasında açık bir çelişki bulunmaktadır. Mustafa el-Hemamî, daha sonraki nüshayı asıl alarak böyle bir hükme varmıştır. Halbuki önceki nüshanın ifadeleri nazarı dikkate alındığında sonraki nüshada açık bir tahrif olduğu anlaşılmaktadır. Tahrif edilmiş nüshaya göre değerlendirmede bulunduğu için Mustafael-Hemâmî yanılmıştır. Ali el-Kârî, görüşünden vaz geçmiş değildir. Aksine ebeveyn hakkında daha önce yazdığı müstakil risaleye bilinçli ve birazda iftiharla atıfta bulunmaktadır.

506 Halil İbrahim Kutluay, a.g.e., s. 110-111, dp: 3.
507 Ali el-Kârî, *Şerhu'ş-Şifâ*, I, 601, Hacı Muharrem Efendi Matbası, İst., 1299.
508 Ali el-Kârî, a.g.e., I, 648-649.

II - EBEVEYN'İN EHL-İ NECAT OLDUĞU İDDİASINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Ebeveynin küfür üzere öldüğünü savunanların bir temsilcisi konumunda olan Ali el-Kârî, bu konuda karşı görüşte olanları ve özellikle Suyutî ile Kemal Paşazâde'yi sert bir dille eleştirmiş, onlar tarafından ileri sürülen delilleri tek tek ele alıp çürütmeye çalışmıştır. Ali el-Kârî bu çabasını Ebeveyn'in ehl-i necat olmadığına dair telif ettiği *"Edilletü Mu'tekadi Ebî Hanife fî Ebeveyi'r-Resûlillah"* adındaki risalesinde sergilemiştir. Büyük ölçüde takındığı cedel tavrının bir gereği ve mezhep tutkunluğunun yansıması olarak Ali el-Kârî, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ispat sadedinde büyük bir çaba içerisine giren ve bu konuda müstakil altı risale yazan Suyutî'nin hemen her deliline karşı bir itiraz yöneltmiştir. Bizzat kendisi şöyle demektedir: "İlginçtir ki neredeyse mütevatir hükümde olan bunca rivayetlere vakıf olmasına rağmen Üstat Celâleddin es-Suyutî bu delillere uymak ve diğer imamların görüşlerine tabi olmaktan yüz çevirmiş ve bir grup müteahhir ülemaya tabi olmuş, gerçek âlimlerin nazarında çürük deliller ileri sürmüştür."[509] Ali el-Kârî bir başka yerde de yine doğrudan Suyutî'yi muhatab alarak cedel üslubu içinde 'Suyutî'nin durumu gece odun toplayan kişi (Hâttabü'l-leyl) ve kendi kendine sayıklayan kimse (Hâttabü'l-veyl) gibidir. Bazen o, Ebeven'in fetret ehlinden olduklarını veya Hz. Peygamber'in ana-babası oldukları için asıl itibariyle mümin olduklarını; bazen onların kafir olduğunu, fakat Allah'ın onları diriltip iman ettiklerini; bir başka defa da onların ne mümin ne de kafir olduğunu, onların deliler mertebesinde olduğunu ve âhirette fetret ehli içinde imtihan edileceklerini ve burada başarılı olup ehl-i necat olacaklarını zannettiğini söylüyor. Bu apaçık çelişkilere bir bakınız. Hiç itikadî meselelerde bu gibi aklî ihtimallere göre hüküm verilir mi?"[510] sözleriyle sert bir dille eleştirmiştir.

Ne var ki Ali el-Kârî'den önce Ebeveyn konusunda müstakil ri-

509 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr .18b.
510 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 31a-31b.

sale telif edenlerden olan Katip Çelebi (ö.1070/1659) Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ileri sürenlere karşı onların daha ziyade nakle dayandıkları, nazar ve tahkik yolundan gitmedikleri şeklinde genel bir tenkit yöneltmiştir. O, 'Kurtubî (ö.671/1273) bu hususta bazı görüşler nakletmiştir. Diğer taraftan bu meselede tahkik, cem ve telifle ilişkileri bulunmayan, iki zıt rivayeti bağdaştırmayla ilgilenmeyen bazı muhaddisler bulunmaktadır. Suyutî (ö.911/1505) gibi âlimler sadece nakledilen rivayetlerin zahirini almışlardır ve onların risaleleri tahkikten uzak, sadece nakil ve taklide dayalıdır. Kimi de ifrat ve taassup erbabından olup yazdığı risaleye tekrar bakmak zahmetine katlanmadı, yazdığı sözü kulağı bile işitmedi. Böylece yazdığı eserle nazar yolu dışında, doğruluk semtinin uzağında kalan bir muğalata ortaya koymuş oldu....Bir çoğu da hüsnü zan ve edebe riayet ederek meseleyi bir iki çürük söz naklederek incelemeye kalkmadı. Merhum Kemalpaşa Efendi gibi pek çoğunun mülahaza ve eserleri ise zaaftan ve tek yönlü izahlardan kurtulamadı.'[511] diyerek Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunan âlimleri, metod açısından olduğu kadar ifrat ve taassup içinde bulunmakla, meseleyi derinlemesine araştırmamak, ilmî yetersizlik ve yazdıkları eserlerini ciddi olarak gözden geçirmemekle de tenkit etmiştir.

Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olduğunu ileri sürenlere karşı yöneltilen tenkitleri aşağıdaki şekilde incelemek mümkündür.

1- Ebeveyn'in Diriltilip İman Etmesine Yönelik Eleştiriler

Ebeveyn'in mümin olmadığını savunanların özellikle eleştirdikleri husus, onların ehl-i necat olduğunu savunanlarca ileri sürülen Ebeveyn'in diriltilip iman etmeleri meselesidir. Mesela Ebu'l-Hattap Ömer b. Dıhye, İbn Kesîr, İbn Teymiyye ve Ali el-Kârî gibi âlimler diriltilip iman etme olayını eleştirenlerdendir. Bu eleştirilerin bir yönü ilgili rivayetlerin sıhhatine, bir kısmı da içeriğine yönelik tenkitlerden oluşmaktadır.

511 Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak*, s. 85.

İlgili rivayetlerin senet açısından tenkidine gelince mesela hadis hafızı İbni Dıhye, Âmine'nin diriltilip iman etmesiyle ilgili Hz. Aişe rivayetinin mevzû, üstelik Kuran ve icmaya aykırı olduğunu ileri sürmüş; el-Kârî de Taberânî ve diğerlerinin Hz. Aişe'den naklettikleri rivayetin mevzû değilse bile -Suyûtî'nin de tasrih ettiği üzere- zayıf olduğuna dair hadis hafızlarının ittifak etiklerini belirtmiştir.[512] İbn Teymiyye (ö.728/1328) Ebeveyn'in ihya ve iman etmelerini "her ne kadar Hatib el-Bağdadî, Süheylî, Kurtubî gibi âlimler eserlerinde zikretmişlerse de bu hususu, ehl-i hadisin hiçbiri sahih bulmamış, aksine ehl-i marifet bunun uydurulmuş bir yalan olduğunda ittifak etmişlerdir. Üstelik bu haber, Sahih, Sünen ve Müsned'ler gibi muteber hadis kitaplarında kaydedilmemiş olduğu gibi muteber meğazî ve tefsir kaynaklarında da yer almamaktadır. Hatib el-Bağdadî'nin *es-Sabık ve'l-Lahık* adlı eserindeki metodu, doğru sözlü veya yalancı olduğuna bakmaksızın bir kişiden rivayette bulunan muhaddisleri öncelik ve sonralık sırasına göre zikretmektir. İbn Şahîn, zayıf ile sahihi ayırt etmeksizin sadece rivayet eder; Süheyli ise bu haberi bir çok meçhullerin bulunduğu isnadla zikretmiştir."[513] diyerek Ebeveyn'in ihya ve iman etmeleri olayını senet açısından eleştirmiştir. Öte yandan İbn Kesir (ö.774/1373) Ebeveyn'in ihyası ilgili rivayetleri değerlendirirken "Bundan daha garibi ve belirsizi Hatib el-Bağdadî'nin meçhul senedle Hz. Aişe'den Âmine'nin diriltilip iman etmesiyle ilgili naklettiği hadistir. Keza Süheylî'nin senedinde meçhul bir grubun bulunduğu, Hz. Peygamber'in anne ve babasının her ikisinin diriltilip iman ettikleriyle ilgili rivayet de böyledir." sözleriyle eleştirmiştir.[514] Ali el-Kârî (ö. 1014/1606) de Âmine ile Abdullah'ın ihya ve imanıyla ilgili Hz. Aişe rivayetinin hadis âlimlerinin ittifakıyla zayıf olduğunu belirtmiştir.[515] Ne varki mezkur Hz. Aişe rivayetinin mevzu olduğu şeklindeki tenkide gelince

512 Ali el-Kârî, *Mezvû'âtu Ali el-Kârî*, s. 19; a. mlf., *Şerhu'ş-Şifâ*, I, 648.
513 İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 324-325.
514 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 394.
515 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 19a.

Ebû Bekir Hatib el-Bağdadî, İbn Asâkir, Ebû Hafs b. Şahin, Ebûl-Kasım es-Süheylî, Kurtubî, Muhibbuddin et-Taberî, İbnü'l-Münîr, İbn Seyyidinnas ve Suyûtî gibi âlimler ihya hadisinin mevzû değil, zayıf olduğunu kabul etmişler ve bu kabil rivayetlerin fadail ve menakıb babında kabul edilebilir olduğunu belirterek caiz görmüşlerdir.[516]

Ebeveyn'in ihya ve imanları olayının içerik açısından tenkit edilmesine gelince, bu mesele, onların ehl-i necat olmadığını savunanlarca Kur'an, sünnet ve icmaya aykırı olmakla eleştirilmiştir. Bu noktada ihya meselesi özellikle kafir olarak ölenlerin tevbesinin kabul olmadığı; yeis anında, ölüm ve akibeti görünce tevbe ve iman etmenin fayda vermeyeceği; haberlerde nesh olmayacağı ve ömrün eksilip-artmayacağı ilkesine dayanılarak eleştirilmiştir. Nitekim Ebu'l-Hattab Ömer b. Dıhye'nin ihya olayını senet açısından mevzu olmakla eleştirdiği gibi bu açıdan da eleştirdiğini Kurtubî(ö. 671/1248) nakletmiştir. Buna göre İbn Dıhye, Hz. Peygamber'in annesinin ve ayrıca babasının iman etmesiyle ilgili rivayetin mevzû

516 Suyutî, *es-Sübülü'l-Celiyye*, s. 8. Suyutî, hadis hafızlarının bir kısmı bu rivayeti mevzu; bir kısmın da zayıf bulduklarını, doğrusunun ise zayıf olduğunu, belirtmiştir. O, özellikle Zehebî'nin *Mîzan*'ından ve İbn Hacer'in *Lisânu'l-mîzân*'ından çeşitli deliller getirerek ihya olayını bildiren Hz. Aişe rivayetinin senedindeki –sika olmadığı ve meçhul olduğu şeklinde- eleştiri konusu olan mezkur üç kişi (Ahmed b. Yahya ve Muhammed b. Yahya'nın meçhul, Muhamed b. Ziyad'ın ise sika olmadığı) hakkındaki bu değerlendirmenin yanlış olduğunu göstermiştir (Suyutî, *Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn*, s. 4-10) Suyutî, Hz. Aişe hadisini senet açısından çeşitli örneklerle uzun uzun inceledikten sonra kesinlikle mevzû olmadığını vurgulamıştır. O bu kanaatini şöyle gerekçelendirmiştir: bu rivayetin cerhi üzerinde ittifak edilmiş değildir. Zira hadise yönelik eleştiriler, Ebû Ğuzeyye ile Abdülvehhab b. Musa üzerinde cereyan etmektedir. Halbuki Darekutnî, Abdülvehhab hakkında bir yerde 'sikadır' bir başka yerde 'beis yoktur.' diyerek, onun sika olduğunu söylemiş olmaktadır. Üstelik İbn Hacer de Darekutnî'yi desteklemiştir. Ayrıca hiç kimseden Abdülvehhab hakkında her hangi cerh de nakledilmemiştir. Hişam ile Hz. Aişe arasında senette 'Urve düşmüştür, ama başka bir tarikte vardır. Ebû Ğuzeyye'ye gelince Darekutnî, onun hakkında 'münkerü'l-hadis'; İbnü'l-Cevzî 'meçhul' olduğunu söy lemiştir. Ancak İbn Yûnus onun hakkında iyi bir tercüme-i hal kaydederek onu meçhuller sınıfından çıkarmıştır. Senetteki Ka'bî'ye gelince onun hakkında en fazla söylenebilen şey 'meçhul' olmasıdır; halbuki maruftur. Ömer b. Rebî' ise sika olduğu söylenen çok hadis rivayet eden bir kimsedir. Bu itibarla mezkur hadis mevzû değil, zayıftır. Ayrıca bu rivayetin Ka'bî tarikinden çok daha iyi Ahmed b. Yahya kanalıyla gelen başka bir rivayeti vardır. İbn Asakir'in de bu hadis hakkında münker demesi, benim hadis hakkındaki 'mevzu değil, zayıftır' şeklindeki görüşümü desteklemektedir. Zira Münker hadis, zayıf hadislerdendir.' (Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 16.)

olduğunu ve *"…ve kafir olarak ölenler için tevbe yoktur."*[517] ile *"…ve kafir olarak ölürse onların yaptıkları ameller dünya ve âhirette boşa gider."*[518] anlamındaki âyetlerin ve icmanın böyle bir şeyi reddettiğini ileri sürmüştür. Ayrıca İbn Dıhye, "öyleyse kafir olarak ölen kimseye dirildikten (rec'attan) sonra iman etmek fayda sağlamaz. Hatta ölmek üzere iken gözle görme anında ('inde'l-muayene) bile iman etmek fayda sağlamazken diriltildikten sonra iman etmek nasıl fayda verebilir? Ayrıca Hz. Peygamber'in "anam babam ne yaptılar bilseydim?"[519] diye onlar hakkındaki endişesini dile getirmesi vesilesiyle *"Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin."*[520] anlamındaki âyetin indirilmiş olması da böyle bir olayın olamayacağını göstermektedir.' demiştir.[521] İbn Teymiyye de ihya olayının Kitap, sünnet ve icmaya aykırı olduğunu ileri sürmüştür. O, bu olayın Kurân'a aykırı olduğuna delil olarak *"Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeyerek kötülük edip de çabucak tevbe edenlerin tevbesidir. İşte Allah bunların tevbesini kabul eder…Yoksa kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca 'ben şimdi tevbe ettim' diyenler ile kafir olarak ölenler için tevbe yoktur."*[522] ile *"Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkında süregelen adeti budur."*[523] mealindeki âyetleri göstermiştir. Birinci âyete göre Allah, kafir olarak ölenler için tevbe olmadığını açıklamış; ikinci âyette ise azabı gördükten sonra iman etmenin hiçbir fayda vermeyeceğini; bunun kulları hakkındaki bir kanunu olduğunu haber vermiştir. Keza İbn Teymiyye, Müslim'in Enes rivayeti ile Hz. Peygamber'e annesi için istiğfara izin verilme-

517 en-Nisâ, 4/18.

518 el-Bakara, 2/217. Ancak söz konusu âyettin konuyla hiç ilgisi bulunmamakta ve burada Müslüman olduktan sonra İslam'dan dönen ve kafir olarak ölenlerden bahsettiği çok açıktır. Âyetin ilgili kısmı şöyledir: "Sizden kim dininden döner ve kafir olarak ölürse onların yaptıkları ameller dünya ve ahirette boşa gider. Onlar cehennemliktir ve orada devamlı kalırlar."(2/217.)

519 Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr, fi't-tefsîr*, vr. 59a; krş. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 92-93; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 162.

520 el-Bakara, 2/119.

521 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 7; a. mlf. *Neşru'l-alemeyn*, s. 12.

522 en-Nisâ, 4/17-18.

523 el-Mü'min, 40/18.

diğini bildiren rivayeti de delil olarak ileri sürmüştür.[524] Ali el-Kârî'ye göre de İbn Dihye'nin ileri sürdüğü ve İbn Kesir'in benimsediği görüşe ilişkin delil olarak sunulan *"...kafir olarak ölenler için tevbe yoktur."*[525] anlamındaki âyet, Ebeveyn'in küfrünü açıkça ortaya koymaktadır. 'Zira Kafir olarak ölenler için tevbe söz konusu değildir. Çünkü *"Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkındaki sünneti budur..."*[526] anlamındaki âyette de belirtildiği gibi itikatta itibar edilen imanın gaybî olmasıdır. Halbuki ihya ve iman olayında gaybîlik ortadan kalkmış aynel yakîn akıbet görülmüş veya görülmüş gibidir. Bu itibarla Ebeveynin ihya ve imanları sabit değildir. Böyle bir şeyin olmadığının bir delili de özellikle Veda Haccı gibi ashabın son derece kalabalık olduğu bir sırada vuku bulduğu söylendiği halde sahabe arasında iştihar etmemesidir. Üstelik şerî-küllî bir kaide olarak gaybî halleri müşahede ettikten sonra iman etmenin kabul edilmeyeceğine dair icma da bulunmaktadır. Davanın hususiyeti iddianın güçlü delillerle ispat edilmesini gerektirir. O halde delille açıklamak bu meyanda iddiada bulunana düşer. Allah Teâlâ'nın kudret-i ilâhiyesi ve Hz. Peygamber'e ait hususî bir ihsan olması açısından ihyanın mümkün olmasına gelince, Hanefilerden hiç kimse bunu inkar etmemektedir. Ancak mesele, belli bir nizam ve sistem üzere delillerle bunu ispat etmektir. Yoksa özellikle de görüşlerin birbirleriyle çeliştiği bir alanda istidlale hiçde uygun olmayan ihtimaller üzerinde durmak değildir.'[527]

Ebeveyn'in ihya ve iman etmeleri olayının Âmine ve Abdullah aleyhinde olan rivayetleri neshettiği iddiası, Ebeveyn'in mümin olmadığını savunanlar tarafından haberlerde nesh olmadığı ilkesiyle cevaplandırılmıştır. Mesela Ali el-Kârî, Veda Haccı esnasında vuku bulduğu için ihya olayının Hz. Peygamber'i annesi için istiğfar etmekten men ettiğiyle ilgili rivayetleri nesh ettiği iddiasını tuhaf bul-

524 İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 325-326.
525 en-Nisâ, 4/18.
526 el-Mü'min, 40/85.
527 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 19a-19b.

muş ve "Bir kere mezkur ihya hadisi, muhaddislerin ittifakıyla zayıf, bazı muhakkiklere göre mevzû, müfessirlere göre Kitab'a aykırı olduğuna göre nasıl olur da Müslim'in Enes hadisine ve neredeyse mütevatir konumuna gelmiş bulunan diğer mezkur rivayetlere aykırı olmadığı düşünülebilir. Ayrıca haberlerde nesh olmadığı, neshin ancak inşa ve ahkamda olduğu belirtildiği halde bu rivayet nasıl neshedilmiş olur."[528] sözleriyle tenkit etmiş; bir başka yerde de şöyle demiştir: "Ebeveyn'in ihya ve imanlarıyla ilgili rivayetin sıhhatli olmadığına dair icma hasıl olmuştur ve Ebeveyn'in küfrüne delâlet eden Müslim hadisine muarız olması zaten mümkün değildir, olsa bile itibar edilmez. Zira bu rivayet muhaddislerin ittifakıyla zayıf, hatta bir kısım muhakkik alimlere göre de mevzu bir haberdir. Üstüne üstlük mezkur âyetlere, o âyetlerle ilgili hadislere, dört büyük imamın beyanına ve ehl-i sünnet alimlerinin büyüklerinin görüşlerine aykırıdır. Bu mesele sadece Rafıza taifesinin batıl asıllarındandır. Ayrıca ihya hadisi Sahihayn'da veya sadece birinde mevcut olsaydı, Sahihayn dışındaki hiçbir hadis ona muaraza edemezdi…Durum böyle iken bu rivayeti, müçtehid mertebesine ulaşmayan mukallid alimlerden İbn Şahin, Hatib el-Bağdadî, Süheylî, Kurtubî, İbn Münîr gibi alimlerden başkası rivayet etmemiştir. Ayrıca Hanefi mezhebinden veya diğerlerinden olan bir kimsenin, mezkur bu kişileri taklit edip, ümmetin âlimleri tarafından ortaya konulan delillerin açıklığına rağmen kendi imamlarını terk etmesi hiç caiz midir? Hele mesele, zannî kaideler çerçevesinde dönüp dolaşan füru fıkha ait bir mesele değil de kesin delillere dayanması gereken itikadî bir mesele olursa, böyle bir şey nasıl olabilir?"[529] Mısırlı âlim Ali el-Makdisî'ye göre de 'Ebeveyninin diriltilip iman ettiklerine dair hadis doğru olduğu kabul edildiği takdirde Tevbe suresindeki mezkur âyetin (9/113) doğru olmaması gerekir. Nesh, inşaî cümleler ve hükümlere ait özelliklerdendir; haberlerde nesh caiz değildir. Binaenaleyh nüzul sebebinin hükmüne itibar edildiğinde

528 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 20a.
529 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 30b-31a.

ihya ile ilgili rivayetin doğru olmaması gerekir. Keza *Münteka* sahibi ile diğer bazı âlimler de bu yoldan gitmişlerdir.'[530] sözleriyle hem ihya olayını hem de bu olayın Âmine aleyhinde olan Hz. Peygamber'e annesi için istiğfarda bulunmasına izin verilmemesiyle ilgili hükmü neshettiğine dair iddiayı eleştirmiştir.

Ali el-Kârî, Süheylî ve Kurtubî'nin ihya olayını savunmaya yönelik olarak meseleyi Allah'ın kudreti ve Hz. Peygamber'in böyle bir ihsana layık olmasıyla açıklamalarını da doğru bulmamamıştır. Nitekim Süheylî Ebeveyn'in ihya ve imanlarıyla ilgili olarak 'Allah her şeye kadirdir. O'nun rahmeti ve kudreti hiçbir şeyden aciz değildir. Hz. Peygamber de Allah'ın sırf fazlından kendisine dilediğini tahsis etmeye ve sırf kereminden dilediğini O'nun için ta'mim etmeye ehil ve layıktır.' demiş; Kurtubî ise 'Ebeveyn'in ihya ve imanının aklen ve şer'an imkansız olmadığını' ileri sürmüştür. Ali el-Kârî'ye göre 'Kurtubî'nin bu sözünün usul ve fer' açısından mümkün olduğunda hiç şüphe yoktur. Ancak söz, öncelikle bunun sübutu noktasında, ikinci olarak da nefyedilmesindedir. Süheyli'nin açıklamasına da bu cevapla karşılık verilebilir. İlaveten şayet bu ihya olayı sahih olsaydı Hz. Peygamber, ashabın büyükleri bir yana elbette bunu düşmanlarına karşı izhar eder ve o kadar ashabı arasında sadece Hz. Aişe'ye söylemekle yetinmezdi; ayrıca Hz. Aişe'den nakilde tabiin ve diğerleri arasında da elbette şöhret bulurdu. Keza eğer bu rivayet sahih olsaydı hiç şüphesiz, Hz. Peygamber'in mucizelerinin en zahiri ve kerametlerinin en büyüklerinden biri olurdu. Bu da göstermektedir ki Ebeveyn'in ihyası meselesi Rafizîlerin uydurmalarındandır. Ancak Rafiziler kendilerinden şüpheyi uzaklaştırmak ve davalarını güçlendirmek için bu mevzu haberi Hz. Aişe'ye nispet etmişlerdir.'[531]

Ne varki İbn Dıhye'nin ve diğerlerinin bu gerekçeli tenkitlerini, Ebeveyn'in ehl-i necat olduklarını benimseyenler, önceki peygamberlerin ihya mucizelerinin bir benzerinin Hz. Peygamber'e ve-

530 Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak*, s. 85.
531 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 19b-20a.

rilmesiyle, güneşin rücuu, Ashabî Kehf'in ve Araf ehli'nin durumu gibi rivayetlerle karşı tenkitle cevaplandırmaya çalışmışlardır. Mesela Kurtubî, İbn Dihye'yi eleştirerek Ebeveynin diriltilmelerinin aklen ve şer'an imkansız olmadığını söylemiş[532] ve 'bu durum, kafir olarak ölen kimseye has bir özel durum olur. İbn Dıhye'nin kafir olarak ölen kimseye diriltilip iman etmelerinin fayda vermeyeceği şeklindeki eleştirisine gelince bu, güneşin rücuu (battıktan sonra tekrar yükselmesi) olayıyla reddedilebilir. Nitekim Allah Teâlâ, Resûlü için güneşi battıktan sonra geri yükseltmiş ve bu sayede ikindi namazını eda etme imkanı bulmuştur. Şayet güneşin geri yükseltilmesinin faydası olmasaydı, elbette Allah onu geri yükseltmezdi. Ebeveyn'in durumu da bunun bir benzeridir. İlaveten Allah Teâlâ, Yunus'ın (a.s) kavmini azapla helak etmek üzere iken onların imanını ve tevbelerini kabul etmiş,[533] böylece onların azabın geleceğini anladıkları anda tevbe edip iman etmeleri kendilerine fayda sağlamıştır.[534] İbn Hacer el-Heytemî de (ö. 974/1567) Kurtubî'nin bu açıklamalarına aynen katılmıştır.[535]

Suyûtî -Suyûtî'ye ait orijinal bir gerekçedir.-[536] ve Kemal Paşazâde gibi âlimler, İbn Dihye'nin Ebeveyn'in ihya ve imanları konusunda ölüp dirildikten sonra iman etmenin fayda vermeyeceği şeklindeki eleştirine, Ashab-ı Kehf'in ahir zamanda diriltilip imtihan edileceklerini ve kendilerini şereflendirmek için bu ümmete dahil edileceklerine ilişkin rivayetlerle cevap vermeye çalışmışlardır. Buna göre Allah Teâlâ'nın, Ebeveyn için belli bir ömür takdir etmesi, fakat bu ömürlerini tamamlamadan önce onları vefat ettirmesi, daha sonra geri kalan ömürlerini tamamlamaları için onları diriltmesi ve onların da bu süre içinde iman etmeleri bir ilk değildir. Bu

---

532 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 394.
533 Yûnus, 10/98.
534 Suyûtî, *Mesaliku'l- Hünefâ*, s. 65; a. mlf. *el-Makâmetü's-sündüsiyye*, s. 5; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 7-8; a. mlf. Neşru'l-alemeyn, s. 12-13; a. mlf. *es-Sübülü'l-Celiyye*, s. 10; Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevahîr*, II, 57.
535 İbn Hacer, *Şerhu'l-Hemziyye*, s. 21.
536 Suyûtî, *Neşru'l-alemeyn*, s. 14-15; a. mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 8.

itibarla tıpkı bu ümmette dahil olma şerefine nail olmaları için Ashab-ı Kehf'in ömürlerinin bir kısmının tehir edilmesi, kendilerine ihsan edilen şeyler cümlesinden olması gibi, iman konusundaki eksikliklerini telafi etmeleri için ebeveyne tahsis edilen ömürden bir kısmının tehir edilmesi Allah'ın, Resul'üne (s.a.v) ikram ettiği şeyler cümlesinden olur.[537] Bunun yanı sıra Suyûtî'ye göre İbn Dıhye'nin ihya hadisinin Kur'ân'ın zahiriyle çeliştiği şeklindeki iddiası, ehl-i hadisin metodu değildir. Zira hadis üleması, bir hadisi isnad yolundan ta'lil etmektedirler. Ayrıca Hz. Peygamber'in "keşke anam-babam ne yaptılar bilseydim." rivayeti, hüccet olamayacak kadar mu'dal, zayıf bir hadistir. İlaveten Suyûtî şöyle demektedir: 'Ebeveyn'in ihyasını red sadedinde *"Onların ecelleri geldiğinde bir an olsun geri kalmaz ve ileri geçmezler."*[538] anlamındaki âyetle ecelin tehir edilmeyeceğine istidlal edilemez. Çünkü bu âyet Allah Teâlâ'nın son kez daimî olarak ruhu almayı dilediği kimseler hakkındadır. Halbuki Ashab-ı Kehf, Hz. İsa'nın dirilttiği ölüler ve Ebeveyn örneklerinde olduğu gibi, -her ne kadar cumhura göre ömür artıp eksilmezse de bir görüşe göre artıp eksilebilir- Allah, öldükten sonra diriltmeyi dilediği kimselere özel bir ömür tahsis edebilir.'[539] Ayrıca Suyûtî ve Kemal Paşazâde'ye göre Ebeveyn'in iman etmek üzere diriltilmeleri, tıpkı Ashab-ı Kehf hakkındaki haberde ifade edildiği gibi- insanlar içinden çıkarılmış en hayırlı ümmete dahil olmalarını ve bu yüce dinle şereflenmelerini sağlamak içindir. Nitekim Ashab-ı Kehf hakkındaki hadise göre onlar âhir zamanda diriltilecek, İslâm'la müşerref olmaları için kendilerinden delil getirmeleri istenmek suretiyle imtihan edilecekler ve sonunda Hz. Peygamber'in dinine tabi olacaklardır.[540] Ancak Ali el-Kârî, bu istidlal tarzının eleştirmiştir. el-Kârî'ye göre 'bu rivayetin batıl olduğu çok açıktır. Çünkü Ashab-ı Kehf mü-

537 Kemal Paşazâde, a.g.e., s. 89-90.
538 el-A'raf, 7/34.
539 Suyutî, *Neşru'l-alemeyn*, s. 14-15.
540 Ashab-ı Kehf'le ilgili rivayet ve değerlendirmesi için bk. Suyûtî, *el-Fevâidü'l-kâmine*, s. 36; Kemal Paşazâde, *Risale fi hakkı Ebeveyi'n-Nebi*, (Ahmed Cevdet, *"Resâil-i İbn Kemal"*), s. 89-90.

min olarak ölmüşlerdir ve bu hususta icma vardır. Halbuki tartışma müşrik olarak ölen kimselerin tevbelerinin kabulü konusundadır. Üstelik burada tartışma konusu, Allah'ın kudretinin imkanı hakkında değildir. Zira Allah'ın kudreti her iki tarafa da uygun ve her iki sınıfı da içerir. Fakat asıl mesele, iki şıktan hangisinin gerçek anlamda vuku bulduğudur.[541]

Kemal Paşazâde (ö. 940/1534) İbn Dihye'nin "ölmek üzere iken (gözle görme anında) bile iman etme fayda vermediğine göre, diriltildikten sonra nasıl fayda verebilir?" şeklindeki eleştirisini şöyle cevaplamıştır: "Ölümü müşahede anındaki iman, iman-ı yeistir. Bu yüzden diriltildikten sonra iman etmenin aksine, asıl bu tür iman kabul edilmez. Nitekim Allah Teâlâ'nın *"Eğer dünyaya geri gönderilecek olsalar yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir."*[542] meâlindeki âyeti de bu hususa delâlet etmektedir."[543] Bunun yanı sıra Kemal Paşazâde, Ebeveyn'inin ihyasıyla ilgili olarak *el-Mevsûm* adlı eserde Hafızuddin el-Kerderî'nin[544] " Eğer ebeveynin diriltilip iman etmeleri, *"fakat azabımı gördükleri zaman imanları kendilerine fayda vermeyecektir."* [545] meâlindeki âyete ve "benim babam ve senin baban cehennemdedir."[546] şeklindeki hadise aykırıdır, denilecek olursa, söz konusu hadisin diriltme olayından önce olması muhtemeldir, diye cevap verilebilir. Âyetteki azabı gördükten sonra iman etmenin kabul edilmeyeceğine gelince, bu durum kişinin hatırında olduğu zaman kabul edilmez. Eğer Allah, bu hali unutturduktan sonra iman ederse o zaman kabul edilir. İlgili tefsir ve hadislere göre, Allah, Mi-

---

541 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 32b-33a.

542 el-En'âm, 6/28.

543 Kemal Paşazâde, a.g.e., s. 90.

544 Literatürde birkaç Kerderî bulunmakla birlikte, biz onlara ait *Mevsûm* adlı eserin olduğunu tespit edemedik. Ancak bu eserin ünlü Hanefî fakihi Ebu'l-Veed el-Kerderî'ye ait olması muhtemeldir. Nitekim Ebu'l-Veed Şemseddin Muhammed b.Abdüssettar b.Muhammed el-İmâdî Şemsu'l-eimme el-Kerderî (ö. 642/1244), Büyük Hanefî âlimi olup Buhara'da vefat etmiştir. *Fetâvâ'l-Kerderî*, *er-Red ve'l-intisar li Ebî Hanife* (veya *el-Fevâidü'l-münîfe fi'd-dad 'an Ebî Hanîfe*) gibi eserleri bulunmaktadır. (Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 228-230; İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 64; Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1229.)

545 el-Mümin, 40/85.

546 Müslim, *"İman"*, 347, Ebu Dâvud, *"Sünne"*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 119, 268.

sak günü[547] insan zürriyetini canlandırmış, onlardan söz almış, bir imtihan olarak da bunu bizlere unutturmuştur. O halde Hz. Peygamber'in ebeveyni hakkında da bu kabil bir durumun olması mümkündür."dediğini nakletmiştir.[548] Ancak Ali el-Kârî, İbn Dıhye'nin bu eleştirisine Kemal Paşazâde'nin mezkur cevabını garip karşılamış ve şöyle tenkit etmiştir: "Kemal ancak Allah'a aittir. Yoksa nasıl olurda fetva makamının en üst makamında olan böyle fazıl bir zat, böylesine ilk ve evla olan apaçık delilden gafil kalabilir! Çünkü ölmek üzere iken iman etmek kabul edilmediği halde nasıl olur da dünyadan çıktıktan ve âhiret ahvalini hakke'l-yakin yaşadıktan sonra iman etmek kabul edilebilir? Üstelik her iki durumdan haber veren âyet olduğu halde. Nitekim *"Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca 'ben işte şimdi tevbe ettim.' diyenler için tevbe yoktur."*[549] buyurularak ölmek üzere olanın hali; ve aynı âyetin devamında ise *"..kafir olarak ölenler için de tevbe yoktur."* buyurularak diriltildikten sonraki hali tasvir edilmektedir. Hele hele "*Eğer dünyaya geri gönderilecek olsalar yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir*."[550] âyetini kendi görüşlerine delil getirmek çok garip ve çok tuhaftır. Çünkü âyet apaçık şekilde onların aleyhine delâlet etmektedir. Zira âyet, şayet onlar geri gönderilecek oldukları takdirde tekrar eski küfürlerine döneceklerini bildirmektedir. Bu durumda onlardan iman ve taatin vuku bulacağını beklemek asla düşünülemez.[551] Ne var ki dikkat edildiğinde cedel üslubunun verdiği polemik tavrından olsa gerek Ali el-Kârî'nin, burada İbn Kemal'in delil getirme tarzını anlamak istemediği görülecektir. Zira İbn Kemal bu âyeti, öldükten sonra geri gönderilip mükellef tutulmanın, iman veya inkar etmenin şartına bağlı olarak mümkün olduğu noktasında delil getirmiş, böylece Ebeveynin ihyasının aklen ve şeran mümkün olabileceğini

547 "Misak günü" ile el-A'raf, 7/172. âyete atıf yapılmaktadır.
548 Kemal Paşazâde, a.g.e., s. 90-91.
549 en-Nisâ, 4/18.
550 el-En'âm, 6/28.
551 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 33a- 33b.

belirtmiş olmaktadır. Yoksa geri gönderildikten sonra asla iman etmeyeceklerini değil. İkisi ayrı husustur.

Abdülahad Nurî (ö.1061/1651) de haberlerde nesh olmadığı şeklindeki Ebeveyn'in mümin olmadığını savunanlarca ileri sürülen karşı iddiaya yönelik 'bazı haberlerin hüküm anlamında olmaları veya umum ifade etmeleri sebebiyle neshi kabul ettikleri ve böylece o haberin ilgili hükmünün nesdedilmiş olacağını' belirterek cevaplamaya çalışmıştır.[552]

2- Ebeveyn'in Fetret Ehlinden Olmasına Yönelik Eleştiriler

Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia edenler onların fetret ehlinden olduğu görüşüne de karşı çıkmış ve bunu öncelikle Kitap ve sünnete aykırı olduğu gerekçesine dayandırmışlardır. Nitekim Ali el-Kârî bu yöndeki eleştirisine, fetret ehlinin kimliği, konumu, ehl-i necat oldukları konusunda ittifakın olmadığı ve Ebeveyn'in diriltilmeleriyle ilgili rivayetle çelişmesini gerekçe göstermiştir. el-Kârî'ye göre Ebeveyn fetret ehlinden olsaydı, fıtrat üzere ehl-i necat olacakları için diriltilip iman etmelerine ihtiyaç kalmazdı. İlaveten fetret ehlinin dinî konumu hakkında ehl-i sünnetin ekserisi ve Mu'tezile arasında ihtilaf vardır. Hatta bazı muhakkikler, peygamberin davetinden habersiz kalmış tamamen ıssız, uzak bölgelerde yaşayanlardan başka fetret ehli olmadığını söylemişlerdir. Üstelik bu kimseler hakkında onların Allah'ın varlık ve birliği, nimet verene şükür etmenin(şükrü'l-mü'im) ve tefekkürün vücubunu aklen bilmekle mükellef olup olmadıkları hususunda da ihtilaf etmişlerdir.[553] Bunun yanı sıra el-Kârî'ye göre kimlerin fetret ehli olduğu da ihtilaflı bir konudur. Ona göre fetret ehli fıtrattaki tevhid üzere olan ve kendisinden küfür sadır olmayan davet ulaşmamış insandır. O, buna *"Allah'ın insanları yarattığı Allah'ın fitratına (çevir) ki Allah'ın yaratışında hiç değişiklik yoktur."*[554] anlamındaki âyet ile fıtrat hadisi diye

552 Abdülahad Nûrî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, vr. 300b.
553 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 20a-20b.
554 er-Rûm, 30/30.

ünlenen "her çocuk fıtrat üzere doğar daha sonra anne-babası Yahudî, Hıristiyan veya Mecusî yapar."[555] hadisini delil göstermiştir. Ona göre mezkur bu naslar ile Elest Bezmi âyeti[556] her doğan çocuk, akıl-baliğ olduğu, kendi yaratılışına bırakıldığı zaman Allah'ın varlık ve birliğini seçer.[557] Ayrıca O'na göre fetret ehlinden olan herkesin mutlak olarak muazzeb olmayacağı görüşünde olan Şafii âlimleri yanılmışlardır. Zira Fetret ehlinden olduğu halde Hz. Peygamber'den onların muazzeb olacaklarına dair rivayet edilen haberler bu hususa açıkça delâlet etmektedir.[558]

Öte yandan Ali el-Kârî, ehl-i fetretin âhirette imtihana tabi tutulacaklarını bildiren hadislerin sıhhatini hem şüphe ile karşılamış hem de onların Ebeveyn hakkında delil olamayacağını ileri sürmüştür. Zira ona göre bu hadisler sahih oldukları takdirde fetret ehlinden olup da müşrik mi fıtrî tevhid üzere mi olduğu bilinmeyen kimseler için delil gösterilebilir. Yoksa Kitab, sünnet ve imamların ittifakıyla küfrü sabit olanların, Varaka b. Nevfel, Kus b. Saide ve bunlar gibi tevhidi sabit olan kimseler gibi âhirette imtihan edilecekler içine dahil olmaları söz konusu değildir.[559]

Ali el-Kârî, İbn Hacer el-Askalani'nin (ö.852/1448) 'Hz. Peygamber'e sırf bir lütüf ve ihsan olarak İslâm'dan önce ölmüş olan ataları âhiretteki imtihanda cehennemde gidilmesi emrine itaat ederek başarılı olacaklardır.' demesini garipsemiştir. Zira el-Kârî'ye göre inanç durumları belirsiz olan gerçek fetret ehli hakkında zan yoluyla verilmiş bu hüküm kesin bir meselede her hangi bir şey ifade etmez.[560]

3- Ebeveyn'in Haniflerden Olmasına Yönelik Eleştiriler

Hz. Peygamber'in anne-babasının mümin olmadığını iddia edenler Ebeveyn'in Hanifler'den olduğu iddiasına da kesinlikle kar-

555 Buhârî, *"Cenâiz"*, 80, 93; Müslim, *"Kader"*, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 275, 393, 410.
556 el-A'raf, 7/172.
557 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 20b-21a.
558 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 21a-21b.
559 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 21b.
560 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 21b-22a.

şı çıkmışlardır. Onlardan biri olan Ali el-Kârî'ye göre Câhiliyye döneminde bir takım kimselerin Hanifler'den olmaları, Ebeveyn'in de onların yolunu takip ettiklerini göstermez. Zira bu ihtimal dahilinde olsa bile bunun için kesin delil olması gerekir. İhtimal üzerine de hüküm bina edilmez. Üstelik Müslim hadisi ve ileri sürülen diğer gerekçeler bunun aksini açıkça göstermektedir. Ayrıca Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) cahiliyye döneminde Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Hüveyris, Varaka b. Nevfel, Rebâb b. el-Berâ, Ümeyye b. Ebî Salt, Es 'ad b.Kerb el-Himyerî, Kus b. Sâide el-İyâdî, Ebû Kays b. Sareme gibi bazı Haniflerin isimlerini tek tek zikrettiği halde bu isimler arasında Ebeveyn'in adı geçmemektedir. Şayet Ebeveyn de Hanifler'den olsaydı elbette delil getirme makamında elbette onları da zikrederdi.[561]

4 - Hz. Peygamber'in Annesi İçin İstiğfar Etmesinin Yasaklanmasına Yönelik Eleştiriler

İbn Teymiyye ile Ali el-Kârî, Ebeveyn'in ehl-i necat ve muvahhid olduklarını ileri sürenlerin Hz. Peygamber'e annesi için istiğfarda bulunmasına izin verilmediğiyle ilgili rivayeti yorumlayış tarzını eleştirmişlerdir. İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'i istiğfardan men olayının Mekke'nin fethi yılında vuku bulduğunu, halbuki ihya olayının ise fetihten çok sonra Veda Haccı esnasında gerçekleştiğini, bu yüzden ikincisinin birinciyi nesh ettiğini ileri sürenlerin bu iddialarının batıl olduğunu birkaç açıdan ortaya koymaya çalışmıştır.

Birincisi: Ebû Leheb hakkındaki *"O alevli bir ateşte yanacak."*[562] ile *"Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım."*[563] anlamındaki âyetlerde olduğu gibi, olmuş veya olacak şeylerde (haberlerde) nesh olmaz. Ayrıca 'Benim babam senin baban cehennemdedir.' ve 'Benim annem senin annenle birlikte cehennemdedir.' hadisleri, büyük günah işleyenler gibi sonradan cehennemden çıkacaklar hakkında değildir.

561 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 29a-29b.
562 el-Mesed, 111/3.
563 el-Müddessir, 73/17.

Çünkü şayet böyle olsaydı Ebeveyn hakkında istiğfar elbette caiz olurdu. Allah'ın ilminde onların iman edecekleri de önceden bilinmiş olsaydı Allah, Hz. Peygamber'i bundan nehyetmezdi. Çünkü ameller sonlarına göredir. Mümin olarak öleni ise Allah dilerse affeder; böylece o kimse hakkında istiğfarda bulunmak imkansız olmaz.

İkincisi: Hz. Peygamber Mekke'nin fethi yılında yolu üzerinde, Hacûn'da olduğu için annesinin mezarını ziyaret etmiştir. Babasına gelince onun mezarı burada değildi ve onu ziyaret etmemişti. Zira babasının kabri yolu üzerinde değil, Şam'daydı. Bu itibarla nasıl olurda ikisi Hz. Peygamber'in hürmetine diriltildiler denilebilir?

Üçüncüsü: *"Ancak İbrahim babasına: 'Andolsun senin için mağfiret isteyeceğim ama Allah'tan sana gelecek her hangi bir şeyi önlemeye de gücüm yetmez.'* demişti."[564] ve *"İbrahim'in babası için af dilemesi sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ama onun Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı*."[565] anlamındaki âyetlerde Allah Teâlâ Hz. İbrahim ve onunla beraber olanları örnek almayı buyurmuştur. Hz. İbrahim'in babası hakkında istiğfarda bulunacağına dair söz vermesi konusunda ise Hz. İbrahim'e babasının Allah düşmanı olduğu belli olduktan sonra bundan vazgeçtiğini bildirmiştir.'[566] İbn Teymiyye bu şıkla, Ebeveyn konusunda Hz. İbrahim'in kendi babasına karşı tutumunun örnek alınmasını, böylece mümin olmadıkları için Ebeveyn'e istiğfardan el çekmek gerektiğini ifade etmiş olmaktadır.

Ali el-Kârî, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanların 'Hz. Peygamber'in annesi için istiğfar etmesine önce izin verilmediği, fakat ikinci defa izin isteyince izin verildiği' şeklindeki açıklamalarını doğru bulmayarak eleştirmiştir. el-Kârî'ye göre ikinci defa izin istediğinde verildiği iddiası, sarih delil ve nakle ihtiyaç gerektirmektedir.[567] İlaveten Suyûtî'nin Atiyye'nin rivayeti hakkında 'Atiyye zayıf olduğu için onun haberi, zayıf ve ma'lûldur. Ayrıca bu rivayet Ali b.

564 el-Mümtehine, 60/ 4.
565 et-Tevbe,9/114.
566 İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 326-327.
567 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 15b-16a.

Ebî Talha'nın İbn Abbas'tan naklettiği habere de aykırıdır ve üstelik Ali b. Ebî Talha sika ve rivayeti daha sahihtir.'[568] şeklindeki açıklamalarına katılmayan Ali el-Kârî şöyle demektedir: 'Atiyye'nin sika mı zayıf mı olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Yine de zayıf kabul edilecek olursa kendisinden başka sahih biriyle birlikte olduğunda kuvvet kazanır. Sonra iki rivayete arasında bir ihtilaf yoktur. Çünkü her iki halde de vakanın teaddüdü sebebiyle iki kaziyye arasını cem etme imkanı vardır. Ayrıca İbn Kesîr bu olayı nakletmiş, Atiye el-'Avfî hakkında sükut etmiş olması da olayın bu kişiden sabit olduğuna delil teşkil etmektedir.[569]

5 - Hz. Peygamber'in Babası Abdullah Aleyhindeki Rivayetlere Yönelik Eleştiriler

Ali el-Kârî, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanların Müslim'in "benim babam ve senin baban cehennemdedir." şeklindeki Enes hadisi hakkında 'Hz. Peygamber bu sözü, adamın irtidat etmesinden endişe ettiği için ikinci seferde soruyu soranın gönlünü hoş tutmak için söylemiştir.' şeklinde yorumlamalarına şiddetle karşı çıkmıştır. Zira el-Kârî'ye göre böyle bir şeyi Hz. Peygamber hakkında söylemek bir hata, hatta çok büyük bir günahtır. Çünkü bu ifadede, sırf kendisine iman etmiş veya iman etmemiş bir adamın gönlünü hoş tutmak için Hz. Peygamber'in gerçeğin dışında bir şeyi haber verdiği ve babasının küfrüne hükmettiği gibi Hz. Peygamber'e büyük bir bühtan vardır. Bu son derece büyük bir zelle, çok ağır bir cürettir.[570]

Ali el-Kârî mezkur hadisi farklı açıdan yaklaşarak da değerlendirmiştir. Buna göre Müslim'in Enes hadisi, başka bir tarikten gelen (Sa d b. Ebî Vakkas) ve içinde Enes hadisindeki ifade yerine "ne zaman bir kafir kabrine rasgelirsen onu cehennemle müjdele." ifadesinin bulunduğu hadise aykırı değildir. Çünkü bu ikincisi ta'mîm

568 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 302.
569 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 16b; krş. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 394.
570 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 26b.

ifade etmekte, birincisi ise tahsise delâlet etmektedir. Hz. Peygamber birincisinde soruyu soran adamı teselli etmek üzere söylemiştir. İkincisiyle ise mezkur hükmün sadece Hz. Peygamber'in babası ile soruyu soranın babasına tahsis edilmemesini sağlamak ve bu hükmün bütün kafirleri içeren umumî bir hüküm olduğunu belirtmek için söylemiştir. Nitekim İbn Mâce'nin Salim ve onun da babasından anlattığını bildirdiği hadis[571] de bu hususa delâlet etmektedir. Hz. Peygamber'in bu umumî beyanı, Hz. Peygamber'den haklarında özel bir açıklama bulunmadığı takdirde Cahiliyye döneminde ölen herkesin kafir olduğuna apaçık bir şekilde delâlet etmektedir.[572]

6 - Hz. Peygamber'in Bütün Atalarının Mümin Olduğu İddiasına Yönelik Eleştiriler

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanların delil olarak ileri sürdüğü Hz. Peygamber'in bütün atalarının muvahhid oldukları iddiası, bazı âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Bu husus öncelikle Katip Çelebi (ö.1070/1659) tarafından eleştirilmiştir. Katip Çelebi, 'Peygamberlerin anne-baba ve evlatlarının mümin olmaları gerekli midir?' diye sorarak bunun gerekli olmadığını belirtmiştir. Peygamberlerin anne, baba ve evlatlarının mümin olmalarının gerekmediğini düşünen Katip Çelebi'ye göre *"Allah ölüden diriyi çıkarır ve diriden de ölüyü çıkarır."*[573] anlamındaki âyet bu hususu en açık bir surette gösterir. Bu suretle Allah Teâlâ kudretini mükemmel şekilde açıklamış ve hikmetini ortaya koymuş olur. Böylece nübüvvet konusunun sırf ilahî bir lütuf olması gerektiği anlaşılır. Şeref, haseb ve neseb şa-

571 İbn Mâce, *"Cenâiz"*, 48. İbn Mace'nin bu rivayetine göre bir Arap köylüsü Hz. Peygamber'e gelerek 'Babam, akrabalık haklarını gözetir, şöyle şöyle iyilikler yapardı. Bu durumda o, nerededir?' diye sormuş, Resûlullah da "Cehennemde' diye karşılık vermiştir. San ki adam Hz. Peygamber'in bu sözünde bir şey bulmuş gibi 'Yâ Resûlellah, senin baban nerededir?' diye sormuş, Hz. Peygamber de "Ne zaman bir kafirin mezarına rastlarsan onu cehennemle müjdele" demiştir. Adam bu sözler üzerine müslüman olmuştur. Daha sonra bu adam her zaman 'Resûlullah (s.a.v) beni, ne zaman bir kafir mezarına rastlarsam onu cehennemle müjdelemem gibi. zor bir işle mükellef tuttu.' demekteymiş.

572 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr. 15b-16a.

573 er-Rûm, 30/19.

ibesinin karışmasına yer kalmaz. Bu husus öyle büyük bir mesele ve maslahattır ki aksini ispat etmek için ileri sürülen delil ve maslahatlar bunun yanında bir hiçtir.'[574]

Hz. Peygamber'in bütün atalarının muvahhid oldukları iddiası Ali el-Kârî tarafından da eleştirilmiştir. Nitekim el-Kârî, Suyutî'nin Hz. Peygamber'in atalarının küfürden uzak olduğunu ispat sadedinde *"Bir zaman İbrahim babasına ve kavmine demişti ki: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben, ancak beni yaratana taparım.Çünkü O, beni doğru yola iletecektir. O, bu sözü ardından geleceklere miras olarak bıraktı…"*[575] anlamındaki âyetle ve bu âyetle ilgili olarak İbn Abbas ve Mücahid'ten nakledilen 'Lâ ilâhe illellah sözü Hz. İbrahin'in arkasından baki kalmıştır.' sözle istidlal etmesini[576] doğru bulmamıştır. Zira el-Kârî'ye göre âyet ve bu rivayet 'Hz. İbrahim'in zürriyeti içinde Lâ ilâhe illallah diyen kalmıştır.' demektir ve Hz. İbrahim'in zürriyetinin tamamını kapsaması gerekmez. İçlerinden bir kısmının tevhid üzere olması kafidir. Bunun aksi, icmaya aykırıdır. Zira Hz. İsmail ve Hz. İshak oğullarından gelen Hz. İbrahim'in bütün zürriyetinin mümin olmadığı konusunda çok açık icma oluşmuştur.[577]

Ali el-Kârî, Suyutî'nin Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduklarını ispat sadedinde *"Yakında Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın."*[578] âyetiyle ilgili olarak İbn Abbas'tan naklettiği "Muhammed'i razı edecek olan, Ehli beytinden hiç kimsenin cehenneme girmemesidir." sözünü delil olarak kullanmasını eleştirmiştir. el-Kârî'ye göre bu sahabenin kendi reyiyle ortaya koyduğu bir görüştür. Bu sözün sıhhat ve delaletini kabul etmekle beraber şunu belirtmek gerekir ki Ehl-i beyt ifadesi, Hz. Peygamber'in kafir olan geçmiş atalarını kapsamadığı icma ile sabittir.[579]

Hz. Peygamber'in atalarının mümin olduğunu ispat sadedinde

574 Katip Çelebi, a.g.e., s. 80-81.
575 ez-Zuhruf, 43/26-28.
576 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiye*, s. 13.
577 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 27b.
578 ed-Duhâ, 93/5.
579 Ali el-Kârî, a.g.e., v r. 22b-23a.

ileri sürülen *"İbrahim demişti ki: Ey Rabbim, Burayı emin bir bölge yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle rızıklandır…"*[580] anlamındaki âyet ve bununla ilgili olarak Mücahid'den nakledilen 'Allah, İbrahim'in evlatları hakkındaki duasını kabul etti ve bölgeyi emin kılıp halkını rızıklandırdı; İbrahim'den sonra çocuklarından hiç kimse de putlara tapmadı.' şeklindeki açıklama tarzını[581] da eleştirmiştir. el-Kârî'ye göre âyetteki "benû/oğullar" Hz. İbrahim'in bütün zürriyetini içerdiği şeklinde açıklanamaz. Zira Hz. İbrahim'in oğulları İsmail ve İshak evlatları içinde Araplardan bir çok müşrik, Yahudî ve Hıristiyan olduğu sabittir. O halde âyetteki 'oğullar' ifadesinin Hz. İbrahim'in bütün zürriyeti değil, bizzat kendi sülbünden gelen evlatları olarak anlaşılması zorunludur.[582] Ali el-Kârî, bu verdiği cevapla aynı zamanda yine Suyutî'nin görüşüne delil olarak ileri sürdüğü Süfyan b. 'Uyeyne'den nakledilen bir rivayeti de cevaplamış olduğunu ileri sürmüştür. Bu rivayete göre Süfyan b. 'Uyeyne'ye Hz. İsmail'in çocuklarından hiç kimse putlara taptı mı? diye sorulmuş, o da 'Hayır, sen Allah Teâlâ'nın, Hz. İbrahimin duasından bahsederken *"Beni ve evlatlarımı putlardan uzak tut."*[583] buyurduğunu duymadım mı?' diye karşılık vermiştir.[584] el-Kârî, buna karşı şöyle demektedir: Hiç şüphe yok ki Hz. İsmail'in neslinde gelen Arapların Beyt-i Haram çevresinde oturdukları, putlara taptıkları, Kabe'nin içinde ve dışında bir çok put olduğu, Mekke'nin fethinde Resûlullah'ın onları kırıncaya dek de putlara taptığı hakkında ittifak hasıl olmuş tarihi bir hakikattir. Bu itibarla Beydavî'nin de belirttiği gibi Hz. İbrahim'in *"Beni ve evlatlarımı putlardan uzak tut."* şeklindeki duası, zahir sarih anlamına göre Hz. İbrahim'in torunlarını ve bütün zürriyetlerini içermez."[585]

Ali el-Kârî, Hz. Peygamber'in atalarının küfürden uzak oldu-

580 el-Bakara, 2/126.
581 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 14.
582 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 27b-28a.
583 İbrahim, 14/35.
584 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 28a; krş. Suyutî, *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 14.
585 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 28b.

ğunu ispat sadedinde ileri sürülen *"Rabbim, beni ve soyumdan gelenleri namazı devamlı kılanlardan eyle."*[586] anlamındaki âyet ve bu âyetle ilgili olarak İbn Cüreyc'in 'Hz. İbrahim'in zürriyetinden fıtrat üzere Allah'a ibadet eden kimseler hiçbir zaman yok olmayacak.' sözünü[587] de değerlendirmiş ve bu sözün sahih olduğunu ancak anlamının (ba'ziyet üzere) Hz. İbrahim'in zürriyetinden bir kısmını ifade ettiğini belirtmiştir.[588]

Ali el-Kârî'ye göre peygamberlerin babalarının kafir olmadıkları iddiası açık delille muhtaçtır. Bu anlamı, mezkur *"Allah seni secde edenler içinde dolaşmanı da(takallüb) görür."*[589] anlamındaki âyetten çıkarmak diğer bir çok müfessirlerin beyanından anlaşıldığı üzere hatalıdır. Nitekim Beydavî gibi sair müfessirler âyeti 'Seni teheccüd namazına kalkanların durumlarını incelemek üzere dolaşmanı görür.' şeklinde açıklamışlardır. Hatta bu husustaki bir rivayete göre teheccüd namazının farziyeti nesh edildiğinde Hz. Peygamber ashabın teheccüc namazına kalkıp kalkmadıklarını kontrol etmek için geceleyin evlerini teftiş etmiş ve ashabın evlerinin kuş cıvıltıları gibi zikirle cıvıl cıvıl olduğunu görmüştür. Üstelik İbn Hibban, Râfızilerin peygamberlerin babalarının mümin olduklarını söylediklerini ve buna mezkur âyeti 'Hz. Peygamaber'in nurunun secde edenden diğer secde edene intikal etmesi' şeklinde tefsir ettiklerini; ilaveten Hz. Peygamber'in "Ben öteden beri tertemiz sülplerden tertemiz rahimle aktarıla gelmişimdir." sözünü delil getirdiklerini belirtmiştir.[590] Takallüb âyetinin Hz. Peygamber'in bütün atalarının muvahhid olduklarını iddia edenler tarafından 'Hz. Peygamber'in nur ve zerrelerinin bir nebiden diğer nebiye veya bir secde edenden diğer secde edene intikal etmesi' şeklindeki açılanış tarzını Âcurrî'nin *eş-Şerî'a* adlı eserinin naşiri Muhammed Hâmid el-Fâkî de eleştirmiştir. O 'Bedihiyattandır ki Abdullah ve Abdülmuttalib'ten

586 İbrahim, 14/40.
587 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 14.
588 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 29a .
589 eş-Şuara, 26/218-219.
590 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 25a-b.

Hz. İsmail'e kadar Hz. Peygamber'in atalarının hiç biri nebi değildi. Hz. İbrahim'in babası Azer, müşriklerin ileri gelenlerindendi.' diyerek bu açıklama tarzını doğru bulmamıştır. Sonra o, bu açıklamasına Müslim'in Enes hadisi ile, Ebû Talib'in Hz. Peygamber'in telkinlerine rağman kelime-i şehadet getirmediğiyle ilgili rivayeti delil getirerek 'Bu göstermektedir ki Hz. Peygamber'in babaları küfür üzere idiler. Âyetin, Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğu şeklinde tefsiri de Kur'an'ın mânasından çok uzaktır.' demiştir. el-Fakî'ye göre Takallüb âyeti'nin anlamı âyetler bütünlüğü içinde (26/217-227) ele alındığında şöyledir: 'Allah Teâlâ, seni yalnız kendi zatına tevekkül etmede kararlı ve ısrarlı olmaya davet ediyor. Çünkü O, ayakta iken, secdede iken, Rabbine dua ederken, tebliğde bulunurken vs. bütün hallerinde Rabbinin gözetimi altındadır. Allah, O'nu (s.a.v) insanlardan korumaktadır. Takallübün anlamı budur. Üstelik Allah Teâlâ âyette bir yerden diğerine geçmek, göç etmek, intikal etmek anlamında 'tenkuluke' buyurmamıştır. Onların zannetiği anlam ancak âyet 've tenkuluke fi's-sâcidîn/secde edenler içinde birinden diğerine geçmeni, intikal etmeni,' şeklinde olsaydı doğru olurdu.' Nitekim İbn Kesîr âyetin tefsirinde Katade'nin 'Tek başına ve cemaatla namaz kılarken seni görüyor.' şeklinde tefsir ettiğini ve bu izahın aynı zamanda İkrime, 'Atâ ve Hasan Basrî'nin görüşü de olduğunu söylemiştir.[591] Ayrıca onların naklettiği bu tür haberin isnadının tamamı meçhullerle doludur ve İsrailiyata en çok benzeyenlerden biridir.[592]

İbn Abbas ve diğerlerinden nakledilen Adnan, Ma'd, Rebî'a, Mudar, Huzeyme, Esed'in Hz. İbrahim'in dini üzere olduğunu ve onları ancak hayırla yad etmek gerektiğini bildiren haberin, Hz. Peygamber'in atalarının küfürden uzak olduğunu ispat sadedinde ileri sürenler tarafından değerlendiriliş şeklini de eleştiren Ali el-Kârî'ye göre 'bu rivayet sahih olduğu takdirde onların iddialarına

591 Âcurrî, *eş-Şerî'a*, 429, dp.1, (nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî), Beyrût, 1403/1983.
592 Âcurrî, a.g.e., 430, dp. 1.

delil olmaz. Zira Onlar tevhid üzere olsalar bile kendilerinden sonra evlatları şirk koşmuşlardır."[593]

Ali el-Kârî, Suyutî'nin Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduklarına dair delil olarak kullandığı, Şeyhaynın şartına göre sahih olan ve bu sözü Hz. Ali'nin kendi görüşüne göre söylemiş olamayacağı için merfu hükmünde olduğunu ileri sürdüğü, Hz. Ali'nin "Allah Teâlâ öteden beri yeryüzünde yedi veya biraz daha fazla müslümandan eksik bırakmamıştır. Şayet bunlar olmasaydı yeryüzü ve içindekiler helak olacaktı."[594] sözünü ve benzer rivayetleri konuyla hiç ilgisi bulunmadığı gerekçesiyle red etmiştir.[595]

Ali el-Kârî'ye göre Fahreddin er-Razî'nin zayıf isnadla zikrettiği Hz. Peygamber'in "Kıyamet günü gelince ben, babama, anneme, amcam Ebû Talib'e ve cahiliyyedeki süt kardeşime şefaat edeceğim." haberi de tam aksine onların değil, Ali el-Kârî gibi düşünenlerin lehine bir delildir. Zira burada Hz. Peygamber, anne ve babasını küfrü üzerinde icma hasıl olan amcası Ebû Talible birlikte zikretmiştir.[596]

7- Abdülmuttalible İlgili İddialara Yönelik Eleştiriler

Hz. Peygamber'in bütün atalarının muvahhid olduklarını kabul edenlerin bu sistem içinde Abdülmuttalib'in de muvahhid olduğunu ileri sürmeleri ve buna ilişkin sundukları delilleri de değerlendiren Ali el-Kârî, bu kanaatte olanların delil olarak ileri sürdükleri Hz. Peygamber'in "Yalan değil, ben Peygamber'im, ben Abdulmuttalib'in oğluyum." sözüyle kendini dedesine nispet etmesinin Abdülmuttalib'in mümin olduğuna delil olamayacağını belirtmiştir. el-Kârî'ye göre Hz. Peygamber'in bu sözü kafir olan ecdadıyla övünme maksadıyla değil, aksine kahramanlık ve cesaretle meşhurluğunu izhar etmek maksadına yönelik olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.[597]

Ali el-Kârî bu noktada İbn Hacer'in 'Hz. Peygamber'in dedesi

---

593 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 29a .
594 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiyye*, s. 12.
595 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 27a.
596 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 23a.
597 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 22b.

Abdülmuttalib ve Ebû Talib hariç diğer âli beytinin/atalarının âhiretteki imtihanda itaat edecekleri için cennete girenlere dahil olup kurtuluşa ereceklerini umduğunu' söylemesini de ilginç bulmuştur. Halbuki ilgili rivayetlerde geçtiği üzere Ebû Talib ölmek üzere iken Hz. Peygamber, ona kelime-i şahadeti söylemesini telkin etmiş, fakat o sırada Ebû Talib'in yanında olan Ebu Cehl ve İbn Ebî Ümeyye'nin 'Ey Ebû Talib, Abdülmuttalib'in dininden yüz mü çeviriyorsu?' şeklindeki ısrarlı telkinleri sonucu Ebû Talib, kelime-i şehadeti söylemekten kaçınmış ve son söz olarak 'Ben Abdülmuttalib'in dini üzereyim.' demiştir. Bu olaydan sonra *"şüphesiz sen sevdiğini hidayete erdiremezsin fakat Allah dilediğine hidayet eder."*[598] anlamındaki âyet inmiştir. el-Kârî'ye göre gerek Ebu Cehl ve arkadaşının sözü, gerek Ebû Talib'în sözü ve mezkur âyet Abdülmuttalib'in şirk üzere öldüğünü şüphe götürmez biçimde göstermektedir.[599]

8 - Hz. Peygamber'in Soyunun Seçkinliği ve Daima Nikahlı Evlilikten Gelmesine İlişkin Eleştiriler

Ali el-Kârî Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğu sadedinde ileri sürülen bazı rivayetlerin Hz. Peygamber'in atalarının mümin olduğunu değil, sadece gayr-i meşru ilişkilerden gelmediğini, soyunun temiz ve necipliğini gösterir nitelikte olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan O'na göre eğer ecdadının Hz. Adem'den beri seçkin aileler ve temiz bir soy silsilesi içinde geldiğini birdiren rivayetleri, onların imanlarıyla ilişkilendirerek mümin oldukları iddia edilecek olursa, bu tür bir istidlal tarzının bütün Kureyş'in hatta bütün insanlığın mümin olduğunu, içlerinde hiç kafir bulunmadığını iddia etmeyi netice verecektir. Zira Allah Teâlâ'nın insanoğlunu yeryüzünde diğer varlıklardan seçkin ve saygın kıldığını[600] bildirdiği âyetler bulunmaktadır ve bu âyetlere göre insanoğlunun bizzat kendisi seçkin ve üstün varlıktır.[601]

598 el-Kasas, 28/56.
599 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 21b-22a.
600 el-İsrâ, 17/70.
601 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 25b-26b.

9 - Azer'in Konumu ve 'Baba' Kelimesinin Yorumuna Yönelik Eleştiriler

Ali el-Kârî'nin üzerinde özelikle durduğu hususlardan biri de Hz. Peygamber'in soy silsilesinde yer alan Hz. İbrahim'in âyetlere göre babası görünen Azer'in, aslında öz babası değil, amcası olduğu ve fakat Arap dili kullanımında amcaya mecaz olarak baba dendiği şeklindeki açıklama tarzıdır. Ali el-Kârî'ye göre Fahreddin er-Razî'nin ve Suyutî gibi âlimlerin tercih ettiği Hz. İbrahim'in babasının kafir olmadığı iddiası 'dinde çok büyük bir fesat, yakin sahibi insanların inançlarında şüphe üşüştüren bir iddiadır.'[602] el-Kârî, Suyutî'nin ilgili âyette geçen 'eb' kelimesinden kasdedilenin mecazen 'amca' demek olduğu ve buna göre Hz. İbrahim'in babasından maksadın da amcası Azer olduğu açıklamasının akıldan uzak bir söz olduğunu söylemiş[603] ve gerekçelerini ortaya koyarak açıklamaya çalışmıştır. O, 'eb' kelimesinin Araplar arasında mecaz olarak 'amca' yerine kullanımını kabul etse de Hz. İbrahim'in babasıyla ilgili yerlerde geçen 'eb' kelimesinin amca yerine asla kullanılamayacağını vurgulamıştır. O, Suyutî'nin *"Yakub'a ölüm gelip çattığı zaman oğullarına: Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?, demiş, onlar da: senin ve babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek Allah'a ibadet edeceğiz."*[604] anlamındaki âyette 'senin babaların' denilerek Hz. Yakub'un amcası olduğu halde Hz. İsmail'in Hz. Yakub'un babası olarak zikredilmesini delil göstermesini eleştirmiştir. Ayrıca el-Karî, bu konuda ileri sürülen İbn Abbas'ın bu âyette geçen 'eb'i, 'ced/dede' olarak açıklamasını; Ebu'l-Aliye'nin de amcanın âyette 'baba' olarak isimlendirildiği şeklindeki izahını; Muhammed b. Ka'b el-Kurezî'nin 'el-Hâlu/dayı' ile el-'ammu/amca'nın 'baba/valid' demek olduğunu söyleyip mezkur âyeti okuduğunu; böylece sahabe ve tabiin anlayışının bu doğrultuda bulunduğu yönündeki açıklamayı da tenkit etmiştir. el-Kârî'ye göre bu boş bir sözden ibarettir. Çünkü, bizzat

602 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 31b.
603 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 16b.
604 el-Bakara, 2/133.

âyetten anlaşıldığı kadarıyla çoğul olarak 'âbâ/babalar' ifadesini peygamberlerden birine gerçek anlamda nispet etmek şer'an ve örfen sahih olmaz. Bu itibarla burada 'âbâ' ile kast edilen ya Hanefî imamlarının belirttiği üzere 'eslaf/ecdad, atalar' dır ya da bu kelime Şafiilerin tercih ettiği gibi hakikat ve mecaz anlamlarıyla ortak kullanılmıştır. Bu husus anlaşıldığında bu âyet ve benzerlerinde Hz. İbrahim'in babasından murat gerçek anlamdaki babasıdır. Bunun mecaz olarak amca olarak anlaşılması sahih değildir. Çünkü ilgili ayetlerde 'eb' kelimesini hakiki anlamında anlamaya ne aklen ne de şer'an hiçbir engel yoktur.[605]

Ali el-Kârî, Azer'in Hz. İbrahim'in amcası değil, ilgili âyetlerin sarih ifadelerine göre babası olduğunu vurgulamıştır. Ona göre *"Hani İbrahim babası Azer'e demişti ki."*[606], *"İbrahim'in babasına olan istiğfarı ancak ona verdiği bir sözden dolayı idi."*[607], *"ancak İbrahim'in, babasına senin için mutlaka istiğfarda bulunacağım, ama Allah'tan sana gelecek olana da malik değilim, demesi hariç…"*[608] anlamındaki âyetleri ve Kur'an'da Hz. İbrahim'in müteaddid defa babasına *"Ey babacığım."*[609] diye hitap eden ifadeleri Azer'in onun babası olduğunun açık delilleridir. Bunları mecaza hamletmenin makul bir gerekçesi bulunmamaktadır.[610] el-Kârî eleştirilerine devamla 'ayrıca eğer 'eb' kelimesiyle 'amca' kasdedilmiş olsaydı, ashabın 'eb' kelimesini mecaz yoluyla 'amca'ya hamletmeleri için en azından bir hadisle bile olsa açıklama yapılırdı.'[611] demiştir.

Ali el-Kârî'ye göre 'İbrahim'in babasının adının Azer değil, Tarah' olduğuna dair[612] İbn Abbas'tan nakledilen rivayetin Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğu doğrultusunda Hz. Peygamber'in ve diğer peygamberlerin babalarının kafir olmadığını ileri sürenlerce kendi lehlerine delil gösterilmesi hatadır. Zira İbn Ebî

605 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 32a-32b.
606 el-En'am, 6/74.
607 Et-Tevbe, 9/114.
608 El-Mümtehine, 60/4.
609 Meryem, 19/41-45.
610 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 24b-25a.
611 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 25a-b.
612 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 28.

Şeybe, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hatim'in bir kısmı sahih çeşitli tariklerle Süddî, Mücahid ve İbn Cüreyc'den naklettikleri habere göre Azer, Hz. İbrahim'in babasının adı değilse de babasının lakabıdır, ismi ise Tarah'tır. İsminin Tarah ve lakabının Azer olduğu kabul edilecek olduğunda İbrahim'in babasının müşrik olmaması gerekmez. Üstelik bu rivayetleri zikreden âlimlerin hiç biri Azer'in Hz. İbrahim'in amcası olduğunu söylememiştir. Bu da Azer'in Hz. İbrahim'in amcası olduğu görüşünün zayıf olduğunu ortaya koymaktadır.[613] el-Kârî'ye göre sırf tarihî Yahudî veya Hıristiyan haberine dayanarak Azer meselesini mecaza hamletmek hiç uygun değildir. [614]

613 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 27a-b.
614 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 24b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBEVEYN-İ RESÛL RİSALELERİ

I - EBEVEYN-İ RESÛL RİSALELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumuyla ilgili olarak gelenekte bir ikisi hariç büyük çoğunluğu risale çapında olan gerçekten oldukça önemli bir Ebeveyn-i Resûl literatürü oluşmuştur. Bu risaleler silsilesinin genel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür.

Kronolojik açıdan bakıldığında, konuyla ilgili elde mevcud ilk müstakil eserin *'er-Risâletü'l-beyâniyye fî hakkı ebeveyi'n-Nebî'* adıyla Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) tarafından telif edildiği görülecektir. Ancak konuyla ilgili olarak İbnü'l-Cezerî'den çok önce İslam dünyasında Gazzâlî (ö.505/1111); Batı İslâm dünyasında ise Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö.543/1148) tarafından müstakil risale telif edildiği kaynaklarda yer almaktadır. Gazzâlî'ye nispet edilen risale *'Kitâb fî ahvâli vâlideyi'r-Resûl'*[615]; Hatip Kasımoğlu'nun bildirdiğine göre İbnü'l-Arabî'ye nispet edilen risale ise *'Lübbü'l-ukûl fî ebeveyi'r-Resûl'* adını taşımaktadır.[616]

Ebeveyn-i Resûl risaleler geleneğinde özellikle Celâleddin es-

615 Salahuddin el-Müneccid, *Mu'cemu mâ üllife 'an Resûlillah*, s. 52, Kahire, ts.
616 İbnü'l-Hatip el-Kâsım, *Inbâu'l-ıstıfâ fî Hakkı Âbâi'l-Mustafa*, vr. 88b, Süleymâniye Ktp. Çelebi Abdullah, 405.

Suyûtî (ö. 911/1505) çok önemli konuma sahiptir. Zira Suyûtî, bu konu üzerinde en çok çaba sarfeden, ilgili bütün rivayetleri toplayıp değerlendiren, konuyla ilgili altı müstakil risalesiyle en çok eser telif eden kişidir. İlaveten o, *Hasâis* kitabında da konuyla ilgilenelen ve bunun yanı sıra kendisinden sonra hemen bütün müelliflerin büyük ölçüde yararlandıkları âlim olması itibariyle de bu konuda yeganedir. Bu noktada tıpkı Gazzalî'nin kelâm ve felsefede bir dönüm noktası olması ve kelâm tarihinin Gazzalî öncesi ve sonrası dönem diye tasnif edilmesi gibi, Suyûtî de Ebeveyn-i Resûl konusunda bir dönüm ve nirengi noktası olmuştur. Bu itibarla Ebeveyn konusunu ve ilgili telifat açısından tarihî süreci Suyûtî öncesi ve Suyûtî sonrası dönem diye ayırmak doğru bir tasnif olacaktır.

Suyûtî öncesi döneme gelince –elde mevcut olmadığı için Gazzâlî ve İbnü'l-Arabî risaleleri hariç- İbnü'l-Cezerî'nin elde mevcut mezkur risalesi dışında müstakil risale bulunmamaktadır. Gerçi Suyûtî, ismini ve eserinin adını zikretmeksizin kendisine karşı Ebeveyn'in ehl-i necat olmadığını iddia eden ehl-i hadisten bir zatın olduğunu, bu kişinin müstakil bir risale yazdığını, bu risalede Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia ettiğini söylemekteyse de bu esere de henüz ulaşılamamıştır. Bu realiteden hareketle Ebeveyn-i Resûl risaleleri geleneğinin Suyutî ile veya onun döneminde başladığını söylemek doğru olacaktır. Buna ilaveten Suyûtî öncesi dönemde konu daha ziyade ilgili rivayetler çerçevesinde hadis, tarih, hasâis ve ilgili âyetlerinin izahı sadedinde tefsirlerde yeri geldikçe işlendiğini de belirtmek gerekir.

Suyûtî sonrası döneme gelince hakikaten Suyûtî, risalelerde kullanılan üslup, metod, içerik ve Ebeveyn lehinde hükmetme hususlarında kendinden sonraki risale müellifleri üzerinde son derece etkili olmuş; sunduğu kaynak ve delil zenginliği, üslup ve telifat çokluğu hususlarında Ebeveyn konusunda zirveyi tutmuştur. Suyutî sonrası dönemde de konuyla ilgilenen İslam âlimleri ya eserlerinde müstakil bahisler açarak ya ilgili âyet ve hadislerin izahlarında konuyu gündeme getirerek ya da müstakil risaleler telif ederek

incelemişlerdir. Bu âlimlerin hemen tamamı Suyutî'nin eserlerinin -Şa'rânî gibi- hepsini veya -Nebhanî gibi- bir kısmının görmüşler ve Suyutîden uzun veya kısa alıntılar yapmak zorunda kalmışlar, Ebeveynin dinî konumunu belirlemede büyük ölçüde ondan etkilenmişlerdir. Suyutî'den alıntı yapanlar - onu şiddetle eleştiren Ali el-Kârî hariç- kendisinden övgüyle bahsetmişlerdir. Mesela Nebhanî "Ebeveyn'in necatı konusunda bir çok âlim müstakil eserler telif etmişlerdir. Özellikle Suyutî, -Allah rahmet etsin ve İslam ve Müslümanların en hayırlı mükafatıyla mükafatlandırsın- bir çok eser telif etmiş; bunlarda Ebeveynin necatını bir çok bürhanla ispat etmiş; ehl-i cümûd ve cühûddan Ebeveyn hakkında bunun aksini iddia edenlere karşı kesin deliller ortaya koymuştur. Ben o eserlerden üçünü, *Mesaliku'l-hünefâ*, *es-Sübülü'l-celiyye* ve *el-Makamâtu's-sündisiyye*'yi bizzat okuyup inceledim…Fakat ben bunların içinden daha sonra telif edilmesi itibariyle ikincisini yani *es-Sübülü'l-celiyye'yi* özetledim…"[617] diyerek Suyûtî'nin eserlerinden bir kısmına vakıf olduğunu, ondan övgüyle bahsederek görüşünü benimsediğini ve bu yüzden eserini özetlediğini açıkça belirtmiştir. Nebhanî böyle demekle birlikte Suyutî'nin *el-Makâmâtu's-sündüsiyye*'sinden de neredeyse tamamını kapsayacak şekilde oldukça uzun alıntılar yapmıştır.[618] Keza Suyûtî'den uzun alıntılardan yapanlardan biri de Hüseyin b. Muahammed b. Hasan ed-Diyarbekrî'dir. Diyarbekrî, Suyûtî'nin *ed-Derecü'l-münîfe* adlı risalesinden uzun alıntılar yapmış bir anlamda bu risaleyi özetlemiştir.[619] Suyutî'den uzun nakillerde bulunanlardan biri de günümüz araştırmacılarından Kamil Miras'tır. Miras özellikle Suyutî'nin konuyla ilgili en kapsamlı risalesi olan *Mesâliku'l-Hünefâ* adlı eserini adeta özetlemiştir.[620] Bu itibarla Suyutî'nin müspet kanaati ve bu doğrultudaki çalışmaları özellikle bu meselede bir nirengi noktasını teşkil etmiştir.

617 Nebhânî, *Hüccetullah 'ale'l-âlemîn*, s. 413.
618 Nebhânî, *a.g.e.,* s. 414-421; krş. Suyûtî, *el-Makâmâtu's-sündisiyye*, s. 1-25.
619 Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, I, 230-239, Müessesetü Şa'bân, Beyrût, ts; krş. Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 2-21,
620 Kamil Miras, a.g.e., IV, 539-548.

İçerik ve yaklaşım açısından ele alındığında ebeveyn-i Resûl risalelerinin ana teması, Hz. Peygamber'in anne-babasının âhirette ehl-i necat olacaklarıdır ve bu eserler, Ali el-Kârî'ninki istisna edilecek olursa genel olarak Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ispat amacıyla yazılmış eserlerdir. Bu yüzden karşıt görüşlere çok fazla yer verilmememiştir. Bu ana temanın oluşmasında Ebeveyn'in dinî inançlarının Hz. Peygamber'in şahsı ve nübüvvetiyle doğrudan ilişkilendirilmesinin büyük rolü olmuştur. Daha doğrusu bu ilişki adeta kaçınılmaz kabul edilip ve bu husus temel alındığı için Ebeveyn'in ehl-i necat olduğu sonucuna varılmıştır. Yine bu eserlerin hemen hepsinde –risalelerin hacmine göre az veya çok- Hz. Peygamber'e eziyet etmenin hükmü üzerinde durulmuştur. Doğrusu meselenin bu noktaya getirilmesinde İbnü'l-Cezerî ve Suyûtî'den beri, belki de baştan beri Ebeveyn'in dinî inançlarının Hz. Peygamber'in şahsı ve peygamberliğiyle alakalı görülmesi etkili olmuş; bu yaklaşımın zorunlu bir sonucu olarak tezahür etmiştir. Risalelerde kullanılan delillere bakıldığında Ebeveyn konusunun ilgili âyet, hadis, zayıf rivayetlere, tabiin uygulamalarına, âlimlerin beyanlarına, ilgili bazı şiirlere ve sık sık icmaya atıfta bulunularak incelendiği görülecektir.

Ebeveyn-i Resûl risalelerine dil, hacim ve müellifler açılarından bakıldığında, bunların çoğunun Arapça bir kısmının ise Osmanlı Türkçe'siyle telif edilmiş olduğu görülmektedir. Hacim açısından, Suyutî'nin *Mesâliku'l-Hünefa* ile *et-Ta'zîm ve'l-minne*'si ve Muhammed b. Ömer el-Balî Efendi'nin *Sübülü's-Selâm fî hükmü âbâi seyydi'l-enâm* adlı eseri gibi bazılarının risale hacmini aşan müstakil kitap çapında eserler olduğu; diğerlerinin ise dört-beş varaktan otuz-otuz beş varaka kadar varan risaleler olduğu görülmektedir.

Ebeveyn-i Resûl risalelerinin ortak özelliklerinden biri de risalelerde kullanılan üsluptur. Risalelerde hem Ebeveyn lehinde hem de aleyhinde yazan müellifler tarafından yaygın olarak cedel (in kulte kultü şeklinde) üslubu kullanılmıştır. Buna ilaveten taraflar arasında polemik konusu oluşturduğu için zaman zaman sert ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu meselenin neden bu denli polemik konu-

su oluşturup önem kazanmış olmasının sebepleri kesin olarak bilinmemekteyse de Suyûtî'nin konu üzerinde ısrarla durması ve risalelerinde yer yer cedel üslubunu kullanmış olmasının meselenin hararetlenme ve yangınlaşmasında rolü olduğunu düşündürmektedir.

Risalelerin ortak bir özelliği olarak kullanılan metod da önem arz etmektedir. Zira bu telifatlarda kelâm ve dirayet metodundan ziyade ağırlıklı olarak rivayet metodu kullanılmıştır. Mamafih Kemal Paşazâde, Katip Çelebi ve Saçaklızâde gibi birkaç âlim kısmen kelâm ve dirayet metodunu kullanmış oldukları bir vakıadır. Ebeveyn risalelerinde daha çok rivayet metodunun kullanılması biraz da konunun kendi özelliğinden ve tarihsel yapısından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra rivayetlere ağırlık verilmesinde risale müelliflerinin –Şafii, Hanefî gibi- mezhep ve -tasavvuf erbabı olmak gibi- meşreplerinin önemli etkisi olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bu noktada Ebeveyn risalelerinin, ortak özelliklerinden biri de bu risalelerde, daha ziyade ehl-i hadis, Şafii, Malikî, Hanbelî ve mutasavvıfların görüşlerine yer verilmiş olmasıdır. İlaveten müelliflerin çoğunun yine bu çevrelerden yani rivayetlere ağırlık veren ehl-i hadis ile tasavvuf çevrelerinden olduğu görülmektedir. Konunun tarihsel niteliğinin yanı sıra müelliflerinin bu özelliği de Ebeveyn meselesinin rivayetler çerçevesinde işlenmesinde etkili olmuştur. Müellifler genel bir eğilim olarak kendi kanaat ve değerlendirmelerini öne çıkarmamış, daha ziyade kendi görüşlerini destekleyen nakillere yer vermişler; az da olsa yeri geldikçe kendi yorumlarını da katmışlardır. Böyle olmakla birlikte hemen hepsi risalelerinin başında kendi görüşlerini açıkça belirttikten sonra meseleyi işlemişlerdir. Buna ilaveten risalelerin çoğunun müellifleri belli olmakla birlikte, İstanbul kütüphanelerinde müellifleri belli olmayan risalelerin de bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Ebeveyn meselesinin bir başka özelliği, Suyûtî öncesi dönemde neredeyse daha işin başlarında tabiin döneminde ve Suyûtî sonrasında da konunun ümerâ ve entelektüel kesim ile halk arasında me-

rak uyandıran bir gündem konusuna dönüşmüş olmasıdır. Mesela Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/719) tutumu; Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim veya Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Kemal Paşazâde'nin bir anlamda fetva konumundaki risalesi; bazı müelliflerin eserlerini Kanûnî'ye ithafı; IV. Murad devri (1623-1640) ile IV. Mehmed (1648-1687) dönemlerindeki tasavvuf-medrese çevrelerinde başlayıp dinî–siyasî bir halk hareketine dönüşen Kadızâdeliler hareketinin tartışma konularından birini oluşturması; bu dönemde Kadızâdediler hareketinin taraflarından olan Halvetî Şeyhi Abdülmecid es-Sivasî'nin (ö.1049/1639) direktifiyle Şeyh Abdülahad Nurî'nin (ö. 1061/1651) eser telif etmesi; keza Katip Çelebî'nin (ö.1070/1659) bu dönemde 'bu mesele dahi bir savaş alanına dönüştü' diyerek meselenin ne derece yaygın bir tartışma konusuna dönüştüğünü belirterek konuyla ilgilenmesi; bazı müelliflerin risalesini Mısır Emiri gibi devlet ricaline ithafları ve yine tasavvuf çevrelerinden Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdarî'nin bazı kimselerin sorularına binaen risale telif etmesi gibi örnekler bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

Ali el-Kâri, Seyyid Mahmûd, Hatip Kasımoğlu gibi Ebeveyn-i Resûl literatürü yazarlarının belirgin bir özelliği de, Şia'ya karşı olumsuz tavır ve mezhep tutkunluğu içersinde olmalarıdır. Nitekim Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia edenler, onların ehl-i necat olduğunu benimseyenleri bu görüşün Şia'nın görüşü olduğunu belirtmişler ve Sünnî âlimleri Şia'ya tabi olmakla itham etmişlerdir. Öte yandan Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu kabul edenler ise bu itham karşısında, kendilerini Şia'dan tezkiye etmek ve savunmak zorunda hissederek bu görüşün sadece Şia'nın görüşü olmadığını vurgulamışlardır. Halbuki –Ebeveyn'in ve Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğu doğru kabul edildiğinde- kimden ve nereden gelirse gelsin doğru, doğru olma, yanlış da yanlış olma özelliğini her zaman koruduğu genel geçer bir ilkedir. Binaenaleyh bu tutumlarıy-

la her iki taraf da doğru ve yanlış noktasında asıl olanın, söyleyenin kimliği değil, ifade edilen hakikat olduğunu unutmuş gibi görünmektedirler.

Ebeveyn-i Resûl risalelerine dönem itibariyle bakıldığında, bu konudaki en zengin literatürün Osmanlı döneminde teşekkül ettiği ve önemli derecede Osmanlı âlim ve mutasavvıfının konuya ilişkin risale telif ettiği görülecektir. Osmanlı hükümranlığının çok uzun zaman devam ettiği düşünüldüğünde bu durum tabii karşılansa bile onca mesele içinde özellikle Ebeveyn konusunun ümera, ülema ve mutasavvıflarının ilgisini çekmiş olması yine de kayde değer bir özelliktir.

II- EBEVEYN-İ RESÛL RİSALELERİNİN TANITIMI

A- Bazı Önemli Arapça Yazma Ebeveyn-i Resûl Risaleleri

Bu bölümde içerik açısından önemli görülen bazı temel Arapça ve Osmanlı Türkçe'siyle telif edilmiş yazma risalelerin kronolojik olarak tanıtımı yapılacak, biri hariç matbu olanların üzerinde durulmayacaktır. Kronolojik açıdan -Gazzalî'ye ait olduğu doğru ise-Gazzalî'nin (ö. 505/1111) *Kitâbu fî Ahvâlî Vâlideyi'r-Resûl* adlı risalesi Ebeveyn konusunda tesbit edebildiğimiz ilk müstakil risale olma özelliğine haizdir. Bu risaleden sonra bazı Ebeveyn-i Resûl risalelerinde Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye (ö.543/1148) ait olduğu belirtilen *Lübbu'l-Ukûl fî Ebeveyi'r-Resûl* adlı risale gelmekteyse de mezkur iki risale, elde mevcut olmadığı için burada ilk olarak İbnü'l-Cezerî'ye ait risale ile başlanmıştır.

1-er-Risâletü'l-Beyâniyye fî Hakki Ebeveyi'n-Nebî

Bu risale, Dımaşkta doğup, Şiraz'da vefat eden, Cezîre-i İbn Ömer'e (Bugünkü Şırnak'a bağlı Cizre ilçesi) nispetle İbnü'l-Cezerî olarak ünlenen meşhur kıraat ve hadis âlimi Şemseddin Muhammed

b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Mukrî olan İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429)[621] aittir. Risale, *"er-Risâletü'l-Beyâniyye fî Hakki Ebeveyi'n-Nebî"*adıyla "Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 603, Nesih, vr. 25b-38b." da kayıtlıdır.

İfade edildiği üzere Ebeveyn-i Resûl konusunda Gazzalî ile Ebû Bekir İbnü'l- Arabî'ninkiler bir yana bırakılacak olursa ilk müstakil risale İbnü'l-Cezerî'nin mezkur risalesidir. İbnü'l-Cezerî'nin bu risalesi, Suyutî'den yaklaşık bir asır kadar önce olduğu için oldukça önemlidir. Zira her ne kadar kendisi bundan bahsetmese de Suyutî, gerek üslup –zaman zaman cedel üslubunun kullanılması gibi- gerekse kullanılan deliller itibariyle bu risaleden oldukça istifade etmiş görünmektedir. Üstelik Suyutî'nin risalelerinin içeriklerinin büyük ölçüde İbnü'l-Cezerî'nin risalesinin kaynakları zenginleştirilmek suretiyle daha genişletilmiş ve daha sistematik hale getirilmiş şekli olduğunu söylemek bile mümkündür. Zira İbnü'l-Cezerî'nin bu risalesinde ebeveyn hakkında ileri sürülen temel görüşler ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. İbnü'l-Cezerî, risalesinde ana tema olarak Hz. Peygamber'in ebeveyninin ve bütün atalarının seçilmiş necip insanlar olduğu; onların fetret ehlinden ve Hanîfler'den sayıldığı; ayrıca diriltilip iman ettikleri üzerinde durduğu gibi Ebeveyn aleyhinde olan bazı rivayetleri değerlendirmiş; ilaveten konunun Hz. Peygamber'e eziyet etmekle yakından ilişkili olduğuna da değinmiştir. Bu yüzden kanaatimize göre hem içerik bakımından hem de kendinden sonra Suyutî üzerinde etkili olması açısından İbnü'l-Cezerî'nin bu risalesi oldukça önemlidir.

İbnü'l-Cezerî' nin mezkur risalesi toplam on üç varaktan ibaret olup içinde her hangi bir bölüm ve ne zaman telif veya istinsah edildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. O, risalesinin baş tarafında "İmam-ı A'zam'ın *el-Fıkhu'l-ekber*'inde Hz. Peygamber'in ebeveyni hakkında 'Resûlullah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir', diye hük-

621 Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, (nşr. A.Suphi Furat), s. 36-44; İst.1985; Tayyar Altıkulaç, DİA. *"İbnü'l-Cezerî"*, md. XX, 551-556, İst. 1999.

mettiğini gördüm. Zahiri üzere anlaşıldığı takdirde bu konunun ayakların kaydığı bir yer olduğunu anladım ve bu sözü araştırıp ortaya koymak fikri aklıma geldi…"[622] diyerek risaleyi telif sebebinin Ebû Hanîfe'ye nispet edilen söz olduğunu açıklamıştır. Müellif, Ebû Hanife'nin 'Ebeveyn küfür üzere ölmüştür.' sözünü 'Câhiliyye zamanında ölmüşlerdir.' şeklinde yorumlamış ve böyle anlaşılmadığı takdirde Hz. Peygamber'e hakaret (tan) edilmiş olunacağı, bunun ise çok büyük bir hata ve küfür olduğunu; bir müslümanın bu kabil durumda en güzel şekilde yorumlamaktan başka bir şey yapmasının caiz olmadığını belirtmiştir.[623]

İbnü'l-Cezerî risalesini, Hz. Adem ve Havva'dan bu yana Hz. Peygamber'in ebeveyn ve ataları ile bütün peygamberlerin ana-babalarının kafir olmadığı kabulü üzerine temellendirmiştir. O özellikle Hz. Peygamber'in nesebinin seçilmişliği ve tahareti üzerinde durarak bu görüşünü ispat sadedinde ilgili gördüğü bazı âyetler ile rivayetleri nakletmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in soyunun seçilmiş ve necip olması temelde onların mümin olmasını gerektirmektedir. Zira "*müşrikler ancak necistir*."[624] anlamındaki âyetin delâletiyle kafirler seçilmiş/seçkin olamazlar, onlara kesinlikle kerîm, tâhir denemez. O halde peygamberlerin babaları kerîm, anneleri tertemizdir. Zira bu noktada soy ve nesep çok önemlidir.

İbnü'l-Cezerî'ye göre mezkur âyetin yanı sıra "*ve secde edenler arasında/içinde dolaşmanı da (Allah görür)*"[625] anlamındaki âyet de sadece Ebeveyn'in değil, Hz. Peygamber'in bütün atalarının, ayrıca bütün peygamberlerin ana-babalarının mümin olduğunu göstermektedir. Zira âyet bazı müfessirler tarafından 'O'nun nurunun (s.a.v) secde edenden secde edene intikal etmesi' olarak tefsir edilmiştir. Bu da Hz. Peygamber'in annesi Âmine ile babası Abdullah'ın ehl-i cennet olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü o ikisi Hz. Peygam-

---

622 İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye*, vr . 2a-b
623 İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, vr . 3a.
624 et-Tevbe, 9/28.
625 eş-Şuarâ, 26/219.

ber'e en yakın seçilmiş insanlardır.[626] Mezkur âyetlere ilaveten bazı rivayetler de bu hususa delâlet etmektedir: Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in "Ben asır be asır sonunda içinde bulunduğum bu asra gelinceye kadar Adem oğullarının her asrında en hayırlılar içinde bulunmuşumdur."[627], "Şüphesiz Allah, İsmail oğulları içinden Kinane'yi, Kinane içinden Kureyşi, Kureyş içinden Haşim'i, Haşim oğulları içinden de beni seçti."[628] ve Hz. Peygamber'in "Şüphesiz Allah, mahlukatı yarattı ve beni onların en hayırlı grubunun içinde bulundurdu. Sonra onları seçip kabilelere ayırdı ve beni en hayırlı kabilenin içinde bulundurdu. Sonra onları seçip evlere ayırdı ve beni o evlerin en hayırlısının içinde bulundurdu. O halde ben onların nefs (ruh ve zat) ve ev (soy ve nesep) olarak en hayırlısıyım."[629] beyanlarıdır.[630]

İbnü'l-Cezerî'ye göre Hz. Peygamber'in ataları ve peygamberlerin ecdadının mümin olduğuna delâlet eden hususlardan biri de (zaman zaman Nûr-u Muhammedî olarak da nitelendirilen) Hz. Adem ve Havva'dan olan çocukların dünyaya geliş keyfiyetidir. Buna göre Hz. Adem ve Havva'dan yirmi batında ikiz olmak üzere kırk çocuk doğmuş; ancak Hz. Peygamber, onun neslinden geleceği için Şît (a.s) tek doğmuştur. Hz. Adem vefat edince daha önce onun alnında parlayan Nûr-u Muhammedî Şît'e (a.s) intikal etmiş ve onun alnında parlamıştır. Bu şekilde her baba ile evlat bu nuru ancak temiz sülplerden temiz rahimlere emanet bırakacağı şeklinde birbirlerinden söz alıp söz vererek bu nur, Abdülmuttalib'in alnına, ondan da Abdullah'ın alnına intikal edip parlamıştır. Böylece Allah Teâlâ, bu nesli ter temiz kılmış ve onları Cahiliyyenin gayri meşru ilişkisinden arındırmıştır.

İbnü'l-Cezerî, Hz. Peygamber'in soyunun daima nikahlı meşru

---

626 İbnü'l-Cezerî, a.g.e, vr . 4a

627 Buhârî, *"Menâkıb"*, 23; İbn Sa 'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, I, 25.

628 Müslim, *"Fedâil"*, 1; Tirmizî, *"Menâkıb"*, 1; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 165-166.

629 Tirmizî, *"Menâkıb"*, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 107, İbn Sa'd, a.g.e., I, 20-21.

630 İbnü'l-Cezerî, a.g.e., vr . 5a-6a

evlilikten gelmesinin de Hz. Peygamber'in ataları ve peygamberlerin ecdadının mümin olduğuna delil teşkil ettiğini ifade etmiş ve buna dair bazı rivayetleri nakletmiştir. Onun naklettiği rivayetler, Beyhakî'nin rivayet ettiği Hz. Peygamber'in "Beni Cahiliyye gayr-ı meşru ilişkisi dünyaya getirmemiştir. Beni ancak İslâmın nikahlı evliliği dünyaya getirmiştir."[631] sözü ile Hz. Peygamber'in "Anam-babam asla gayr-ı meşru ilişkiyle birlikte olmamışlardır. Allah beni, öteden beri arınmış ve süslenmiş olarak tertemiz sülplerden tertemiz rahimlere aktaragelmiştir. Hayırlısının içinde benim olmadığım ikiye ayrılan hiçbir topluluk olmamıştır." beyanıdır. Buna ilaveten Hz. Peygamber'in "*And olsun, size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki..*"[632] anlamındaki âyette geçen 'enfüsikum' kelimesini en şerefliniz anlamında 'enfesikum' şeklinde okumuş olması ve sonra da "Ben, nesep/soy, hasep/asalet ve akrabalık açısından sizin en değerlinizim. Adem'den beri babalarım içinde gayr-ı meşru ilişkiden gelen hiç kimse yoktur. Onların hepsi nikahlı evlilikten gelmiştir." buyurmuş olması da bu hususa delâlet etmektedir.[633] Bütün bunlara ilaveten İbn Asakîr'in, Muhammed b. es-Sair el-Kelbî'nin babasından naklettiği haber de bu hususu desteklemektedir. Zira bu rivayete göre Kelbî'nin babası Hz. Peygamber'in annelerinden yüz tanesinin adını tesbit etmiş, bunların içinden bir tane bile ne gayr-ı meşru ilişki içinde bulunan ne de Cahiliyyenin diğer işlerine bulaşan hanım bulamadığını, söylemiştir.[634]

İbnü'l-Cezerî, Kur'an'da Hz. İbrahim'in babası olduğu zikredilen Azer'in kafir olarak nitelendirilmesine[635] dikkatini çekmiş ve bu husus üzerinde durmuştur. Müellif bu sorunu, 'eb/baba' kelimesinin Araplar arasında yaygın bir şekilde mecaz olarak 'amca' yerine kulla-

631 Beyhakî, *es-Sünennü'l-Kübrâ*, VII, 190.
632 et-Tevbe, 9/128.
633 İbnü'l-Cezerî, a.g.e., vr . 8b; krş. Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, vr. 246b; İbn- Seyyidinnas, *Uyûnu'l-eser*, I, 76; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 327.
634 İbnü'l-Cezerî, a.g.e., vr . 7b.
635 el-En'âm,6/74; et-Tevbe, 9/114.

nıldığını belirtmekle çözümlemiş görünmektedir. Bu yaklaşıma göre Azer'in Hz. İbrahim'in babası olduğunu ifade eden âyetlerde geçen 'eb' kelimesi, mecaz olarak 'amca' yerine kullanılmıştır. Müellif 'amca'ya mecaz olarak 'baba' dendiğine dair Hz. Yakub'un oğullarının babalarına verdikleri sözü anlatan *"…Onlar da: Senin ve babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz."*[636] âyeti delil getirmiştir. Zira burada Hz. İsmail, Hz. Yakub'un am"cası olduğu halde onun 'babası' olarak zikredilmiştir.[637]

İbnü'l-Cezerî, Ebeveyn'in diriltilip iman ettiklerinden de bahsetmiştir. O, cedel uslübü içinde (in gulte gultü) 'Ebeveyn ehl-i cennet olduğuna göre onların diriltilip iman etmelerinin' veya 'Hz. Peygamber'in atalarının içinde hiçbir kafir olmadığına göre onların diriltilmesinin ne anlamı vardır?' şeklindeki reel veya muhtemel bir soruya 'Bu diriltme, Hz. Peygamber'in Allah katındaki şeref ve kıymeti; Ebeveyn'in kelime-i şehadeti bizzat kalp ve dille telaffuz etme şerefine nail olmaları; ayrıca peygamber olarak Resûlullah'la görüşme imkanıyla şereflenmeleri içindir.' şeklinde cevap vermiştir.[638]

İbnü'l-Cezerî, Ebeveyn aleyninde olduğu iddia edilen görüş ve rivayetlere de değinmiştir. Bu noktada İbn Dihye'nin ihya konusunu Kur'an ve icmaya aykırı olduğu için ret etmesini eleştirmiş; bunun Hz. Peygamber'e özgü bir keramet ve hususiyet(hasâis) olarak aklen ve şeran mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu ihya olayının Hz. Peygamber'e has bir keyfiyet olduğuna bir örnek olarak güneşin battıktan sonra tekrar geri yükselmesi böylelikle Hz. Peygamber'in ikindi namazını eda etmesini göstermiştir. Keza Müellif, Ebeveyn aleyhinde görünen Hz. Peygamber'e annesi için istiğfarda bulunmasına izin verilmemesini de değerlendirmiştir. İbnü'l-Cezerî'ye göre bu olay , ya annesinin diriltilip iman etmesinden önce olmuştur yada hikmet ve maslahat istiğfarın Hz. Peygamber'in annesinin durumunu öğrendiği tam bu vakte kadar tehir etmesini gerektirmiştir.[639]

636 el-Bakara, 2/133.
637 İbnü'l-Cezerî, a.g.e., vr . 12b.
638 İbnü'l-Cezerî, a.g.e., vr . 9a.
639 İbnü'l-Cezerî, a.g.e., vr . 10a-11a.

Müellif, Ebeveyn aleyhinde görünen "benim ve senin baban cehennemdedir." şeklindeki Enes b. Malik hadisini de değerlendirmiştir. Ona göre, Hz. Peygamber burada 'ebî/babam' kelimesiyle ya mecaz olarak amcası Ebû Talib'i kast etmiştir ya da bu sözü, Allah Teâlâ'nın peygamber göndermedikçe azap etmeyeceğini bildiren âyet (17/15) nazil olmadan önce söylemiş olmalıdır. Hz. Peygamber buna benzer durumlar yaşamıştır. Nitekim kendisine sorulduğunda müşriklerin çocuklarının babalarıyla birlikte cehennemlik olduklarını söylemiş; daha sonra sorulunca cennetlik olduklarını beyan buyurmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in önce sadece soruyu soran kişinin babasının cehennemlik olduğunu söylemesi, adam üzgün bir halde dönüp gidereken de kendi babasının da cehennemlik olduğunu eklemesi, bu söz ile Ebû Talib'in kasdedildiğine işaret etmektedir. İlaveten Hz. Peygamber'in kendi babasının da cehennemde olduğunu söylemesi, adamın irtidat edebileceği endişesiyle onun gönlünü hoş tutmak ve rahatlatmak için olabilir.[640]

İbnü'l-Cezerî, risalesinde Ebeveyn'in fetret ehlinden oldukları görüşüne de yer vermiştir. Buna göre Araplar Hz. İsmail'den beri fetret ehlindendirler. Fetret ehli ise *"Biz peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz."*[641] âyetinden istidlalle Müslüman hükmündedirler. Müellif cedel üslubu içinde 'Ebeveyn fetret ehlinden olduğuna ve onlara azap olmayacağına göre ihyalarının ne anlamı vardır?' şeklindeki muhtemel/takdirî bir soruyu 'Bunun faydası, Ebeveyn'in fetret ehli için asla söz konusu olmayan kemal derecesine ulaşmaları içindir. Zira en nihayetinde fetret ehlinin durumu, sırf cehennem azabından kurtulmuş olmak bakımından Müslümanlara dahil edilecek olmalarıdır. Ancak sevap dereceleri bakımından fetret ehlinin her hangi bir payı yoktur. Bu itibarla Ebeveyne, bu mertebelere ulaşabilmek için diriltilip iman etme imkanı sağlanmıştır.'[642] diyerek açıklamıştır.

Müellif, meseleye Hz. Peygamber'i incitmek ve rahatsız etmek

640 İbnü'l-Cezerî, a.g.e., vr . 13a-b
641 el-İsrâ, 17/15.
642 İbnü'l-Cezerî, a.g.e., vr . 9a-b,11a-b.

açısından yaklaşarak konunun imanî-ahlakî boyutuna da değinmiştir. O, bu gibi hassas ve tehlikeli meseleler karşısında çok dikkatli olmak gerektiğini; Hz. Peygamber'e bir noksanlık iliştirecek veya vehmettirecek şeylerden kaçınmanın lüzumunu; böyle bir şeyin asla caiz olmayacağını; O'nu (s.a.v) rencide etmenin haram ve küfür olduğunu söylemiştir. O, bu hususu Taberânî'den nakille Hz. Peygamber'in "ölülere lanet etmek sebebiyle yaşayanları sıkıntıya sokmayın." beyanı ile delillendirmiştir. İnsanın niyetinin her şeyden önemli ve müminin niyetinin amelinden daha hayırlı olduğunu belirterek risalesini bitirmiştir.[643]

Ana hatlarıyla tanıtımını yaptığımız İbnü'l-Cezeri'nin mezkur eserinin, gerek konuya yaklaşım gerekse kullanılan deliller ve üslup açısından -her ne kadar kendisi bundan bahsetmese de- Suyûtî üzerinde etkili olduğu veya ona kaynaklık teşkil edecek nitelikte bulunduğu görülmektedir.

2- Celâleddin es-Suyûtî'nin Risaleleri

Celâleddin es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ebî Bekir'in (ö. 911/1505) bu konuya tahsis ettiği altı risalesi, Nazzâmiyye Üniversitesi Rektörü Seyyid Muhammed Habibullah Reşid el-Kadirî yönetimindeki musahhihler tarafından neşredilmiş ve Haydarabat'ta 1380/1961 yılında üçüncü baskısı yapılmıştır.

Suyutî'nin risalelerinden 'Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Dinî Konumu" başlıklı Birinci Bölüm'de yeterince yararlanıldığı, eserleri matbu olduğu ve fazla yer tutmaması için risalelerinin ana hatlarıyla tanıtımı yapılacaktır. Ancak bundan önce Suyûtî'nin risalelerinin genel bazı özelliklerine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu doğrultuda Ebeveyn-i Resûl konusunda elde mevcut olanlar açısından kronolojik olarak ikinci; çok tanınmış ve sonraki hemen bütün Ebeveyn risalesi müelliflerini yaklaşım, metod, delil ve kaynak bakımlarından etkileyip yönlendirmiş olma açılarından birinci sırada gelen,

643 İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, vr . 3a; 14a.

Suyutî'nin altı risalesidir. İbnü'l-Cezerî'nin risalesi önce olmakla birlikte pek bilinmediği için Suyutî'nin risaleleri ön plana çıkarak kendinden sonraki müellifler için hem vazgeçilmez kaynak olmuş; hem de onun görüşü hüsn-ü kabul görmüştür. Suyutî'nin görüş ve risaleleri zengin kaynakları, metodu ve içeriği bakımından, bütünüyle konunun çerçeve ve sınırlarını belirlemiş, kendisinden sonraki müellifler adeta onun bir tür ya şarihleri ya eserlerinin özetleyicisi(mulahhisi) konumunda olmuştur. İlaveten Suyutî sonrası müellifler kaynaklara ulaşma bakımından da onu geçememişlerdir. Bu konudaki kaynak zenginliği ve muhteva açısından Suyutî zirvede yer almıştır.

Suyutî'nin ilgili altı risalesinin ana teması Ebeveyn'in ehl-i necat olmasıdır. Ancak isminden de anlaşılacağı üzere *Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn fî ihyâi'l-ebeveyni'ş-şerîfeyn* adlı risalesi, Ebeveyn'in ehl-i necat olmakla birlikte bu necatlarının ne şekilde olduğunu açıklama sadedinde özellikle onların diriltilip iman ettiklerine tahsis edilmiştir.

Suyutî'nin risalelerinin özelliklerinden bir diğeri onun risalelerinde kullandığı üsluptur. O, eserlerinde genelde tasvirî bir üslup kullanmış, konularla ilgili rivayetleri naklederek akabinde kendi kanaatini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Suyûtî, bazı risalelerinde cedel üslubunu kullanmış, yeri geldikçe iddialarıyla ilgili bazı şiirlerden sıkça istidlallerde bulunmuştur. Meselâ bu meyanda bazı âlimlerin Ebeveyn'in diriltilip iman etmeleriyle ilgili kanaatlerini şiir üslubu içinde ifade etmeleri; Ebeveyn'in Hanifler'den olduğuna ilişkin Âmine ve Abdullah'a nispet edilen şiirler vb. hususlar zikredilebilir.[644] Suyûtî sadece diğer âlimlerin ilgili bazı şiirlerini zikretmemiş, bizzat kendisi de kanaatini belirten şiir inşad etmiştir.[645] Suyutî'nin şiirleri delil olarak kullanma tarzı kendisinden sonraki müelliflere de tesir etmiş ve onlar da gerek Suyutî'nin risalelelerinden gerekse diğer kaynaklardan şiirler nakletmişlerdir. Suyutî'inin kendinden sonrakilere etkisi böylece sadece muhteva açısından değil

644 Suyûtî, *Mesaliku'l-Hünefâ*, s. 66, 70; a.mlf. *el-Makâmetü's-sündüsiyye*, 2-3, 5; a.mlf. *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 20-21.

645 Suyûtî, *Mesaliku'l-Hünefâ*, s. 68-69; a. mlf. *el-Makâmetü's-sündüsiyye*, 2-3.

metot ve kullanılan deliller açısından da etkili olmuştur.

Suyûtî'nin risalelerinin bir başka özelliği, gerek ilgili âyet ve hadisler gerekse âlimlerden nakledilen görüşler açısından oldukça sık tekrarların yer almasıdır. Nitekim Birinci bölümde konu incelenirken bu tekrarlara dikkat çekmek amacıyla dipnotlarda ilgili yerlere atıfta bulunulmuştur. Suyûtî'nin risalelerinde dikkat çeken bir başka husus, hemen bütün risalelerinde yer yer 'latife', 'tenbih', 'faide', 'tetmîm' gibi alt bölümlerin yer almasıdır. Bu yüzden Müellifin risalelerinde, her ne kadar ana bölümler varsa da konuların birbiriyle kompleks bir yapı arz ettiklerinden olsa gerek pek sistematik olmadığı görülmektedir. Nitekim sık sık mezkur alt başlıklara başvurulmuş olması, sistematik sıkıntısı yaşandığını göstermektedir. Bir başka husus ise Ebeveyn meselesi kendi döneminde polemik konusu durumuna gelmiş olmasına rağmen Suyûtî'nin risalelerinde karşıt görüşte olanların kimliklerinin titizlikle zikretmekten kaçınılmış olmasıdır.

Bütün bunlardan sonra Suyûtî'nin söz konusu risaleleri şunlardır:

a) Mesâliku'l-hünefâ fî Vâlideyi'l-Mustafa

Suyutî'nin *Mesâliku'l-hünefâ fî Vâlideyi'l-Mustafa*[646] adlı bu risale konuyla ilgili en hacimli eseridir. Risale'nin ana teması, risalenin başında da vurgulandığı gibi Ebeveyn'in ehl-i necat olmasıdır. Suyutî'nin bölümleme bakımından bu eserinin en belirgin özelliği, bölümleri Ebeveyn konusunda görüş beyan eden âlimlerin yaklaşım tarzlarına göre 'birinci meslek/el-mesleku'l-evvel, ikinci meslek, üçüncü meslek' şeklinde isimlendirerek üç ana bölüme ayırmasıdır. Suyûtî, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğu konusunda İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğunun hem fikir olduğunu ancak Ebeveyn'in ehl-i necat olma keyfiyetini nasıl açıklayıp hangi temel gerekçeye dayandıkları noktasında üç ana gruba ayrıldıklarını belirtmiştir. Buna göre

Birinci Meslek'te, Ebeveyn'in ehl-i necat olmaları, onların fetret

646 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ fî Vâlideyi'l-Mustafa*, (nşr. Dairetü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. Baskı, Matba'atu meclisi dâireti'l-me 'ârifi'l-Osmâniyye, Haydarabat, 1380/1961.

ehlinden olmalarına ve kendilerine hak dinin tebliği ulaşmamış olmasına dayandırılmıştır. Bu noktada fetret ehlinin sorumlu ve muazzeb olmayacağına dair fetret âyetleri; fetret ehlinin âhirette özel imtihana tabi tutulacakları ve bu imtihanda başarılı olanların kurtuluşa ereceklerini bildiren fetret hadisleri zikredilmiştir. Fetret ehlinin ve tebliğin ulaşmadığı kimselerin dinî sorumluluğunun olmadığına dair tamamına yakınını Eşârî ve Şafii âlim ve usulcülerden oluşan bazı âlimlerin görüşleri; fetret süresi gibi hususlardan bahsedilmiştir.(s.1-15) Keza bu bölümde 'Latife' ve 'Tenbîh' isimli iki alt başlık kullanılmış, birincisinde Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna dair ileri sürülen delillerden olan Şefaat ve Makâm-ı mahmûd rivayetiyle ilgili bazı görüşler nakledilmiş; ikinci alt başlıkta Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın cehennemde olduğunu ifade eden Müslim'in Enes b. Malik'ten naklettiği hadisin değerlendirilmesi ve fetret ehlinin kısımlarından bahsedilmiştir.(s.15-18).

İkinci Meslek'te, Ebeveyn'in Hanifler'den oldukları üzerinde durularak buna Câhiliyye döneminde Mekke toplumunda bulunan Haniflerin varlığı delil getirilmiş; yanı sıra özellikle Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğu ve Fahreddin er-Râzî'nin 'bütün peygamberlerin atalarının mümin olduğu' görüşü temel alınarak bunu ispat sadedinde Suyûtî'nin 'el-mukaddimü'l-ûla ve el-mukaddimetü's-sâniye' dediği iki öncül ileri sürülmüştür. Birinci öncülde Hz. Peygamber'in atalarının necipliğini ve daima nikahlı evlilikten geldiklerini ifade eden; ikinci öncülde ise Hz. Adem'den beri yeryüzünde daima Allah'a inan salih insanların bulunduğunu bildiren rivayetlere yer verilmiştir. Bu arada Hz. Peygamber'in bütün peygamberlerin atalarının mümin olduğu kabulünde sorun oluşturan Azer meselesine de değinilmiştir.(s. 18-31). Müellif yine bu bölümde 'Tetmîm' başlığıyla açmış olduğu bir alt bölümde Cahiliyye döneminde Arapların dini hayatından, o dönemdeki Hanifler'den, Hanif dinîni tahrif eden Amr b. Lühey'den bahsetmiş; sonra Hz. İbrahim'den Hz. Peygamber'in babasına dek Resûlullah'ın bütün atalarının muvahhid olduklarıyla ilgili olduğunu iddia ettiği

Hz. İbrahim'in zürriyeti için yaptığı duaları ifade eden âyetleri ve ilgili rivayetleri uzun uzun nakletmiştir. Bu arada Abdülmuttalib'in dinî durumuna ve nûr-u Muhammedî konusuna da değinmiştir.(s. 31-46). Müellif yine bu bölümde 'Faide' ismiyle açtığı alt başlıkta Hz. Peygamber'in annesinin hanif olduğundan ve diğer peygamberlerin annelerinin de muvahhid olduklarından bahsederek ilgili rivayetleri nakletmiş; yine Cahiliyye döneminde Haniflerin varlığını ele almış; ayrıca Ebeveyn aleyhinde görülen bazı rivayetler ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.(s. 46-59). Müellif daha sonra 'Tenbih' isminde iki alt başlık kullanmış; peşinden 'Cedel Üslubuyla Tartışma Alanı' olarak isimlendirdiği başka bir alt başlıkta dört fıkhî mezhep mensuplarına kendi mezheplerinin ilkeleri doğrultusunda örnekler vererek Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna dair ileri sürdüğü gerekçelerinin doğruluğunu ortaya koymaya çalışmıştır.(s. 59-63).

Üçüncü Meslek'te ise Ebeveyn'in Hz. Peygamber'in duasına binaen diriltilip iman ettikleri üzerinde durularak ilgili rivayetler nakledilmiştir.(s.63-67) Yine bu bölümde 'Mesele' alt başlığıyla açılan bir fasılda Suyûtî'nin Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna ilişkin kendi şiirine yer yerilmiş; buna ilaveten iki tane 'Faide' alt başlığında *Târîhu Mekke* müellifi Ezrakî'den yapılan bir nakil ile Hz. Peygamber'in babası Abdullah'a nispet edilen bir şiir zikredilerek risale bitirilmiştir.(s.68-70).

b) el-Makâmetü's-Sündisiyye fi'n-nisbeti'l-Mustafaviyye

Suyutî'nin ilgili diğer bir risalesi *el-Makâmetü's-Sündisiyye fi'n-nisbeti'l-Mustafaviyye*[647] adlı eseridir. Müellif, bu risalesinde kendi ifadesine göre 'Hz. Peygamber'in ebeveyninin İslâm'ına delâlet eden gizli kalmış delil ve bürhanları içerdiğini' belirterek özellikle Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olduğuna ilişkin daha önce değinme-

647 Suyûtî, *el-Makâmetü's-Sündisiyye fi'n-nisbeti'l-Mustafaviyye*, (nşr. Dairetü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. Baskı, Matba'atu meclisi dâireti'l-me 'ârifi'l-Osmâniyye, Haydarabat, 1380/1961.

diği âyet, hadis ve rivayetlerden müteşekkil diğer bazı deliller üzerinde durmuştur. Suyûtî böyle demekle birlikte, -bazıları hariç tutulacak olursa- bu risalesinde zikrettiği delil ve nakiller diğer risalelerindekinden çok da farklı değildir. Müellifin bu risalesinde her hangi bir bölüm veya alt başlık bulunmamaktadır.

Suyûtî, bu risalesinde öncelikle Hz. Peygamber'in bütün atalarının şirk pisliğinden ve gayri-meşru evlilikten uzak olduğuna delil olarak zikredilen *"And olsun ki size kendinizden/içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki"*[648] anlamındaki âyet üzerinde durmuş; nûr-u Muhammedî'den, Ebeveyn'in ihya ve imanlarından, fetret ehlinden olmalarından, fetret âyetlerinden, Azer meselesinden bahsetmiştir.

Suyûtî'nin bu risalesi üslup bakımından diğerlerinden oldukça farklıdır. Zira Suyutî, bu risalesinde cedel üslubunu kullanarak, ismini vermeden ehli hadisten olduğunu belirtmekle yetindiği –Ebeveynin küfür üzere öldükleri şeklinde- karşıt görüşte olan bir şahısı oldukça ağır ve alaycı üslupla eleştirmiştir.[649] Bu sadedde Suyutî şöyle demektedir: "Uzun hayatı boyunca hadis ilmi üzerine çalışmakla geçirmiş ehli hadisten birinin Ebeveyn'in ehl-i necat olduğu görüşüm kendisine ulaştığında son derece kızıp bağırdığı, kibirle bundan yüzden çevirdiği, ağzından bir seylap akıttığı, yüzünün gecenin siyahlığı gibi karardığı, göğsünden böğürtüler yükseldiği, gözlerini belertip dik dik baktığı…ve onların cehennem ehlinden olduğunu söylediği ve bu hususa *"sen cehennem ehlinden sorumlu değilsin."*[650] anlamındaki âyeti delil gösterdiği haberi ulaştı."[651] Müellif, risalenin on üçüncü sayfadan itibaren uzunca bir kısmını (s.13-20) hakkında böyle ifadeler kullandığı bu şahsa karşı yönelttiği cedel türü cevaplara ayrılmıştır. Burada Suyûtî, özellikle şahsın ebeveynin cehennemlik olduğuna ilişkin ileri sürdüğü *"sen cehennem ehlinden sorumlu değilsin."*[652] anlamındaki âyeti, onun iddiasına delil olamayaca-

648 et-Tevbe, 9/128.
649 Suyutî, *el-Makâmâtü's-Sündüsiyye*, s. 13.
650 el-Bakara, 2/119.
651 Suyutî, a.ge., s. 13-14.
652 el-Bakara, 2/119.

ğını belağat, siyak-sibakın yanı sıra ilgili rivayetin zayıf olması açılarından eleştirmiştir.[653] Daha sonra risalede fetret ehlinin varlığı, fetret ehlinin tanımı, kısımları üzerinde durularak risale tamamlanmıştır.(s. 20-24.)

c) ed-Derecü'l-Münîfe fi'l-Âbâi'ş-Şerîfe

Suyutî'nin *ed-Derecü'l-Münîfe fi'l-Âbâi'ş-Şerîfe* [654] adlı bu risalesi bizzat kendi ifadesine göre Ebeveyn konusunda yazmış olduğu üçüncü risalesidir[655] ve *Mesâlikü'l-Hünefâ* ile *et-Ta'zîm ve'l-minne* risalelerine nispetle oldukça muhtasardır. Müellifin bu risalesi 'Derece' adını verdiği üç bölüm/derece ve bir hatimeden oluşmaktadır. Suyûtî, risalenin hemen başında Ebeveyn'in ehl-i necat olduklarını vurguladıktan sonra onların ehl-i necat oluşları keyfiyetinin üç şekilde açıklandığını belirterek 'ed-Derecetü'l-ûlâ' adını verdiği ilk bölüme başlamıştır.

Birinci Derece'de Ebeveyn'in fetret döneminde yaşayan kendilerine dinî tebliğ ulaşmamış, tam bir dinî cehalet içinde bulunan kimselerden olduğu üzerinde durulmuş; bu kimselerin dinî sorumluluklarının bulunmadığına delâlet eden ilgili fetret âyetleriyle fetret hadislerinin yanı sıra Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna delâlet ettiği ileri sürülen şefaat ve makam-ı mahmud hadisi gibi diğer rivayetlere yer verilmiştir.(s. 1-6).

İkinci Derece'de Ebeveyn'in Hz. Peygamber'in duasına binaen diriltilip iman ettikleri üzerinde durulmuştur.(s. 6-8)

Üçüncü Derece'de ise Ebeveyn'in Hanifler'den olduğu üzerinde durulmuştur. Bu meyanda birinci öncül olarak Hz. Peygamber'in Hz. Adem'e dek bütün atalarının bulundukları dönemin en hayırlıları olduğuna dair rivayetler; ikinci öncül olarak Hz. Adem'den beri yeryüzünde az da olsa daima Allah'ın varlık ve bir-

653 Suyutî, a.g.e., s. 14, 17-19.
654 Suyutî, *ed-Derecü'l-Münîfe fi'l-Âbâi'ş-Şerîfe*, (nşr. Dairetü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. Baskı, Matba'atu meclisi dâireti'l-me 'ârifi'l-Osmâniyye, Haydarabat, 1380/1961.
655 Suyutî, *ed-Derecü'l-Münîfe*, s. 1, 19.

liğine inanan müminlerin bulunduğunu bildiren rivayetler nakledilmiştir. Keza Hz. Peygamber'in neseb silsilesinde bulunması dolayısıyla Hz. İbrahim'in babası Azer meselesinden; fetret döneminde Mekke toplumunda şirkleri sabit olan bazı şahıslardan; Kur'an'da geçen Hz. İbrahim'in neslinin Allah'a itaat eden kimselerden olmasına ilişkin dualarından bahsedilmiştir.(s.8-17) Keza bu bölümde 'Tenbîh' adıyla açılan alt başlıkta Âmine'nin Hanîfler'den olduğuna dair Âmine'ye nispet edilen ölüm hastalığı sırasında söylediği bazı şiirler zikredilmiş, bütün peygamberlerin annelerinin mümin olduğu üzerinde durulmuştur.(s. 17-19.)

Hatime kısmında ise Hz. Peygamber'e eziyet etmenin hükmü incelenmiştir.(s. 19-12)

d) et-Ta'zîm ve'l-Minne fî Enne Ebeveyi Resûlillah fi'l-Cenne

Suyutî'nin bu eserinin diğer bir adı *"el-Fevâidü'l-Kâmine fî îmâni's-seyyideti Âmine"* dir ve her iki isimle birlikte Süleymaniye Ktp. Esad Ef., 3623'da kayıtlıdır. Bu risalenin tahkikli bir neşri Mustafa 'Âşûr tarafından yapılmış ve Mektebetü'l-Kur'ân yayınevi tarafından Kahire'de (ts.) basılmıştır. Suyûtî'nin bu risalesi hacim bakımından *Mesâlikü'l-Hünefâ*'dan sonra gelen ikinci büyük eseridir. Risale, belli bölümlere ayrılmış olmasa da içinde oldukça fazla 'Fasıl' lar ile birkaç 'Tenbih' bulunmaktadır. Bu bir ikisi hariç 'Fasıl' ların başlıkları yoktur ve net olarak belli bir konuya tahsis edilmiş değildir. Bu fasılların bizzat müellif tarafından mı yoksa naşir tarafından mı konulduğu da belli değildir. Bu itibarla risale tertip açısından sistematik olmadığı gibi karmaşık bir görünüm arz etmektedir.

Suyutî, bu eserinde öncelikle Ebeveynin ihya ve imanları olayı üzerinde önemle durarak risalesinin ilk yirmi sayfasını bu konuya ayırmıştır. O, burada Hz. Peygamber'in annesinin ihyasıyla ilgili Hz. Aişe rivayetinin senedi hakkında uzun uzun teknik bilgiler vermiş ve senette yer alan bazı ravilere yönelik eleştirilerin haksız olduğunu; bu gerekçelerle hadisin mevzu olduğunu iddia eden İbnü'l-Cevzî ve hocası Ebu'l-Fazl b. Nâsır gibi hadis alimlerinin iddiaları-

nın geçersiz olduğunu; bu ravilerle ilgili nakledilen tabakat eserlerindeki biyografilerinden örnekler vermek gibi çeşitli delillerle ispat etmeye çalışmıştır.[656] Müellif, risalesinde daha sonra Âmine'nin Hanifler'den olduğuna değinerek konuyla ilgili Âmineye nispet edilen bir şiiri delil olarak sunmuş; Âmine aleyhinde görülen Melike'nin kızları hadisini değerlendirmiş ve ilgili rivayetlere dayanarak bütün peygamberler annelerinin mümin olduklarından bahsetmiştir. (s. 20-26). Bu risalede sıkça kullanılan bazı 'Fasıl' larda Ebeveyn'in fetret ehlinden olduğu ve ilgili bazı âyetler ile fetret hadisleri; Ebeveyn aleyhine görülen mezkur Melike'nin kızları hadisi ile Cebrail'in Hz. Peygamber'i uyardığı rivayetleri değerlendirilmiştir. (s. 26-32).

Risalede 'Davetten Önce Yaşayanlar Hakkında Ehl-i sünnet Mezhebinin Görüşüne Dair' isimli açılan bir 'Fasıl' ve bunun alt başlığı durumunda olan fasıllarda tebliğ ulaşmayan kimselerin dinî sorumluluğu meselesinin, bir usul-i fıkıh konusu olan 'şükrü'l-mün'îm' meselesine dayandığı vurgulanarak konuyla ilgili bazı Şafii usûl âlimlerinden nakillerde bulunulmuş; yine fetret âyetlerine yer verilmiş; fetret ehlinin tanımı, fetretin mevcudiyeti gibi hususlar ele alınmıştır. (s.33-39). 'Tenbih' başlığıyla Hz. Peygamber'in babası Abdullah aleyhinde görülen Enes b. Malik hadisiyle ilgili şarih Nevevî'nin açıklaması değerlendirilmiş; 'Fasıl' alt başlığıyla Müslim'in naklettiği bu hadisin senet ve metin kritiği yapılmıştır.(s. 39-45). Açılan ayrı bir 'Fasıl' alt başlığıyla sadece Ebeveyn'in değil Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin oldukları üzerinde durulmuş; bu meyanda Hz. İbrahim'in soyunun salihlerden olmasına dair yaptığı duaları içeren bazı âyetler; Hz. Adem'den beri yeryüzünde az da olsa Allah'ın varlık ve birliğine iman etmiş salih insanların bulunduğuna, Hz. Peygamber'in atalarının daima nikahlı evlilikten geldiğine, atalarının bulundukları zamanın en hayırlıları olduğuna ve onların seçilmişliğine ilişkin rivayetler nakledilmiş; bu arada Abdülmuttalib'in konumuna da değinilmiştir.(s. 45-52).

'Cahiliyye Dönemindeki Haniflere Dair' başlıklı açılan bir 'Fasıl'

---

656 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 1-20.

da ise adında da anlaşıldığı üzere Cahiliyye zamanında yaşayan bazı Haniflerin varlığından isimleriyle birlikte bahsedilmiş, daha geniş kapsamlı olmak üzere Arapların inançlarının çeşitliliğinden ve dinî hayatından bazı nakillerde bulunulduktan sonra ayrı bir fasıl'da Azer meselesi ele alınıp incelenerek risale tamamlanmıştır.(s. 52-58).

e) Neşru'l-Alemeyni'l-Münîfeyn fî İhyâi'l-Ebeveyni'ş-Şerîfeyn

Suyûtî'nin *Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn fî ihyâi'l-ebeveyni'ş-şerîfeyn*[657] adını verdiği bu risalesi diğer risalelerinden daha az hacimlidir ve içinde 'Hatime' hariç, her hangi bir bölüm bulunmamaktadır. Müellif risalesini Ebeveyn'in diriltilip iman etmeleri konusuna tahsis ettiğini ifade etmekle birlikte bu risalesinden daha önce yazdığını belirttiği '*et-Ta'zîm ve'l-minne*' adlı risalesinde de bu konu üzerinde uzun uzun (s.1-20) durmuştur. Suyûtî'nin *Neşru'l-alemeyn*' deki bilgilerin, müellifin diğerlerinde de sıkça yaptığı gibi bazen birkaç sayfa aynen almak şeklinde kullanmış olduğu ve bu yüzden tekrara düştüğü görülmektedir. Ancak bu risalesi, -bir-iki istisna olsa da- belli bir konuya tahsis edildiği için mevzu bakımından diğer risaleler kadar zengin değildir. Ebeveyn'in ihya ve imanları çerçevesinde kalınmaya dikkat edilmiştir.

Suyûtî, bu risalesine Hz. Peygamber'in anne-babası aleyhinde konuşmaktan kaçınmak gerektiğini vurgulayarak başlamış ve akabinde Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olduklarına inanmanın faydalarını maddeler halinde zikretmiştir. Müellif daha sonra Ebeveyn'in ihya ve iman etmeleriyle ilgili Hz. Aişe rivayetinin mevzu değil, zayıf olduğunu; hasâis ve menakıb türü haberlerde zayıf hadislerin kabul edildiği belirtmek için risaleyi telif ettiğini açıklamıştır.(s. 1-4)

Suyutî, bu risalesinde özellikle Zehebî'nin *Mîzan*'ından ve İbn Hacer'in *Lisânu'l-mîzân*'ından çeşitli deliller getirerek ihya olayını bildiren Hz. Aişe rivayetinin senedindeki –sika olmadığı ve meçhul

---

657 Suyûtî, *Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn fî ihyâi'l-ebeveyni'ş-şerîfeyn*, (nşr. Dairetü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. Baskı, Matba'atu meclisi dâireti'l-me 'ârifi'l-Osmâniyye, Haydarabat, 1380/1961.

olduğu şeklinde- eleştiri konusu olan mezkur üç kişi hakkındaki (Ahmed b. Yahya ile Muhammed b. Yahya'nın meçhul, Muhamed b. Ziyad'ın ise sika olmadığı şeklindeki) değerlendirmenin yanlış olduğunu göstermiştir.(s. 5-10) Mesela bu sadedde Zehebî'nin Hz. Aişe rivayetindeki mezkur üç kişiden sadece biri sebebiyle ihya haberini illetli bulmasını ve Hz. Peygamber'e annesine istiğfar etmek için Allah'ın izin vermediğini bildiren sahih habere aykırı olduğunu iddia etmesini, Suyutî doğru bulmamıştır. Suyûtî, senette yer alan Abdülvehhab b. Musa'nın, İmam Malik'in ravileri arasında bilinmekte olduğunu; üstelik bu hadisin bizzat Malik b. Enes'in kendisinden de rivayet edilmiş olduğunu; Malik'in bu rivayetini Ebû Bekir Hatib Bağdadî'nin *es-Sabık ve'l-Lahık*'ında zikrettiğini belirtmiştir. Suyutî, Hz. Peygamber'in annesinin ihyasıyla ilgili rivayeti senet açısında çeşitli örneklerle uzun uzun inceledikten sonra Hz. Aişe hadisinin kesinlikle mevzû olmadığını vurgulamıştır.[658] Ayrıca İhya olayını metin açısından ele alan müellif, bunun Hz. Peygamber'in bir hasâisi olduğu üzerinde durarak bunun benzerlerinin önceki peygamberlere verildiğini; keza bu olayın Hz. Peygamber'in ikindi namazını eda etmesi için güneşin battıktan sonra geri yükselmesine ve Ebeveyn'in ihyasının Ashab-ı Kehf'in ahir zamanda diriltilecek olmasına benzediğini ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in 'keşke anam-babam ne yaptılar bilseydim.' şeklindeki sözü üzerine *"sen cehennemliklerden sorumlu değilsin."*[659] anlamındaki âyetin nazil olduğunu bildiren rivayeti değerlendirmiştir.(s. 13-15)

Bu risaledeki tek bölüm olan 'Hatime' kısmına gelince müellif burada, özellikle Ebeveyn'in diriltilip iman ettiklerini bildiren Hz. Aişe rivayetinin mevzu olduğunu ısrarla belirten İbnü'l-Cevzî'nin bu tutumunu ve *Kitabu'l-Mevzuat* adlı eserini çeşitli hadis alimlerinin İbnü'l-cevzî ve eseri hakkındaki tenkitlerini naklederek eleştirmekte ve risale bu şekilde bitirilmektedir.(s.16-20)

---

658 Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 16.
659 el-Bakara, 2/119.

f) es-Sübülü'l-Celiyye fi'l-Âbâi'l-'Aliyye

Suyutî, *es-Sübülü'l-Celiyye fi'l-Âbâi'l-'Aliyye*[660] adını verdiği risalesinin hemen başında bu eserin konuyla ilgili yazdığı altıncı eseri olduğunu ifade etmiştir. Onun bu eseri *Mesâlikü'l-Hünefâ* ve *et-Ta'zîm ve'l-minne*'den daha muhtasar olmakla birlikte çok daha sistematiktir. Risale bu sistematik yapıya uygun olarak müellifin 'birinci yol/es-Sebîlu'l-evvel…' adını verdiği dört sebîl/bölüm ve bir Hatime'den meydana gelimiştir. Suyûtî, bu eserinde Ebeveyn'in ehl-i necat olduklarını kabul edenlerin dört gruba ayrıldığını söylemektedir.

Birinci Sebil'de Ebeveynin Câhiliyye döneminde yaşadıkları için kendilerine dinî davet ulaşmamış kimselerden oldukları üzerinde durulmuştur. Kendisine davet ulaşmayanların dinî hükmü ise kurtulmuş olarak öldükleri, muazzeb olmayacakları ve cennete girecekleri şeklindedir. Bu hususta Eşariler ve Şafiiler arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Onlar özellikle bu konuda *"Biz peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz."*[661] anlamındaki âyetiyle istidlal etmişlerdir. Tebliğ ulaşmayanların durumu ahiretteki imtihana bağlı olmaksızın ehl-i necat olacaklarıdır.(s. 1-3)

İkinci Sebil'de Ebeveyn'in fetret ehlinden oldukları üzerinde durularak fetret hadislerinin yanı sıra bu konuda ileri sürülen delillerden olan şefaat ve makâm-ı mahmûd hadisleri zikredilmiştir. Buna göre fetret hadislerinde belirtildiği gibi onların durumu ahiretteki özel yapılacak imtihana bağlıdır, bu imtihanda itaat edenler başarılı olup cennete; itaat etmeyip başarılı olamayanlar cehenneme gireceklerdir. Ancak Ebeveyn, Hz. Peygamber'in şefaatiyle ve O'nun hürmetine imtihanda itaat edip muvaffak olacaklardır. Ayrıca Suyutî burada fetret ehli ile tebliğ ulaşmayanların konumlarının bazen farlı olarak anlaşıldığını bazen de müradif anlamda kullanılmış olduğunu, kendisinin de '*Mesâlikü'l-hünefâ*, *ed-Derecü'l-münîfe* ve

660 Suyutî, *es-Sübülü'l-Celiyye fi'l-Âbâi'l-'Aliyye*, (nşr. Dairetü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. Baskı, Matba'atu meclisi dâireti'l-me 'ârifi'l-Osmâniyye, Haydarabat, 1380/1961.
661 el-İsrâ, 17/15.

el-Makâmetü's-sündüsiyye'de müteradif anlamda kullandığını açıklamıştır.(s. 3-7)

Üçüncü Sebil'de Ebeveynin Hz. Peygamber'in duasına binaen diriltilip iman ettikleri (s. 7-10); Dördüncü Sebil'de Ebeveyn'in Hanîfler'den olduğu (s. 10-18); Hatime'de ise H. Peygamber'e eziyet etmenin hükmü üzerinde durularak risale sona erdirilmiştir.(s. 18-20)

3- Edilletü'l-Mu'takadi Ebî Hanife fî Ebeveyi'r-Resûl

Bu risale, Heret'ta doğup Mekke'de vefat eden, fıkıh, hadis, tefsir, akâid, kelâm, dil ve edebiyat alanlarında döneminin önde gelen alimlerinden olan, Kıraat ilmindeki vukufundan dolayı 'el-Kârî' olarak ünlenen ve bir Hanefî mezhebi tutkunu olan Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605)[662] tarafından telif edilmiştir. Müellifin *"Edilletü'l-mu'takadi Ebî Hanife fî ebeveyi'r-Resûl"* adlı bu risalesi "Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik, 1736/444, vr. 13a-36a " da kayıtlıdır. Risalenin diğer bir nüshası Süleymaniye Ktp. Fatih, 5332-18, vr. 80a-92b (Mecmû'atü'r-resâil) de bulunmaktadır.[663] Ancak burada diğer bazı nüshalar da görülmekle birlikte Süleymaniye Ktp., Yahya Tevfik Ef. 1736/444'deki nüshasını temel alınmıştır.

Ali el-Kârî'nin bu risalesi, Ebeveyn'in küfür üzere öldüklerini savunan yegane müstakil eser olması ve Suyutî'ye bir tür reddiye özelliği taşıması bakımından çok önemlidir. Zira o, özellikle Suyutî'ye karşı onun ileri sürdüğü delilleri tek tek ele alarak çürütmeye çalışmış; risalesinde başta Suyutî olmak üzere Kemal Paşazâde'yi sert bir şekilde eleştirmiştir. Kanaatimize göre müellif büyük ölçüde takındığı cedel tavrının ve biraz da mezheb tutkunluğunun bir gereği olarak Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu hararetle savunan

662 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 166; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VIII, 100; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 681-683, İst. ,1974, a.mlf. *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, I, 335-336, İst., 1967.

663 Ali el-Kârî'nin mezkur risalesinin diğer nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp. Fatih, 5332-18, vr. 80a-92b, (*Mecmû 'atü'r-resâi*l).

Suyutî'nin hemen her delililine karşı bir itiraz yöneltmiştir. Mesela o, bir yerde "İlginçtir ki neredeyse mütevatir hükümde olan bunca rivayetlere vakıf olmasına rağmen Üstat Celâleddin es-Suyutî bu delillere uymak ve diğer imamların görüşlerine tabi olmaktan yüz çevirmiş ve bir grup müteahhir ülemaya tabi olmuş, gerçek âlimlerin nazarında çürük deliller ileri sürmüştür."[664] demiştir. Ali el-Kârî, Şeyhülislâm Kemal Paşazâde'yi de "İlginçtir ki son zamanlarda bazı Hanefî üleması en yüksek fetva makamlarında bulunmalarına ve Hanefî mezhebinin imamının bu husustaki kanaatine vakıf olmasına rağmen Suyutî ve diğer bazı Şafii alimlerine tabi olarak fetva vermiştir."[665] sözleriyle mezhep tutkunluğunu da gösterir şekilde eleştirmiştir. Ali el-Kârî'nin bu risalesi Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ileri sürenlerin delilleri çürütmeye yönelik olduğu için tezden ziyade anti tez konumundadır. Müellif eserinde tamamiyle cedel üslubunu kullanmış, her hangi bir giriş, bölüm ve hatime gibi bölümleme yapmamıştır.

Ali el-Kârî, risalesinin hemen başında Ebû Hanife'nin Ebeveyn hakkında söylediği iddai edilen 'Resûllulah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüştür.' sözünün ona aidiyetini kesin olarak kabul ettiği gibi tezini de bu temel üzerine oturtmuş ve konuyla ilgilenen diğer bir çok âlimin aksine konuyu itikâdî temel bir mesele kabul etmiştir. O, Ebû Hanife'nin mezkur sözünü şöyle açıklamıştır: 'İmamın bu ifadesi, Ebeveyn'in iman üzere öldüklerini veya küfür üzere ölüp daha sonra Allah'ın o ikisini diriltip iman ettiklerini ve bu iman üzere öldüklerini söyleyenlere karşı bir reddir. Hiç kuşkusuz bu söz, İmam tarafından sözlenmiştir. Bu konuda maksat, zannî rivayetle değil, ancak katî delille anlaşılabilir. Çünkü bu husus, bir itikad konusu olduğu için zanniyatla amel edilemez, zayıf ahad hadisler ve vehmiyyat kabilinden rivayetlerle yetinilemez. Hiç şüphesiz bilinen en temel ilke şudur ki hiç kimse Kitap, mütevatir sünnet, icmadan

664 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr.18b, Süleymaniye Ktp., Yahya Tevfik, 1736/444.
665 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 34b-35a.

delil olmadıkça başka bir kimse hakkında cennetlik olduğu veya kafir olduğu hakkında hüküm veremez."[666]

Ali el-Kârî, Ebû Hanîfe'nin mezkur sözünden hareketle Ebeveyn'in küfür üzere öldüğünü ispat sededinde ilk olarak Hz. Peygamber'in cehennemliklerden sorumlu olmadığını bildiren[667] âyet ile bu âyetin sebebi nüzulü olarak gösterilen rivayeti delil göstermiştir. O, âyetin nüzul sebebi olarak –ilgili farklı rivayetlere itibar etmeden- kendi görüşünü destekleyen rivayetleri nakletmiştir. Mesela Hz. Peygamber'in "Keşke anam-babam ne yaptılar bilseydim." sözü üzerine Bakara suresindeki (2/119.) âyet indirilmiş; Resulullah (s.a.v) bundan sonra ana-babasından bir daha ölünceye kadar hiç söz etmemiştir.[668] Ali el-Kâri'ye göre bu âyet ve nüzul sebebine ilişkin haberler, Ebeveyn'in küfür üzere öldüklerine ve bu durumun onların diriltirilip iman ettiklerine dair rivayetle neshedilmediğine dair kesin delildir.[669]

Ali el-Kârî yine aynı âyetin nüzul sebebine ilişkin bir rivayeti de Ömer en-Nesefî'den (ö.537/1142) nakletmiştir. Bu habere göre, Hz. Peygamber müminleri müjdeleme ve kafirleri uyarmakla emrolunduğu zaman, bir aralık kafirlere verilecek cezalardan bahsederken adamın biri ağaya kalkarak "Ey Allah'ın elçisi! Benim babam nerede?" diye sormuş, Resulullah da "cehennemdedir." diye cevaplamıştır. Adam üzülmüş, bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) "Muhakkak ki senin anan-baban, benim babam ve İbrahim'in (a.s) babası cehennemdedir." buyurmuş, bu hadiseyi müteakiben mezkur âyet (2/119) '*Lâ tuselu*' meçhul-olumsuz okunuş şeklinde nazil olmuştur. Bundan sonra sahabe Resûlullah'a (s.a.v) konuyla ilişkin hiçbir şey sormamıştır. Ali el-Karî'ye göre âyet bu şekilde okunduğuna bile Ebeveyn'in ehl-i necat olmadığını göstermektedir.[670]

---

666 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 13a-13b.
667 el-Bakara, 2/119.
668 Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 92; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 162; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr. 13b-14a.
669 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr .14a.
670 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr . 15a. krş. Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, vr. 59a.

Müellif, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın müşrik olduğuna dair, Enes b. Malik hadisini;[671] annesi Âmine hakkında Cebrail'in ikazı hadisi olarak meşhur olan Büreyde haberini;[672] Melike'nin kızları hadisi olarak meşhur olan Hakim;[673] Ebû Rüzeyn el-'Ukaylî;[674] İbn Mace[675] ve Hz. Peygamber'in annesi için istiğfar etmesine izin verilmediğine dair istiğfardan men[676] rivayetlerini delil olarak sunmuştur. Âmine hakkında istiğfardan menle ilgili birden çok rivayet bulunmaktadır ve müellif bunların bir çoğunu sıralamıştır.

Ali el-Kârî, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanlarca Hz. Peygamber'in annesi için istiğfar etmesine önce izin verilmediğini, fakat ikinci defa isteyince izin verildiğini ileri sürmelerini 'İkinci defa izin istediğinde verildiği iddiası, açık delil ve nakle ihtiyaç gerektirir.' gerekçesiyle eleştirmiştir.[677] Ayrıca ona göre İbn Mâce'nin bildirdiği hadisdeki[678] Hz. Peygamber'in bu umumî beyanı, Hz. Peygamber'den haklarında özel bir açıklama

671 Müslim, *"İman"*, 347; krş. Ebû Dâvûd, *"Sünne"*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 119, 268.

672 Bu habere göre Hz. Peygamber annesi için istiğfarda bulunmak istemiş, fakat Cebrail gelerek göğsüne vurmuş ve "müşrik bir kimse için istiğfarda bulunma." demiş; bunun üzerine Hz. Peygamber üzgün bir halde geri dönmüştür. (Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 15a. krş. Süheylî, *er-Ravzu'l-Ünf*, II, 185, Kahire, 1387/1967.)

673 Melike'nin kızlarıyla ilgili habere göre Hz. Peygamber Melîke adlı kadının iki kızının anneleri hakkındaki sorusu üzerine 'ikinizin annesi cehennemdedir." demiş, bu söz onlara çok ağır geldiği anlaşılınca onları çağırarak "Şüphesiz benim annem sizin annenizle beraberdir." buyurmuştur. (Ali el-Kârî, a.g.e., vr .15a-b; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 593.)

674 Ebû Rüzeyn el-'Ukaylî'nin rivayetine gelince, Ebû Rüzeyn 'Yâ Resûlellah, annem nerededir?' diye sormuş, Hz. Peygamber de "Senin annen cehennemdedir." diye cevap vermiştir. O, 'Öyleyse senin göçüp gitmiş olan ailen nerededir?' diye sorunca Resûlulah (s.a.v) "Yoksa sen, annenin benim annemle birlikte olmasına razı değil misin?" buyurmuştur. (Ali el-Kârî, a.g.e., vr .15b. krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 11.)

675 İbn Mace'nin naklettiği rivayet ise şöyledir: Bir Arap köylüsü Hz. Peygamber'e gelerek Cahiliyye zamanında ölen babası için 'babam, akrabalık haklarını gözetir, şöyle şöyle iyilikler yapardı. Bu durumda o, nerededir?' diye sormuş, Resûlullah da "Cehennemde' diye karşılık vermiştir. Sanki adam Hz. Peygamber'in bu sözünde bir şey bulmuş gibi 'Yâ Resûlellah, senin baban nerededir?' diye sormuş, Hz. Peygamber de "Ne zaman bir kafirin mezarına rastlarsan onu cehennemle müjdele" demiştir. Adam bu sözler üzerine müslüman olmuştur. Anlatıldığına göre bu adam 'Resûlullah (s.a.v) beni, ne zaman bir kafir mezarına rastlarsam onu cehennemle müjdelemek gibi, zor bir işle mükellef tuttu.'dermiş. (Ali el-Kârî, a.g.e., vr.16a; krş. İbn Mace, *"Cenâiz"*, 48.)

676 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr .15b.

677 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr .15b.

678 İbn Mâce, *"Cenâiz"*, 48.

bulunmadığı takdirde Cahiliyye döneminde ölen herkesin kafir olduğuna apaçık bir şekilde delâlet etmektedir.[679]

Ali el-Kârî, Ebeveyn'in mümin olmadığına dair *"Cehennem ehli oldukları açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar (Allah'a) ortak kabul edenler için af dilemek ne Peygamber'e ne de müminlere yakışır."*[680] mealindeki âyet ile bu âyetin nüzul sebebi olarak Ebû Hüreyre,[681] Abdullah b. Mesûd,[682] Büreyde[683] ve Katade'den[684] nakledilen haberleri ve

679 Ali el-Kârî, a.g.e., vr .16a.

680 et-Tevbe, 9/113.

681 Bu rivayete göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: Hz. Peygamber validesinin kabrini ziyaret etti, ağladı, yanındakileri de ağlattı, sonra da şöyle buyurdu: "Rabbimden annenim kabrini ziyaret etmek için izin istedim, izin verdi. İstiğfarda bulunmak için izin istedim, fakat bana izin vermedi. Artık siz de kabirleri ziyaret ediniz. Kabir ziyareti ölümü hatırlatır." (Ali el-Kârî, a.g.e., vr.18b; krş. Müslim, *"Cenâiz"*, 105, 106, 108; Tirmizî, *"Cenâiz"*, 60; Ebû Dâvûd, *"Cenâiz"*, 77; *"Edeb"*, 128; Nesâî, *"Cenâiz"*, 101; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 441; V, 356.)

682 Abdullah İbn Mes'ud rivayetine göre Hz. Peygamber yanında İbn Mes'ûd'un da bulunduğu bir toplulukla birlikte mezarları ziyaret etmek için çıkmış, bir mezarın yanına gelip oturmuş, uzun süre dua edip ağlamış, onun ağlamasıyla orada bulunan ashab da ağlamıştır. Hz. Peygamber ayağa kalkınca Hz. Ömer de ayağa kalkmış; Resûl-i Ekrem, orada bulunanları yanına çağırarak 'Sizi ağlatan nedir?' diye sormuş, ashab da 'sen ağladın diye ağladık' diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber " Şu yanında oturduğum kabir Âmine'nin mezarıdır. Ben, Rabbimden onu ziyaret etmek için izin istedim, izin verdi. Ona istiğfarda bulunmak için izin istedim, bana izin vermedi ve Allah bana (9/113-114) âyetlerini indirdi. Bu yüzden beni bir çocuğun validesi için olan sevgi ve merhameti tuttu. İşte beni ağlatan buydu.' buyurmuştur. (Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 189-190; Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 178; Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*,vr. 16b-17a.)

683 Büreyde'nin anlattığına göre Hz. Peygamber bir grup sahabe ile birlikte Asafân'a gittiğinde kendisi de oradaymış. Hz. Peygamber orada durup sağına soluna bakmış ve annesi Âmine'nin mezarını göstermiş, su isteyip abdest almış ve iki rekât namaz kıldıktan sonra dua etmiş, yüksek sesle ağlamış, O'nun (s.a.v) ağlamasıyla onlar da ağlamış, daha sonra Resûlullah onların yanına gelerek niçin ağladıklarını sormuş, onlar da 'siz ağladınız bizler de ağladık ya Resûlellah' diye cevap vermişler; Hz. Peygamber " Ne zannetmiştiniz?" diye sorunca onlar 'yaptıklarımız yüzünden üzerimize azap ineceğini zannettik' demişler; Hz. Peygamber "böyle bir şey olmadı." demiş, bu sefere onlar 'ümmetine güç yetiremeyecekleri ameller yüklendiğini zannettik.' demişler; Hz. Peygamber "Böyle bir şey de olmadı, fakat annem Âmine'nin kabrine uğradım, iki rekât namaz kıldım ve ona istiğfarda bulunmak için Rabbimden izin istedim fakat bundan alıkonuldum. Bunun üzerine ağladım. Sonra tekrar iki rekât namaz daha kıldım ve ona istiğfarda bulunmak için Rabbimden izin istedim. Şiddetle azarlanıp bundan men edilince bu sefer yüksek sesle ağladım." buyurmuştur. Daha sonra Resûlullah bineğini isteyip binmiş, biraz gittikten sonra gelen vahyin ağırlığından deve yerinde kalakalmış ve Allah Teâlâ, (9/113-114) âyetlerini indirmiştir. (Ali el-Kârî, a.g.e.,vr .17b-18a. krş. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 302.)

684 Katade'nin anlattığına göre Ashab'tan bazı kimseler 'Yâ Nebiyyellah, bizim babalarımız komşuya iyilik yapar, akrabalık ilişkilerini gözetir, esirleri hürriyetine kavuşturur, akitleri yerine getirirlerdi. Onlar için istiğfarda bulunabilir miyiz?' diye sormuş; Hz. Peygamber de

ilgili diğer rivayetleri de delil olarak sunmuştur.[685] Mezkur âyet ve rivayeleri nakleden Ali el-Kârî daha sonra Ebeveyn'in kafir olduklarını ispat sadedinde Sahabe, Tabiin, dört mezhep imamı ve diğer müçtehidlerden oluşan selef ve halef ülemasının 'sonradan meydana gelen hilaf (el-hilaf minel Lâhık) önceki icmaya zarar vermez' şeklindeki ilke üzerinde icma etmiş olduklarını ileri sürmüştür.[686]

Ali el-Karî, Ebeveyn'in mümin olmadığını naklî delillerle ortaya koyduktan sonra Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ileri sürenlerin çeşitli delilerini tek tek ele alarak eleştirmiştir. Bu meyanda ilk olarak ele alıp eleştirdiği husus Ebeveyn'in diriltilip iman etmeleri hususudur. Eleştirilerinin bir yönü ilgili rivayetlerin sıhhatine, bir kısmı da içeriğine yöneliktir. Bu konuda ileri sürülen Hz. Aişe (ö.58/678) rivayetinin muhaddislerin ittifakıyla zayıf; hatta mevzû olduğunun iddia edildiğini; nitekim hadis hafızı İbn Dıhye'nin bu rivayetin mevzu olduğunu söylediğini; bu olay ve rivayeti, Kur'an ve icmanın red ettiğini ve *"kafir olarak ölenler için tevbe yoktur."*[687] anlamındaki âyeti delil getirdiğini söylemiştir.[688] el-Kârî'ye göre bu âyet Ebeveynin küfrünü açıkça ortaya koymaktadır. "Zira Kafir olarak ölenler için tevbe söz konusu değildir. Çünkü *"Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkındaki sünneti budur"*[689] anlamındaki âyette de belirtildiği gibi itikadda itibar edilen gaybî imandır. Halbuki ihya ve iman olayında gaybîlik ortadan kalkmış aynel yakîn akıbet görülmüş veya görülmüş gibidir. Hülasa Ebeveynin ihya ve imanları sabit değildir. Böyle bir şeyin olmadığının bir delili de özellikle ihya hadisesinin Veda Haccı gibi ashabın son derece kalabalık

---

"Allah'a yemin ederim ki İbrahim babası için istiğfarda bulunduğu gibi ben de elbete babam için istiğfarda bulunacağım." demiş, bunun üzerine Allah Teâlâ (9/113.) âyeti; akabinde de Hz. İbrahim'in babası hakkında istiğfar etmesinin gerekçesini beyan mahiyetinde (9/114) âyeti indirmiştir (Ali el-Kârî, a.g.e., vr .16a-b; krş. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 394; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 301.)

685 Ali el-Kârî, a.g.e., vr .17a-17b. krş. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 393-394.

686 Ali el-Kârî, a.g.e., vr .18b.

687 en-Nisâ, 4/18.

688 Ali el-Kârî, a.g.e., vr .18b-19a.

689 el-Mü'min, 40/85.

olduğu bir sırada vuku bulduğu söylendiği halde sahabe arasında iştihar etmemesidir. Üstelik şerî-küllî bir kaide olarak gaybî halleri müşahede ettikten sonra iman etmenin kabul edilmeyeceğine dair icma da bulunmaktadır."[690]

Ali el-Kârî, Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduklarını ispat sadedinde ileri sürülen *"Yakında Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın."*[691] âyetiyle ilgili olarak İbn Abbas'ın 'Muhammed'i razı edecek olan, Ehli beytinden hiç kimsenin cehenneme girmemesidir.' şeklindeki açıklamasını uygun bulmamıştır. el-Kârî'ye göre bu açıklama, sahabenin kendi reyiyle ortaya konulmuş, kişisel bir kanaatir. Bu sözün sıhhat ve delâletini kabul etmekle beraber, ehl-i beyt ifadesinin, Hz. Peygamber'in kafir olan geçmiş atalarını kapmadığının icma ile sabit olduğunu da belirtmek gerekir.[692] el-Kârî, Hz. Peygamber'in atalarının küfürden uzak olduğunu ispat sadedinde ileri sürülen *"Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben, ancak beni yaratana taparım. Çünkü O, beni doğru yola iletecektir. O, bu sözü ardından geleceklere miras olarak bıraktı..."*[693] anlamındaki âyet ve bu âyetle ilgili olarak İbn Abbas ve Mücahid'ten nakledilen 'Lâ ilâhe illellah sözü Hz. İbrahim'in arkasından baki kalmıştır.' sözüyle istidlal etmesini de[694] doğru bulmamıştır. Zira el-Kârî'ye göre âyet ve bu rivayet 'Hz. İbrahim'in zürriyeti içinde Lâ ilâhe illellah diyen bazı insanlar kalmıştır.' demektir. Âyet ve mezkur rivayetin Hz. İbrahim'in zürriyetinin tamamını kapsaması gerekmez; içlerinden bir kısmının tevhid üzere olması kafidir. Bunun aksi ise icmaya aykırıdır.[695] Müellif benzer şekilde bu meyanda ileri sürülen (Bakara, 2/126.) âyeti ve bununla ilgili olarak Mücahid'den nakledilen 'Allah, İbrahim'in evlatları hakkındaki duasını kabul etti ve böylece İbrahim'den sonra çocuklarından hiç kimse putlara tapmadı.' şeklindeki açıklama tarzı-

690 Ali el-Kârî, a.g.e., vr .19a-b.
691 ed-Duhâ, 93/5.
692 Ali el-Kârî, a.g.e., vr . 22b-23a.
693 ez-Zuhruf, 43/26-28.
694 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiye*, s. 13.
695 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 27b.

nı[696] da eleştirmiştir. el-Kârî'ye göre âyetteki 'oğullar/benû' kelimesi, Hz. İbrahim'in bütün zürriyetini içerir, diye açıklanamaz. Zira Hz. İbrahim'in oğulları, İsmail Oğulları içinde Araplardan bir çok müşrik ve İshak Oğulları içinde bir çok Yahudî ve Hıristiyan olduğu sabittir. O halde âyetteki 'oğul' kelimesinden, Hz. İbrahim'im bütün zürriyeti değil, bizzat kendi sülbünden gelen evlatları anlaşılması zorunludur.[697]

Ali el-Kârî, Hz. Peygamber'in atalarının küfürden uzak olduğunu ispat sadedinde ileri sürülen *"Rabbim, beni ve soyumdan gelenleri namazı devamlı kılanlardan eyle."*[698] anlamındaki âyet ve bu âyetle ilgili olarak İbn Cüreyc'in 'Hz. İbrahim'in zürriyetinden fıtrat üzere Allah'a ibadet eden kimseler hiçbir zaman yok olmayacaktır' sözünü[699] de değerlendirmiş ve bu sözün sahih olduğunu ancak anlamının Hz. İbrahim'in zürriyetinden sadece bir kısmını ifade ettiğini belirtmiştir.[700] Keza müellif Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduklarına delalet eden delillerden biri olarak zikredilen Hz. Ali'nin "Allah Teâlâ yeryüzünü öteden beri yedi veya biraz daha fazla müminden eksik bırakmamıştır. Şayet bunlar olmasaydı yeryüzü ve içindekiler helak olacaktı."[701] sözünün ve benzer rivayetlerin konuyla hiç ilgisi bulunmadığı gerekçesiyle red etmiştir.[702]

Ali el-Kârî, risalesinde Ebeveyn'in fetret ehlinden olduğu için ehl-i necat oldukları görüşüne de karşı çıkmıştır. Müellif bunu, Ebeveyn'in fetret ehlinden olsalar bile mezkur nas ve rivayetler sebebiyle Kitap ve sünnete aykırı olduğu gerekçesiyle red etmiştir. Ayrıca eleştirilerini, Ebeveyn fetret ehlinden oldukları takdirde, fıtrat üzere ehl-i necat olacakları için diriltilip iman etmelerine ihtiyaç kalmayacağı; hem fetret ehlinin dinî konumu hem de fetret ehlini mevcu-

---

696 Suyutî, *es-Sübülü'l-celiye*, s. 14.
697 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr. 27b-28a.
698 İbrahim, 14/40.
699 Suyutî, *a.g.e.*, s. 14.
700 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr. 29a .
701 Suyutî, *a.g.e.*,, s. 12.
702 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr . 27a.

diyetine dair ehl-i sünnet ve Mu'tezile arasında ihtilaf bulunduğu; bazı âlimlere göre peygamberin davetinden tamamen habersiz kalmış ıssız uzak bölgelerde yaşayanlardan başka fetret ehlinin bulunmadığı noktalarında yoğunlaştırmıştır.[703] Müellif, özellikle kimlerin fetret ehlinden olduğu husus üzerinde durmuştur. Ona göre fetret ehli fıtrattaki tevhid üzere olan ve kendisinden küfür sadır etmeyen, kendilerine davet ulaşmamış insandır. O, buna "*Yüzünü(Kendini) Allah'ın insanları yarattığı Allah'ın fitratına (çevir) ki Allah'ın yaratışında hiç bir değişiklik yoktur.*"[704] anlamındaki âyet ile her çocuğun fıtrat üzere doğmakta olduğunu sonradan anne-babası tarafından Yahudî, Hıristiyan veya Mecusî yapıldığını bildiren hadisi delil göstermiştir. Ayrıca müellif, ehl-i fetretin ahirette imtihana tabi tutulacaklarını bildiren hadislerin sıhhatini hem şüphe ile karşılamış hem de onların Ebeveyn hakkında delil olamayacağını ileri sürmüştür. Zira ona göre bu hadisler sahih oldukları takdirde fetret ehlinden olup da müşrik mi fıtrattaki tevhid üzere mi olduğu bilinmeyen kimseler için delil gösterilebilir. Yoksa Kitab, sünnet ve imamların ittifakıyla küfrü sabit olanların, Varaka b. Nevfel, Kus b. Saide ve bunlar gibi tevhidi sabit olan kimseler gibi âhirette imtihan edilecekler içine dahil olmaları söz konusu değildir.[705]

Ali el-Kârî, Ebeveyni'nin Hanifler'den olduğu iddiasını da kabul etmemektedir. Ona göre Cahiliyye döneminde bir takım kimselerin Hz. İbrahim'in dini üzere Hanifler'den olması, Ebeveyn'in de Hanifler'den olduğunu göstermez. Zira bu ihtimal dahilinde olsa bile bunun için kesin delil olması gerekir. Üstelik Müslim hadisi ve ileri sürülen gerekçeler bunu aksini açıkça göstermektedir.[706] İlaveten müellif, Ebeveynin Hanifler'den ve Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğu iddiasını ispat meyanında ileri sürülen rivayetlerin Hz. Peygamber'in atalarının mümin olduğunu değil, sa-

---

703 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 20a-b.
704 er-Rûm,30/30.
705 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 20b-21b.
706 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr. 29a-b.

dece gayr-i meşru ilişkilerden gelmediğini gösterir nitelikte olduğunu ileri sürmüştür.[707]

Müellif, "benim babam ve senin baban cehennemdedir." şeklindeki Enes hadisinin, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ileri sürenler tarafından 'Hz. Peygamber bu sözü adamın irtidat etmesinden endişe ettiği için ikinci seferde onu teselli etmek için söylemiştir.' şeklinde yorumlanmasını sert bir şekilde eleştirmiştir. Zira ona göre böyle bir şeyi Hz. Peygamber hakkında söylemek çok büyük bir günah ve hatadır. Çünkü bu ifadede, sırf kendisine iman etmiş veya iman etmemiş bir adamın gönlünü hoş tutmak için Hz. Peygamber'in vakanın haricinde bir şey söylediği ve Ebeveyn'inin küfrüne hükmettiği gibi Hz. Peygamber'e büyük bir bühtan vardır. Bu son derece büyük bir zelle, çok ağır bir cürettir.[708]

Müellif, risalesinde Abdülmuttalib meselesine de değinmiş ve İbn Hacer gibi Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğunu savunanlar tarafından Abdülmuttalib'in de fetret ehlinden olduğu için âhiretteki imtihanda muvaffak olacaklarını iddia etmelerini garip karşılamıştır. Zira müellife göre (28/56.) âyet ve bununla ilgili rivayetlerin delâletiyle Abdülmuttalib'in şirk üzere öldüğünü kuşkusuzdur.[709] Bunun yanı sıra Ali el-Kârî, Azer meselesine de değinmiş ve Hz. Peygamber'in bütün atalarının ve bütün peygamberlerin anne-babalarının mümin olduğunu ileri sürenlerin Azer'in Hz. İbrahim'in gerçek babası değil, amcası olduğu halde mecazen kendisine 'baba' denildiği, şeklindeki yorumlarını doğru bulmamıştır. O, ilgili bazı âyetleri[710] ve Kur'an'da Hz. İbrahim'in müteaddid defa babasına *"Ey babacığım."*[711] şeklinde hitap ettiğini bildiren âyetleri delil göstererek Kur'an'ın sarih beyanlarına uygun olarak Azer'in Hz. İbrahim'in gerçek babası olduğunu, bu âyetlerdeki 'eb' kelimesinin mecazen 'amca' olarak anlaşılamayacağını belirt-

707 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, vr. 25b-26b,
708 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 26b.
709 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 21b-22a.
710 Bk. el-En'am, 6/74; et-Tevbe, 9/114; el-Mümtehine, 60/4
711 Meryem, 19/41-45.

miştir.[712] Müellif aslında 'eb' kelimesinin Araplar arasında mecaz olarak 'amca' yerine kullanımını kabul etmiş, ancak Hz. İbrahim'in babasıyla ilgili yerlerde geçen 'eb' kelimesinin amca yerine asla kullanılamayacağını vurgulamıştır.[713] Ona göre Azer, Hz. İbrahim'in babasının adı değil, lakabıdır; ismi ise Tarah'tır. Şayet isminin Tarah ve lakabının Azer olduğu kabul edilecek olsa bile bu İbrahim'in babasının müşrik olmamasını gerektirmez.[714]

Ali el-Kârî'ye göre Hz. Peygamber'in kendi atalarının öteden beri tertemiz sülaleler içinde ve meşru evliliklerle süregeldiğini ifade eden rivayetlerin, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanlarca kendi lehlerine delil olarak sunulması uygın değildir. Zira bu konuyla ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır ve bunlarla neyin kasdedildiğini net değildir.[715] Çünkü mezkur hadislerde Hz. Peygamber'in ata va annelerinin kafir olmadığına dair açık bir ifade geçmemekte sadece onların seçilmiş/muhtar, kerim ve tahir oldukları belirtilmektedir. Bu ifadeler ise ise asla imana delâlet etmez. Böyle anlaşıldığı takdirde Hz. Peygamber'in "Allah Teâlâ, İsmail oğullarından Benî Kinane'yi, Kinane'den de Kureyş'i seçti." sözünden Kureyş kabilesinin tamamının mümin olduğu sonuçu çıkcağı gibi 'Allah onların içinden Arab'ı seçti…." rivayeti de böyledir. Zira bu hadislerden hareketle Arabların hepsinin mümin olduğuna söylemek asla doğru olmaz. Aksine bu kabil rivayetlerden hareketle bu tarz bir istidlalde bulunulduğu zaman *"Andolsun ki biz Ademoğlunu saygın kıldık yine onları yaratıklarımızın bir çoğundan gerçekten üstün kıldık."*[716] anlamındaki âyetin delâletiyle yeryüzünde hiçbir kafirin kalmaması gerekir.[717]

Ali el-Kârî, Kemal Paşazâde'nin (ö.940/1534) ilgili risalesini de görmüş ve buradaki bazı hususları eleştirmiştir. Bu risalesinde İbn

712 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 24b-25a.
713 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 32a-32b.
714 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 27a-b.
715 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 26a.
716 el-İsrâ, 17/70.
717 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 26b.

Kemal, Ebu'l-Hattab b. Dihye'nin Ebeveyn'in diriltilmeleri konusunda dirildikten sonra iman etmenin fayda vermeyeceği şeklindeki eleştirisine; Ashab-ı Kehf'in âhir zamanda diriltilip imtihan edilecekleri ve kendilerini şereflendirmek için bu ümmete dahil edileceklerine ilişkin rivayetle cevap vermeye çalışmış, bu diriltmeyi Allah'ın kudreti açısından mümkün görmüştür.[718] Ali el-Kârî de İbn Kemal'in bu istidlal tarzını eleştirmiştir.[719] Buna ilaveten İbn Kemal'in 'Ölümü müşahede anındaki iman, iman-ı yeistir. Bu yüzden diriltildikten sonra iman etmenin aksine, asıl bu tür iman kabul edilmez. Nitekim Allah Teâlâ'nın *"Eğer dünyaya geri gönderilecek olsalar yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir."*[720] meâlindeki âyeti de bu hususa delâlet etmektedir.'[721] şeklinde açıklama tarzını Ali el-Karî, garip karşılamış ve biraz da alaycı bir üslupla şöyle demiştir: "Kemâlin ancak Allah'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa nasıl olurda en üst fetva makamında olan böyle fazıl bir zat, böylesine evlâ olan apaçık delilden gafil kalabilir! Çünkü ölmek üzere iken ayne'l-yakîn olarak bazı âhiret ahvalini gördükten sonra iman etmek kabul edilmediği halde nasıl olur da dünyadan çıktıktan ve âhiret ahvalini hakke'l-yakin yaşadıktan sonra iman etmek kabul edilebilir?...'[722] Müellif, İbn Kemal Paşa'nın Ebeveyn konusunu itikâdî meselelerden kabul etmemesini de eleştirerek bu konunun Kitap ve sünnetle sabit olduğunu, ayrıca İmam-ı Azam'ın *Fıkh-ı ekber*'inde yer vermesini gerekçe göstererek konunun önemli bir akâid meselesi olduğunu ileri sürmüştür.[723]

Ali el-Kârî, risalesinin sonunda Suyutî'nin '*Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn fî ihyâi'l-ebeveyni'ş-şerîfeyn*' adlı risalesinde 'Ebeveyn hakkında hüsn-ü zan etmenin ve ehl-i necat olduğunu söylemenin faydaları'nı zikretmesine bir nazire olarak Ebeveyn'in küfür üzere ölmüş olma-

---

718 Bk. Kemal Paşazâde, *Risale fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî*, s. 89-90.
719 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 32b-33a.
720 el-En'âm, 6/28.
721 Kemal Paşazâde, a.g.e., s. 90.
722 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 33a-b.
723 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 34b.

larının hikmeti üzerinde durmuştur.[724]

4- Risale fî Ebeveyni'r-Resûl

Bu eser, Maraş'ta doğup orada vefat etmiş bulunan, Saçaklızâde el-Maraşî olarak döneminde ve kendi bölgesinde ün kazanan bir Osmanlı âlimi olan Muhammed b. Ebû Bekir el-Maraşî'ye (ö.1144/1732)[725] aittir. Eser, *'Risale Fî Ebeveyni'r-Rasûl'*, (vr. 41b-48a), adıyla Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde, 726/2.'de kayıtlıdır. Bu risalenin müellif tarafından verilen asıl adı ise *"Risaletü's-sürûr ve'l-ferah"* tır. Ancak eser, *Risale fî Ebeveyn-i Resûl* veya *Risale fî hakkı Vâlidayi'r-Resûl* olarak şöhret bulmuştur. Saçaklızâde, risalesinin sonunda bu eserini Ebeveyn'in ehl-i necat olduğu ana fikrine dayandırdığı, okuyanın bu yüzden sevinip rahatlayacağı için bu ismi koyduğunu açıklamıştır. Mezkur risale *'Risale Fî Hakkı Vâlideyi'n-Nebî'*[726] adıyla İstanbul'da Dersaadet Matbaası tarafından h. 1306 da basılmıştır. Eser fazla hacimli olmamakla birlikte içerik ve yaklaşım açısından farklı olduğu, diğer müelliflerin çoğu gibi rivayetler ve detaylarda boğulmadığı için diğerlerinden ayrı bir öneme sahiptir.

Risale toplam altı bölüm/fasıldan oluşmaktadır. İlk Bölüm'de Saçaklızâde, *'Ebeveyn'* ile *'Valideyn'* tabirlerinin kelime anlamları üzerinde durarak bunların anlam genişlik-darlığı bakımından farklı olduğuna dikkat çekmiştir. Buna göre 'Ebeveyn' kelimesi 'Valideyn' kelimesinden daha kapsamlıdır. 'Ebeveyn' kelimesi amca, mürebbî, hala, sütanne ve mürebbiye anlamlarını içermektedir. Kur'an'ı Kerîm'de aslında amcası olduğu halde Azer, Hz. İbrahim'in babası (6/74) olarak belirtilmiş; Halîme de sütannesi olduğu halde 'ümmü'n-Nebi' şeklinde Hz. Peygamber'in annesi olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in amcası olduğu halde küçüklüğün-

724 Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 35b-36a.
725 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (sad. A. Fikri Yavuz- İsmail Özen), I, 434-435, İst., ts.; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-müellifîn*, XII, 14, Beyrut, ts.
726 Saçaklızâde, *Risale Fî Hakkı Vâlideyi'n-Nebî*, İst. 1306.

de O'nun (s.a.v) bakımını üstlendiği (mürebbisi olduğu) için Ebû Talib'e, Hz. Peygamber'in babası anlamında 'Ebu'n-Nebî'; Ebû Talib'in hanımına da mürebbiyesi olduğu için Hz. Peygamber'in annesi 'ümmü'n-Nebî'; hatta Ebu Talib ile hanımına birlikte Hz. Peygamber'in 'Ebeveyni' de denilmiştir. (s. 2-3)

İki, üç ve dördüncü bölümlerde genel olarak Ebeveyn'in fetret ehlinden oldukları, konuyla ilgili Eşarî ve Mâtürîdîlerin görüşleri üzerinde durulmuştur. İkinci Bölüm'de Saçaklızâde, Ebeveyn'in fetret ehlinden olduklarını, bunun yanı sıra onların Allah'ın varlık ve birliğine inandıklarını belirtmiş; onların fetret ehlinden olduğuna dair (32/3.) âyeti delil göstermiştir. Ebeveyn'in Allah'tan başka yaratıcı olmadığına ve Halık'ın birliğine inandıklarına dair ise *"And olsun ki onlara 'gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan 'elbette Allah' derler."*[727] anlamındaki âyetlerde vurgulandığı üzere Cahiliyye dönemi Mekke halkının inançla ilgili genel bir özelliğini yansıtan tarihî ve sosyolojik bir olguyu delil göstermiştir. Saçaklızâde bu nokta küfür kavramı üzerinde durmuş; Ebû Hanife ve Eş'arî'ye göre küfrün hakiki ve mecazî anlamı bulunduğunu belirtmiştir. Eş'arîye göre hakiki dinî küfür (hakiki sem'î küfür), hak dine muhatap olan ve peygamberin Allah katından getirdiği zorunlu olarak bilinen şeyleri inkar etmektir. Saçaklızâde Cahiliyye dönemindeki Araplar'a peygamber gelmediği, bu yüzden peygamberi inkar etmeleri söz konusu olmadığı için onların hakiki küfür değil, mecazî küfür içinde olduklarını; İslâm geldikten sonra inkar etmeleri sebebiyle de hakiki küfre saplandıklarını belirtmiştir. Burada mecazî küfürden kast edilen ise 'küfür zamanı, Cahiliyye zamanı içinde yaşamış olmak' tır. Ebû Hanife'ye göre ise hakiki küfür, Yaratıcı'nın/Hâlik'ın varlığı gibi İslam'ın rükünlerine delalet eden hususların aklen tasdik edilmemesidir. Bu küfre, aklî küfür (el-küfrü'l-aklî) denilmektedir ve Ebû Hanîfe'ye göre fetret ehli için söz konusu olan da 'Hâlik'ı bilmemek' olan bu aklî küfürdür. Ebeveyn ise Allah'ın yaratıcı olduğuna

727 Lokman, 31/25, krş. ez-Zuhruf, 43/9.

ve O'nun yaratmadaki birliğine iman etmişlerdir. O halde Ebeveyn ne aklî küfürle ne de semî hakîki küfürle vasıflandırılamazlar. Müellife göre Ebeveyn'in mümin olduklarını gösteren diğer bir delil de onların isimlerinin 'Allah'ın kulu' anlamında Abdullah ve 'iman etmiş kadın' anlamında Âmine olmasıdır. Bu isimlendirme onların ve ailelerinin durumuna, ilaveten Mekke toplumunda var olan Allah inancına da işaret etmektedir.(s. 3-5)

Üçüncü ve dördüncü bölümde Saçaklızâde'nin, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğu sadedinde ileri sürdüğü delilerden biri de hüsün-kubuh ve marifetullah gibi konularda aklın ve sem'in gücü ve insanın sorumluluğu meselesidir. Müellif bu konularda Eş'arî ve Mâtürîlerin görüşlerine ana hatlarıyla temas etmiş, her birinin görüşüne göre Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Eş'arîlere göre, iman ve küfür konusunda asıl olan din ve onun beyanıdır, tek başına akla itibar edilmez. Dinî tebliğ ulaşmayan kimseler, Yaratıcı'ya inanmaktan gafil kalsa, Yaratıcı'ya inanma veya O'na ibadet etmede şirk içinde olsalar bile mazurdur, dinen sorumlu tutulmaz. İlaveten Eş'arîlere göre fetret ehlinden olan bir kimse mücerret aklıyla âlemi yaratan bir kudretin varlığına iman etmiş olsa bu isabetli inancı sebebiyle mükafatlandırılmaz. Çünkü onlara göre inanç esaslarının muteber olması için şeriat yoluyla gelmesi yani peygamber tarafından bildirilmesi zorunludur. Ancak Allah'ın onları cennete koyması da imkan dahilindedir. Şu halde Eş'arîlere göre Ebeveyn'in sırf Allah'ın bir lütfu veya Hz. Peygamber'in şefaatiyle cennet ehlinden olması mümkündür. Zira Ebeveyn, dinî tebliğ ulaşmadığı için ubudiyet konusunda şirke düşmüş olmaları mümkün ise de Yaratıcı'nın bir olduğuna inanmaktaydılar. (s.5-6.) Ebû Hanîfe ve Mâtürîdîlere göre ise kendisine tebliğ ulaşmayan kimse ne Yaratıcı'nın varlığına inanmış ne de O'nu inkar etmişse, cehennemliktir. Çünkü mücerret akılla Yaratıcı'nın varlığına inanmak zorunludur. Akıl, varlıktan hareketle ilim, kudret ve irade sahibi bir Yaratıcı'nın varlığını bilmede yeterlidir. Nitekim Ali el-Kârî dinî davet ulaşmamış kimselerin akıllarıyla Yaratan'ın varlığını

bilmek zorunda oldukları görüşünü İmam-ı Azam'dan nakletmiş[728], *Şerhu'l-Emâlî*'de de Ebû Hanife'nin 'akıl sahibi kimsenin Yaratıcı'yı bilmede hiçbir mazereti yoktur. Kendisine dinî tebliğ ulaşmamış da olsa yaratılmış olduğu belli olan varlıklardan hareketle bir Yaratan'ın olduğunu aklıyla bilmesi zorunudur.'[729] dediğini kaydetmiştir. Ancak Ebû Hanife de şerî hükümlerin bilinmesinde aklın tek başına yeterli olmadığını; mutlaka peygamber tebliğinin zorunlu olduğunu; bu kimselerin dinî tebliğ gelinceye dek mazur olduklarını kabul etmiştir. Mâtürîdîlere göre kendisine tebliğ ulaşmamış kimseler akıllarıyla Yaratan'ın varlığına inandıkları takdirde imanları geçerlidir ve Ebû Hanife'ye göre bu imanlarından dolayı mükafatlandırılacaklardır. Bu anlayış doğrultusunda Hz. Peygamber'in anne-babasının durumuna gelince, onlar Allah'ın kendilerinin, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu kabul etmişler ve O'na inanmışlardır. Ebû Hanîfe'ye göre de fetret ehlinin sadece akıllarıyla Yaratan'ın varlığına inanmaları zorunlu olduğuna göre – ki bu aklî imandır- Ebeveyn, ne hakîki sem'î küfürle ne de aklî küfürle vasıflandırılabilir. Ebeveyn'in ubudiyette şirk içinde bulunma ihtimaline gelince, onlar fetret ehlinden oldukları için onların ubudiyetteki bu şirkleri hakiki küfür olarak değil, ancak mecazî anlamda küfür olarak nitelendirilebilir. Bu ise onlara zarar vermez. Bu açıdan Ebû Hanife'ye göre Ebeveyn'in cennete girmesi zorunludur. Çünkü Ebeveyn, Allah'ın yaratıcı olduğuna ve yaratma konusunda birliğine akıllarıyla iman etmişlerdir ve bu imanları sebebiyle Ebû Hanife'ye göre mükafatlandırılmaları gerekir. Eş 'arî'ye göre ise onların ehl-i necat olması mümkündür. İlavaten hem Ebû Hanife hem de Eş'arî'ye göre Ebeveyn'e iman noktasında hiçbir azap yoktur. (s.7-9)

Beşinci ve altıncı bölümlerde Saçaklızâde, Ebeveyn konusunda tartışmalara ve aykırı görüşlere zemin hazırlayan Ebû Hanîfe'nin 'Resûlullah'ın anne-babası küfür üzere ölmüşlerdir.' sözü üzerinde

728 Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhı'l-ekber*, s. 216-217, Beyrut, 1404/1984.
729 Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Emâlî*, s. 92, İst. ts.

durmuştur. Müellif, alıntı yaptığı *el-Fıkhu'l-ekber* nüshasında bu şekilde kayıtlı olduğunu belirttikten sonra Ebû Hanife'nin bu sözünün nasıl anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Müellife göre bu sözün anlamı 'Ebeveyn hakiki küfür üzere değil, mecazî küfür üzere öldüler' demektir. Ebû Hanife'nin mezkur sözünün bu şekilde anlaşılması gerektiğine onun Ebeveyn ile Ebû Talibîn dinî konumu hakkındaki sözünün cümle kuruluşu açıkça delalet etmektedir. Zira Ebû Hanife bu cümlede iki farklı ifade kullanmıştır. Bu cümle 've Vâlidâ Resûlillahi mâtâ 'ale'l-küfrî ve ammuhû Ebû Talib mâte kafiren/Hz. Peygamber'in Ebeveyni küfür üzere öldüler, amcası Ebû Talib ise kafir olarak öldü.' şeklindedir. Burada Ebû Hanife'nin Ebeveyn ile Ebû Talib için farklı ifade kullandığı açıkça görülmektedir. Şayet Ebû Hanife'nin maksadı Ebeveyn'in gerçek anlamda (küfr-ü hakiki) kafir olarak öldüğünü belirtmek olsaydı ifadeyi değiştirmez ve hepsi için 'vâlidâ Resûlillah ve Ebû Talib ammuhu mâtû kafirîne/Resûlullah'ın ebeveyni ve amcası Ebû Talib kafir olarak öldüler.' ifadesini kullanırdı. Cümledeki uslüp değişikliğinden Ebû Hanife'nin Ebeveyn'in küfrü mecazî üzere öldüklerini yani küfür/Cahiliyye zamanında öldüklerini kasdetmiş olduğu anlaşılmaktadır.(s.10)

Saçaklızâde, Hz. Peygamber'e annesi Âmine için istiğfar etmesine Allah Teâlâ'nın izin vermediğini bildiren rivayete[730] de değinmiş ve bunu küçük yaşta ölen çocuk için istiğfara benzeterek açıklamıştır. Buna göre istiğfarın anlamı, günahlarının af edilmesini talep etmekten ibarettir. Şayet Hz. Peygamber, küçük bir çocuğun affedilmesi için Allah'tan izin istemiş olsaydı bile çocuğun günahı olmadığı için kendisine izin verilmezdi. Bundan dolayıdır ki çocukların cenazelerinde onlar için istiğfar edilmesi caiz değildir. Hz. Peygamber'in, annesi için istiğfar talebi de bunun gibidir. Zira fetret ehli kendilerine davet ulaşıncaya dek (Hanefîlere göre) Yaratıcı'nın

730 Müslim, *"Cenâiz"*, 105, 108; Ebû Dâvûd, *"Cenâiz"*, 77; *"Edeb"*, 128; Nesâî, *"Cenâiz"*, 101; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 441.

varlığına ve O'nun yaratmadaki birliğine iman etmenin dışındaki bütün günahlardan mazurdurlar. Hz. Peygamber'in annesi de fetret ehlinden olduğu için günahı yoktur. Günahı olmadığı için de istiğfara gerek görülmemiş ve bu yüzden izin verilmemiştir. İstiğfar rivayetini bu şekilde değerlendiren Müellif, bu rivayeti senet açısından da incelemiş ve ahad haber olduğunu, fetret ehlinin muazzep olmayacağına delalet eden âyetler gibi kesin delillere denk olmayacağını söylemiştir. Saçaklızâde, Ebeveynin diriltildikleri ve iman ettikleriyle ilgili rivayeti de değerlendirmiş ve bunu senette meçhul raviler bulunduğu gerekçesiyle sahih bulmamıştır. (s. 11)

Saçaklızâde bu bölümde Ebeveyn aleyhinde görülen bazı ayet ve hadisler üzerinde de durmuş ve bu hadisleri daha önce belirtildiği üzere temelde 'eb ve ümm' kelimelerinin içerdikleri anlamlardan hareketle açıklama yoluna gitmiştir. Buna göre, Müellif, Beydavî'den örnek gösterek akraba dahi olsalar müşrik olarak ölenlerin af edilmesi için Allah'a yalvarmanın Peygambere ve müminlere yakışmayacağını bildiren âyetin[731] nüzul sebebinin Ebeveyn hakkında olduğu şeklindeki rivayetin zayıf, sahih olanın Ebû Talib hakkında olduğunu belirtmiştir. Keza müellif Hz. Peygamber'in anne-babası hakkında "keşke onların ne yaptığını bilseydim." sözünde geçen 'ebevâye' sözünün, gerçek anne-babası değil, mecaz anlamda ya amcaları Ebû Talib ile Ebû Lehb, ya da Ebû Talib ile onun hanımı olduğunu ileri sürmüştür. Yine müellife göre Enes hadisinde geçen "benim babam ve senin baban cehennemdedir."[732] ifadesinde –bu rivayetin güvenilirliğine ilişkin tartışmalar bir yana– Hz. Peygamber'in kasdı amcası Ebû Talib'tir. (s. 12)

Altıncı bölümde Müellif, birinci bölümde ele aldığı 'eb ve ümm' kelimelerinin anlam genişliğinden hareketle Ebeveyn aleyhinde görülen hadislerin yorumunu tekrarlamış; Ebeveynin cennete girmesinin Eşarilere göre mümkün, Hanefilere göre ise vacip ol-

---

731 et-Tevbe, 9/113; krş. Beydavî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, III, 202, (*Mecmû'tü'n-mine't-tefâsîr içinde*)Beyrut, ts.

732 Müslim, *"İman"*, 347; krş. Ebû Dâvûd, *"Sünne"*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 14.

duğu şeklindeki kendi kanaatini tekrar izhar etmiş ve bunun anlayışın Eş'arî ve Mâtürîdî anlayışa uygun olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Saçaklızâde bu son bölümü bitirirken Ali el-Karî'nin Ebû Hanife'nin 'Resûllullah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir.' sözünden hareketle onların kafir ve cehennemlik oldukları iddiasını şiddetle eleştirmiş ve biraz da alaycı bir üslupla 'muhtemelen soğuk başına vurdu da aklı karıştı'demiştir.(s. 12-13)

Görüldüğü üzere Saçaklızâde, Ebeveyn konusunda önceki bazı müellifler gibi konunun detay ve rivayetleri arasında boğulmamış, olabildiğince temel nasları dikkate alarak Ebeveyn'in ehl-i necat olduğu hüküme varmıştır. Onun Ebeveyn aleyhinde görülen rivayetleri kelime anlamlarından hareketle değerlendirmesi ve özellikle Mâtürîdî ile Eş'arî görüşü kelâm ve usûl-ü fıkıh konularıyla temellendirerek telif etmesi önceki müelliflerde görülmeyen oldukça dikkat çekici bir yaklaşımdır. Saçaklızâde'nin risalesini telif ederken konuyla ilgili önceki kaynakların bir kısmına ulaştığı anlaşılmaktadır. Zira o, risalesinin muhtelif yerlerinde Suyutî'nin ismine, ismini belirtmese de Suyutî'nin *Mesâlükü'l-Hünefâ*'sına[733] ismini tasrih etmeden Suyutî'nin başka bir risalesine[734] atıfta bulunmuştur.

5- er-Risâletü'r-Rüsüliyye

Bu eser, Bekir b. Ali el-Üsküdârî (ö...?) tarafından telif edilmiştir. Risale, *"er-Risâletü'r-Rüsüliyye"* adıyla Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Ef. 4426, v. 1b-9a' da kayıtlıdır.

Bekir b. Ali el-Üsküdârî, risalesinin hemen başında "Âlimlerin kitaplarında Nebiyy-i Ekrem'in babaları ve anneleri hakkında ihtilaf vuku bulmuş ve bu yüzden insanlar hayret ve şaşkınlık içinde kalmışlardı. Onlardan bir grubu benden bu konudaki örtüyü kaldırmamı istemişlerdi. Bunun üzerine ben de Allah Teâlâ'nın inayetiyle bu

733 Saçaklızâde, a.g.e., s. 9. Suyûtî'nin bu risalesinden yararlandığı *Mesâlikü'l-Hünefâ*'nın en belirgin üslup ve tasnifi olan 'birinci meslek/el-meslekü'l-evvel' şeklindeki alıntıdan anlaşılmaktadır.

734 Saçaklızâde, a.g.e., s. 3, 9, 10, 13.

hususta onlara yardıma muvaffak oldum." [735] diyerek risaleyi telif sebebini anlatmıştır. Müellif risalenin sonunda eserin adını '*er-Risaletü'r-Rüsuliyye*' koyduğunu belirtmiş ve bizzat kendi eliyle h. 1148 yılının Zilhicce'nin yarısında bitirdiğini beyan etmiştir.[736] Onun bu beyanından eserin müellif nüshası olduğu anlaşılmaktadır.

el-Üsküdârî'nin risalesi toplam dokuz varaktan ibarettir. Müellif burada her hangi bir bölümleme yapmamıştır. Müellif, ilk olarak konuyu öncelikle insanoğlunun yaratılışı açısından ele almış ve meseleyi insanın İslam fıtratı üzere yaratılması üzerine temellendirmiştir. Bu meyanda müellif, her çocuğun fıtrat üzere dünyaya geldiğini daha sonra anne-babasının çocuğu Yahudî, Hıristiyan veya Mecusi yaptığını bildiren meşhur fıtrat hadisi ve *"sen kendini Hanif olarak dine, Allah'ın insanları yarattığı Allah'ın fıtratına yönelt."*[737] *anlamındaki fitrat âyeti ile "Kıyamet gününde biz bundan haberimiz yoktu demeyesiniz diye Rabbin Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendine şahit tuttu ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' dedi, onlar da 'Evet, biz buna şahit olduk' dediler."*[738] anlamındaki Elest Bezmi âyetini delil getirmiştir. Tanrı ve tevhid şuuru ile dünyaya gelen çocuğun anne babasının etkisiyle bu yaratılıştan getirilen yapıyı değiştirdiğini belirtmiştir. (vr. 1b-2a.)

Müellif ikinci olarak Hz. Muhammed'in nuru(Nur-u Muhammedî) üzerinde özellikle durmuştur. Bu nurun, onu muhafaza edeceğine dair söz alarak Hz. Adem'den Hz. Şît'e, ondan da asırlar boyu bu şekilde intikal ederek sonunda Abdülmuttalib'e, ondan Abdullah'a, ondan da Âmine'ye intikal ettiğine dair rivayeti nakletmiştir. Bu rivayete göre, Hz. Adem ve Havva'dan ilk yirmi batında ikiz kırk çocuk olmuş, bunlardan sadece Hz. Şît, Hz. Muhammed onun neslinden geleceği için tek olarak doğmuştur. Hz. Muhammed'in nuru önce Hz. Adem'in alnında sonra Şît'in alnında belirmiştir. Hz.

735 Bekir b. Ali, *er-Risaletü'r-Rüsuliyye*, vr. 1b, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Ef. 4426.
736 Bekir b. Ali, a.g.e., vr. 9b.
737 er-Rum, 30/30.
738 el-A'Raf, 7/172.

Şît, ölmek üzere iken daha önce babası Hz. Adem'in Hz. Muhammed'in nurunu zayi etmeyip sımsıkı koruyacağına ve bu nuru sadece tertemiz kadınların rahimlerine bırakılacağına dair kendisinden aldığı sözün aynısı evlatlarından almıştır. Asırlar boyu bu söze sadık kalınmış ve böylece bu nur Abdülmuttalib'in, sonra Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın alnında belirmiştir. Böylelikle Allah Teâlâ bu seçkin, necip soyu tertemiz muhafaza etmiştir. (vr. 2a-2b)

Bekir b. Ali el-Üsküdârî, Hz. Peygamber'in tüm atalarının mümin olduğuna da değinmiş ve buna takallüb âyetini[739] delil getirmiştir.[740] Müellif daha sonra sırasıyla Hz. Peygamber'in nesebinin temizliği ve daima meşru evlilikten geldiğiyle ilgili rivayetleri nakletmiş; yanı sıra Hz. Peygamber'in *"Andolsun ki size içinizden/kendinizden bir resûl geldi"*[741] anlamındaki âyette geçen 'enfusükum/içinizden, sizden' ifadesini 'enfesikum/sizin en değerlinizden' şeklinde okumuş ve sonra da "Ben, soy, akrabalık ve şeref olarak sizin en kıymetlinizim. Hz. Adem'den beri babalarım içinde asla gayrı meşru bir ilişki yoktur, hepimiz nikahlı evlilik üzereydik." buyurduğu rivayeti nakletmiştir. Taberânî, Ebû Nu'aym ve İbn Asakîr'in müştereken naklettikleri Hz. Peygamber'in "Ben, gayrı meşru birliktelikten doğmadım, ben nikahlı evlilikten dünyaya geldim. Adem'den anam-babam beni dünyaya getirinceye dek Cahiliyye'nin hiçbir gayrı meşru ilişkisi bana bulaşmamıştır." ifadesini; Beyhakî'nin naklettiği Hz. Peygamber'in "Beni Cahiliyyenin gayrı meşru ilişkisi dünyaya getirmemiştir. Beni İslâm nikahından başkası dünyaya getirmemiştir." beyanı[742] gibi rivayetleri nakletmiştir. Keza müellif Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğu sadedinde Hz. Peygamber'in soyunun seçilmişliği ve en hayırlı olduğunu ifade eden rivayetleri nakletmiştir. Müellif bu meyanda Buharî'nin (ö.

739 eş-Şuara, 26/219. krş. İbn Hacer, a.g.e., s. 21.
740 Bekir b. Ali, a.g.e., vr. 2b.
741 et-Tevbe, 9/128.
742 Bekir b. Ali, *a.g.e.*, vr. 3a-3b; krş. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VII, 190, Beyrut, 1406/1986; Suyutî, *el-Hasâisu'l-kübrâ*, I, 64.

256/870) naklettiği Hz. Peygamber'in "Ben, sonunda içinde bulunduğum bu asırda oluncaya dek asır be asır (asırlar boyunca) Adem oğullarının en hayırlıları içinde bulunageldim." [743] beyanını; Müslim'in naklettiği Hz. Peygamber'in "Allah, İsmail oğullarından Kinane'yi seçti, Kinane'den Kureyş'i , Kureyş'ten Haşim oğullarını seçti, Haşim oğulları içinden de beni seçti."[744] ifadesini ve Hz. Peygamber'in "Muhakkak ki Allah, mahlukatı yarattı ve beni onların en hayırlı asrında bulundurdu. Sonra kabilelere ayırdı ve beni en hayırlı kabilenin içinde bulundurdu. Sonra onları evlere ayırdı ve beni en hayırlı evin içinde bulundurdu. Öyleyse ben onların nefsen (ruh ve zat olarak) ve beyten (asıl olarak) en hayırlısıyım."[745] şeklindeki Tirmizî rivayetini delil olarak zikretmiştir.

Şeyh Bekir b. Ali risalesinde Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin rahmine düştüğü gece, bu gecede meydana gelen harikulade olaylar ve Âmine'nin gördüğü rüyalarla ilgili bazı rivayetleri de onun mümin olduğunu ispat sadedinde nakletmiştir.[746] Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in atalarının şirkten uzak olduğuna dair bir başka delil olarak Hz. Peygamber'e nispet edilen "Ben iki kurbanlığın oğluyum." sözünü ve burada Hz. Peygamber'in kendini Hz. İsmail ile babası Abdullah'a nispet etmesini göstermiş; akabinde Abdülmuttalib'in verdiği söz gereği Abdullah'ın kurbanlık olarak seçilmesi fakat daha sonra kahinlerin uyarısı ve teklifi üzerine Abdullah yerine yüz deve kesilmesiyle ilgili haberi de nakletmiştir.[747]

Müellif, risalesinde fetret konusuna değinmiş ve Hz. Peygamber'in Ebeveyn'inin fetret ehlinden olduğunu belirtmiş; fetret süresinden bahsetmiştir. Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunun görüşüdür diyerek aslında Eşarî, Şafii ve bir kısım Mâtürîdî âlimlerin görüşü olan 'Allah'ın birliği ve diğer hususlar ancak peygamber gön-

---

743 Buhârî, "*Menâkıb*", 23; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, I, 25.

744 Müslim, *"Fedâil"*,1; Tirmizî, *"Menâkıb"*, 1; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, (nşr. Abdümut'i Kalacı) I, 165-166.

745 Bekir b. Ali, *a.g.e.*, vr. 3b-4a.

746 Bekir b. Ali, *a.g.e.*, vr. 4b-6a.

747 Bekir b. Ali, *a.g.e.*, vr. 6a-6b.

derildikten sonra vacip olur' görüşünü zikrederek buna göre fetret ehlinin ehl-i necat olduğunu vurgulamış; dinî sorumluluğun ancak dinle sabit olduğunu, risalet gelmeden dinin buyruklarıyla mükellef tutulmanın teklifi mâlâ yutak olacağını belirterek *"Biz bir peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz."*[748] anlamındaki âyetin yanı sıra ilgili diğer bazı âyetleri zikretmiş;[749] konuyla ilgili bazı alimlerden - Abdullah el-Hârisî'nin *el-Keşf*, Hafızuddin Muhammed el-Kerderî'nin *Kitâbu'l-Menâkıb*'ı, Teftazânî'in *Şerhu'l-Makasıd*'ı gibi- nakillerde bulunmuştur.(vr. 6b-8a)

el-Üsküdârî risalesinde Ebeveyn'in mümin olmadığını ileri sürenlerin delillerden olan Enes b. Malik rivayetinin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur. Burada Hz. Peygamber'in 'ebî/babam' sözüyle 'amca'sını kastetmiş olduğunu; Araplar arasında yaygın olarak 'baba'ya amca dendiğini; bu kullanışa delil olarak Hz. İsmail, Hz. Yakub'un amcası olduğu halde Hz. Yakub'un, oğullarından aldığı sözü bildiren *"onlar da senin ve babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı, tek olan Allah'a ibadet edeceğiz dediler."* [750] anlamındaki âyette Hz. İsmail'in de 'baba' olarak nitelendirildiğini belirtmiş; ilaveten Hz. Peygamber'in "kişinin amcası babasının mislidir/ikizidir."[751] sözünü de delil olarak sunmuştur. (vr. 8b-9a.)

el-Üsküdârî risalesinin sonunda Ebeveyn hakkında rasgele konuşulmaması konusunda uyarıda bulunmuş; Ebeveyn aleyhinde konuşmanın veya hüküm vermenin hükmü üzerinde durmuştur. Müellif "Sana düşen, onlar adamsa biz de adamız (hum ricalün ve nahnü ricalün) diyerek bu görüşün zıddını söyleyenlere tabi olmayıp Ebeveyn ve diğer bütün peygamberlerin anne ve babaları hakkında dikkatli olmak ve aksi bir şey söylememektir. Zira selim aklın böyle bir şeyi kabul etmemesi bir yana, bunda Hz. Peygamber'in ve diğer peygamberin şereflerine apaçık bir aykırılık vardır. Böyle bir şey, ha-

---

748 el-İsrâ, 17/15.
749 Msl. bk. en-Nisâ, 4/165; Fâtır, 35/37.
750 el-Bakara, 2/133.
751 Müslim, *"Zekat"*, 11; Ebû Dâvûd, *"Zekat"*, 22; Tirmizî, *"Menâkıb"*, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 94; II, 322.

ta hem de ne hata, bir gaflet hem de ne gaflettir. Allah'ım bizi böyle bir şeyden koru ve bağışla.'diyerek bu konunun ne denli hassas bir mesele olduğunu vurgulayarak risalesini bitirmiştir. (vr. 9b.)

Şeyh Bekir b. Ali'nin risalesinin konuya yaklaşım ve kullanılan deliller açısından bir orijinalliği bulunmadığı görülmektedir. Risalede şiirlerle istişhadda bulunulması ve kullanılan deliller, Suyutî'nin risalelerinden yararlandığını göstermekte olduğu halde, müellifin Suyutî'den hiç bahsetmemesi anlaşılamamıştır. Bu tutumunun sebebinin, bu konuda eser telif eden sonraki müelliflerin Suyutî'den oldukça istifade ettikleri gibi kendisinin de Suyutî'den yararlandığı veya onun tesirinde kaldığı intibaını vermemek veya böylelikle aynı şeyleri tekrarladığı kanaatini uyandırmamak suretiyle okuyucular üzerinde daha mukni olmak düşüncesi olabileceği ihtimal dahilinde olsa da kesin bir şey söylemek zordur. Müellifin Ebeveyn konusunu incelerken kaynak seçiminde hassas davranmış olduğu söylenemez. Zira o, *Delâilü'l-hayrat*' tan da Hz. Peygamber'in atalarının şirkten uzak olduğu hususunda nakillerde bulunmuştur.[752] Keza o, *Hemziyye*'den ve *Kaside-i Bürde*'den de konuyla ilgili bazı beyitleri nakletmiştir.[753] Müellif, bu tutumunun bir yansıması olarak diğer rivayetlerin yanı sıra nûr-u Muahmmedî hususunda bazı rivayetleri senet ve içerik bakımından her hangi bir eleştiriye tabi tutmadan, bu rivayetlerin doğruluğuna inanarak nakletmiştir. Şeyh Bekir b. Ali'nin bu risalesi konuya yaklaşım, kaynaklar ve içerik açısından orijinal görünmese de kendi zamanında tasavvuf çevrelerinde gündem konusu oluşturan bir konuya tahsis edilmesi ve bu çevrelerin ilmî çalışmalara katkısı bakımından yine de önem arzetmektedir.

6- Birru Vâlideyi Hayri'l-Verâ

Bu risale, Cemaleddin Ebû Ömer Seyyid Mahmûd b. Ali el-Kadirî'ye (ö..?) aittir. Risale *"Birru Vâlideyi Hayri'l-verâ"* adıyla Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 626, vr. 406b-414a, (Arp.)' da kayıt-

752 Bekir b. Ali, *a.g.e.*, vr .3b.
753 Bekir b. Ali, *a.g.e.*, vr . 4a-b.

lıdır. Kadirî Şeyhlerinden olan Seyyid Mahmud'un bu risalesi toplam sekiz varaktır. Risale, Osman b. Yahya b. Abdülvehhab tarafından hicrî 1116 yılında istinsah edilmiş olup, üç bölüm ve bir hatime'den oluşmaktadır.

Seyyid Mahmud, risalesinin hemen başında risaleyi telif ediş sebebini rüyasında Hz. Peygamber'i görmesi ve ertesi gün kendisine Ebeveyn hakkında soru sorulması olarak açıklamıştır. Müellif şöyle demektedir: "Rüyamda Hz. Peygamber'i sevinçli bir halde gördüm ve 'O'na 'Yâ Resûlellah, seni çok seviyorum, ebeveynini de seviyorum. Sana çok selat-u selam getiriyor ve ebeveynine çok dua ediyorum.' dedim, beni göğsüne basıp kucakladı. Aramızda başka konuşmalar da geçti. Sonra Hz. Peygamber bana "Şüphesiz ben senden razıyım" dedi. Sabah olunca da Ali b. Ali b. Ali b. Ömer benden bir risale yazmamı ve orada Hz. Peygamber'in Ebeveyninin mümin olduklarını belirtmemi istedi. Bunun üzerine ben de Ebeveyninin mümin olduklarını beyan eden bu risaleyi yazdım ve adını '*Birru vâlideyi Hayri*'i-*verâ*' olarak koydum."[754]

Müellif risalesinin ilk sayfasında Ebeveyn'le ilgili olarak öncelikle -bundan hiç bahsetmeksizin- karşıt görüşte olanların kullandıkları en önemli delillerden biri olan Hz. Peygamber'in cehennemliklerden sorumlu olmadığını bildiren[755] âyet üzerinde durmuş ve kıraat farklılıkları ile anlamını incelemiştir. Buna göre Cumhûr-u ülema âyeti olumsuz/nefiy olarak '*lâ tuselü*' şeklinde; kıraat imamlarından Nâfi' ve Ya'kûb ise nehiy olarak '*lâ tesel*' şeklinde okumuşlardır. Nehiy okunuşuna göre âyet, kafirlerin başına gelecek azab çok çetin olacağı için kafirlerin halini sormayı yasaklamıştır. Burada bir tür 'durumlarının fecaatinden dolayı onların durumunu anlatmaya gücün yetmez veya dinleyen onların halini duymaya tahammül edemez' denmekte ve bunun için kafirlerin halini sormaktan men etme söz konusudur. Müellif, Hz. Peygamber'in "keşke anam babam ne yaptılar bilseydim." demesi üzerine mezkur âyetin indiril-

754 Seyyid Mahmûd b. Ali, *Birru vâlideyi Hayri'i-verâ* vr. 406b.
755 el-Bakara, 2/119.

diğini ve Allah'ın Hz. Peygamber'i bundan yasakladığı rivayetinin doğruluğunu kabul etmemiş; Ebeveyn'in ehli cennet olduğuna delâlet eden (fetret ehliyle ilgili nasları ima ederek) âyet ve hadislere açık bir şekilde aykırı bulunduğunu ve muhakkik âlimlerin bu konuda ittifak ettiklerini ileri sürmüştür.(vr. 406b)

Müellif, muhakkik âlimlerin çoğunun Ebeveyn'in ehli necat oldukları noktasında ittifak ettiklerini; ancak bunun nasıllığı konusunda üç temel görüş ileri sürdüklerini belirttikten sonra 'Birinci Derece' olarak isimlendirdiği ilk bölümde Ebeveyn'in fetret ehlinden olduklarını, kendisine dinî tebliğ ulaşmayanların ise hiçbir dinî sorumluluğu bulunmadığı için mazur olduklarını; fetret ehli ile ilgili âyetlerden en çok bilinen *"Biz peygamber göndermedikçe azap etmeyiz."*[756] anlamındaki âyet ile fetret hadislerini ve şefaatle ilgili bazı rivayetleri zikretmiştir. Müellif, Fahreddin er-Razî'nin sadece Hz. Peygamber'in ebeveyninin değil, bütün peygamberlerin anne ve babalarının mümin oldukları yönündeki açıklamasıyla İbn Hacer el-Askalanî'nin fetret ehlinden oldukları ve kendilerine davet ulaşmadığı için Ebeveyn'in ahirette yapılacak imtihanda Hz. Peygamber'e bir lütuf ve ihsan olması için başarılı olacakları şeklindeki açıklamasını ve diğer bazı açıklamaları -Suyutî'nin *ed-Derecü'l-münîfe* adlı eserinden isim belirtmeksizin- nakletmiştir.[757] Buna ilaveten Müellif, bu bölümde Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduklarını ileri sürenlerin Râfızîler olduğunu, bu yüzden reddedilmesi gerektiğini ileri süren Ebû Hayyan'ın görüşünü kabul etmemiştir. Zira Müellife göre Ebû Hayyan usûl meselelerinde değil, ancak nahiv ilminde hüccet olabilir. Ayrıca bunu sadece Rafızîler değil, Eşariler ve Ehli sünnetten daha bir çokları kabul etmektedir.[758]

İkinci Derece 'de Müellif Ebeveyn'in diriltilip iman etmelerinden bahsetmiştir. O, burada Ebeveyn'in ehl-i necat olmasını, Hz. Peygamber'in özel duasına binaen diriltilip iman etmelerine dayan-

---

756 el-İsrâ, 17/15.
757 Seyyid Mahmûd b. Ali, a.g.e., vr. 406b- 408b; krş. Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 2-6.
758 Seyyid Mahmûd b. Ali, a.g.e., vr. 408a.

dıran âlimlerin görüşlerini, delil olarak ileri sürdükleri ihya olayı ile ilgili rivayetleri nakletmiştir.[759]

Üçüncü Derece'de müellif, Ebeveyn'in ehl-i necat olmasını Hanif olmalarına dayandıran âlimlerin görüşlerine; konuyla ilgili ileri sürülen âyet ve rivayetlere yer vermiştir. Bu görüşte olanlara göre Hz. Peygamber'in ebeveyni Hanif olduğu gibi, diğer bütün ata ve anneleri de tevhit üzere olan mümin kimselerdir. Bu arada müellif Hz. Peygamber'in bütün atalarının ve bütün peygamberlerin atalarının mümin olduğunu ileri sürenlerce bir problem olarak ortaya çıkan Azer'in Hz. İbrahim'in babası mı yoksa amcası mı olduğu meselesine de değinmiş; ilgili bazı âyet ve rivayetleri zikrederek Azer'in Hz. İbrahim'in amcası olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in soy silsilesinde bulunan bazı şahısların tek tek isimlerini zikrederek iman üzere oldukları sadedinde ilgili rivayetlere yer vermiştir. Ayrıca bütün peygamberlerin atalarının mümin olduklarını ispatlamak için peygamberlerin ataların mümin olduğuna dair rivayetleri zikretmiş, Nûr-u Muhammedî'den bahsetmiştir. Müellif burada da tamamen Suyutî'nin mezkur risalesinden nakillerde bulunmuş; daha sonra Hz. Peygamber'in nesep silsilesini zikretmiş;[760] tekrar tasrih etmeksizin, Suyutî'den nakillere girişmiştir.[761] Müellif, bu bölümde açıkça ifade ettiği üzere -diriltilmeleri kafir olarak öldüklerini ifade ettiği için olsa gerek- Ebeveynin diriltilip iman ettiklerini kabul etmemiş, onların en baştan/asıl olarak Hanifler'den olduğunu vurgulamıştır.(vr. 412a.)

Hatime bölümünde Hz. Peygamber'e eziyet etmenin hükmü üzerinde durulmuş; yine Suyutî'den Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin ilgili meşhur hükmü nakledilmiş; daha sonra müellif de Ebeveyn'in kafir olduğunu söylemenin Hz. Peygamber'i rahatsız edebileceği için çok tehlikeli olduğunu, Hz. Peygamber'i kınamak gibi O'na noksanlık iliştirecek her hangi bir şeyi maksatlı olarak kul-

759 Seyyid Mahmûd b. Ali a.g.e., vr. 408b-409a; krş. Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 6-8.
760 Seyyid Mahmûd b. Ali, a.g.e., vr. 411a.
761 Seyyid Mahmûd b. Ali, a.g.e., vr. 409a-413a; krş. Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 8-19.

lananın kafir olacağını belirtmiştir.[762]

Sayfa sayfa mukayeseli olarak yapılan inceleme sonucu Seyyid Mahmûd'un bu risalesinin, ilk iki sayfası, hatime bölümünün bir kısmı ve iç sayfalarda bir kaç yer hariç tutulacak olursa, Suyutî'nin Ebeveyn'le ilgili üçüncü risalesi olduğunu belirttiği[763] *ed-Derecü'l-münîfe fi'l-âbâiş'ş-şerife* adlı risalesinin bir özeti olduğu anlaşılmıştır. Müellifin risalesinin bölümleme sırasında kullandığı 'ed-derecetü'l-ûl'a, ed-derecetü's-sânî ve ed-derecetü's-sâlis' şeklinde bölümlere ayırmasından, risale içinde şiirlerle istişhad edip delil olarak kullandığı mısralara, iddiasına delil olarak getirilen –birkaç delil hariç- âyet ve hadislerle ilgili rivayetler ve cümlelere varıncaya dek aynıdır. Bununla birlikte müellif sadece bir yerde açıkça Suyutî ve risalesi *'ed-Derecü'l-münîfe'* sinden bahsetmiştir. Bu risalede –üçüncü bölümde- belki de en önemli olan husus, Seyyid Mahmûd'un Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu kabul edenlerin hemen tamanının kabul ettiği hususlardan biri olan Ebeveyn'in ihya olayına olumsuz yaklaşımıdır. Gerçekten Seyyid Mahmûd, Ebeveyn'in mümin olduğunu kabul etmesine ve risalesi büyük ölçüde Suyûtî'nin mezkur risalesinin bir tür özeti olmasına rağmen, o burada Suyûtî'den ayrılmış ve Ebeveyn'in diriltilip iman ettiklerini kabul etmemiştir.

7- Enbâu'l-Istıfâ fî Hakkı Âbâi'l-Mustafâ

Bu risale, Katip Çelebi'nin müellifin isminin Muhammed b. el-Hatîb Kasım er-Rev'î olduğunu bildirdiği;[764] bazı kayıtlarda ise Muhyiddin Muhammed b. Hatip Kasım (Hatip Kasımoğlu) olarak geçen,[765] Muhammed b. Kâsım el-Âmasî el-Hanefi'ye(Hatip Kasımoğlu) (ö. 940/1533) aittir. Risale '*Enbâu'l-Istıfâ fî Hakkı Âbâi'l-Mustafâ*' adıyla Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, 405, (vr. 79b-109b

762 Seyyid Mahmûd b. Ali, a.g.e., vr. 413a-413b; krş. Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s.19-20.
763 Suyutî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 1.
764 Katip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, I, 170, M.E.B, İst. 1971.
765 Taşköprüzade, *eş-Şakaiku'n-Nûmaniyye*, I, 634-638 Ö. R. Kehhale, *Mu'cemmil-Müellifin*, XI, 148, Beyrut, ts.; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (sad. Ali Fikri Yavuz- İsmail Özden), I, 389.

Arp.)'da kayıtlı bulunmaktadır.

Hatip Kasımoğlu, bu risalesinde ana tema olarak Ebeveyn'in ehl-i necat ve mümin olduklarını savunmaktadır. O, bu kanaatini ortaya koymak için özellikle Hz. Peygamber'in atalarının seçilmişliği; Hz. Peygamber'in atalarının hiç birinin gayr-i meşru ilişkiden gelmediği; onların öteden beri mümin ve yakın atalarının Hanif oldukları üzerinde durmuştur. Müellif, risalesinin başında ve sonunda eserini Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf ettiğini açıklamaktadır. Müellif risalesinin başında Hz. Peygamber'in soyunun şirk ve her türlü rezilliklerden uzak, temiz ve necip ve Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunmuş; konuyla ilgili âyet, hadis, rivayet ve sağlam görüşleri derlemiş olduğunu bizzat ifade etmiştir. Müellif, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ispat etmekle Hz. Peygamber'in şeffatine nail olmayı ümit etmiştir.

Hatip Kasımoğlu'nun mezkur risalesi, 'iki mukaddime, iki fasıl ve bir hatime' den oluşmaktadır. Birinci Mukaddimede, müellif, Hz. Peygamber'e hem sağlığında hem de vefat ettikten sonra hürmet etmenin bir Müslüman için zorunlu olduğunu vurguladıktan sonra, Resûlullah'ın (s.a.v) Hz. Adem'e kadar soy silsilesi vermiş; bu silsilenin Adnan'a kadar olan kısmı üzerinde ittifak sağlandığını; Adnan'dan Hz. Adem'e kadar olan silsilede ise farklı görüşler bulunduğunu belirtmiştir. İkinci Mukaddimede -net olarak ikinci mukaddime şeklinde ayırmasa da- Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu ispat sadedinde Nûr-Muhammed'i üzerinde özellikle durmuş; Hz. Peygamber'in zerre ve nurunun Hz.Adem'den beri daima seçilmiş temiz insanlar kanalıyla intikal ettiğini belirterek ilgili rivayetleri nakletmiştir. İlaveten Âmine'nin mümin olduğunu ortaya koyma sadedinde hamileliği esnasında sıkıntı çekmemesi, bu dönemde bazı peygamberleri rüyasında görerek kendisine Hz. Peygamber'i müjdelemeleri gibi Âmine'nin gördüğü bazı rüyaları nakletmiştir.[766]

---

766 Hatip Kasımoğlu, *Enbâu'l-ıstafâ fî Hakkı Âbâi'l-Mustafa*, vr. 80b-82b, Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, 405.

Birinci Bölümde, müellif, Adnanoğullarının ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in faziletlerine delâlet eden bazı âyetleri, Adnanoğullarının seçkinliği konusunda bazı hadisler ile kıssaları zikretmiştir. Bu noktada özellikle *"Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufda bulunmuştur."*[767] ile *"Andolsun, size içinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya maruz kalmanız O'na çok ağır gelir."*[768] anlamındaki âyetlerde geçen 'min enfüsikum' ifadesi üzerinde durarak bunun en şereflinizden anlamında 'min enfesikum' şeklinde okunduğuyla ilgili rivayetleri naklederek bu okuyuş tarzının Hz. Peygamber'in soyunun necipliğine delâlet ettiği üzerinde durmuştur. (vr. 82b-83b) Adnan Oğullarının seçkinliğini ortaya koyma açısından Kabe bölgesinde oturan Kureyş'e 'Ehlü'l-Mekke', 'Ehlü'l-Haram', 'Ehlullah' denilerek saygı gösterilmesini başka bir delil olarak sunmuştur. Keza Câhiliyye döneminde Haniflerin varlığını zikretmiş, Hz. Peygamber'in atalarının isimlerini tek tek zikrederek her birinin mümin olduğuna delil olabilecek rivayetlerin yanı sıra Hz. Nuh ile Hz. İbrahim arasındaki Hz. Peygamber'in soyu içinde kafir bulunmadığına ilişkin rivayetleri de nakletmiştir. İlaveten Arapların kendi içlerinden 'Muhammed' isminde bir peygamber geleceğini öğrendikleri için Muhammed isminin yaygın olduğunu ileri sürmüştür. Müellif Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduğu kabulünün bir gereği olarak Abdülmuttalib meselesine de değinmiş ve Abdülmuttalib'in mümin olduğunu savunmuştur. O, bunu ispat sadedinde Ebrehe Kabe'ye saldırdığında Abdülmuttalib'in Ebrehe ile yaptığı konuşma, Kabe kapısında yaptığı dua, gördüğü rüya üzerine Zemmem Suyunu tekrar bulması, Hz. Peygamber'in kendisini Abdülmuttalib'e nisbet etmesi gibi rivayetleri nakletmiştir.(vr. 83b-87b) Yine bu bölümde bir taraftan Ebeveynin Haniflerden olduğuna dair nakillerde bulu-

767 Âl-i İmrân, 3/164.
768 et-Tevbe, 9/128.

nurken, bir yandan da Ebeveynin diriltilip iman ettikleri konusu ile Hz. Peygamber'e eziyet etmenin hükmüyle ilgili nakillere yer vermiş; Ebeveyn'in ehl-i necat olmasının faydalarını isim zikretmeden Suyutî'nin eserinden nakletmiştir. Keza Hz. Peygamber'in Hz. İbrahim'e kadar bütün atalarının muvahhid ve Hanif olduklarına delâlet eden bazı âyetler ile rivayetleri nakletmiş, Bîsetten önce Mekke ve Medine'deki Haniflerin isimlerini zikretmiştir.[769]

İkinci Bölümde müellif, karmaşık bir şekilde çeşitli konulara değinmiştir. Öncelikle Hz. peygamber'in bütün atalarının muvahhid olduğu şeklindeki görüşün -Şiayı kasdederek- sadece Ehl-i beyt'in görüşü olduğu iddiasına itiraz ederek bu görüşün aynı zamanda Ehl-i sünnetin de görüşü olduğunu söylemiştir. Ebeveyn'in diriltilip iman etmeleri konusuna yine değinerek bunu kabul etmeyenleri red sadedinde Kurtubî, İbn Şahin, Suyutî gibi bazı âlimlerin görüşlerini nakletmiş; Hz. Musa ile Hz. İsa'nın diriltme mucizelerinin bir benzerinin Hz. Peygamber'e verildiğini bunun da Ebeveynin ihyası olduğunu; ayrıca Ashab-ı Kehf'in ahir zamanda diriltilip bu ümmete dahil edileceğini ve Hz. Peygamber'in ikindi namazını eda edebilmesi için güneşin rücuu olayını da örnek olarak zikretmiştir. Ebeveyn'in aleyhinde görünen (el-Bakara, 2/119, et-Tevbe, 9/113-114) âyetlerin sebebi nüzullerine ilişkin tercih edilen görüşün Ebû Talib hakkında olduğunu belirtmiş; annesi hakkında istiğfar etmesi için Hz. Peygamber'e izin verilmediğine dair rivayetler ile annesinin ve ayrıca babasının cehennemde olduğunu ifade eden rivayetleri de Suyutî'den büyük ölçüde yararlanarak senet ve metin açılarından eleştirmiştir. İlaveten Cahiliyye dönemi Araplarının fetret ehlinden oldukları, Ebeveyn'in de onlardan olduklarına temas etmiş; Hz. Peygamber'in ve peygamberlerin atalarının mümin olduklarını kabulde sorun oluşturan Azer meselesine de değinerek Azer'in Hz. İbrahim'in babası değil, amcası olduğuna, mecazen Kur'an'da babası olarak zikredildiğinden de bahsetmiştir.(vr. 90a-102b.)

---

769 Hatip Kasımoğlu, a.g.e., vr. 88a-90a; krş. Suyutî, *Neşru'l-alemeyn*, s. 2-4.

Hatip Kasımoğlu, bu bölümde hem *el-Fıkhu'l-ekber*'in Ebû Hanîfe'ye aidiyeti hem de Ebû Hanife'nin oradaki 'Resulullah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir.' sözü üzerinde de özellikle durmuştur. Müellif mezkur eserin İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye değil, Ebû Hanîfe Muhammed b. Yusuf el-Buhârî'ye, hatta bazı rivayetlere göre h. 383'de vefat etmiş olan Mısırlı Kâdıyu'l-Kudât Ebû Hanîfe Nu'man b. 'Amdü'l-ma'zebî'ye ait olduğunun söylediğini nakletmiştir. Ayrıca Müellif, bizzat kendisinin eski bir *el-Fıkhu'l-ekber* nüshasında 'risalenin eski bir nüshasında bu çirkin/şenî ifadenin kayıtlı olmadığını biz gördük.' diyerek bazı eski nüshalarda böyle bir sözün olmadığına dikkat çekmiştir. Bunun sebebini 'ya risalenin sahibi bu ifadeyi hazfetmiştir ya da risalenin sahibinden başkası onu oraya yazmıştır.' diyerek böyle bir ifadenin aslında hiç yazılı olmadığına ve daha sonra başkası tarafından ilave edilmiş olabileceğine dikkat çekmiştir. Müellif şayet böyle bir ifadenin mevcut olduğu kabul edilecek olursa İmam-ı A'zam'ın bu sözle 'Ebeveyn küfür zamanında yani Cahiliyye zamanında ölmüşlerdir' i kasdettiği şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. O, bu açıklamasına *"Onlar Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduklarına tabi oldular."*[770] anlamındaki âyette geçen *'alâ mülkü Süleyman'* dan kasdedilenin 'Süleyman'ın yönetimi zamanında/fî zemeni mülki Süleyman' demek olduğunu; bu tür ifadelerde 'zaman' takdir etmenin Araplar arasında yaygın bir kullanım olduğunu belirtmiş ve ayrıca bu kullanıma *"Hac, bilinen aylardır/el-Haccu eşhurun ma 'lûmât"*[771] âyetinin 'hac vakti' demek olduğunu örnek göstermiştir. (vr.104a-104b)

Hatime tamamiyle Ehl-i beyt'in fazilet ve menkıbelerine ayırılmıştır. (vr.106a-110a.)

Hatip Kasımoğlu, risalesinde yer yer cedel metodunu (in kulte, kultü) kullanmış, konuyla ilgili Suyutî'nin *'Mesâliku'l-Hünefâ*; *el-Fevâidü'l-kâmine* (*et-Ta'zîm ve'l-minne*) ve *Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn'* adlı eserlerinden fikir, kaynak, sistem ve üslup açılarından oldukça ya-

770 el-Bakara, 2/102.
771 el-Bakara, 2 /197.

rarlanmış; zaman zaman uzun alıntılar da yapmıştır. Müellif, alıntılar yaparken gerektiği kadarından fazlasını naklettiğini için sıkça konudan sapmış, konuyla pek de alakalı olmayan gereksiz ayrıntılara girmiştir. Müellif'in risalesinde her ne kadar şeklen bölümlere ayrılmışsa da sistematik olmadığı, tasnifte tedahüller olduğu, tekrarlara düşüldüğü dikkat çekmektedir. *el-Fıkhu'l-Ekber*'in Ebû Hanife'ye nisbeti üzerinde özellikle durmuş olması bu eserde en dikkat çeken bir husustur.

8- el-Cevheretü'l-Mudiyye fî Ebeveyi Hayri'l-Beriyye

Bu risale, Necmeddin b. Salih b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Hatib et-Timurtâşî el-Gazzî'ye (ö. 1055/1645) aittir. Risale, *'el-Cevheretü'l-Mudiyye fî Ebeveyi Hayri'l-Beriyye'* adıyla Süleymaniye Ktp.Çelebi Abdullah, 198, (vr. 1-10, Arp.Nesih)'da kayıtlı bulunmaktadır.

Timurtaşî'nin bu risalesi, toplam on varaktan ibarettir ve Hz. Peygamber'in Ebeveyni başta olmak üzere bütün ecdadının ehl-i necat olduğunu kabul esasına dayanmakta; bizzat kendi ifadesine göre ilgili rivayet ve nakilleri içermektedir. Bu itibarla daha ziyade bir derleme mahiyetindedir. Risale iki bab/bölüm ve bir hatime/sonuçtan oluşmaktadır. Birinci babda, Hz. Peygamber'in necip nesebi ve doğumundan; İkinci babda, Hz. Peygamber'in Ebeveyni ve diğer ecdanının mümin olduklarından; Hatime'de ise Hz. Peygamber'in ailesine karşı nasıl tavır gösterilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir.

9- el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr

Bu risale *İhyâu 'ûlûmi'd-dîn* şarihi olarak ünlü Ebü'l-Feyz Muhamed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî el-vasıti (ö.1205/1790.) tarafından telif edilmiştir. Risale *"el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr"* (*Akdu'l-Cevheri's-semîn adlı risaleler mecmuası içinde*), s.158-162, İSAM. Ktp. no: 11496'da matbu olarak kayıtlı bulunmaktadır.

Murtaza ez-Zebîdî, risalesinin hemen başında 'her ilimde telîfâtı

olan müteahhir âlimlerinden bazılarının (Suyûtî'yi kastederek) valide-i Resûlullah hakkında telîfâtı olduğunu ve sonraki bir çok âlimin de ona dayandıklarını gördüğünü' belirttikten sonra bu muhtasar risalesini telif sebebini şöyle açıklamıştır: "Bazı dostlar bana, -bu konuda eski-yeni bir çok söz söylenmiş olmasına rağmen- bu meselede hakkın ortaya çıkması için, kendisine itimat edilecek, batılı doğrudan ayıracak bir talikatta bulunmamı istediler, bunu üzerine topladığım şeylere *'el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr'* adını verdim." Zebîdî' nin bu sözlerinden konunun gündemde olduğu, zihinleri meşgul edip inananların kalplerinde bir takım tereddütler oluşturduğu ve risalesinin de bir şerh veya ilave (haşiye-zeyl) mahiyetli olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Zebîdî'nin çok kısa olan bu risalesi toplam dört sayfadır ve içinde her hangi bir bölüm bulunmamaktadır. Müellif, risalesine Hz. Peygamber'in nesebinin temiz ve pak olduğunu belirterek ve bu hususa konuyla ilgili meşhur olan takallüb âyetini[772] delil getirerek giriş yapmıştır. O, risalesinde sadece Ebû Hanife'ye nispet edilen 'Resûlullah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüş, amcası Ebû Talib kafir olarak ölmüştür.' sözü üzerinde durmuş ve isim vermeksizin şarih Ali el-Kârî'nin 'bu söz, Ebeveyn iman üzere ölmüştür veya küfür üzere ölmüş, fakat daha sonra Allah onları diriltmiş ve onlar da iman ederek bu imanla ölmüştür, diyenlere reddiyedir.' şeklindeki yorumunu da eleştirmiştir. (s.158-159.)

Zebîdî, Ebû Hanîfe' nin mezkur sözünü, *el-Fıkhu'l-Ekber*'in ona aidiyeti; eser ona ait ise bu sözün Ebû Hanîfe'ye ait olup olmadığı; aynen bu şekilde söyleyip söylemediği ve aynen böyle söylemişse nasıl anlaşılması gerekeceği açılarından ele alıp incelemiştir. Bu noktada birinci ihtimalde müellif, diğer bazı âlimlerin de iddia ettikleri gibi *el-Fıkhu'l-Ekber*'in Ebû Hanîfe'ye aidiyetinin sabit olmadığını ileri sürmüştür. Zira kitabın tasnifi Ebû Hanîfe' nin zamanındaki yaygın tasnif gibi değildir. Öyle olsaydı, bu mesele inanılması vacip

---

772 eş-Şuarâ, 26/219.

bir husus olmadığı için temel akâid konularını içeren bu eserinde bu sözü söylemezdi. Gerçekten de İmam-ı Azam, bu risalesinde yalnızca en önemli itikadî meselelerden bahsetmiştir ve bunlar içinde yed meselesi, Hz. Peygamber'e noksanlık vehmettiren bu mesele gibi hususlar bulunmamaktadır.

İkinci ihtimale göre eserin Ebû Hanîfe'ye aidiyeti doğru olduğu kabul edildiği takdirde bu sözün ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada Zebîdî, Zemahşerî ve isim vermediği diğer bazı âlimlerden nakilde bulunarak, *el-Fıkhu'l-ekber*'deki bu sözün hile ile sonradan sokuşturulduğunu; muhtemelen bunun Mutezile veya mülhidler tarafından yapıldığını; zira Mutezile ve mülhidlerin ehl-i sünnet imamlarının nice kitapları içine bir çok vesvese ve çirkinlikler sokuşturduklarını ileri sürmüştür.(s. 159)

Üçüncü ihtimale göre eserin ve mezkur sözün Ebû Hanîfe'ye aidiyeti kabul edildiği takdirde, Zebîdî bu durumun istinsah esnasında meydana gelmiş yazım hatası veya müstensih tasarrufu olabileceği üzerinde durmuştur. Zebîdî'nin beyanına göre dostu Muhammed b. Hasan ed-Dımeşkî el-Hanefî Bağdat'ta eski bir *Fıkh-ı Ekber* nüshasında farklı bir ifadenin kayıtlı olduğunu görmüştür. bu kayda göre İmam-ı Az'am'ın ifadesi aynen şöyledir: "ve vâlidâ Resûllahi mâ mâtâ 'ale'l-küfri/ Resûllah'ın ebeveyni küfür üzere ölmemiştir." Ancak Zebîdî'ye göre müstensih cümledeki 'mâ' nın tekrarlandığını görünce birinin fazla olduğunu zannederek 'mâ'lardan birini kaldırmıştır. Sonra da bu yanlış nüsha yayılmış, sonraki gelenler de bu yanlış nüshaya tabi olmuşlardır. Bu durumda her hangi bir problem kalmamakta, tam aksine Ebû Hanîfe bu sözü, -her ne kadar inanılması vacip itikadî konulardan olmasa bile- Hz. Peygamber'e ta'zîm için zikretmiş olmaktadır.(s.159-160.)

Dördüncü ihtimalde müellif, mezkur sözün Ebû Hanîfe tarafından aynen 'Hz. Peygamber'in ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir.' şeklinde demiş olduğu kabul edildiği takdirde bu beyanın iki şekilde değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Buna göre a) Burada Ebû Hanîfe'nin 'Ebeveyn küfür üzere ölmüşlerdir.' sözünün an-

lamı 'küfür döneminde öldüler./mâtâ alâ zamani'l-küfri.' demektir. Nitekim bazı nüshalarda 'fi'l-küfri/ küfür içinde' şeklinde kayıtlıdır.

b) Mezkur 'küfür üzere öldüler' sözü, ahkam-ı şeriyyeyi bilmeyen kimsenin sorumlu tutulmadığını, mazur olduğunu ifade anlamında mecazdır, hakiki anlamda şerî küfür değildir. Çünkü şeriat gelmeden önce, şeriatın bildirdiği hususların inkarı söz konusu olamayacağı için böyle bir şey tasavvur edilemez. Zaten İmam-ı Azam'a göre de fetret ehline gerekli olan sadece iman-ı aklîdir ve bu kimse iman ederse sevaba nail olur. Üstelik cümlenin kuruluşuna göre en uygun olan açıklama tarzı da bu açıklama şeklidir. Zira burada kastedilen Ebeveyn'in hakiki anlamda kafir olduklarını ifade etmek olsaydı cümlenin en açık ve en veciz olarak 've vâlidâ Resûlillahi ve ammuhu Ebû Talib mâtû kâfirîne/ ve Resûlulah'ın ebeveyni ve amcası Ebû Talib kafir olarak öldüler.' şeklinde kurulması gerekirdi. (s. 160)

Murtaza ez-Zebîdî, konuya Müslüman'ın Hz. Peygamber'e karşı ahlâkî sorumluluğu açısından yaklaşarak meseleyi diğerleri gibi Hz. Peygamber'e eziyet etmeme açısından da ele almış ve bunu "Hz. Peygamber'e her hangi bir noksanlık verecek veya hissettirecek olması sebebiyle Ebeveyn hakkında rasgele konuşmaktan sakınmak hem de ne sakınmak gerekir."[773] sözleriyle ifade etmiştir. Ona göre Ebeveyn aleyhinde konuşmak Hz. Peygamber'i rahatsız edebilir ve O'na (s.a.v) eziyet vermenin sonunun ise dehşetli azap olacağı *"Resûlullah'a eziyet edenler için çok dehşetli bir azap vardır."*[774] anlamındaki âyetle sabittir. Müellif bu hususa İkrime b. Ebî Cehl'in şikayetini de delil göstermiştir. Bu rivayete göre İkrime b. Ebî Cehl, babası Ebû Cehl hakkında ileri geri konuştuklarını söyleyerek Hz. Peygamber'e şikayette bulununca Resûlullah (s.a.v) 'ölülere hakaret etmek suretiyle dirilere eziyet vermeyiniz.' buyurmuşlardır. Zebîdî'ye göre Ebû Cehil gibi küfrü sabit biri sebebiyle Hz. Peygamber böyle buyurduğuna göre, küfrü sabit olmayan Ebeveyn hakkında rasgele konuşmak nasıl mümkün olabilecektir? Nitekim bazı âlimler büyük

773 Murtaza ez-Zebîdî, a.g.e., s. 161.
774 et-Tevbe, 9/61.

günahlardan dolayı insanlara lanet ve hakaret etmenin, insanların namus ve asaletlerine iftirada bulunmaya yol açacağını ileri sürerek böyle bir davranışı çok büyük günah kabul etmişlerdir. Üstelik Hz. Peygamber de "müminin ırzı onun kanı gibidir.' buyurmak suretiyle müminin namusunun kanı gibi masûn olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in Ebeveyn'ine kafir demek, neredeyse gökler ve yerin çatlayıp paramparça olacağı, dağların dağılıp ufalanacağı kadar dehşetli büyük bir günahtır. (s. 161)

Murtaza ez-Zebîdî, bu risalesinin sonunda Ebeveyn'in İslâm'ı konusunda *'Hadîkatus-safâ fî valideyi'l-Mustafa'* adının verdiği daha detaylı bir başka risale yazdığını belirtmiştir. Murtaza ez-Zebîdî, *'el-İntisar'*ını 1198 yılının Cemâde's-sânî ayının Cuma gecesi bir oturumda yazdığını belirtmiş; daha sonra bu risale 1205 senesinin Muharrem ayında İsmail tarafından kopya edilmiştir. (s. 161)

10- Sübülü's-Selâm fî Hükmi Âbâi Seyyidi'l-Enâm

Bu eser, Muhammed b. Ömer el-Bâlî el-Medenî el-Hanefî'ye (ö.m.1871) aittir. *'Sübülü's-Selâm fî Hükmi Âbâi Seyyidi'l-Enâm'* adında kitap çapında olan bu eserin (143 sayfa) telifi müellif tarafından h.1285 yılında tamamlanmış, İstanbul'da el-Âmiretü's-Sultâniyye matbaasında h.1287'de basılmıştır.

Muhammed el-Bâlî'nin matbu olan bu eseri, bir mukaddime, altı fasıl ve bir hatime'den oluşmuştur.

Mukadime'de Hz. Peygamber'in bazı hasaisinden (s.5-10);

Birinci Bölüm'de, Hz. Peygamber'in atalarından her hangi biri hakkında uygun olmayan şeylerle konuşmanın haram olduğundan (s.10-15);

İkinci Bölüm'de, Hz. Peygamber'in anne-babasının aleyhinde olduğu ileri sürülen iddialara verilen cevaplardan (s. 15-33);

Üç ve Dördüncü Bölüm'de, Ebeveyn ile Hz. Peygamber'in diğer atalarının fetret ehlinden oldukları, bu yüzden ehl-i necat olacakları ve ahirette fetret ehlinden olanların imtihan edileceklerinden (s. 33-75);

Beşinci Bölüm'de, Hz. Peygamber'in bütün ecdad ve annelerinin

muvahhid olduklarından (s. 75-103) bahsedilmiştir. Müellif, Beşinci Bölümü kendi içinde beş kısma/akde ayırmıştır. Bu beş kısımda genelden özele doğru sırasıyla Hz. Adem'den Abdullah'a; Hz. Adem'den Hz. Nuh'a; Hz. Nuh'tan Hz. İbrahim'e; Hz. İbrahim'den Hz. Muhammed'e dek Hz. Peygamber'in bütün atalarının muvahhid olduklarından bahsedilmiştir. Beşinci kısımda ise Hz. Peygamber'in bazı atalarıyla ilgili nakledilen rivayetler yer almaktadır.

Altıncı Bölüm'de Ebeveyn'in Hz. Peygamber'in duasına binaen diriltilip iman ettikleri incelenmiştir. (s.103-115)

Hatime ise kendi içinde dört kısma /kalâide (kolye) ayrılmıştır. Birincisinde, ilk yaratılan varlık yani Nûr-u Muhammedî; ikincisinde, Hz. Adem'in yaratılması tamamlanmadan evvel Hz. Muhammed'in Peygamber olduğu; üçüncünde, yaratılan her şeyin Hz. Muhammed'in hürmetine yaratılmış olduğu; dördüncüsünde ise Hz. Muhammed'in varlık özünün/tînetinin aslı üzerinde durulmuştur. (s.115-143)

Muhammed el-Bâlî'nin bu eseri Suyutî'nin mezkur risaleleri ile konuyla ilgili diğer bazı kaynaklarla zenginleştirilmiş bir derleme mahiyetindedir. Konuya yaklaşım ve deliller açısından Suyûtî risalelerinin paralelindedir. Eser, içeriğinin orijinalliğinden ziyade konuyla ilgili müstakil olarak en son telif edilen eser olması, risale hacimlerini aşmış bulunması ve konunun dönemin ilgi alanlarından birini oluşturması açısından önem arz etmektedir.

B-Bazı Osmanlıca Yazma Ebeveyn-i Resûl Risaleleri

1- Ravzatu's-Safâ fî Vâlideyi'l-Mustafa

Bu risale, doğma büyüme İstanbullu olan Nakşibendî tarikatına mensup Osmanlı âlimi Vecdi Ahmed Efendi (ö1043/1633)[775]

775 Müellifin Ebeveyn risalesinin yanı sıra *'Miftâhu's-saade fi'l-fıkıh; Hilyetü'l-evliyâ ve ravzatu'l-asfiyâ*; *Tuhfetü'z-zakirîn fî şani Kelime-i Tevhîd*' gibi eserleri de bulunmaktadır. (Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 461.)

tarafından telif edilmiştir. Risale *Ravzatu's-safâ fî vâlideyi'-Mustafa* adıyla Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi, 115, (vr. 91a-118b, Osm.)'da kayıtlı bulunmaktadır.

Vecdi Ahmed'in bu risalesi, müellif nüshası olup hicrî bin otuz sekiz (h. 1038) tarihinde Osmanlı Türkçe'siyle yazılmıştır. Risale toplam 27 varaktır. Müellifin kendi beyanına göre onun bu risalesi, Mısır emirlerinden Emîrullah Osman Bey'in emriyle daha önce Hz. Peygamber'in Ebeveyni hakkında telif etmiş olduğu risalesinin bir özetidir. Ancak müellif böyle demekle birlikte Emîrullah Osman Bey'in emriyle yazmış olduğu risalenin adını açıklamamıştır.[776]

Ebeveyn-i Resûlillah'ın ehl-i necat olduğu görüşünü benimseyen Vecdi Ahmed'in bu risalesi, İki bab ve bir hatimeden oluşmaktadır.

Birinci Bab'da Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu benimseyenlerin delilleri ile bu kurtuluşa ermenin nasıllığına dair görüşler ele alınmıştır. Ebeveyn'in nasıl ehl-i necat oldukları kendi içinde üç kısma ayrılmış ve her fasılda ilgili deliller serdedilmiştir. Bu kısımlar: a) Ebeveyn'in fetret ehlinden olduğu (vr. 92a-101b); b) Ebeveyn'in Hanifler'den olduğu (vr. 101b-104b); c) Ebeveyn'in Hz. Peygamber'in duasına binaen diriltilip ve iman etmiş olduğu şeklindedir. (vr. 104b- 107b)

İkinci Bab, Ebeveyn'in ehl-i necat olmadığını ileri sürenlerin delilleri ve bunlara verilen cevapları içermektedir. (vr. 107b- 113b)

Hatime, bazı 'faide' in 'tenbih'leri içermekte olup bunların üç 'Faide' ve dört 'Tenbih' in içeriği Hz. Peygamber'e eziyet etmenin hükmüyle ilgili bazı fetva ve alıntılardan ibarettir ki bunların tamamı Suyutî'nin konuyla ilgili risalelerinden isim tasrih etmeksizin nakledilmiştir. 'Dördüncü Tenbih'de ise Suyutî'nin *Mesâlikü'l-Hünefâ'* sında[777] cedel üslubu içinde Ebevey'in ehl-i necat olmadığı şeklinde karşıt görüşte olanlara dört fıkhî mezhepten deliller getirerek yaptığı açıklamaları nakledilmiş ve sonra da bu alıntıla-

776 Vecdi Ahmed, *Ravzatu's-safâ fî Vâlideyi'l-Mustafa*, vr. 91b. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi, 115.

777 Vecdi Ahmed, *a.g.e.*, vr. 115b-118a; krş. Suyutî, *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 60-63.

rın tercümesi yapılarak risale bitirilmiştir. (vr. 113b-118a)

Vecdi Ahmed'in bu risalesi, büyük ölçüde Suyutî'nin *'Mesâliku'l-Hünefâ'* sının bir özeti gibidir. Konunun tasnifi, kaynaklar, deliller, ifadeler ve yapılan kısa-uzun atıflar bunu göstermektedir.[778] İlaveten müellifin *'Sübülü'n-necât'* diye atıfta bulunduğu Suyutî'nin konuyla ilgili *'es-Sübülü'l-celiyye'* adlı risalesi ile yine Suyutî'nin *'et-Ta'zîm ve'l-minne'* ve *'el-Makâmâtü's-sündüsiyye'* risalelerinden de yararlanmış olduğu yapılan karşılaştırmalar sonucu anlaşılmıştır. Ayrıca her Müslüman'ın Hz. Peygamber'in şeref ve nesebine dil uzatmaktan sakınması gerektiğine dair Kemal Paşazâde'nin fetvasından bahsetmesi[779], müellifin İbn Kemal'in Ebeveyn hakkındaki risalesini görmüş olduğunu ortaya koymaktadır.

Vecdi Ahmed'in risalenin belki de en dikkat çekici bir özelliği, risalesinin –hatime kısmı hariç- muhtelif yerlerinde 'Faide' adıyla ara başlıklar kullanmış olması ve buralarda bazı Arapça gramer tahlillerine (vr. 93a, 95a, 96a, 97a, 98b, 99a.); bazı 'faide'lerde ise mürsel hadis, mu'dal hadis gibi (vr. 110b, 111b) hadis usulü konularına yer vermiş olmasıdır. Risalenin dikkat çeken bir başka özelliği ise hadisler ile Suyûtî ve Kurtubî gibi âlimlerden yapılan alıntıların önce Arapça olarak kaydedilmiş sonra da Türkçe tercümelerinin yapılmış olmasıdır. Mesela fetret hadislerini zikrettikten sonra tercümelerini vermesi gibi- yapmış olduğu Arapça nakillerden sonra bu nakillerin Türkçe tercümelerini (vr. 94b-99a) vermiştir. Müellifin, okuyucuların anlamasına kolaylık sağlamak için mi yoksa -Mısır Emirî'ne sunulduğu düşünüldüğünde hacmi artırmak için gibi- başka bir sebepten dolayı mı böyle bir yol izlediği pek anlaşılamamıştır. Vecdi Ahmed'in bu risalesi, gerek içerik ve gerekse tasnif açısından orijinal olmaktan ziyade -birkaç eser hariç- büyük ölçüde Suyutî'nin risalelerinden derleme bir eser hüviyetindedir. Ancak yine de hiçbir orijinalliği yok demek de doğru olmayabilir. Zira –eğer bunlara orijinallik demek mümkünse- yine de Risale

778 Vecdi Ahmed, *a.g.e.*, vr. 92b-99a; krş. Suyutî, *Mesâliku'l-Hünefâ*, s. 1-8.
779 Vecdi Ahmed, *a.g.e.*, vr. 114b.

içinde yer yer 'faide' adıyla ara başlıklar şeklinde görülen, bazı gramer ve hadis usulüne dair açıklamalar; çoğunlukla Hz. Peygamber'e eziyet etmenin dinî hükmünden bahsedilen hatime kısmında 'faide ve tenbih' şeklinde yer alan alıntılar da yok değildir. Ayrıca risalenin orijinalliğini muhtevadan ziyade entelektüel ve ümera arasında merak uyandıra gelen bir konuyu ele alması açısından bakıldığında risalenin orijinal bir konuyu ele almış olduğu şüphesizdir.

2- Risâle fî Îmâni Ebevey-i Resûlillah

Bu eser, doğma büyüme İstanbullu olan son dönem Osmanlı âlim ve Nakşibendî şeyhlerinden Müstakimzâde Sadeddin Süleyman b. Muhammed Emin Efendi (ö. 1202/1787)[780] tarafından telif edilmiştir. Risale *'Risâle fî îmâni ebeveyi'r-Resûlillah'* adıyla Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd Ef. 1997. (vr. 28b-30a, Nesih, Osm.)'da kayıtlıdır. Müstakimzâde'nin bu risalenin diğer bazı nüshaları şunlardır: Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin Ef., *'Risâle fî Hakkı'l-Ebeveyn'* (Mecmû'atü'r-resâil), Türkçe yazma, 1238, İstanbul Merkez Ktp. 297-4 (002073). krş: Beyazıt Devlet Ktp. 297-4 (105621/8).

Müstakimzâde'nin Osmanlı Türkçe'siyle telif ettiği bu risalesi toplam iki buçuk varaktan ibarettir. Risalede müstakil bölüm ve başlıklar bulunmamaktaysa da 'birincisi, ikincisi…' şeklinde ebeveyn lehindeki görüşler beş madde halinde gruplandırılmıştır. Risalenin adından da anlaşılacağı üzere bu küçük risalede Ebeveyn'in aleyhinde olan görüş ve delillere yer verilmemiştir.

Birinci maddede Suyutî'nin *Mesalikü'l-hünefa*'sına atıfta bulunularak Ebeveyn'in Câhiliyye döneminde yaşadıkları ve peygamber gönderilmediği için kendilerine tebliğ ulaşmayan kimselerden oldukları üzerinde durulmuş ve Eş'arî-Şafii âlimlerin ittifakı ile Ha-

---

780 Müstakimzâde'nin çeşitli hacimlerde yetmiş kadar eseri vardır. Özellikle *Devhatü'l-meşâyıh* adlı şeyhülislamlık makamında bulunan zatların tercüme-i hallerini bildiren eseri ünlüdür. Bu biyoğrafik esere 1221 tarihine dek Ayıntaplı Hoca Münip Efendi, 1248'e kadar Muhassılzâde Süleyman Faik Bey, 1279'a kadar Mektubîzâde Abdülaziz Efendi tarafından zeyiller yapılmıştır. (Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 157-158.)

nefî âlimlerin çoğunluğuna göre kendisine tebliğ ulaşmayanların hiçbir dinî sorumluğu olmadığı vurgulanmıştır.

İkinci maddede Ebeveyn'in fetret ehlinden oldukları, (fetret hadislerine sadece atıfta bulunularak) âhirette diğer bazı gruplarla birlikte imtihan edilecekleri ve Hz. Peygamber'in hürmetine bu imtihanda itaat ederek muvaffak olacakları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü maddede Ebeveyn'in küfür üzere ölmelerine rağmen Hz. Peygamber'in hürmetine ve O'nun bir hasâisi olarak diriltilip iman ettiklerinden bahsedilmiştir. İhya meselesiyle ilgili rivayetlerin zayıf olmakla birlikte menakıp ve fadâil bahislerinde bu kabil rivayetlerle amel olunduğuna değinilmiştir.

Dördüncü maddede Fahreddin er-Razî'nin görüşüne atıfta bulunularak sadece Ebeveyn'in değil, Hz. Peygamber'in bütün atalarının mümin olduklarından bahsedilmiş; ilgili rivayetlerden bir kaçı zikredilmiş; bu noktada Azer meselesine değinilerek onun Hz. İbrahim'in babası değil, amcası olduğu, babasına Tarah denildiği vurgulanmıştır.

Beşinci maddede ise Ebeveyn'in dinî konumu hakkında görüş beyan etmekten kaçınan âlimlerin bulunduğu; bu âlimlerin Ebeveyn hakkında olumsuz bir beyanın Hz. Peygamber'i incitebileceği ihtimalinin bulunduğu; bu kimsenin melun ve cehennemlik olduğundan bahsedilmiştir. İlaveten –Kemal Paşazâde'ye atıfta bulunularak- Allah Teâlâ'nın *"Allah'ın resûlüne eziyet edenlere elbette çok acıklı bir azap vardır."*[781] beyanı ile Hz. Peygamber'in "Ölülere lanet etmeyiniz, bu durumda yaşayanlara sıkıntı verirsiniz." sözü delil olarak getirilmiştir.

Müstakimzâde, bu çok kısa risalesinin sonunda ilginç bir olayı nakletmekten kendini alamamıştır. O, Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin mümin olduğuna dair Şeyhu'l-imam Muhammed el-Kürdî el-Medenî'nin eserinde zikrettiği ilginç bir müşahedesini nakletmiştir. Buna göre Muhammed el-Kürdî Âmine'nin kabrini ziyaret edip Yâsîn suresini okumuş; o okurken kabir içinden de Âmi-

781 et-Tevbe, 9/61.

ne'nin sureyi kendisiyle birlikte baştan sona okuduğunu bizzat işitip görmüş (mesmûʿ ve meşhûdum oldu) tür.

Müstakimzâde'nin son derece muhtasar olan risalesinin, büyük ölçüde Suyutî'nin *Mesâlikü'l-hünefa*'sının çok kısa bir özetinden ibaret olduğu söylenebilir. Müellifin, bu denli muhtasar risalesinde Şeyh Muhammed el-Kürdî'nin ilginç bir olayını zikretmeden edemesi müellifin mutasavvıf kişiliğine bağlanmalıdır.

III- EBEVEYN-İ RESÛL RİSALELERİ ÇEŞİTLERİ

A- Arapça Ebeveyn-i Resûl Risaleleri

1- *Lübbü'l-Ukûl fî Ebeveyi'r-Resûl :* Bu risale kayıtlara göre Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah (ö. 543/1148) aittir.[782]

2- *Kitabu fî Ahvâli Vâlideyi'r-Resûl :* Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzalî'ye (ö. 505/1111) ait olduğu ileri sürülen bu risale '*Kitabu fî Ahvâli Vâlideyi'r-Resûl*' adıyla (Evkaf, Bağdad, 2/9930-9936)'da bulunmaktadır.[783]

3- *er-Risâletü'l-Beyâniyye fî Hakki Ebeveyi'n-Nebî :* Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Mukrî olan İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429) tarafından telif edilen bu risale, '*er-Risâletü'l-beyâniyye fî hakki ebeveyi'n-Nebî*' adıyla Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 603, (vr. 25b-38b Nesih)'da kayıtlı bulunmaktadır.

4- *Celaleddin es-Suyûtî'nin Ebeveyn-i Resûl risaleleri :*

Celaleddin es-Suyutî'nin (ö.911/1505) bu konuya tahsis ettiği altı risalesi, Nazzâmiyye Üniversitesi Rektörü Seyyid Muhammed Habîbullah Reşid el-Kadirî yönetimindeki musahhihler tarafından neşredilmiş ve Haydarabat'ta 1380/1961 yılında üçüncü baskısı yapılmıştır. Bu risaleler daha önce ana hatlarıyla tanıtımı yapılan *Mesâliku'l-hünefâ fî Vâlideyi'l-Mustafa; el-Makâmetü's-Sündisiyye fi'n-nisbeti'l-Mustafaviyye; ed-Derecü'l-Münîfe fi'l-Âbâi'ş-Şerîfe; et-Taʿzîm ve'l-Minne*

782 Hatip Kasımoğlu, *Enbâu'l-ıstafâ*, vr. 88b, Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, 405.
783 Salahuddin el-Müneccid, *Muʿcemu mâ üllife ʿan Resûlillah*, s. 52, Kâhire, ts.

*fî Enne Ebeveyi Resûlillah fi'l-Cenne; Neşru'l-Alemeyni'l-Münîfeyn fî İhyâi'l-Ebeveyni'ş-Şerîfeyn; es-Sübülü'l-Celiyye fi'l-Âbâi'l-'Aliyye'*dir.

5- *Risale fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî :* Bu risale, Ahmed b. Süleyman Şemseddin Kemal Paşazâde'ye (ö. 940/1534) aittir. Risale, *'Risale fî hakkı Ebeveyi'n-Nebî'* adıyla Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, 4145/4 (Arp. Nesih)'da kayıtlı bulunmaktadır. Kemal Paşazâde'nin bu risalesi daha sonra Ahmed Cevdet tarafından "*Resâil-i İbn Kemal*" adıyla h.1316 yılında İstanbul İkdam Matbaasında risaleler mecmuası içinde neşredilmiştir.[784]

6- *Enbâu'l-Istıfâ fî Hakkı Âbâi'l-Mustafâ* : Bu risale, , Muhammed b. Kâsım el-Âmasî İbnü'l-Hatip el-Kâsım (Hatip Kasımoğlu) (ö. 940/1533) tarafından telif edilmiştir. Risale 'Enbâu'l-Istıfâ fî *Hakkı Âbâi'l-Mustafâ*' adıyla Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, 405, (vr. 79b-109b Arp.)'da kayıtlı bulunmaktadır.

7- *Te'dîbü'l-Mütemerridîn fî İslâmi'l-Ebeveyn* : Bu risale, Abdülahad en-Nûrî b. Musluhiddin Mustafa Safavî es-Sivasî el-Halvetî'ye(ö. 1061/1651) aittir. Risale, *'Te'dîbü'l-Mütemerridîn fî İslâmi'l-Ebeveyn'* adıyla Üsküdar Selim Ağa Ktp. Hüdâî Ef. 297-4 (960)'da kayıtlı bulunmaktadır. Müellifin bu risalesinin orijinali Arapça olmakla birlikte sonradan özetlenerek Osmanlı Türkçe'sine çevrilmiş nüshalarının yanı sıra, zaman zaman farklı isimlerle Süleymaniye, Beyazıd Devlet, Üsküdar ve İstanbul Merkez Kütüphaneleri gibi kütüphanelerde çeşitli nüshaları bulunmaktadır.[785]

8- *Risale fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî* : Risale bu isimle Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi, 621, (vr. 1-56, Arp. Nesih)'da kayıtlıdır.

---

784 Kemal Paşazâde'nin bu risalesinin tanıtım ve değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Akçay, "*Kemal Paşazâde ve 'Fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî' Adlı Risalesinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*", EKEV Akademi D., sy. 22, s. 127-142, Kış, 2005.

785 Abdulahad Nurî'nin bu risalesinin bazıları nüshaları şöyledir: Abdülahad Efendi, Şeyhzade; '*Risaletün Şerîfetün Kıbâletün Latîfetün Fî Hayriyyeti'l-ebeveyn*', Üsküdar Selim Ağa Ktp. Hüdâî Efendi/960; Abdülahad Nuri Efendi, '*Necât-ı Ebeveyn-i Mustafaviyye'* Beyazıd Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi/1827, 297.7 (001827), (vr. Nesih, 88-102); Abdülahad Nurî, '*Te'dîbü'l-Mütemerridîn fî İslâmi'l-Ebeveyn*' Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, 628, (vr. 101b-115a, Osmanlıca). Abdülahad Nûrî'nin mezkur risalesinin tanıtım ve değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Akçay, "*Abdülahad Nûrî'ye Göre Hz. Peygamber'in Ebeveyninin Dinî Konumu*", Cumhuriyet Üniversitesi, İFD., IX/1, 2005, s. 125-160.

Risale aynı yerde Yahya Sıbt Nûreddin el-Marsafî'ye ait olarak gösterilmiştir. Ancak tarafımızdan yapılan karşılaştırmalı incelemede risalenin müellifinin mezkur kişi değil, Suyutî olduğu ve eserin de Suyutî'nin '*Mesâlikü'l-Hünefa*' sının bir başka nüshası olduğu anlaşılmıştır. Risalenin sonundaki 'Allah'a hamd ve şükürler olsun ki bu eser, acz ve noksanlığını itiraf eden ve Rabbinden lütuf uman Şeyh Nureddin el-Marsafî'nin torunu hakîr kul Yahya'nın eliyle tamamlanmıştır. (teme zâlike…alâ yedi'l-abdi'l-hakîr…Yahya sıbtı Şeyh Nureddin el-Marsafî)' şeklindeki müstensihin adını belirten kayıt, yanlışlıkla müellifin adı zannedilerek risale müstensihe nispet edilmiştir.

9- *er-Risâletü'r-Rüsüliyye* : Bu risale, Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdârî'ye (ö ?) ait olup '*er-Risâletü'r-Rüsüliyye*' adıyla Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Ef. 4426, (v. 1b-9a Arp.)'da kayıtlı bulunmaktadır.

10- *Birru Vâlideyi Hayri'l-Verâ* : Cemaleddin Ebû Ömer es-Seyyid Mahmûd b. Ali el-Kadirî'ye (ö.?) ait olan bu risale, bu isimle Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 626, (vr. 406b-414a, Arp.)'da kayıtlı bulunmaktadır.

11- *Edilletü'l-Mu'takadi Ebî Hanife fî Ebeveyi'r-Resûl* : Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî'ye (ö. 1014/1605) ait olan bu risale, '*Edilletü'l-mu'takadi Ebî Hanife fî ebeveyi'r-Resûl*' adıyla Süleymaniye Ktp. Yahya Tevfik, 1736/444, (vr. 13a-36a, Arp., Nesih.)'da kayıtlı bulunmaktadır.

12- *Risale fî Ebeveyni'r-Rasûl* : Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir el-Maraşî'ye (ö.1144/1732) ait olan bu risale, '*Risale Fî Ebeveyni'r-Rasûl*' adıyla Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde, 726/2, (vr. 41b-48a)'da kayıtlı bulunmaktadır.

13- *el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr* : Murtaza ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhamed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî el-Vasıtî'ye (ö.1205/1790.) aittir. Risale "*el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr*" adıyla (*Akdu'l-Cevheri's-semîn* adlı risaleler mecmuası içinde), s. 158-162, İSAM. Ktp. no: 11496. kayıtlı bulunmaktadır.

14- *Mürşidü'l-Hüdâ fî Hakk Âbâyi'r-Resûl* : Bu risale Nuh b. Mustafa el-Konevî el-Mısrî el-Hanefi'ye (ö.1070/1656) aittir. Risale bu isimle Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi (22b-164) de kayıtlıdır.

15- *Risale fî Ebeveyi'n-Nebi* : Bu risale Zeyni Çelebi, Zeynuddin Muhammed Şah b. Muhammed el-Fenârî'ye (ö-926/1520) aittir. Katip Çelebi, müellifin Haleb kadısı olduğunu ve bu risalesinde Hz. Peygamber'in sadece ebeveyninin değil, bütün peygamberlerin anne-babalarının iman üzere öldüklerini savunmakta olduğunu belirtmiştir.*

Zeyni Çelebî'nin bu risalesi *Risale fî Ebeveyi'n-Nebî* adıyla Süleymaniye Ktp. Fatih (vr.35-37) de ve Kayseri Raşid Efendi Ktp. Raşid Efendi'de kayıtlı bulunmaktadır.

B- Osmanlıca Ebeveyn-i Resûl Risaleleri

1- *Ebevey-i Resûlillah Beyanına Dair* : Katip Çelebî'ye (ö. 1067/1656) ait olan bu risale, aslında müstakil bir risale olmayıp Katip Çelebi'nin en son eseri olan[786] '*Mîzânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-ehakk*' adlı içinde çeşitli konuların yer aldığı Osmanlıca eserinin sekizinci bölümüdür. *Mîzânu'l-Hakk*'ın Osmanlıca bir nüshası Süleymaniye Ktp. Lala İsmail / 694'de bulunmaktadır.

Katip Çelebi'nin bu risalesi daha sonra Latin alfabesiyle iki kez neşredilmiştir. İlk neşri, 'Katip Çelebi, *Mizânu'l-Hak*' adıyla Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser, İst. 1980'de yapılmıştır. İkinci neşri, Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara tarafından *Mizânu'l-hak fî ihtiyâri'l-ehakk* (*İslam'da Tenkid ve Tartışma Usulü*) adıyla Marifet Yay., İst. 1990'da yapılmıştır.

2- *Ravzatu's-Safâ fî Vâlideyi'l-Mustafa* : Bu risale, Vecdi Ahmed'e (ö.1043/1633) aittir. Risale, '*Ravzatu's-safâ fî vâlideyi'-Mustafa*' adıyla Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi, 115, (vr. 91a-118b,

---

786 M. Şerafettin Yalkaya, *Katip Çelebi'nin Hayatı, (Mukaddime)* I, 24, İst. 1971.
* Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I, 840-841, MEB. İst. 1971.

Osm.)'da kayıtlı bulunmaktadır.

3- *Risâle fî Îmâni Ebeveyi'r-Resûlillah* : Müstakimzâde Sadeddin Süleyman b. Muhammed Emin Efendi'ye (ö. 1202/1787) ait olan bu risale, '*Risâle fî îmâni ebeveyi'r-Resûlillah*' adıyla Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd Ef. 1997, (vr. 28b-30a, Osm.)'da kayıtlı bulunmaktadır.

4- *Tercüme-i Risâle-i Dağıstânî fî Hakkı Ebeveyni'l-Muhteremeyn*: Bu risale, Ali b. Sadık b. Muhammed b. İbrahim b. Hüseyin b. Muhammed ed-Dağıstanî'nin (ö.1199/1785) '*Risale fî İsbati'n-Necât ve'l-İman li Valideyi Seyyidi'l-Ekvân*' adlı eserinin Osmanlı Türkçesine çevirisidir. Gevrekzâde Hasan tarafından tercüme edilmiştir. Eser, '*Tercüme-i Risale-i Dağıstânî fî Hakkı Ebeveyni'l-Muhteremeyn*' adıyla İstanbul Merkez Ktp., Türkçe yazma, 297-4 (001859)'da kayıtlı bulunmaktadır.

C- İsimleri Tespit Edilebilen Ebeveyn-i Resûl Risaleleri

1- *Kitabu fî Ahvâli Vâlideyi'r-Resûl* : Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre bu risale, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzalî'ye (ö. 505/1111) nispet edilmektedir. Risale, '*Kitabu fî Ahvâli Vâlideyi'r-Resûl*' adıyla(Evkaf, Bağdad, 2/9930-9936)[787] kayıtlı bulunmaktadır. Ancak risaleye henüz ulaşılamamıştır.

2- *Lübbü'l-Ukûl fî Ebeveyi'r-Resûl* : Hatip Kasımoğlunun kendisine ait Ebeveyn-i Resûl risalesinde bildirdiğine göre Ebû Bekir ibni'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah el-Eşbîlî'nin (ö.543/1148) '*Lübbü'l-Ukûl fî Ebeveyi'r-Resûl*' adında bir risalesi bulunmaktadır.[788] Ancak bu risaleye henüz ulaşılamamıştır.

3- *Hedâya'l-Kirâm fî Tenzîhi Âbâi'n-Nebî* : Salahuddin el-Müneccid tarafından bu risalenin Yusuf b. Abdullah el-Bedî'î ed-Dımeşkî el-Halebî'ye (ö. 1073/1662) ait olduğu belirtilmiştir.[789]

4- *Sedâdu'd-dîn ve Sedâdu'd-deyn fî İsbâti'n-necât fi't-Derecâti li'l-Vâlideyn* : Seyyid Muhammed b. Abdürresûl b. Abdüsseyyid b.

---

787 Salahuddin el-Müneccid, *Mu'cemu mâ üllife 'an Resûlillah*, s. 52.
788 Hatip Kasımoğlu, *Enbâu'l-ıstafâ*, vr. 88b, Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, 405.
789 Salahuddin el-Müneccid, a.g.e., s. 53.

Abdürresûl el-Berzencî eş-Şehrezûrî el-Hüseynî'ye (ö. 1103/1691) aittir. Halil İbrahim Kutluay, Ali el-Kârî ile ilgili eserinde bu esere atıfta bulunmaktadır.[790]

5- *Mürşidu'l-Hüdâ fi Necâti Ebeveyi'n-Nebiyyi'l-Mustafa* : Halil İbrahim Kutluay'ın belirttiğine göre İbrahim b. Mustafa Vehdî er-Rûmî (ö. 1126/1714)'nin '*Mürşidu'l-Hüdâ fi Necâti Ebeveyi'n-Nebiyyi'l-Mustafa*' isimli bir risalesi bulunmaktadır.[791]

6- Vecdi Ahmed'in Risalesi : Vecdi Ahmed, '*Ravzatu's-safâ fi vâlideyi'-Mustafa*' adlı risalesinde, bu risalenin kendisinin daha önce yazmış olduğu başka bir risalesinin muhtasarı olduğu belirtmiş ancak söz konusu ettiği risalesinin adını zikretmemiştir.

7- *Matla'i'n-Neyyireyn fi İsbati'n-necât ve'd-Derecât li Vâlidi Seyyidi'l-Kevneyn* : Kayıtlarda Ahmed b. Ali el-Menînî ed-Dımeşkî'nin (ö.1172/1759) bu isimli bir risalesinin olduğu belirtilmiştir.[792]

8- *Risale fi İsbati'n-Necât ve'l-İman li Vâlideyi Seyyidi'l-Ekvân* : Salahaddun el-Müneccid'in beyanına göre Ali b. Sadık b. Muhammed b. İbrahim b. Hüseyin b. Muhammed ed-Dağıstanî'nin (ö.1199/1785) '*Risale fi İsbati'n-Necât ve'l-İman li Vâlideyi Seyyidi'l-Ekvân*' adlı (yazma, Dımaşk, ts.) bir risalesi bulumaktadır.[793]

9- *Hadîkatu's-safâ fi Valideyni'l-Mustafâ* : Bağdatlı İsmail Paşa'nın kaydettiğine göre Ebü'l-Feyz Muhamed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî el-Vasıtî'nin (ö.1205/1790.) '*Hadîkatu's-Safâ fi Valideyni'l-Mustafâ*' adlı bir risalesi bulunmaktadır.[794] Zebîdî'nin bizzat kendisi de "*el-İntisâr fi Vâlideyi'l-Muhtâr*" adlı, tanıtımını yaptığımız toplam dört sayfalık muhtasar risalesinin sonunda Ebeveyn'in mümin olduğuna dair '*Hadîkatus-safâ fi valideyi'l-Mustafa*' adının verdiği mufassal bir başka risale yazdığını belirtmiştir.[795]

10- *el-Kavlu'l-Muhtar fimâ Yete'allaku bi Ebeveyi'n-Nebiyyi'l-*

---

790 Halil İbrahim Kutluay, *el-İmam Aliyyu'l-Kârî ve eseruhu fi 'ilmi'l-hadîs*, s.106.
791 Salahuddin el-Müneccid, a.g.e., s. 52.
792 Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfu'z-zünûn*, II, 500.
793 Salahuddin el-Müneccid, a.g.e., s. 52.
794 Bağdatlı İsmail Paşa a.g.e., I, 398.
795 Murtaza ez-Zebîdî, *el-İntisâr fi Vâlideyi'l-Muhtâr*, s. 161.

Muhtâr: Kayıtlarda Ebu'l-Abbas, Ahmed b. Ömer ed-Deyrebî el-Mısrî'ye (ö. 1151/1738) ait *'el-Kavlu'l-Muhtar Fîmâ Yete'allaku bi Ebeveyi'n-Nebiyyi'l-Muhtâr'* adlı bir risalenin mevcudiyetinden bahsedilmiştir.[796]

D- Müellifleri Belli Olmayan Ebeveyn-i Resûl Risaleleri

Ülkemizin çeşitli kütüphanelerinde kayıtlı olarak gözüken fakat müellifleri zikredilmeyen ona (10) yakın Ebeveyn-i Resûl Risaleleri bulunmaktadır. Bu risalelerin neden müelliflerinin kayıtlarda yer almadığı henüz belli değildir. Müellif isimlerinin zikredilmediği bu risalelerin her hangi bir yerinde müellifinin kim olduğuna dair hiçbir bilgi olmadığından; risalelerde müellif isimleri veya buna ışık tutacak bazı kayıtlar olduğu halde kayıtlara geçilirken gözden kaçırıldığından mı yoksa genellikle müellif adları ilk ve son sayfalarda kayıtlı olan risalelerin ilk veya son varakları eksik olduğundan dolayı mı müelliflerinin isminin kayıtlarda yer almadığı anlaşılamamıştır. Şimdilik müellifleri belli olmadığı kaydedilen bu risaleler üzerinde karşılaştırmalı olarak yapılacak çalışmalar, muhtemelen bu eserlerin kimliğinin tesbit edilmesini sağlayabilecektir. Nitekim bu konuda verilebilecek ilk örnek kendi kütüphanemizde ilk sayfaları kopmuş Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunan bir risaledir. Bu risale eksik sayfaları hariç sekiz varaktan ibarettir. Nesih yazıyla yazılmış Arapça bir eserdir. Hangi tarihte istinsah edildiği belli değilse de risalenin sonundaki kayıtan anlaşıldığına göre, Müftüzâde Mahmûd Efendi'nin talebelerinden Şaban b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. Ayrıca yine son varakta 'semmeytuhâ es-Sürûr ve'l-ferâh' kaydından bu risalenin Saçaklızâde Muhammed el-Maraşî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bire bir yaptığımız karşılaştırmada risalenin Maraşî'ye ait olduğu ve bu nüshanın ilk sayfalarının kaybolduğu açıkça anlaşılmıştır.

796 Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e., II, 253.

Türkiye'nin muhtelif kütüphanelerinde müellifleri zikredilmeyen Ebeveyn-i Resûl risaleleri şunlardır:

1- *Risale fî Hakkı Ebeveyn* : Risale, Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp. 297 (018368), (vr. 98-103+1)'de kayıtlıdır. Bu risale, h.1299 tarihinde Ali Feyzi b. el-Hâc Osman tarafından istinsah edilmiştir.
2- *Ebeveyn-i Resûl Hakkında Risale* : Süleymaniye Ktp. Erzincan, 297.9 (000141/6), (vr. 288b-294a).
3- *Risale fi'l-Ebeveyni'l-Kerîmeyn* : Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Ef., 297.3 (000697/2), (vr. 3-5).
4- *Risale fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî* : Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 297.3 (001364-04), (vr. 23-25, Talik).
5- *Risale fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî* : Süleymaniye Ktp. Lâleli, 297.3 (003720-13), (vr. 126-136, Nesih).
6- *Risale fî Hakkı Ebeveyni'r-Resûl* : Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi ve Eki, 297.3 (000179-05); (vr. 14-17, Nesih).
7- *Suret Fetâvâ fî Ebeveyni'l-Mustafa* : Süleymaniye Ktp. Fatih, 297.55 (005293-11); (vr. 315-321, Nesih).
8- *Risale fî Hakkı İmanı Ebeveyi'n-Nebî* : Koca Ragıb Paşa Ktp., 000 (001471), (vr. 52-57).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumları hakkında hem Şii-Sünnî mezhepler arasında hem de Sünnî İslâm âlimleri içinde köklü bir fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Bu ayrılık Ebeveyn'in mümin olup olmadığı şeklindedir. Taraflar kendi görüşlerini daha ziyade ilgili gördükleri rivayetlerle destekleme yolunu tercih etmişlerdir. Proplemin ağırlıklı olarak rivayetler üzerinden değerlendirilmesi, konuyla ilgilenen âlimlerin düşünce esnekliklerini oldukça sınırlandırmıştır. Doğrusu meselenin genelde rivayetler çerçevesinde ele alınması, hem konunun tarihsel içerikli özelliğinden hem de ilgilenen âlimlerin meslekî-ilmî ihtisaslarından kaynaklanmıştır. Zira Ebeveyn meselesi, -bir ikisi hariç- kelâmcılar tarafından değil, daha ziyade rivayet âlimleriyle mutasavvıflar tarafından incelenmiştir. Bu iki husus, proplemin çerçevesinin rivayetlerle belirlenmesinde etkili olmuştur.

Burada öncelikle Ebeveyn'in dinî durumları hakkında taraflarca ileri sürülen, fakat tarafımızdan proplemli görülen bazı hususlar üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda ilk söylenebilecek husus, tarafların kendi görüşlerini ispat sadedinde sundukları nasların genel nitelikleridir. Gerçekten taraflarca ileri sürülen naslar göz önüne alındığında konuya ilişkin âyetlerin delâletlerinin zannî; hadis ve diğer rivayetlerin çoğunun ise sübût ve delâlet açısından zaaflar taşıdığı açıkça görülmektedir. İleri sürülen delillerin bu genel niteliği, konunun üzerinde bunca durulmasına rağmen bir polemik konusu olarak çözümsüz kalmasında etkili olmuştur. Nitekim Suyutî de 'şüphe yok ki bu meseleye ilişkin kitaplarımızda yer alan illetli oldu-

ğu bilinen bazı deliller ve bunlara dayanan cevaplar vardır. Bu itibarla bunlarla ayrıca meşgul olmaya gerek yoktur…' diyerek delillerin bu genel zaafını itiraf etmek zorunda kalmıştır.[797] Aslında konunun kesin olarak çözülememesinde meselenin âhiretle alakalı gaybî keyfiyetlerden olması; sırf Allah'ın ilim, irade, adalet ve rahmet gibi sıfatlarıyla ilişkili bulunmasının ağır basmasından kaynaklandığını söylemek de gerekmektedir. Zira haklarında kesin tarihî bulgular veya naslar olmadığı takdirde bireylerin dinî inançlarının ne olduğunu belirlemek hemen hemen imkânsız gibidir. Eldeki zannî delillerle varılabilecek nihaî nokta da olumlu veya olumsuz tahminde veya zann-ı galipte bulunmaktan ibarettir. İhtimaller üzerine kesin hüküm bina edilemeyeceği ise bir mütearifedir. Ayrıca konunun çözümsüz kalmasında siyâsî- dinî polemik konusuna dönüşmesini de eklemek gerekir.

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanların iddialarını desteklemek için ileri sürdükleri temel argümanlardan biri olan Ebeveyn'in diriltilip iman ettikleri hususu, onların ehl-i necat olmadığını savunanlar tarafından özellikle eleştiri konusu yapıldığı görülmektedir. İşin doğrusu Ebeveyn'in diriltilip iman etmeleri, sadece karşıt görüştekiler tarafından değil, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanlardan tarafından da pek hüsnü kabul görmediği; yine de kaynaklarda yer aldığı için kendi kanaatlerini destekleyen bir ihtimal olarak kullandıkları görülmektedir. Nitekim Hatib el-Bağdadî, Dârekutnî, İbn Şahin, Kurtubî, İbn Münîr, Suyutî gibi âlimler konuyla ilgili gerek Hz. Aişe, gerekse diğer kanallarla gelen diğer bütün rivayetlerin zayıf olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır. Hatta Abdülahad Nûrî gibi âlimler, Ebeveyn'in ihyasına risalelerinde yer vermekle birlikte bu durumu şüphe ile karşılamış; Seyyid Mahmud gibi müellifler ise diriltilme olayını baştan kabul etmemişlerdir. Dahası bu rivayetin sıhhat açısından taşıdığı zaaftan olsa gerektir ki Ebû Nu'aym, Kadı İyaz ve –ilgili risalelerinde zikretmesine rağmen- Suyutî, Hz. Peygamber'in ölüleri diriltmeyle ilgili

797 Suyutî, *Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn*, s .4.

mucizelerinden bahsederken Ebeveyn'in ihyasına yer vermemişlerdir.[798] Ancak Suyûtî, 'Veda Haccı esnasında vuku bulan mucizeler babında' sadece Hz. Peygamber'in annesinin diriltilip iman etmesiyle alakalı, senedinde meçhullerin bulunduğunu söylediği Hz. Aişe'den bir rivayeti zikretmekten geri durmamıştır.[799] Ayrıca Suyutî, selef-halef bir çok hadis ülemasının Hz. Peygamber'in anne ve babasının diriltilip iman etmelerini Resûlullah'a özgü hasais, mucize, menakıb cümlesinden kabul ettiklerini; bu konudaki rivayetlerin zayıf olmakla birlikte bu tür menakıb ve fadail konularında hoş görülebileceğini ve muteber kabul edildiğini; hadis imamlarının menakıb konularında bundan daha zayıf rivayetleri naklettiklerini belirtmiştir.[800] Suyûtî böyle yapmakla daha baştan bu tür rivayetlerin sıhhati hakkındaki zayıflığı kabul etmiş hem de bu haberlerin menakıb ve hasais literatürüne dahil olduğunu, bu konudaki bu tür rivayetelerin kabul edilebilecek nitelikte olduğuna dikkat çekmiş olmaktadır. Zaten kendisi de bu kayıtla kabul etmiştir.

Esasen bu görüştekiler ince bir ayırıma vurgu yapmak için 'Ebeveyn diriltilip iman ettiler' diyerek onların önceden mümin olmadığını zımnen kabul etmekte olduklarını ifade etmiş olmaktadırlar. Zira Ebeveyn'in diriltilip iman ettiklerini söylemek, onların mümin olarak ölmediklerini kabul etmek demektir. Bu yüzdendir ki onlar bu olumsuz durumu telafi etmek için Hz. Peygamber'in duasına binaen diriltilip iman ettiklerini söyleme cihetine gitmişlerdir. Kemal Paşazâde bu noktaya dikkat çekmiş ve "Ebeveyn'in ehl-i necat olduğu şeklindeki birinci görüşü benimseyenlerden bir kısmı ise Hz. Peygamber'in ana-babasının cehennemlik olmaktan kurtulmuş olduklarını kabul etmişlerdir." demiş ve örnek olarak Kurtubî'yi (ö.671/1273) göstermiştir.[801] Buna ilaveten Ebeveyn'in ehl-i necat

798 Ebû Nu'aym, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 788-791; Kâdî İyaz, *eş-Şifâ*, I, 316-321; Suyûtî, el-*Hasâis'ul-kübrâ*, II, 110-114.
799 Suyûtî, *el-Hasâis'ul-kübrâ*, II, 66.
800 Suyutî, *el-Makâmâtü's-Sündüsiyye*, s. 5.
801 Kemal Paşazâde, *Risale fî hakkı Ebeveyi'n-Nebî*, s. 88.

olduğunu savunanlar, Ebeveyn'in ihya ve imanlarıyla ilgili zayıf haberlerle Ebeveyn'in cehennemlik olduğuna ilişkin ahad veya zayıf haberler birbirleriyle çeliştiği için bu haberler arasındaki çelişkiyi telif etme veya red etme yolunu seçmişlerdir. Telif yolunu tercih edenler ya ihya ile ilgili rivayetlerin daha sonra vuku bulduğunu ya da diğerlerini nesh ettiğini/nâsih olduğunu yahutta senet bakımından zayıf olduğunu kabul etmekle birlikte fadâil ve menâkıbda zayıf haberlerle amel edilebileceğini, bu haberlerin de menkıbe türünden olduğunu söyleyerek telif yolunu seçmişlerdir. Bir kısmı ise, zayıf olmakla beraber ihya haberlerini doğru kabul ederek bunun Allah'ın kudreti açısından mümkün; Hz. Peygamber'e özgü bir lütuf ve ihsan olduğunu kabul etmişlerdir. Onlar bu açıklama tarzlarını, önceki peygamberlere verilen mucize ve hasâisin bir benzerinin Hz. Peygamber'e de verilmiş olduğu prensibiyle desteklemeye çalışmışlardır. Bu prensibe göre önceki peygamberlere verilen mucize ve hasâisin bir benzeri Hz. Peygamber'e de verilmiştir; Ebeveyn'in ihya ve iman olayı da -Hz. İsa'ya verilen ölüleri diriltme mucizesi gibi- Hz. Peygamber'in bir mucizesidir. Suyutî, Hz. Peygamber'e verilen mucizeler arasında diriltmeyle ilgili Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesiyle bire bir benzeşen Ebeveynin ihyasından başka bir olayın olmadığını; buna rağmen bunun ise tamamen uzak görülemeyeceğini belirtmiştir.[802] İlaveten ihya ve iman etme olayını doğru bulanlar, bu kanaatlerini Yunus (a.s) kavminin azabın gelmekte olduğunu anlayınca Tevbe etmelerine, Ashab-ı Kehf ve Araf ehli'nin durumuna benzeterek de desteklemeye çalışmışlardır. Ancak onların bu yaklaşımında belirtilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Şöyleki:

Ebeveynin diriltilip iman ettiklerini savunanların meseleyi Allah'ın kadir-i mutlak oluşuna dayandırarak O'nun kudreti açısından çözmeye çalıştıkları görülmektedir. Halbuki her şey kudret-i ilâhiyeye nisbetle aynı ve mümkün olduğu için burada asıl sorgulanması gereken, konunun Allah'ın kudreti açısından değil, sünnetullah

802 Suyûtî, *ed-Derecü'l-münîfe*, s. 6; a.mlf. *el-Makâmetü's-sündisiyye*, s. 6.

açısından olabilirliğidir. Gerçi Hz. Peygamber'in mucizeleri sadedinde ölüleri diriltmesine dair bazı rivayetler bulunmaktadır.[803] Ne var ki bu tür rivayetlere yer veren Ebû Nu'aym, Kadı 'İyaz'ın ebeveynin diriltilmesi hadisesinden bahsetmemesi ilginçtir.[804] Ayrıca İbn Kemal gibi bazı âlimlerin ihya ve iman çerçevesinde ecel'in uzayıp uzamayacağı, daha doğrusu vaktinden önce ölümün olabilirliği meselesine değinmeleri; bu konuda Ashab-ı Kehfi örnek vererek bu durumu "Allah Teâlâ'nın, Ebeveyn için belli bir ömür takdir etmesi, bu ömürlerini tamamlamadan önce onları vefat ettirmesi, sonra geri kalan bu ömürlerini tamamlamaları için onları diriltmesi, onların da bu süre içinde iman etmeleri bir ilk değildir"[805] sözleriyle açıklamaya çalışmaları, uygun bulunmamıştır. Gerçi onların bu sözleriyle Ebeveyn'in erken öldüklerini, yoksa ömürlerine bir ilave yapılmasının söz konusu olmadığını kasdettikleri anlaşılmaktadır. Ne var ki böyle söyleyenlerin, ebeveynin ihyası meselesinde, erken ölümün olup olmayacağı gibi tartışmalı bir konuya girerek cevaplamaya çalışmak ve buna Ashab-ı Kehfi örnek vermekle kendilerini sıkıntıya sokmuş gözükmektedirler. Zira Ashab-ı Kehfi'nin durumları tam bir ölüm hali değildir. Öldükten sonra dirilmenin bu dünyada da olabileceğine dair daha iyi örnek olarak Üzeyr (a.s) ile merkebinin durumu[806], Hz. İbrahim'in ölülerin nasıl diriltileceği Allah'tan istemesi üzerine dört kuşun parçalanıp etrafa atıldıktan sonra tekrar canlanmaları[807] zikredilebilirdi. Bunun yanı sıra Ebeveyn'in ihya ve imanını, yeis haline/ölmek üzere iken iman etmenin fayda vermeyeceği prensibine benzeterek kabul etmeyenlere cevap sadedine Yunus'un (a.s) kavminin ve Araf Ehli'nin durumunun örnek gösterilmesi de uygun görülmemiştir. Zira Yunus'un (a.s) kavminin azabın gelmekte olduğunu anlayarak yaptıkları sadece tevbe etmeyle ilgilidir ve öldükten sonra dirilme gibi bir durum söz konusu değildir.

803 Suyûtî, *el-Hasâisu'l-kübrâ*, II, 110-114.
804 Kadı 'İyaz, *eş-Şifa*, I, 316-321.
805 Kemal Paşazâde, a.g.e., s. 90.
806 el-Bakara, 2/259.
807 el-Bakara, 2/260.

Araf Ehli'nin durumu ise bu dünya hayatıyla alakalı değildir, tamamiyle âhiret hayatına ait bir keyfiyettir. Gayb âlemine ait hallerin dünya hayatına/şühûd âlemine delil getirilmesi de uygun değildir. Ebeveyn'in diriltilip iman etmesi, dünya hayatı şartlarında bunun dinin temel ilkeleri çerçevesinde imkânı da değil, aksine vukuudur. Önce mümkün olduğunu söyleyip, sonra bu olayın gerçekleştiğini sırf bu imkan üzerine dayandırmaya çalışmak da doğru değildir. Çünkü mümkün bir şey, aklen veya dinen imkân dairesinde kalabilirse de onun vukuu başka bir şeydir. Bu yüzden ihya ve iman olayında tartışılması gereken bunun imkanından ziyade; çeşitli açılardan mümkün olabilen bu hususun bizzat meydana gelmesidir.

Diğerleri gibi Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanların da kaynaklardan yararlanmada çok seçici olduğu görülmektedir. Mesela onlar, Fahreddin er-Razî, İbn Kesîr gibi çok tanınan âlimlerin Ebeveyn-i Resul'ün aleyhinde olumsuz kanaat izhar ettiklerinden habersiz gibi görünmektedirler. Fahreddin er-Raz'î'nin olumsuz tutumu yüzünden olmalıdır ki onlar, Razî'nin ünlü tefsiri *Mefâtîhu'l-gayb*'dan değil, *Esrâru't-tenzîl*'den kaynak göstermişlerdir. Zira Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*'da 'Resulullah (s.a.v) anne-babasının küfür üzere öldüklerini bildiğinden onların durumunu merak ederek 'keşke anam-babam ne yaptılar bilseydim.' demesi uzak bir ihtimaldir.' demiş; İbn Kesîr ise 'ebeveynin diriltilip iman etmeleriyle ilgili Kitap ve sünnette Muhammed b. Ka'b el-Kurezî hadisinden başka hiç bir şey bulunmadığını, bu rivayetin isnadının zayıf olduğunu' belirtmiştir.[808]

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanların onların diriltilip iman etmeleri olayını, Ebeveyn için çok özel bir lütuf ve muhteşem bir şeref olduğunu söylemeleri şüphesiz doğrudur. Böyle bir şey gerçek olduğu takdirde onların sonsuz hayatlarının seyrini temelden değiştirecek en büyük bir ilahî ihsan olacaktır. Ancak bu hadisenin Hz. Peygamber için de bir şeref olarak kabul edilmesi ilginçtir. Zira Hz. Peygamber anne-babalarının iman etmiş olmalarıyla ne kazanacak,

808 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, IV, 30; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, I, 162.

iman etmemiş olmamalarıyla ne kaydebedecektir.? Hasılı hem senet hem de içerik açısından zikredilen hususlar ihya ve iman olayının gerçekleştiğini kabul etmek için yeterli görünmemektedir.

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanlarca bu sadedde iddia edilen Resulullah'ın (s.a.v) bütün atalarının şirk ve küfürden uzak olduğu düşüncesine gelince bu noktada da bazı sıkıntıların olduğu görülmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki -İmamiyye örneğinde görüldüğü gibi- bu anlayışın Şia içinde ortaya çıkıp hüsn-ü kabul gördüğü ve Şiî düşüncenin Ehl-i beyt'e de teşmil ettiği ismet sıfatının Hz. Peygamber'in atalarını kapsayacak şekilde geriye doğru genişletilmesi çabasının bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Hz. Peygamber'in atalarının küfürden uzak ve mümin oldukları düşüncesi, -gerçi bir hakikatin sırf hakikat olması açısından kim tarafından söylendiği ve benimsendiği önemli olmasa da- muhtemelen önce Şia içinde hüsn-ü kabul görmüş, sonraları Sünnî çevreler tarafından da kabul edilmiş olmalıdır. Bu takdirde şöyle bir sorunun sorulması gerekmektedir: İradî bir keyfiyet olan iman, küfür ve şirk, genetik bir özellik gibi belli bir soya tahsis edilebilir mi? Bu, Allah'ın kudret, irade, meşiet gibi sıfatları açısından değil, sünnetullah açısından ne derece mümkündür ya da her şeye rağmen insanlığın genelini kapsamayan, imanın sadece belli bir soya tahsis edildiği pek bilinmeyen başka bir sünnetullah mı bulunmaktadır? Böyle olduğu kabul edilirse tüm insanların ortak özelliği olan iman ve dinî sorumluluklarda akıl-baliğ olmanın, bu hususların iradî olmasının ne anlamı kalır? Bu itibarla iman ve küfürün genetik değil, iradî kazanılmış bir değer olduğu asla göz ardı edilemeyecek temel genel-geçer dinî bir hakikattir.

Sadece Ebeveyn değil, Hz. Peygamber'in bütün atalarının küfür ve şirkten uzak olduklarını -İmamiyye dahil- savunanların Hz. Peygamber'in secde edenler içinde dolaştığını ifade eden takallüb âyetini (26/218-219) delil olarak kullanmaları üzerinde de durulması gerekmektedir. Zira takallüb âyeti, bütünlük içinde ele alındığında hem sarih anlam açısından hem de âyetle ilgili müfessirlerin yorum ve naklettikleri rivayetler açısından onların görüşlerini des-

tekler nitelikte değildir. Zira müfessirlerin âyetin açıklanmasıyla ilgili öncelikli olarak tercih ettikleri husus, âyetin Hz. Peygamber'in namazı veya teheccüd namazıyla ilgili olduğu yönündedir. Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanlar, Hz. Peygamber'in ebeveyn ve atalarının mümin olduğunu ileri sürerlerken takkallüb âyetinin açıklanmasıyla ilgili bazı müfessirlerin ya hiç yer vermediği; zikredenlerin ise zayıf bir ihtimal kaydıyla naklettikleri İbn Abbas haberini öne çıkararak âyetin anlamını kendi görüşlerini destekleyen bu rivayete tahsis etmişlerdir. Gerçekten de takallüb âyeti, bütünlük içinde ele alındığında, âyetin öncesinin başta yakın akrabalar olmak üzere hakkı tebliğ etmekle, müminlere karşı merhametli olmakla ve tebliğ esnasında sadece Allah'a güvenmekle alakalıdır. Bunun ise Hz. Peygamber'in zerrelerinin secde edenlerin sülplerinde intikal etmesiyle doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Buna ilaveten âyetin nüzul sebebi de bu âyeti delil olarak kullananların lehine bir anlam taşımamaktadır. Müfessirlerin çoğu âyetin zahir anlamının Hz. Peygamber'in namaz ibadetiyle ilgili tutumu hakkında olduğunu ittifakla belirtmektedirler. Nitekim Mâtürîdî (ö.333/944) ilgili iki âyeti 'gecenin karanlığında tek başına namazda kıyamda, otururken ve bu gibi hallerde iken Allah seni görür. Keza seni insanlarla birlikte cemaatle namaz kılarken de görür.' diye tefsir etmiştir. Mâtüridî bu âyetin Hz. Peygamber'in nurunun veya genlerinin nesiller boyu muvahhid insanlar kanalıyla intikal ettiği şeklindeki rivayete yer vermemiştir.[809] Zemahşerî (ö.538/1144) ve hemen hemen Zemahşerî'nin ifadeleriyle Beydavî (ö.685/1286) ile Ebu'l-Berekat en-Nesefî (ö.710/1310) de âyeti benzer şekilde tefsir etmişlerdir. Bunlara göre Allah Teâlâ bir önceki âyette (26/217) Resulüne karşı rahim olduğunu bildirdikten sonra bu rahmetin sebeblerinden olan şeyi eklemiştir ki bu da Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in gece yarısı teheccüde kalktığında yaptığını; ashabından teheccüde kalkanlarının durumlarını tetkik etmek için evle-

809 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, III, 545, (nşr. Fatıma Yusuf el-Haymî), Beyrut, 1425/2004.

ri arasında dolaşmasını zikretmesidir.[810] Nitekim rivayet olunduğuna göre teheccüd namazının farz oluşu nesh edildiği zaman Hz. Peygamber, ashabın çok itaat ve ibadette bulunmalarını istediği için o gece kalkıp ashabın ne yaptıklarını incelemek üzere evlerini dolaşmış; evlerini arı uğultusu gibi sesli ve hareketli, yani onları Allah'ı zikreder ve Kur'an okur hale bulmuştur.[811] Zemahşeri'ye göre âyet şöyle de anlaşılabilir: 'Veya namaza kalktığındaki halin ve dinin emirlerini yerine getirmede secde edenlerle birlikte dolaşman Allah'a gizli kalmaz.'[812] Kurtubî (ö. 671/1273) müfessirlerin çoğunun "*elletî yerake hine tekum*" âyetini 'namaza kalktığın zaman seni görmektedir.' şeklinde; "*ve tekallübüke fi's-sacidîn*" ni ise Mücahid ve Katade'nin 'fi'l-musallîn' namaz kılanlar içinde şeklinde; İbn Abbas ve İkrime'nin ise 'seni namazda kıyamda, rüküda ve secdede görmektedir.' şeklinde tefsir ettiklerini bildirmiştir. Bir başka rivayete göre İbn Abbas'ın bu âyeti ' Allah, Hz. Peygamber'i peygamber olarak dünyaya gönderinceye dek babaları Adem, Nuh, İbrahim'in süblerinde dolaşımını görür' şeklinde açıkladığını da nakletmiştir.[813]

Âlûsî'nin Ebû Nu'aym'ın İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayete göre ise âyetteki '*takallüb*', 'tenakkul' anlamındadır ve bu durumda anlam 'Allah seni müminlerin sülbleri içinde intikal etmeni görür' şeklinde olmaktadır.[814] Âlûsî "takallübü", 'kıyam, secde, tehiyyata oturuş gibi namaz içi hallerindeki tagayyurünü Allah görüyor.' şeklinde; "*fi's-sacidîn*" ise 'cemaate imamlık yaptığında namaz kılanlar içindeki halini görür' şeklinde tefsir etmiş; bu izah tarzının İbn Abbas'tan rivayet edildiğini; müfessirlerden bir grubun da böyle açıkladığını belirtmiştir. Bir grub müfessir ise bu âyetleri 'cemaatle birlikte namaza kalktığında' şeklinde açıklamışlardır. Ayrıca Âlusî, 'te-

---

810 Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 129-130; Beydavî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, IV, 496-497; Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Medariku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, IV, 496-497, (*Mecmû'atün mine't-tefâsîr* içinde), Beyrût, h. 1319.

811 Zemahşerî, a.g.e., III, 129-130; Beydavî, a.g.e., IV, 496-497.

812 Zemahşerî, a.g.e., III, 129-130; Beydavî, a.g.e., IV, 496-497.

813 Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 144.

814 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XIX, 138.

heccüde kalktığında seni görür ve geceleyin teheccüd namazına kalkanların durumlarını kontrol etmek için teheccüc kılanların evleri arasında dolaşmanı da görür.' tefsirini ve bunla ilgili rivayeti meçhul ifade kalıbıyla (kîle şeklinde) zikretmiştir.[815] Âlusî, ehl-i sünnetin önde gelen imamlarının Ebeveynin mümin olduklarını/imanını bu âyetle istidlal ettiklerini bildirmiş; kendi görüşünü ise 'Ben, burnu yerde sürünsün Ali el-Kârî ve onun yandaşları gibi o ikisi (Ebeveyn) hakkında onların mümin olmadıklarını söyleyenlerin küfründen korkarım. Ancak yine de ben bu hususta bu âyetin delil olduğunu söylemiyorum." demektedir.[816]

Bu âyeti sadece Sünnî müfessirler değil, Şii âlim Tabersî de öncelikle âyetin anlamının ferdî veya cemaatle kılanan namaz içindeki hallerle alakalı olduğunu belirtmiş; daha sonra muhtemel rivayetlerden biri olarak meçhul ifade kalıbıyla âyetin anlamının Hz. Peygamber'in nurunun secde edenler içinde intikali demek olduğunu ifade etmiş; çağdaş Şii âlim Tabatabâî ise Hz. Peygamber'in nurunun intikali rivayetine hiç yer vermemiştir.[817] Zikredilen bütün bu hususlar ışığında düşünüldüğünde takallüb âyetinin, Hz. Peygamber'in ebeveyninin ve diğer atalarının mümin olduğunu ileri sürenler tarafından delil olarak sunulmasında kesinlik olmadığı, konuya delâlet açısından önemli zaaflar taşığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in tüm atalarının mümin olduğunu ileri sürenlerin bu sadedde Abdülmuttalib'in ve Ebû Talib'in isimlerini Hanifler arasında zikretmelerinde de bazı sıkıntılar bulunmaktadır. Zira bir çok kaynakta onların adı Hanifler arasında geçmemektedir. Mesela İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) zikrettiği Hanifler arasında bu ikisinin adı geçmediği gibi[818], Mes'ûdî (ö. 346/957), Şehristânî (ö.548/1153) ve İbn Kesîr (ö.774/1373) de onların ismini Hanifler

815 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XIX, 137.
816 Âlûsî, a.g.e., XIX, 138.
817 Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, VII, 357-358; Tabatabâî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, XV, 329.
818 İbn Kuteybe, *el-Me'arif*, s. 35-37. (İbn Kuteybe'nin zikrettiği isimler içinde "Erbâb b. Râib, Varaka b. Nevfel, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ümeyye b. Ebi's-salt, Es'ad Ebû Kerb el-Himyerî, Kus b. Sâide el-İyâdî, Ebû Kays Sırme b. Ebî Enes, Halid b. Sinan" bulunmaktadır.)

arasında zikretmemişlerdir.[819] Üstelik İbn Kesîr, Abdülmuttalib ile Ebû Talib'in cahiliyye dini üzere öldükleri kanaatindedir ve Şia'nın ise aksi görüşü savunduğunu belirtmiştir.[820] Öte yandan Sa'îd b. Müseyyeb ve babası kanalıyla gelen rivayette Ebû Talib ölüm döşeğinde iken Hz. Peygamber'in kelime-i şahadet getirmesi tekliflerine olumlu cevap vermediği; o sırada Ebû Talib'in yanında bulunan Ebû Cehl ile Abdullah b. Ebî Ümeyye'nin 'Ey Ebû Talib, Abdülmuttalib'in dininden yüz mü çevireceksin?' diyerek ona engel olmaya çalıştıkları; Ebû Talib'in son söz olarak 'O/ben Abdülmuttalib'in dinî üzeredir.' dediğini bildiren rivayet[821], Ebû Talib'in yanı sıra Abdülmuttalib'in mümin olmadığını göstermektedir. Bu çelişkili rivayetlerden dolayı Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunan Suyûtî de Abdulmuttalib'in dinî durumunu belirlemenin çok güç olduğunu, bu yüzden Beyhakî'nin bu konuda tevakkuf ettiğini söylemiş; kendisi de bunu tevil etmeye çalıştığını fakat aklına gelen iki tevil şeklini de çok uzak görerek terk ettiğini belirtmiştir.[822] Yapılan son araştırmalarda da Hanif olarak zikredilen şahıslar arasında ikisinin adı geçmemektedir.[823] Ancak Vahidî'nin naklettiği bir haberde Hz. Peygamber, ölüm döşeğindeki amcası Ebû Talib'e kelime-i tevhidi söyleme-

819 Mes'ûdî'nin zikrettikleri arasında 'Hanzala b. Safvan er-Ressî, Halid b. Sinan el-Absî, Ebû Kerb Es'ad el-Hımyerî, Kus b. Sâide el-İyâdî, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ümeyye b. Ebi's-Salt, Varaka b. Nevfel, Addas, Ebû Kays Sırme b. Ebû Enes, Ebû âmir el- Evsî, Ueydullah b. Cahş, Bahîra er-Râhib' (Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb*, I, 65-67); Şehristanî'nin zikrettikleri içinde de 'Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ümeyye b. Ebi's-Salt, Kus b.Sâide el-İyâdî, Âmir b. Tarb el-'Advânî, Kays b. 'Âsım et-Temîmî, SAfvan b.Ümeyye, 'Afîf b. Ma'dî Kerb el-Kinânî, 'Abdudtâbiha b. Sa'leb, Nâbiğa ez-Zeybânî,Züheyr b. Ebî Selmâ el-Mezenî, 'İlâf b. Şihâb et-Temîmî' bulunmaktadır.(Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, II, 590-594.) Zikredilen bu kimlerin bir kısmının Hıristiyan, bir kısmının durumunun ise şüpheli olduğu ileri sürülmüştür. (Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 462-463, Beyrut, 1968-1972 İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 104-165.)

820 İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 238.

821 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 1021; Vahidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 176-177; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 272; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 393; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 299. (Hz. Peygamber'in, annesi hakkında istiğfarda bulunmasına izin verilmediğine dair hadislerin topluca zikredildiği yer için bk. İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 236-239.)

822 Suyûtî, *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 43-44.

823 Cevad Ali, a.g.e., VI, 462-463; Şaban Kuzgun, DİA. "*Hanîf*" md. XVI, 38.

sini telkin ederken orada bulunan Kureyş müşriklerinin ona "Ey Ebû Talib, sen, atalarının milleti/dini, Hanîfiyye'nin başısın"[824] demiş olmaları, onun Hanifliği hususuna bir ışık tutabilecekse de ayrı bir araştırma konusunu gerektirdiği için bu kadarla iktifa edilmiştir.

Azer'in kimliği meselesine gelince Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanlar, bu kanaatlerine destek olarak Hz. Peygamber'in tüm atalarının mümin olduğunu ileri sürmüşler, bu düşünce onları bütün peygamberlerin anne-babalarının mümin olması gerektiği sonucuna götürmüştür. Azer'in Hz. İbrahim'in babası olmaması gerektiği düşüncesinde de peygamberlerin anne-babalarının müşrik olmaması gerektiği düşüncesinin yattığı açıktır. Hz. Peygamber'in soy silsilesinde yer alan, Kur'an'da Hz. İbrahim'in babası olarak zikredilen ve müşrik olduğu belirtilen Azer'in kimliği ve dinî konumu, Hz. Peygamber'in tüm atalarının mümin olduğu iddia edildiğinde bu silsileyi bozmaktadır. Bu yüzden Allah Resulü'nün (s.a.v) atalarının mümin olduğunu iddia edenler, kendi anlayışlarına halel geleceği endişesiyle Azer'in Hz. İbrahim'in babası değil, amcası olduğunu; babasının adının da Tarah olduğunu; Kur'an'da mecaz yoluyla kendisine 'baba' sı denildiğini ileri sürmek zorunda kalmışlardır. Doğrusu kaynaklarda Hz. İbrahim'in babasının isminin Azer mi Tarah mı olduğuna dair farklı rivayetler bulunmaktadır; bu yüzden tercih zorluğu yaşanmaktadır. Nitekim İbn Kuteybe –Tevrat'tan da destek alarak- Hz. İbrahim'in soy silsilesini verirken babasının ismini Tarah olarak zikretmiş;[825] Süheylî, Yahudî Esfar'ında Tarah olarak geçtiğini, bir rivayete göre (meçhul ifadeyle) Azer olduğunu belirttikten sonra 'O, Tarah ve Azer olarak isimlendiriliyordu; sahih olan da budur. Zira bir hadiste İbrahim, Azer ve annesine nispet edilmiştir.' demiştir.[826] Zemahşerî ve Fahreddin er-Râzî gibi bir kısım âlimler ise Hz. İbrahim'in babasının adının Azer olduğunu belirtmişlerdir.[827]

824 Vahidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 177-178.
825 İbn Kuteybe, a.g.e., s. 19.
826 Süheylî, *er-Ravzu'l-Ünf*, I, 74-75.
827 Zemahşerî, a.g.e., I, 276, II, 23, 362; Fahreddin er-Râzî, *Esrâru'-tenzîl*, (nşr. Mahmut Ahmed Muhammed– Salih Muhammed Abdülfettah), s. 282, 304-305, 311, 326, Bağdad, 1990.

Öte yandan Arap geleneğinde amcaya 'baba' dendiği doğru olsa bile Hz. İbrahim ve onun babası Arap olmadığı için Azer'e Hz. İbrahim'in amcası olduğu halde mecazen 'baba' demesinin uygun olup olmadığı üzerinde durulmalıdır. Muhtemelen bu zaaftan dolayıdır ki Şeyhzâde Azer meselesine başka bir açıklama getirmiştir. Şeyhzâde'ye göre putlara tapan bu şahsın Hz. İbrahim'in annesinin babası olması da muhtemeldir. Bu durumda olan bir kimseye 'eb/baba' denilebilir. Nitekim "*Biz O'na İshak ve oğlu Yakub'u da armağan ettik, hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve onun soyundan Dâvud'u, Süleyman'ı Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmiştik…*"[828] anlamındaki âyette böyledir. Zira bu âyette Hz. İbrahim, Hz. İsa'nın anne tarafından dedesi olduğu halde Hz. İsa, İbrahim'in zürriyetinden sayılmıştır.[829] Kamil Miras ise bir başka yaklaşım sergilemiştir. O, Azer'e mecazen 'baba' denildiği görüşünü, Arap dili edebiyatı açısından müsaid olduğunu kabul etmekle birlikte, makul bulmamıştır. Zira Kamil Miras'a göre Neseb-i Muhammedî içinde kara bir halka gibi zannedilen Azer, Hz. İbrahim'in babasıdır; ancak Azer'in putlara tapması, Hz. Peygamber'in nurunun Hz. İbrahim'in annesine intikal etmesinden sonradır.[830] Görüldüğü üzere Tevrat kaynaklı olduğu ve sahih hadis bulunmadığı için Azer'in Hz. Abraham'in babası mı amcası mı olduğu veya Tarah'ın kimliği konusundaki rivayetler zayıf olmasının yanı sıra âlimlerin tercihine dayanmaktadır. Binaenaleyh zayıf farklı rivayetler ve âlimlerin birbirinden güçlü olmayan farklı tercihlerinde sarih nasların esas alınması en doğrusudur.

Üzerinde durulması gereken bir husus da Hz. Peygamber'in soyunun seçilmiş, hayırlı/salih ve nesebi temiz insanlar olmasıdır. Bazı peygamber ailelerinin seçilmişliğiyle ilgili âyetlerin yanı sıra bizzat peygamberlerin kendilerinin de Allah tarafından seçilmiş olduğu bir gerçektir. Belli bir neslin içlerinden çeşitli peygamberler gönderilece-

---

828 el-En 'âm, 6/84-85.
829 Şeyhzâde, *Haşiyetü Beydâvî*, II, 481.
830 Kamil Miras, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, IV, 546.

ği için özel olarak korunmuş olması, böyle bir soyun insanlık içinde süre gelmesi mümkündür. Zaten ilgili âyetler bunun böyle olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte belli bir sülalenin salih ve mümin insanlardan oluşmasını, genetik bir özellik olarak algılayarak ve iman ve küfrün iradî oluşu gerçeğine aykırı gibi görerek red etmek de doğru olmaz. Zira böyle salih ve mümin bir sülalenin süregelen varlığı, güçlü aile, eğitim ve çevre faktörleriyle açıklanabilir. Hele eski Arap toplumlarında görülen sıkı akrabalık ilişkileri, içe kapalılık, geleneklere bağlılık ve taklit ruhunun baskınlığı gibi psiko-sosyal etkenler göz önüne alındığında bu durum çok daha mümkün gözükmektedir. Esasen salih insanlardan oluşan temiz sülalelerin varlığı sadece geçmişte değil, her zaman görülen sosyal bir gerçektir. Bunun aksi, yani ahlâkî değerler açısından bozuk sülalelerin tarihten günümüze varlığı da bir hakikattir. Bu itibarla salih veya ahlakî değerleri bozuk insanların oluşturduğu aile ve akraba içinde yetişen nesillerin de genellikle büyüklerine benzeye geldiğini tarihî, psiko-sosyal bir gerçek olarak kabul etmek gerekir. Buna göre aile, eğitim ve çevre faktörleri göz önüne alındığında ismet sıfatına sahip olmasalar bile genel ayıp ve kusurlardan mümkün olduğunca arınmış hemen her zaman dilimi ve her mekanda tamamını veya çoğunluğunu salih insanların oluşturduğu soylu sülalelerin varlığı yadsınamaz. Üstelik buna içlerinden çok özel dinî-ahlakî bir misyon yüklenecek peygamber göndermek gibi bir rol verileceği düşünüldüğünde bazı ailelerin Allah'ın özel koruması altında bulunması, bütün fasit edici iç ve dış etkenlerden arındırılması daha da anlamlı bir hal alacaktır.

Bütün bunlar kabul edilmekle birlikte üzerinde durulması gereken husus, Hz. Peygamber'in atalarının daima nikahlı evlilikten gelmeleri meselesidir. 'Nikahlı evlilikle' ilgili rivayetlerde geçtiği üzere 'İslam nikahı gibi' hak dinin kabul ettiği meşru nikah kastedildiği anlaşılmaktadır. Ancak burada asıl sorulması gereken nikahlı evlilik ile iman arasında ne gibi bir ilişkinin bulunduğudur. Başka bir deyişle meşru evlilikten gelmek, sosyal anlamda bir saygınlık ve asaleti ifade etse bile mümin olmayı ne ölçüde gerektirir? Meşru evlilik

imanı gerektiriyor veya sonuç veriyorsa, müşriklerin hepsi gayr-i meşru ilişkiden mi gelmişlerdir ya da nikahsız evlilikten geldikleri için mi müşrik olmuşlardır? Meşru evlilik ile iman etme arasında birbirini sonuç veren bir ilişki olduğu kabul edilecek olursa, bu durumda Hz. Peygamber'in Haşimoğularından geldiği, geniş dairede Kureyş'in hepsiyle akraba olduğu, buna rağmen onların hepsinin mümin olmadığı bir yana Ebû Leheb, Ebû Talib gibi amcalarının dahi mümin olmadığı bilinmektedir. Bu durumda mümin olmayan bu yakın-uzak akrabaların hepsinin gayr-ı meşru evlilikten gelmiş oldukları mı kabul edilecektir? Ayrıca İslâm'dan önceki hangi evlilik türü gayr-i meşrudur ve hak dinden habersiz Cahiliyye ortamında hangi evliliğin meşru hangisinin gayr-i meşru olduğunu belirleyecek ölçünün ne olduğu da net değildir. Bu konuda örfün muhakkem olduğunu kabülden başka iyi bir ihtimal gözükmemektedir. Nitekim -Beyhakî'nin de açıkça belirttiği üzere- İslâm geldiğinde kafirlerin nikahları ve evlilik hayatları kabul edilmiş, bundan dolayıdır ki Müslüman olduktan sonra nikahları yenilenmemiştir.[831] İlaveten meşru evlilik ile iman etme arasında ilişki bulunmadığını Hz. Nuh'un oğlunun babasına inanmaması da göstermektedir. Zira Hz. Nuh'un oğlu mümin olmadığı sabit olduğuna göre onun meşru evlilikten gelmemiş olmasını, bu da -haşa- Hz. Nuh'un evlilik dışı ilişkide bulunduğunu sonuç verecektir. İmanla meşru evlilik arasında doğrudan ilgi kurulacak ve bu ilişkisi bir sebeb-sonuç gibi düşünülecekse, bütün müminlerin meşru evlilikten geldiği kabul etmek, Müslüman olmayan herkesin de gayr-i meşru birlikteliklerden geldiği iddia etmek gibi insanlığın büyük bir kısmını ağır bir töhmet altında bırakacak bir şey ileri sürmek demektir. Temelde imanın iradeyle ilgili müktesep bir keyfiyet olduğu, iman ve küfrün soya çekim ve evliliğin geçerli olup olmamasıyla alakası olmadığı kabul edilmelidir. Beyhakî de Resulullah'ın (s.a.v) atalarının küfrünün

831 Beyhakî, *Delâilü'-nübüvve*, I, 192-193.

O'nun temiz nesebine zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.[832] Binaenaleyh ilgili haberler çeşitli zaaflarına rağmen farklı yollarla birbirlerini desteklemekte olduğu için bu haberler Ali el-Kârî'nin de belirttiği üzere sadece Hz. Peygamber'in soyunun şerefi, asaleti ve hepsinin meşru evlilik hayatı yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bunun ötesinde bu keyfiyetin imanla ilgisini kurmak güç görülmektedir.

Üzerinde durulması gereken bir başka husus, Hz. Peygamber'e eziyet etmeme meselesidir. Hz. Peygamber'e (sövme, küfretme, hakaret etme, lanetleme, beddua etme, kötüleme gibi anlamlara gelen) seb ve şetm etmenin küfür, tercih edilen görüşe göre bunu yapan müslümanın tevbe etmediği takdirde mürdet gibi öldürülmesi gerektiği konusunda mezhep imamlarının ittifak halinde oldukları bir gerçektir. Nitekim İbn Abidîn ismiyle meşhur Hanefî fakihî Muhammed Emin b. Ömer b. Aziz Efendi (ö.h. 1252)[833] ilgili risalesinde çeşitli nakillerle bu konuda icmanın bulunduğunu belirtmiştir. Onun naklettiğine göre Ebû Hanife (ö. 150/767), el-Evzâî (ö.157/774), Süfyan es-Sevrî (ö.161/778), Malik b. Enes (ö.179/795), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ehl-i Mekke, Ebû Yusuf, Tacuddin es-Subkî, Kâdî İyaz, İbn Teymiyye, Suyûtî gibi mezhep imamları ve âlimler bu görüştedirler. Hatta bazılarına göre böyle bir müslümanın tevbesi dahi kabul edilmez, öldürülür.[834] Ancak burada asıl sorulması gereken, öncelikle Ebeveyn'in mümin olmadığı kabul edildiğinde bu durumdan Hz. Peygamber'in rencide olup olmayacağı; ikinci olarak ima yoluyla bile olsa Resûlullah'ı

---

832 Beyhakî, a.g.e., I, 192-193.(Beyhakî burada şöylediyor: Hz. Peygamber'in ebeveyni ve dedesi ahirette nasıl böyle bir sıfatla (mümin olma vasfıyla) nitelendirilebilir. Onlar da putlara tapıyorlardı ve ölünceye dek de Hz. İsa'nın dinini kabul etmemişlerdi. Ancak onların küfrü, Hz. Peygamber'in nesebine hiç bir zarar vermez. Çünkü Kafirlerin kendi dönemlerindeki nikahları sahihti. Nitekim görülmüyor mu ki onlar eşleriyle beraber müslüman oluyorlar, bununla birlikte ne nikah akdinin yenilenmesi ne de eşlerinden ayrılmaları gerekiyordu. O halde bunun benzeri İslâm'da da caizdir. Beyhaki, a.g.e., a.y.; krş. İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 239.)

833 Ö. N. Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, I, 399, a. mlf. *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 738.

834 İbn Abidîn, *Tenbîhu'l-vulât ve'l-hükkâm alâ ahkâmi şâtimi hayri'l-enâm ev ehedi ashabihi'l-kirâm*, s. 294,300,302, (*Mecmû'atü Resâili İbn Âbidîn* içinde), Beyrut, ts.

(s.a.v) tahfif, tahkir ve tenkit etmek kasdı olmadığında durumun ne olacağı; üçüncü olarak Ebeveyn'in mümin olmadığını söylemenin, Hz. Peygamber'e hakaret kabul edilip edilmeyeceğidir. Bu üç hususun, mahiyet ve hükümleri açısından farklı şeyler olduğu açıktır. Hz. Peygamber'i her hangi bir şekilde kınama ve tahfif kasdıyla Ebeveyn'in mümin olmadığı söyleyenin, zikredildiği ve Ali el-Kârî'nin de kabul ettiği üzere kafir olduğu ve öldürülmesi gerektiğine hükmedilmiştir. Diğer ikisine gelince her şeyden önce Ebeveyn'in mümin olmaması durumunda bundan Resûlullah'ın (s.a.v) rencide olması ayrı, bir başkasının böyle bir şey söylemesi ayrıdır. Zira biri, Hz. Peygamber'in şahsı ile alakalı; diğeri üçüncü şahısların Resûlullah'a karşı tutumu ile ilgilidir. Ebeveyn'in mümin olmadığı kabul edildiğinde bu durumdan Resûlullah'ın rahatsız olup olmayacağına nasıl karar verilecektir? Zira Hz. Peygamber hayatta değildir ve hayatta iken de bu hususta bir beyanı olup olmadığı bilinmemektedir. Ayrıca Ebeveyn'in mümin olmadığı farzedildiğinde bu durum niçin ve hangi açılardan Hz. Peygamber'i rencide edecektir? Ebeveyn'inin mümin olmamasının şahsı açısından -bireysel ve dinî-nübüvvet açısından- Resûlullah'a ne gibi bir zararı; mümin olmalarının ne gibi bir faydası vardır? Bu gibi soruların cevaplanması gerekmektedir. Ebeveyn'in mümin olmadığı varsayımından hareketle Hz. Peygamber'in onların mümin olmamasından bir evlat, bir insan olarak son derece müteessir olsa, derin bir vicdanî teessür yaşasa bile bundan rencide olacağını söylemek, -ilgili açık bir delil olmadığı takdirde- niyet okuma ve bu niyet okuma üzerine kurulu bir varsayımdan ibaret kalır. Halbuki Allah'tan başka hiç kimsenin niyetlere vakıf olma kudreti ve yetkisi yoktur. O halde 'Ebeveyn'in mümin olmadığının söylenmesinden Hz. Peygamber rahatsız olur.' ihtimali üzerine Resûlullah adına hüküm verilemez. Ebeveyn'in mümin olmadığını söyleme konusuna, Hz. Peygamber adına değil, ancak böyle diyen kişinin tutumu ve tavrı açısından yaklaşılabilir. Bunun hükmü de niyete bağlı olarak zaten açıklanmıştır. Öte yandan Ebeveyn'i mümin olmadığı takdirde Resûlullah'ın bu durumdan rahatsızlık duyması,

Allah'ın takdirine tahammül edememek demek olmayacak mıdır? Bu ilahî takdire boyun eğiş ve tevekkül herkesten önce O'nun için geçerlidir. Zira anne babalarının Cahiliyye döneminde yaşayıp ölmeleri açısından sahabenin çoğu da aynı durumdadır. Hz. Peygamber'in yetiştirdiği Ashab kendi ebeveynleri müşrik olarak ölmüş oldukları halde çok acı da olsa bu duruma katlanmalarına rağmen, Hz. Peygamber için bu mümin tavrın aksini düşünmek O'na karşı yapılmış son derece büyük bir kusur ve hatadır. Üstelik Ebeveyn'i mümin olmadığı takdirde bu duruma tahammül ve ilahî takdiri kabüllenme, ismet sıfatıyla donanmış insan-ı kamil olduğu için herkesten önce Resûlullah (s.a.v) için söz konusudur. Bu itibarla ferdî ve dinî-nebevî açılardan Resulullah'ın şahsı itibariyle Ebeveyn'inin dinî durumunun kendisine kaybettireceği veya kazandıracağı her hangi bir şey yoktur. Ebeveyn'in mümin olması, saygınlık gibi sosyal statü noktasında Resûlullah'a fayda sağlayabileceği akla gelse bile, bu ihtimal de geçerli değildir. Çünkü Mekke toplumundaki hemen herkesin anne-babası Cahiliyye inançlarına bağlı olduğu için farklı inançta olan kimsenin durumu, böyle bir toplumda saygınlık vesilesi değil, aksine eleştiri ve dışlanmaya sebep olacaktır. Ebeveyn'in dinî durumuyla ilgili bir başka husus da şudur: Hz. Peygamber başka şeylerle itham edilmesine rağmen, Ebeveyn'in inancının Mekke toplumunun inançlarından farklı olmasıyla kınanmamıştır. Eğer Ebeveyn, Cahiliyye inançlarından başka inançlara sahip olsalardı, Hz. Peygamber, müşrikler tarafından onların dinini terk etmek ve putlarını eleştirmekle ayıplanıp suçlandığı gibi 'zaten onun ana-babası da bizim dinimizde değildi' şeklinde Ebeveyn'i yüzünden de kınanırdı ve bu kaynaklarda yer alırdı.

Bütün bunlar bir yana Azer ve Hz. Nuh'un oğlunun mümin olmaması[835] örneklerinde görüldüğü gibi peygamberlerin ana-babalarının ve evlatlarının mümin olmaları zorunlu değildir. Ayrıca bu noktada Katip Çelebi'nin de belirttiği gibi, peygamberler için mümkün, zorunlu ve imkansız hususların neler olduğu hatırlanmalıdır.[836] Bir

835 Hûd, 11/45-46.
836 Katip Çelebi, a.g.e., s. 81.

peygamberin babası ve evladı müşrik olabildiğine göre, çocukların kendi iradelerinin dışında ebeveynlerinden dünyaya gelmesinde psiko-sosyal bazı sıkıntılardan başka ne gibi bir dinî mahzur olabilir? Mümin bir aile içinde değil, asıl münkir veya müşrik bir aile içinde yetişmeye rağmen inanç, ahlâk ve yaşayış bakımından temiz kalabilmek ve sahih inanca sahip olmak daha önemli bir meziyet olduğu düşünülebilir. Nitekim Taftazanî, mümin olmayan aile çevresi içinde yetişmesine rağmen tevhid ve Allah'a itaat üzere olmasını Hz. Peygamber'in üstünlüğünün bir delili olarak göstermiştir.[837]

Hz. Peygamber'in annesi için istiğfar etmesine izin verilmediği iddiasına gelince, Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia edenlerin görüşlerine delil olarak sundukları bu hususta da bazı sıkıntılar bulunmaktadır. Öncelikle belirtilmesi gereken, bu konuda delil gösterilen âyetlerin[838] farklı nüzul sebeplerinin bulunmasıdır. İlgili naslara dair farklı rivayetler bulunduğu için, mezkur âyetlerin konuya delâleti katî değildir. Ne varki Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia edenler nüzul sebebine ilişkin farklı rivayetlerden sadece kendi görüşlerini destekleyen rivayeti öne çıkarmışlardır. Mesela bu görüşün temsilcisi durumunda bulunan Ali el-Kâri, bu âyetlerin Âmine hakkında nazil olduğuna dair farklı kanallardan gelen bütün rivayetleri nakletmesine rağmen, Ebu Talib hakkında nazil olduğunu gösteren rivayetlere hiç yer vermemiştir. Halbuki el-Kârî'nin kendisinin de kaynak olarak gösterdiği Vahidî, İbn Kesir gibi kaynaklarda bu rivayetler bulunmaktadır[839] ve Müfessirler daha ziyade âyetin Ebû Talib hakkında nazil olduğunu benimsemişlerdir. Mesela Mâtürîdî mezkur âyetin (9/113.) Ebû Talib hakkında nazil olduğunu 'Zikredilmiştir ki O, amcası Ebû Talib'in yanına gitmiş, onu Lâ ilâhe illellah diyerek kelime-i şehadet getirmeye davet etmiş, Ebû Talib de bundan içtinap etmiş, Hz. Peygamber de onun için istiğfarda bulunmuş ve "bundan nehyedilmedikçe senin için istiğfarda bulunaca-

837 Taftazânî, *Şerhu'l-makâsıd*, V, 48, Beyrut, 1409/1989.
838 et-Tevbe, 9/113-114.
839 Vahidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 176-178; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 393-394.

ğım." demiş, bunun üzerine Tevbe suresi 9/113. âyet indirilmiştir.'[840] sözleriyle ifade etmiştir. Doğrusu ilgili âyetlerin nüzul sebebi olarak diğer bazı rivayetlerin yanı sıra biri Hz. Peygamber'in validesi, diğeri amcası Ebû Talib hakkında olduğuna dair temelde iki farklı rivayetler bulunmaktadır.[841] Farklı rivayetlerin mevcudiyeti kesin hüküm verme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Üzerinde durulması gereken bir başka husus, Hz. Peygamber'in cehennemliklerden sorumlu olmadığını bildiren âyetin Ebeveyn hakkında nazil olduğu iddiasıdır. Ebeveyn'in mümin olmadığını ileri sürenlerin delillerden olan "*Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin*."[842] anlamındaki âyetin Hz. Peygamber'in "keşke anam-babam ne yaptı, bilseydim" demesi üzerine nazil olduğu rivayetini müfessirler Muhammed b. Ka'b el-Kurezî ile İbn Abbas'tan nakletmişlerdir.[843]Ancak âyetin nüzul sebebine ilişkin bir başka rivayet daha bulunmaktadır. Mukatil'in (ö.150/767) rivayet ettiği bu habere göre Hz. Peygamber "Eğer Allah, Yahudiler üzerine azabını indirseydi onlar elbette iman ederlerdi." demiş, bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in cehennemliklerden sorumlu olmadığını ifade eden mezkur âyet indirmiştir.[844] Ayrıca Zemahşerî (ö.538/1144) mezkur âyetin Hz. Peygamber'in "keşke anam-babam ne yaptılar bilseydim" sözüne binaen indiğini zikretmiş olmasına rağmen, açıkça 'bunun üzerine Hz. Peygamber, ana-babasının halinden sormaktan nehyedildi' demeyip bunun yerine 'böylece Hz. Peygamber, kafirlerin hallerinden sormaktan nehyedildi' demiş olması da rivayet hakkındaki güveni sarsmaktadır.[845] Öte yandan Fahreddin er-

---

840 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, II, 451, (nşr. Fâtıma Yusuf el-Haymî).

841 İlgili rivayetler için bk. Buharî, "*Menâkıbu'l-ensâr*", 40; "*Tefsîru sure*" 9/16; 28/1; "*İman*", 19; "*Cenâiz*", 80; Müslim, "*İman*", 42; Tirmizî, "*Tefsîr*", 9/16; Nesâî, "*Cenâiz*", 102; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 99, 130131; V, 433, 438, Vahidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 176-178.

842 el-Bakara, 2/119.

843 Vahidî, a.g.e., s. 24; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'-Kur'ân*, II, 92; Beydavî, *Envâru't-tenzîl*, I, 187; Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl fî Me'âni't-tenzîl*, I, 187, (*Mecmû'atün mine't-tefâsîr* içinde); İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 162. Kaynaklarda bu haberin, İbn Abbas ve Muhammed b. Ka'b el-Kurezî' olmak üzere iki rivayet kanalı bulunduğu görülmektedir. (Vahidi, a.g.e., a.y; Kurtubî, a.g.e., a.y.)

844 Vahidî, a.g.e., s. 24-25.

845 Zemahşerî, *Keşşaf*, I, 91.

Razi (ö.606/1210) âyetin nüzul sebebine ilişkin Hz. Peygamber'in mezkur sözüyle ilgili rivayeti doğru bulmamış ve buna ilginç bir şekilde Hz. Peygamber'in zaten onların kafir olduğunu bildiğini gerekçe göstermiştir.[846] Bunlara ilaveten Hz. Peygamber'in mezkur sözü üzerine âyetin nazil olduğunu bildiren Muhammed b. Ka'b el-Kurezî rivayetinin isnadının zayıf mürsel olduğunu, yine bu bununla ilgili Davud b. Ebî Asım rivayetinin sonunun mu'dal, isnadının hüccet olamayacak kadar zayıf olduğu belirtmiş[847] olması da rivayetin sıhhat açısından da zaaflar içerdiğini göstermektedir. Bütün bunlara göre bir yandan ilgili âyetin nüzul sebebi hakkında farklı rivayetlerin olması, öte yandan Ebeveyn hakkında olduğunu ifade eden rivayetlerin zayıf bulunması, mezkur nüzul sebebi gerekçe gösterilerek ileri sürülen Ebeveyn'in mümin olmadığını iddiasını zayıflatmakta; kesin delil olmaktan çıkararak zanî delil mertebesine indirmektedir. Yine de bir çok müfessirin Ebeveyn aleyhinde olan âyetle ilgili mezkur haberi nakletmeleri bu hususun bütün bütün göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir.

Ebeveyn meselesinin itikadî meselelerden sayılıp sayılmayacağına gelince konu, *el-Fıkhu'l-ekber* gibi ilk dönem akâid eserlerinde yer alsa ve bu yüzden Ali el-Kârî tarafından önemli bir akâid konusu olarak görülse bile, -msl. bir yerde Ali el-Kârî "…bu mesele şayet itikâdî meselelerden olmasaydı elbette İmam-ı Azam Ebû Hanife *Fıkh-ı ekber*'inin sonlarında bundan bahsetmezdi."[848] demektedir.- başta Suyûtî olmak üzere Kemal Paşazâde, Abdülahad Nurî, Katip Çelebi gibi konu hakkında eser telif eden bir çok âlimin kanaati doğrultusunda itikadî meselelerden olmadığı uygun görülmüştür. Mesele, Ebeveyn'in dinî durumunun tesbiti açısından büyük ölçüde tarihsel; bu tesbitten sonra fetret ehli ve tebliğ ulaşmayanların durumu açısından kelâmî-fıkhî; Hz. Peygamber'e karşı takınılması

846 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, IV, 30.
847 Suyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 271; a.mlf. *Mesâliku'l-hünefâ*, s. 49-50, 54-55.
848 Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr. 34b. (Ali el-Kari, *Fıkh-ı Ekber*'de mestler üzerine mes edilmesi, ramazanda teravih namazının kılınmasının sünnet oluşu, imamet, dört halifenin üstünlük sıralaması gibi akaid konusuna girmeyen meselelerin olduğunu unutmuş gibi görünüyor.)

gereken bir tavır olması açısından ise vicdanî-ahlakî; Resûlullah'a hakaret etme veya O'nu her hangi bir şekilde tahfif etme açısından fıkhî; halkın Resulullah'a (s.a.v) olan dinî duygu ve inançlarının zarar görme ihtimali açısından psiko-sosyal içerikli bir konu olma konumundadır.

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanların Ebeveyn meselesini fetret ehli olmaları bir yana bırakılacak olursa soya çekim ve nikahlı evlilik gibi ontolojik ve tarihî-sosyal açıdan ele almış oldukları görülmektedir. Onlar bu hususta tarihî verilerin yanı sıra ilgili naslara dayanmıştır. Dikkat edildiğinde Hz. Peygamber'in nuru ve zerrelerinin intikali, soyunun şerefi, şirkten uzak olması ve daima nikahlı evlilikten gelmesi gibi Ebeveyn'in imanına ilişkin ileri sürülen delillerin çoğunun kütüb-i sitte dışındaki hadis kaynakları, delâil ve hasâis literatürüne ait eserlerde yer aldığı ve geneli itibariyle ahad haberlerden oluştuğu görülmektedir. Ebeveyn'in dinî konumu tespit etmenin yolunun tarihî, dinî ve aklî delillerle ancak mümkün olabileceği düşünüldüğünde, bu görüşte olanların daha ziyade tarihî verileri ve dinî delilleri kullanmayı tercih ettiği; bunları kullanırken de bir kelâm veya fıkıh âliminin deliller hakkındaki hassasiyetinden daha çok bir tarihçi esnekliğiyle davrandığı görülmektedir. Bu itibarla ilgili rivayetler ve bunların delil oluş tarzları kendi içinde bir takım zaaflar içermekle birlikte rivayetlerin birbirlerini desteklemesiyle güç kazanmış olduğu da gözden kaçırılmaması gerekir. Ne var ki Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanların kendi kanaatlerini destekleyen rivayetlerin sıhhati konusunda pek fazla durmazlarken Ebeveyn'in aleyhinde görünen rivayetlerin öncelikle sıhhatleri üzerinde durmaları ve onları ahad haber olduğu gerekçesiyle eleştirmeleri garip karşılanmıştır.

Genel olarak her iki taraf da Ebeveyn hakkında Katip Çelebî gibi rasyonel ve kelâmî tarzda bakamamıştır. Özellikle Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu iddia edenler daha ziyade, Hz. Peygamber'in şahsiyetini saldırılardan korumak ve halkın Resulullah (s.a.v) hakkındaki dinî duygu ve düşüncelerinde yaralar açılmasına engel olmak açısından da meseleye hassasiyet gösterdikleri görülmektedir.

Ebeveyn-i Resul risaleleri müellifleri içinde Katip Çelebi meseleye daha sağlam yaklaşmıştır. Zira Katip Çelebi, konuya temelde peygamberler hakkında neyin zorunlu, imkânsız ve mümkün olduğu açısıdan yaklaşmış ve bu meyanda 'peygamberin ebeveyninin veya çocuğunun kafir olmaması zorunludur veya kafir olması imkansızdır' diye bir akîdenin bulunmadığı hususunda bütün İslâm âlimlerinin icma ettiklerini; bu durumunda geriye sadece 'bir peygamberin usül ve füruunun veya her ikisinin mümin olmaları ve olmamaları da aklen ve şer'an mümkün olduğunu; İslâm'ın akidesinin de bu olduğunu" söylemiştir. Bu şekilde mesele prensip bazında halledilmiş olmaktadır. Ancak meselenin pratikte yani hangi peygamberin ebeveyninin mümin olup olmadığı hususu delillere dayanılarak ortaya konabilir. Ama esasla ilgili itiraz yapılamaz, yapılsa da dinlenmez.[849]

Hülasa Ebeveyn'in dinî konumu biri, sırf Ebeveyn'in dinî durumu; diğeri, Hz. Peygamber'in şahsı ve nübüvvetiyle Ebeveyn'in durumunun doğrudan ilişkilendirilip ilişkilendirilmeyeceği; bir başkası da üçüncü şahıslar açısından Ebeveyn hakkında olumsuz kanaat arz etmenin Hz. Peygamber'e eziyet verip vermeyeceği ve bunun hükmü açısından farklı zeminlere istinat etmektedir. İlgili bütün veriler göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in anne-babasının İslâm gelmeden önce Cahiliyye döneminde yaşayıp-öldükleri ve fetret ehlinden oldukları tarihî bir realitedir. Ebeveyn'in bu konumu onların ehl-i necat olması için yeter sebeptir. Buna ilaveten Ebeveyn'in müşrik olduğuna dair tarihî belgeler dahil kesin delillerin bulunmaması; Mekke toplumunda Haniflerin mevcudiyeti; isimlerinin Âmine ve Abdullah şeklinde olması; kendilerinin mümin olduklarını gösterecek şekilde onlara bazı şiirler nispet edilmesi; Hz. Peygamber'in kendisinin de nübüvvetten önce Hanifler'den olması; Hz. İbrahim'in kendi nesli için özel duada bulunmasına yönelik âyetler; bazı peygamber ailelerinin seçilmişliğinin yanı sıra Hz. Peygamber'in atalarının seçilmiş ve bulundukları dönemin hayırlı salih

849 Katip Çelebi, a.g.e., s. 172-173.

insanlardan olmasına ilişkin rivayetler gibi hususlar Ebeveyn'in Haniflerden olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Ebeveyn'i-Resûl Risaleleri ise Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumları hakkında İslâm âlimleri arasında oluşan bir geleneğin İbnü'l-Cezerî ile başlatıldığında VIII. yüz yıldan XIX. yüzyıla dek sürdüğü, özellikle bu geleneğin Osmanlı ilim-tasavvuf çevrelerinde daha göze çarptığı; Ebeveyn konusunun daha ilk dönemlerden itibaren son dönemlere dek ilmî, siyasî, tasavvuf çevrelerinde olduğu kadar halk arasında da ilgi çeken bir konu olageldiği; Kadızâdeliler hareketinde görüldüğü üzere bazı dönemlerde fiili çatışma ortamlarının tartışmalı konuları arasında yer aldığı anlaşılmakta; bu mesele çerçevesinde önemli bir literatürün oluştuğu görülmektedir.

KARMA İNDEKS

B

C-Ç

D

E-F

G-Ğ

H

I-İ

K-L

M-N

T

U-Ü

V

Y

Z

BİBLİYOĞRAFYA

A

Abdurrahman el-Cezîrî, "*ed-Da'vetü ilellâhi Teâlâ ve ehlü'l-fetre*", Mecelletü'l-ezher,VIII, sy. 9, Kahire, 1937.

Abdülahad Nûrî, *Te'dîbü'-l mütemerridîn*, Süleymaniye Ktp. Fatih, 5293, (vr. 278b-315a).

Abdülaziz Buharî, Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr 'alâ Usûli Fahru'l-islam el-Pezdevî*, (nşr. Hasan Hilmi Rizevî), I-IV cilt, Mektebetü's-sanâi', 1307.

Abdülkadir Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, Kahire, 1398.

Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyn, *eş-Şerî'a*, (nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût, 1403/1983.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, Beyrut, 1401/1981.

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.

Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDV., Ank. 1990.

Ali el-Kârî, Ali b. Muhammed b. Sultan el-Herevî, *Edilletü mu'takadi Ebî Hanife fî Ebeveyi'r-Resûl*, Süleymaniye Ktp. Damat İbrahim Paşa, 298/4.

………, *Şerhu'ş-Şifâ*, Hacı Muharrem Efendi Matbası, İst., rm.1299.

………, Şerhu'l-Emâlî, Dersaadet, İst. ts.

………, *Şerhu Fıkhi'l-ekber*, Beyrut, 1404/1984.

Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihabeddin Mahmud b. Abdullah el-Bağdadî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, ts.

B

Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfu'z-zünûn*, M.E.B. İst., 1972.

Begavî, Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, (nşr. Abdurrahman el-'Ak – Mervan Süvar), Beyrut, 1407/1987.

Bekir b. Ali, *er-Risaletü'r-Rüsuliyye*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Ef. 4426.

Bennânî, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Cem'i'l-cevâmi*, II. baskı, Kahire, h. 1356.

Beyâzîzâde, *Usûlü'l-münîfe li İmam Ebî Hanîfe*, (nşr. İlyas Çelebi), s. 143, İFAV, İst. 1996.

Beydâvî, Nâsuriddin Abdullah b. Ömer el-Kâdî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Mecmû'atün mine't-tefâsîr içinde), İhyâu't-türâsi'l-arabî, Beyrut, ts.

Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el- Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, (nşr. Abdulmut'i Kalacı), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1405/1985.

………., *es-Sünenü'l-Kübra*, Dâru'l-ma 'rife, Beyrut, 1406/1986.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), İst., ts.

C

Celâleddin es-Suyutî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Hasâisu'l-kübrâ*, Beyrut, 1405/1985.

……….., *ed-Dürru'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr*, Beyrut, 1403/1983.

............., *et-Ta'zîm ve'l-minne fî enne ebeveyi'r-resul fi'l-cenne*, (nşr. Dâiretü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. Baskı, Haydarabat, 1381/1961.

.........., *Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn fî ihyâi'l-ebeveyni'ş-şerîfeyn*, (nşr. Dâiretü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. baskı, Haydarabad, 1381/1961.

........., *ed-Derecü'l-münîfe fi'l-âbâi'ş-şerîfe*, (nşr. Dâiretü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. baskı, Haydarabad, 1381/1961.

.........., *Mesâliku'l-Hünefâ fî Vâlideyi'l-Mustafa*, (nşr. Dâiretü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. baskı, Haydarabad, 1381/1961.

........, *el-Makâmâtü's-Sündüsiyye fi'n-nisbeti'l-Mustafaviyye*, (nşr. Dâiretü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. baskı, Haydarabad, 1381/1961.

........., *es-Sübülü'l-celiyye fi'l-âbâi'l-aliyye*, (nşr. Dâiretü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye Heyeti), III. baskı, Haydarabad, 1381/1961.

........, *el-Fevâidü'l- kâmine fî imâni seyyideti Âmine*, (nşr. Mustafa Âşûr), Kahire, ts.

Cengiz Gündoğdu, '*XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadızâdeliler Mücadelesi*', İLAM. Araştırma D., III/1, s. 37-72, İst. 1998.

Cevad Ali, *el-Mufassal fî târîhu'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrut, 1968-1972.

D

Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, Müessesetü Şa'bân, Beyrût, ts.

E

Ebu'l-Berekât en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, (*Mecmû'atün mine't-tefâsîr* içinde), İhyâu't-türâsi'l-arabî, Beyrût, h. 1319.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.

Ebu'l-Hasen el-Kurtubî, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, (nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim), Riyad, 1420/2000.

Ebû Hanife, Numan b. Sabit, *el-Fıkhu'l-ekber*, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, 682/2.

Ebu'l-Müntehâ *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, İst., ts.

Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî, *Delâil'ün-nübüvve*, (nşr. Abdülber Abbas - Muhammed Revvas Kal'acî), Haleb, 1390/1970.

…………, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Matba'atu's-saade, Kahire, 1394/1974.

Ebüssuud Efendi, *İrşâdu akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-kerîm*, Beyrut, ts.

Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahcûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, Dâr-u Sadr, ts., yy.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-musallîn*, (nşr. Helmut Ritter), Beyrut, ts.

F

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l- gayb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Tahran, ts.

…………, *Esrâru't-tenzîl*, (nşr. Mahmut Ahmed Muhammed- Salih Muhammed Abdülfettah), Bağdad, 1990.

G

Göreleli İbrahim Hilmi, *Selâmu'l-ahkem 'alâ sevâdi'l-a'zam*, taş baskı., yy., ts.

H

Hâkim, Ebû Abdullah en-Nisabûrî, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut, ts.

Halil İbrahim Kutluay, *İmam Aliyyu'l-Kârî ve eseruhu fî 'ilmi'l-hadîs*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1408/1987.

Hatip Kâsımoğlu, *Enbâu'l-ıstıfâ fî hakkı âbâi'l-Mustafa*, Süleymâniye Ktp. Çelebi Abdullah, 405.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir, *Mecme'u'z-zevâîd ve Menbe'u'l-fevâid*, Beyrut, 1402/1982.

<u>*I-İ*</u>

İsferâyinî, Ebû Muzaffer Tahir b. Muhammed, *et-Tebsîr fi'd-dîn*, (nşr. Kemal Yusuf Hût) Beyrut, 1403/1983.

İbn Abidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Ali, *Tenbîhu'l-vulât ve'l-hükkâm alâ ahkâmi şâtimi hayri'l-enâm ev ehedi ashabihi'l-kirâm*, (*Mecmû'atü Resâili İbn Âbidîn* içinde), Beyrut, ts.

İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *Mücerredü makâlâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*,(nşr. Daniel Gimaret), Beyrut, 1987.

İbn Hacer el-'Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbeddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz), Beyrut, ts.

………, *ed-Düreru'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Kahire, 1385/1966.

İbn Hacer el-Heytemî, *Şerhu'l-Hemziyye*, yy. ts.

İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed, *el-Usûl ve'l-füru'*, Beyrut, 1984.

………, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, I-IV, Beyrut, 1406/1980.

………, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I-VIII, Kahire, 1413/1992.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-me'âd*, (trc. Şükrü Özen ve dğr.), İklim Yay., İst, 1988.

İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I-IV, Beyrut, 1396/1972.

………, *Tefsîru'l-Kurâni'l-azîm*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1406/1982.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Ma'ârif*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1407/1987.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.

İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, Salah Bilici Kitabevi, İst. ts.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut, ts.

İbn Seyyidinnas, Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Endülüsî, *'Uyûnu'l-eser*, (nşr. Muhammed el-'Îd el-Hatrâvî -Muhyiddin Murtü), Beyrut, 1413/1992.

İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Şahin, *en-Nasîh ve'l-mensûh*, (nşr. Ali Muhammed Mu'avviz-Adil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut, 1412/1992.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmû'u fetâvâ*, Mektebetü'l-Meârif, Rabat, ts.

İbnü'l- Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 1021, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ts.

İbnü'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevzû'ât*, (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), II. baskı, Dâru'l-fikir, Beyrut, 1403/1983.

İbnü'l-Cezerî, *er-Risaletü'l-beyâniyye fî hakkı ebeveyi'n-Nebî*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 603, (Nesih, vr. 25b-38b).

İlyas Çelebi, *İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin İtikadî Görüşleri*, İFAV, İst. 1996.

K

Kâdı 'İyaz, Ebu'l-Fazl 'İyâz b. Mûsâ b. İyâz, *eş-Şifâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, ts.

Kamil Miras, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, DİB. Ank. 1968.

Kastallânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, *Mevâhibü'l-Ledünniyye*, (nşr. Salih Ahmet eş-Şâmî), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1412/1991.

Kastallanî, *Mevâhibu Ledünniyye*, (trc.Şair Abdülbaki), Hisar Yay., 1984, İst.

Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak fî ihtiyâri'l-ehakk*, (sad. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, *İslam'da Tenkid ve Tartışma Usulü*), Marifet Yay., İst., 1990.

…………, *Keşfu'z-zunûn*, M.E.B, İst. 1971.

Kemal Paşazâde, *Risale fî hakkı Ebeveyi'n-nebî*, (nşr. Ahmed Cevdet, *Resâil-i İbn Kemal*), İkdam Matbası, İst., h.1316.

Kirmanî, Şemmeddin Muhammed b. Yusuf, *Sahihu'l-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1401/1981.

Kurtubî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l- Kur'ân*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'arabî, Beyrut, 1965.

………, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, II. baskı, Kahire, 1407/1987.

Kurtubî, Ebu'l-hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik b. Battal el-Kurtubî, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, (nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim), Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1420/2000.

M

Mahmûd b. Ali el-Kâdirî, *Birru vâlideyi Hayri'l-verâ*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 626.

Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, III, 545, (nşr. Fatıma Yusuf el-Haymî), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1425/2004.

Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (nşr. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen) İst. ts.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire, 1384/1964.

Muhammed b. Bahâuddin, *el-Kavlu'l-fasl*, Hakikat Yay., İst., 1410/ 1990.

Muhammed b. Halef el-Übbî, *İkmâlu ikmâli'l-mu'allim* (*Şerhu'l-Müslim*), (nşr. Muhammed Salim Haşim), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1415/1994.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Ali, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, (nşr. Osman Yahya), Kahire, 1398-1406/1978-1986.

Muhammed el-Bâlî, *Sübülü's-selâm fî hükmi abâi seyyidi'l-enâm*, Matbaatu'l-âmiretü's-sultaniyye, İst. h. 1287.

Muhammed Zahid Kevserî, *el-'Âlim ve'l-müte'allim* (Mukaddime), (nşr. Mustafa Öz), İFAV, İst., 1992.

M. Şerafettin Yalkaya, *Katip Çelebi'nin Hayatı*, (*Keşfu'z-zünûn* Mukaddimesi), M.E.B. İkinci Baskı, İst. 1971.

Mustafa Akçay, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dinî Sorumluluğu* (*Fetret Ehli Örneği*), Işık Yay., İzmir, 2000.

.........., "*Kemal Paşazâde ve 'Fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî' Adlı Risalesinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*", EKEV Akademi D., sy. 22, s. 127-142, Kış, 2005.

..........., "*Abdülahad Nûrî'ye Göre Hz. Peygamber'in Ebeveyn'inin Dinî Konumu*", Cumhuriyet Üniversitesi, İFD., IX/1, s. 125-160, 2005.

Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İFAV, İst. 1992.

Murtaza ez-Zebîdî, *el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr*, (*Akdu'l-Cevheri's-semîn* adlı RM. içinde), İSAM Ktp. no: 11496.

Muvaffak Ahmed Şükrî, *Ehlü'l-fetre ve men fî hükmihim*, Beyrut, 1409/1988.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.

N

Nebhânî, Yusuf b. İsmail, *Hüccetullah 'ale'l-'âlemîn*, (nşr. Hasan Cansa- Muhammed Emin Demç), Mektebetü'l-İslâmiyye, Türkiye, ts.

Nesefî, Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Bahru'l-kelâm*, Konya, h. 1327.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü Neseî*, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.

Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc* (*Sahihu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*), Dâru'l-fikir, 1401/1981.

O-Ö

Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (*Tabakâtü'l-müfessirîn*), Bilmen Yay. İst. ,1974.

………, *Hukûku İslâmiyye ve Istılahâtı Fıkhıyye Kamusu*, Bilmen Yay., İst., 1967.

Ömer en-Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *et-Teysir fi't-tefsîr*, İSAM. Ktp., 034802, (297-2 Nes.T)

Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Dımaşk, 1957.

P-R

Pezdevî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hüseyin Fahru'l-İslâm, *el-Usûl*, I-IV, yy. h. 1307.

S-Ş

Said Nursî, *Mektûbât*, Ank. 1958.

Salâhuddin el-Müneccid, *Mu'cemu mâ üllife 'an Resûlillah*, Dâru'l-Kâdî 'Iyâz li't-türas, Kâhire, ts.

Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (trc. M.Yaşar Kandemir), DİB. Yay. Ank., 1973.

Subki, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali Tacuddin, *Haşiyetü'l-Bennânî alâ Cem'i'l-cevâmi'* , II. Baskı, Kahire, h. 1356.

Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah, *er-Ravzü'l-Ünf*, (nşr. Abdurrahman el-Vekîl), Kahire, 1387/1967.

Şaban Kuzgun, DİA. "*Hanîf*" md. XVI, İst. 1998.

Saçaklızâde el-Maraşî, *Risale fî Ebeveyn-i Resûl* (*Risaletü's-sürûr ve'l-ferah*), Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde, 726/2, (vr. 42a-42b).

………, *Risale fî Hakkı Vâlideyi'n-Nebî*, Dersaadet, İst. 1306.

Şa'rânî, Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, Kahire, 1307/1959.

Şehristanî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebû Bekr, *el-Milel ve'n-nihal*, (nşr. Emir Ali Mehnâ - Ali Hasan Fâ'ûr), Beyrut, 1419/1998.

Şerafettin Gölcük- Adil Bebek, DİA, "*el-Fıkhu'l-ekber*" md., İst. 1995.

Şeyh Müfîd, *Evâilu'l-makâlât fi'l-mezâhibi ve'l-muhtârât*, (nşr. İbrahim el-Ensârî), Dâru'l-müfîd, II. baskı, Beyrut, 1414/1993.

………, *Tashîhu İ'tikâdâti'l-İmâmiyye*, (nşr. Hüseyin Dergâhî), Dâru'l-Müfîd, Beyrut, ts.

Şeyhzâde, *Haşiyetü Beydâvî*, taş baskı, İst., ts.

T

Tabatabâî, Seyyid Muhammed Hüseyn et-Tabatabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, II. Baskı, Kum, 1393/1973.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, (nşr. Mahmûd et-Tahhan), Riyad, 1415/1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Mahmud Muhammed Şakir – Ahmed Muhammed Şakir), Dâru'l-ma'arif, Mısır, 1958.

Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecme'u'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrût, 1415/1995.

Taşköprüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'maniye fî 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, (nşr. Ahmet Suphi Furat), İst. 1985.

Tayyar Altıkulaç, DİA. "*İbnü'l-Cezerî*", md. İst. 1999.

Teftazânî, Sa'deddin b. Mes'ûd b. Ömer et-Teftazânî, *Şerhu'l-makâsıd*, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1409/1989.

Tirmizî, Ebû İshak Muhammed b. Îsâ b. Sevre, Sünenü Tirmizî, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.

U-Ü

el-Übbî, Muhammed b. Halîfe el-Veştânî, *İkmâlu ikmâli'l-mu'lim*, (nşr. Muhammed Salim Haşim), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1415/1994.

V-Z

Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vahidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, Kahire, 1388/1968.

Vecdi Ahmed, *Ravzatu's-safâ fî Vâlideyi'l-Mustafa*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, 115, (vr. 109b-110a)

Zemahşerî, Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *Keşşaf*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ts.

Zirikli Hayreddin, *el-A'lâm*, Kahire, 1954-1959.